

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

Szerkesztik és kiadják
BUZOGÁNY ÁRON és FERENCZ JÓZSI,
kolozsvári unitárius papok és tanárok.

III. KÖTET.
FEJÉR MÁRTON ARCKÉPÉVEL

KOLOZSVÁRTT,
a róm. kath. lyceumi nyomda betűivel.
1867.

ELŐSZÓ.

A „Keresztény Magvető“ III-dik kötete Isten segedelmével s ügybarátaink szives közremunkálásával elkészülvén, ezennel elődei útjára bocsátjuk.

A helyzet s a szükségek, melyeknek hatása alatt e vállalat megindult, ma is azok lévén, e kötet célja sem más, mint volt az előbbieké: egyfelől a gyakorlati lelkészet körébe tartozó munkákat s erre anyagot adni; másfelől ismertetni mind azt, a mi egyházi és vallási életünk s a nevelés fejlesztésére, a köz-szellem ébresztésére, s ez által az általános mivelődésre befolytak vagy jelenben befolytak; s legfennebb annyiban ha eltértünk az eredeti tervezettől, hogy míg abban a főszó e kettős cél első felére volt helyezve, mi e kötetben az utolsó felének is kiadni kívántuk a testvéri részt, melyet már a második kötet követelni kezdett magának.

Könyvünk tehát határozottabban felvette egy „egyházi és iskolai csarnok“ jellemét, melyben a megjelölt téren felvilágosítólag, buzdítólag s nemesítőleg ható minden elemek helyet találnak. Hivatása kiválóan a magunk körében maradni; mindazáltal igyekszik egy-egy pillantást az egyetemes keresztény egyház állapotjaira s feltünőbb jelenségeire is vetni. S ha leginkább a jelennek él: de a jövőről sem fordítja el szemét, s a multnak gazdag bányájából felhordott kincseket kegyeletes karokkal öleli fel. Épen ezért könyvünk hiányainak szolgáljon mentségére céljának sokoldalúsága.

Ezekben talán indokolva van a berendezésnél követett eljárásunk is, melyszerint a szoros értelemben vett egyházi dolgozatokat a többiektől nem választottuk külön. Ezzel is mintegy jelképezni akartuk azt a benső viszonyt, mely egyházunkban a papi s ugynevezett világi elem közt fenáll, s fenn is kell hogy álljon; mert egyházunkat nem egy osztály, hanem a hívők egész serege teszi; az istenes élet köre az, mely mindnyájunknak édes otthonunk.

Nincs is már egyéb mondani valónk, mint meleg köszönetünket nyilvánítani vállalatunk azon buzgó pártfogóinak, kik e kötet elején álló kép kiállítási költségeit, az elhunyt emléke iránti kegyelettől indítatva, külön fedezték, s ez által vállalatunk gondjait könnyítették; köszönetet mindekfelett azon férfinak, ki vállalatunk áldozatkész, lelkes pártolói közt, mint eddig, most is elől járt anyagi ügy, mint szellemi erejének teljével.

Mint a szülő gyermekét, szeretetünkkel s legjobb gondunkkal ápolók egy buzgó, munkás körnek e harmadik magzatját is; s most midőn, mint már felneveltet, az élet pályájára bocsátjuk: vajha az az örömünk lenne, hogy jó hírét halljuk. Ekkor jutalmazva lenne fáradságunk, s új biztatást meritnénk a jövőre.

A szerkesztők.

T A R T A L O M :

	Lap.
I. Fejér Márton életrajza. <i>Jakab Elektől</i>	1.
II. Lelki éhség és szomjuság. Egyházi beszéd. J. J. Taylertől. Fordította <i>Buzogány Áron</i>	38.
III. A vallás alapelemei. Egyházi beszéd. <i>Ferencz Józsitól</i>	48.
IV. Parker Tivadar élete és hatása. <i>Marosi Gergelytől</i>	60.
V. Az emberben levő vallásos elem és annak tárgya vizsgálása. Értekezés Th. Parkertől. Fordította <i>Simén Domokos</i>	86.
VI. Az alázott sorsban született Jézus megtiszteléséről. Karácsoni egyházi beszéd. <i>Inczefi Józseftől</i>	92.
VII. A lélek halhatatlansága. Húsvéti egyházi beszéd. <i>Buzogány Árontól</i>	102.
VIII. 'Suki László élete és alapítványa. <i>Nagy Lajostól</i>	115.
IX. Javaink czélszerű használása. Egyházi beszéd. <i>Májai Istvántól</i>	133.
X. Nevelési igények. Egyházi beszéd. <i>Váradi Károlytól</i>	142.
XI. Bocsánat a bántalomért. Egyházi beszéd. <i>Kiss Mihálytól</i>	156.
XII. A természetben. Egyházi beszéd. <i>Pálffy Lajostól</i>	163.
XIII. Magtár alapításra serkentés. Egyházi beszéd. <i>Nagy Sándortól</i>	168.
XIV. Szent Péter kulcsai. Egyházi beszéd. Coquereltől. Fordította <i>Pap Mózes</i>	175.
XV. Ecce Homo. Könyv-ismertetés. <i>Ferencz Józsitól</i>	189.
XVI. Hétköznapi imák. Templomi használatra. <i>Albert Jánostól</i>	214.
XVII. Ágendák: 1. kereszteléskor. <i>Kiss Mihálytól</i>	233.
2. Urvacsora osztáskor. <i>Krizsa Jánostól</i>	235.
3. Házassági esketéskor. <i>Gyöngyösi Istvántól</i>	240.
XVIII. A szombatosok Erdélyben. Történelmi tanulmány. <i>Kővári Lászlótól</i>	244.
XIX. Tévedésünk a népnevelés ügyében. Értekezés. <i>Kovácsi Antaltól</i>	262.
XX. Az Erdélyben létező keresztény vallások jogai, összeállítva a hazai törvények alapján	269.

Különfélék : Londoni levél. Colenso püspök excommunicál-
tatása Szemle Hollandiában, Németországban, a fran-
czia protestáns egyházban, Olaszországban. Biblia for-
ditás. A jézsuiták. É. Amerika vallási szelleme. Az
unitáriusok Ámérikában. A jöltevők fejedelme. Egyházi
czélokra tett adakozások vallásközönségünkben 1865-ben.
Iskoláink népessége 1865-ben. A könyör gyermeke. . 276.

I.

Fejér Márton életrajza.

A jók emléke megőrzése nyilvános hódolat az erénynek, s az emberiségnek tett tisztelet. Magának a nép millióinak koporsóinál könyezik, éneket vagy imát mond, sirjai fölé hantot, egy darab fát, vagy követ emel a szokás, a vallás, a hála, olykor a szeretet. Elég is ennyi. Életök az emberiség erkölcsi életkörén nagyobbára kívül, egy csak némileg fejlett érzékiségi állapotban foly le, s díjának az étellel arányban kell állani. Az emberiség önmagával és sorsával való sok ezer éves harczában minden elesettnek nagy tisztességet tenni: a jobbra rendelt időnek s erőknek vesztegetése, a tisztességtételnek belértékétől megfosztása. De azért a sánczokat testével betöltő közbajnok az a lépcső, melyen a vezér a diadalmi zászlót a várra tüzi. Mint a Gondviselés kezében a tökéletesedés nagy céljára eszközök a népek: úgy az ők polgári és erkölcsi javuknak s érdekeiknek képviselői, őrei a nagy tehetségek, kiknek viszont ők emelkedési zsámolyuk. Ha élnek e jogukkal, nem vehetni rosz néven; ha lemondanak róla s e helyett ők élnek a népért és népnek, mint nemesb lelkek, nagyobb tiszteletet érdemelnek.

Más néző-pont alá esik a művelt osztály. Itt emelkedettebb téren, nemesebb munkássági körben foly le az élet, s a nemzeti jellem, szellemi erőtehetségek, osztályérdekek, illem, hűség, olykor a gyarlóságok, a megtisztelés magas igényeit szülik, jó és rosz szokásokat állapítanak meg. Némelyeknek külsője üres formáság, belsőjének nincs értéke, alapjuk képzelt; csak ritkán maradnak a halottak dics-szónokai, az életrajzok s emlékkövek írói az igazság terén, a való határi közt, méltót érvén méltó kitüntetés. Utóbbiaknak tisztelet! Ezek a szép példák javítják, jóra vezetik az emberiséget, de amazoknak hódolni gyengesség, tántorgókat követni erkölcsi botlás. A halál az érdemetlennek nem ad jogczimet tiszteletre; az életrajzirónak igazságot szólni főkötelessége; hízkelés minden körülmények közt lealázó s erkölcsrontó; dicsőíteni csak az erényt szabad: pusztá rangot, születést, hivatalt nem; mindennapi tehetségeket kitüntetni, hiba. Erre sem papot, sem

életirót igazsággal ellenkező tekintetek nem kötelezhetnek, az erkölcsi törvények s irodalmi illem tiltják; a ki teszi, önmaga és az irodalom hitelének árt, titkos méltatlankodást költ fel, a közvéleményt nyilván megbotránkoztatja.

Van azonban itt is különbség. Ha a pap és szónok halottja életéből a szebb mozzanatokat keresi, gyengeségeit mellőzi, hibáit eltakarja, azért, hogy őt nemes természete a szép felé vonja, a rúttól taszítja, és mivel tán azok közé tartozik, a kik azt tartják, hogy a jót inkább megkedveltethetni jó, mint rossz példák felmutatásával: ez nem a szoros igazság útja, de igazolható; ellenben ha ugyanezt könnyelműségből, mások eláztatása szándékával, vagy azon viszonyok nyomása alatt teszi, melyek őt és sorsát amazhoz és a hozzátartozókhoz köti: ez hiba, mely megróvást érdemel. De még ennek is türethők eredményei. Az élet ugy is erősebb mint az eszmény, a viszonyok mint az elmélet, az embereket egymással érzefonalként összefűző érdekek mint az erény és erkölcs gyöngéd szellemszájai. A minnek megváltoztatása az emberi természet és a társadalom életgyökeréig ható vegybontást, sőt irtást és égetést igényelne, ott elnézőbb maga az erkölcsi bölcsész, gondolkodóbban nyúl gyógyító szerhez a reformator, kimélőbben mondja ki ítéletét a kritikus.

Nagyobb erkölcsi szigor alkalmazható, sőt alkalmazandó az irodalomban. Az irodalom a nemzeti műveltség magasb életköre. Itt más a mérték, a törvény és beszámítás. — Szépek az író jogai, de nagy a felelőssége. Abból, a mit a sir felett mondanak, kevés megy a szivig, még kevesebb marad meg az emlékezetben; a mi költészet, ragyog egy két perczig, azután fénye megtörik, s az lesz sorsa, a mi minden földi ragyogványé — szétfoszlás, semmivétel; a mi valóság, a halottnak már életében megtermette gyümölcsét; a dicséretnek és hizelkedés üres szavait elkapja a szél, hogy a légkörnyben úszó pára- és füsttengert egy paránykával szaporítsa... Ellenben a mit az irodalomba visznek át, megmarad; annak hatása épít vagy ront, emel vagy lever, a jó ösvényére visz, vagy eltántorít; annak helyesnek, igaznak, s arra, hogy olvassák, méltónak, hogy oktasson, képesnek kell lenni. Háromszor is meg kell fontolni az életirónak, mit biz ünnepeletje életéből az ólom és festék — a földi halhatatlanság e rideg de szolgálhúségű eszközeinek — örökítésére. A papiros türelmes, de a leikiismeret ellenörkődése szigorú; az emlékezés fonala rövid s hajszálvékony, de az öntu-

dat számoltatása sokáig tartó s komoly természetű. A szépet keresni és kimondani kell, a jót dicsérni, az erényt magasztalni illik, de csak ott, a hol van; képzeletből írni, rútol folyt életet szépre festeni, az igazat elhallgatni, valamint a tényeket meghamisítani nem szabad. Az írónak joga van arra, hogy meggyőződését bár miről nyilván kimondja, de kötelessége az alapos meggyőződhetésre a kellő tanulmányozást megtenni, s a miről meg van győződve, azt leírni tudni is, merni is.

A halotti beszédgyűjteményekről általában meg van jegyezve, hogy azok a hízkelkedés tárai. Szomorú lenne, ha a kénytelenség ama bilincseit, melyek közé az egyházi rendet nem hajlama, de függési helyzetviszonyai viszik, a szabad és független írói kar önként venné kezére, lelkére. Lánccz, kézen és lábon vagy szabad szón és író-tollan — mind lealázó. . . Az erény útja hosszú és göröngyös; keveseknek s ritkán adatik a szerencse, hogy egy óra nagygyá tegye, egy nap alatt nemzetök, egy korszak vagy ügy jótétevővé váljanak. A kötelesség teljesítése nem erény, hanem erkölcsi tartozás; azon tul, messze, a jóttevés alkalmainak önkénytes keresése, s minden életviszonyainkban valósitása, egy nemes erkölcsi és hasznos polgári élet hosszú folyama — ez azon tér, mely az erény útján, annak szirtjei és tövisei közt, dicsőségre visz. A „derék“ hazafi czim, a „közti sztelet“ a legnagyobb, mit polgárnak polgártársai adhatnak, de ezért neki is az élet legjobb javait kell oda áldozni: testi erőt, a sziv érzéseit, a nappal legjobb munkaidejét, s éjjeli enyhítő álmát, olykor vagyont, szerencsét, s nemesen megvalósított szép és nagy gondolatokat. Az erkölcsi világrend e fentartó elemét, az emberi felemelkedhetés e zenit-jét, e becses szellemkincseket, kár kockáztatni, hiba olcsón adni, vétek becsöket alászállítani. A nagynak epigon mértéke a valódi nagyság eltörpítése. Közönséges emberek nagyzolása az igazi nagyok megalázása. Régi példabeszéd, — mert természettani igazság nem — az, hogy az áloe-virág nyílása csak századokban áll elő: így a nagy ember, nagy író és művész. . . Addig valódi férfivá nem lesz öreg nemzetünk, míg magát s jeleseit tömjéneztetli, míg fiai egymásnak kellemest inkább mint igazat szólnak, míg az író jót és roszt — ha igaz — kimondani nem mer, s ha kimondva van, a nemzet tulgyöngéd idegzetű közvéleménye elbirni nem tudja.

Kinek a haza sokat, ő a hazának vissza semmit vagy keveset adott; ki a születési, vallási, nemzetiségi és hivataladta jogokat

élvezi, de a hozzájuk kapcsolt kötelességeket mellőzi; kit[hitfelei s népe felemelt, de ő kötelességei határin tul, sőt addig sem megy, s amazok emelésére semmit sem tesz, őket szivesen nem szolgálja, nem él érettök; a kinek minden tette rugója önemelkedés és égoizmus, rokonszenvei tárgya epikureizmus, jelleme a közügyek iránti közönyösség; a ki beszél, de nem tesz; ígér, de nem teljesít; buzdít, de maga nem lelkesül; lelkesül, de a cél elérése előtt meglankad: az ilyenek nem kell életrajz, elég ha harangzugás és énekszó kíséri ki a társaságból, hol semmi jót nem tett. . . .

A férfi, kinek e sorok életrajzát képezik, távul ezektől, azon nemesebb természetek közé tartozott, kikről Tacitus azt írta évkönyveiben: „ugy vannak születve, hogy a társaságnak, melyben élnek, jó és rossz sorsát önmagukénak tekintik;“¹⁾ kitünő észtehetsége, közügyekért élő-haló lelke, feddhetlen polgári jelleme alkalmasoknak látszottak előttem arra, hogy fennebbi nézetimet életfolyamának elbeszélésével kapcsolatban, nyilvánosan elmondjam, s rá a nagy történetíró idézett szavait alkalmazzam.

Fejér Márton született 1812. szeptember 30-kán Aranyos-zékben, Kövenden; atyja Fejér Mihály, anyja Ádámosi Klára — mindketten székely nemes nemzetségből valók; fiu testvérei: Péter, ifjan halt meg mint kir. táblai irnok; Tamás, Marosszéken táblabíró, neje után szent-gericzei birtokos, 1830-ban legszebb férfikorában halt meg; Mihály 1843-ban. Az igénytelen szülők nevét a közelismerést érdemelt fiúért, a testvérekét, életének egy — hátrább említendő — nevezetes mozzanatáért kell megjegyeznem. — Fejér elemi tanulmányait a tordai unitárius altanodában végezte 1823-n, a bölcselmet és hittudományt a kolozsvári főtanodában 1833-n, a jogi tanfolyamot ugyanott a rom. cathol. kir. lyceumban 1834—1835-n, amott mindenből, itt két tantárgyan kívül mint legelső kitünő. Ily tanulás már magában dicséretes, de valódi érdem fokára emeli azon körülmény, hogy a rendes tantárgyak mellett megismerkedett az ó klasszikai és magyar írók újabb eszméivel, s ez által tanodai ismereteinek szint és üde életet adott; végre elismerést s bámulatot költ fel bennünk személyisége irányában az a tény, hogy lelke, élénk tudványa szikrát kapva a kor szellemétől, benne, ily korán, a nemzeti ébredés első szakában, felébredsz-

1) Tacit. Annal.

tette a társulás és erőgyesítés eszméjét, azt a nemes és termékeny eszmét, melynek önerejére hagyott hazánk annyi szépet s jelest köszön. Tudnunk kell ugyanis, hogy az akkori köznevelés és tanmód — melyen a zárdai rendszernek még nem egy sötét maradványa volt — a nemzeti irodalom ama pezsgő időszakában, a hazafiság lángjától megkapott ifju nemzedék tudományi igényeit nem elégítette ki; a főtanoda könyvtárának könyvszerzésre nem volt alapja; gondoskodni kellett közvetítő eszközről, mely a lelkek és élet új szükségei és a tanodai oktatás közötti hézagot kipótolja. Ily közvetítőül a klasszikai ó és új magyar írók jelesb műveinek olvasását s megszerezhetősök végett az egyéni erők egyesítését, mintegy az idő maga sugallotta. E sugallatot főiskolánk ifjai megértették. Öt-hat kitünő képességű ifju baráti köre volt az, mely az 1825 és 1830 évek közt új életre ébredt nemzeti érzés meleg érintése s buzdító nyomása alatt előbb csak arra egyesült, hogy közösen könyveket szereztek; együtt olvasgatták, év végén felosztották, és így a minden évben újra született egyesület minden év végén megszűnt. 1832/3-n azon gondolatra jöttek, hogy szerzett könyveiket többé ne osszák fel, hanem gyűjtsék meg, abból állandó könyvtárt alkossanak, s a társaságot is állandósítsák. ¹⁾

Igy született meg Erdélyben — a kolozsvári unitárius főtanoda ifjusága közt legelsőbben — egy iskolai állandó magyar olvasó-társaság 1832—1833-n.

Menynyi része volt ezekben Fejérnek, nehéz meghatározni; mert az első évekről nincs jegyzőkönyv. „Sajnosan tapasztalja társaságunk — írja gyűlési végzés folytán épen ő — hogy ámbár a mult évben számos gyűlésünk, sok hasznos határozatunk és jegyzőnk is volt, még is jegyzés semmiről nem vitetett; most tehát meghatároztatik, hogy ezentul a jegyző a gyűlésekben történeteket jól felfogván, a jegyzőkönyvbe jó renddel szám szerént írja be, s a következő gyűlésen olvassák fel.“ ²⁾ A közbizalom a jegyzői tollat kezére bizta. 1834-n september 8-n kél az általa irt legelső jegyzőkönyv, october 29-n a töle sajátkezüleg irt utolsó; felfogás és irány, lényeg és alak tekintetében ugy szerkesztve, hogy ma, teljesen érett férfi gyülekezet jegyzőkönyvének is számot tenne, melyet mintául vehet ma is az ifjuság. Az a dologkimerítő s tiszta

1) 1839-k évi főtanácsi 44 szám alatt levő eredetiből (lásd kir. főkörmányszéki 4044 — 1839 közigazgatási szám alatt. — 2) 1834-dik évi september 8-ki jegyzőkönyv, 3 szám.

conceptio, keresetlen s átlátszó gondolkifejezés, mely észjárásának fő bélyegvonása volt, már itt nyilván mutatkozott. Itt mint úttörő munkást látjuk őt. E jegyzőkönyvvel kezdődik a társaság formaszerű megalakulása, s az ezutáni hivatalos adatok mint annak egyik mélyen gondolkodó, az ügy iránt melegen érző, legtöbb szervező tehetséggel bíró s legtöbbet és legtöbb sikerrel munkálkodó tagját tüntetik fel.

A gyűlés a tagoknak gondolkodás- és szónoki előadásbeli gyakorlása végett meghatározta, hogy a tisztviselők a gyűléseken beszédet tartsanak s azokat egy „Beszéd tá r“ című könyvbe írják. ¹⁾ E gyűjteményben levő, a társaság történetében örökre maradandó becsü három első beszéd övé. -- Itt egy idves eszmének adott gyakorlati életet. E beszédek ismét az ő velősségét, szigoru logikáját, éles bönczoló elmetehetségét tanusítják. Az ő indítványára lön határozattá, hogy az alapszabályok rendszeres alakba irassanak össze, ²⁾ az e végre kinevezett bizottságnak tagja volt, az alapszabályok sarkalatos I—III és a gyűléseken való magaviseletet illető IV-dik az ő fogalmazása, ³⁾ melyek közül az utóbbit, ugy szintén a könyvtárnoki utasításról szóló XIV-it is, ⁴⁾ a közgyűlés egyenes felkérésére dolgozta ki. A többiek is jobbadán a beszédeiben kifejtett eszmék, s jegyzőkönyvre vett indítványainak visszatükrözése; például: ha a kisebbség ellennézetét egyszer-kétszer indokolva eléadta s az viszhangra nem talál, a többség nézete határozatúl mondassék ki, ⁵⁾ a személyeskedőket az elnök utasítsa rendre, ⁶⁾ a tagokat a gyűlésekbe járásra ne pénzbüntetéssel, de saját javukra s mivelődésükre való figyelmeztetéssel ösztönözzék, ⁷⁾ pártfogókul kérjenek meg három külső egyházi tanácsost s köztök bölöni Farkas Sándort, az észak-amerikai első magyar útazót, kinek egyszersmind a társaság iránt tett szolgálatait köszönjék meg, ⁸⁾ az elhunyt tagtársak felett emlékbeszédet tartsanak, ⁹⁾ a magyar tudományos akadémia megalapításához erejük szerént járuljanak, ¹⁰⁾ a mi meg is történt; a nagy tekintetű Akadémia alaptökéi közt egy szerény összeg maig ily czim alatt van bejegyezve: „A kolozsvári Unitárium Collegiumbeli

1) 1834-ik évi september 22-ki jegyzőkönyv, 25. sz. — 2) Ugyanott octob. 29-ki gyűlés, 31. j. k. szám. — 3) 1835-k évi jegyzőkönyv, 70, 71, 74, 76 sz. — 4) ugyanamaz 120, 129 j. k. szám. — 5) 1834-k évi 51. j. k. szám. — 6) 1834-k évi 52. j. k. szám. — 7) 1835-k évi 74. j. k. szám. — 8) 1834-ik évi 20. j. k. szám. — 9) 1835-k évi 165. j. k. szám. — 10) 1835-k évi 131. j. k. szám.

olvasó-társaság a dománya.“ Végre az ő indítványára költ azon határozat is, hogy alapszabályaikat a külső felügyelő bizottságnak megvizsgálásra mutassák be, ¹⁾ azután kérjenek rá egyházi tanácsi megerősítést, ²⁾ jövőben pedig minden nevezetesebb intézkedést annak hírével tegyenek. ³⁾ Beszédei sem kisebb fontosságúak, mindig ugyanazon célra irányzottak; tisztázta az eszméket, ifju társait a kitűzött cél körül tájékozta, egyik szavával buzdította, mással önmérsékletre intette, a létező ellenszenvet és előítéleteket legyőzni s a közöttük füződött erkölcsi kapcsolatot megszilárdítani igyekezett. Egyikben ⁴⁾ ajánlta az erőegyesítést, „mert — úgy mond — az egyedülállót az ismeretek szerzésében gátolja a tehetlenség, de a ki máshoz csatolja magát, egyesületet állít, s így az egyes erőt közzerővé teremti, a tökéletesedés leghathatósabb eszközét alkotta meg. Ez által az erőképeség növekedik, az akadályok útból elhárulnak, a cél kivívása bizonyosabb. Gyöngék a kender egyes szálai egyenként véve, de összefonva mázsás terheket elbirnak. A csekély patakok a legkisebb gáton is fenakadnak, de ha több egyesülve, folyamat képez, gátonszírtén túlhalad s diadalmas morajjal úzi tovább hullámain azok romjai felett. Egyenként — folytatja tovább — mi is gyengék vagyunk, keveset áldozhatunk, bármelyikünk kevés könyvet szerezhethet magának. Ezért fogtunk kezét, s vetettük össze gyenge vállainkat. A kevés, hozzá folyvást keveset téve, végre nagygyá nevededik.“ . . . Tanuló társai előtt addig nem hallott meleg szót emelt az olvasás és tanulás mellett. „Mik a tökéletesedés eszközei? — kérdi egy helyt idézett beszédében. — A könyvek. Ezekből a halhatatlan férfiak papirosra elevenített gondolataiból lehet azt meríteni. Könyvolvasás által szaporodik ismeretünk, fejlődnek tehetségeink, világosodik értelmünk; többen többet olvasva és hallva, a szépet és hasznost másokkal is közölve, terjed ismeretünk mezeje, lelkünk a jót inkább megszereti.“ . . . Itt egy éles bíráló pillantást vet a tanodák akkori állapotára. „A pallérozódás hajnala — úgy mond — iskolánk sötét falai közzé is elhatott, s electromi szikraként rázott fel zavaros álmainkból. Ébredezni kezdünk. . . . Oh ne dőljünk többé vissza zsibbasztó álmainkba, ne fedje iskolánk egét éjjéli sötétség. Lelkünk fellobbanása ne legyen bolygó

1) 1835-k évi 103. jegyzök. szám. — 2) 1835-k évi 103. j. k. szám. Megerősítette 1839-n 4044. sz. a. kelt főkorm. rendelet következtében. — 3) 1835-ik évi 165. j. k. sz. — 4) Tartotta septemb. 9-n 1834/5-ben Beszédtár 1—5 ll.

tűz, de fényes vezércsillag, mely az utánunk következőket is vezesse.“ Ezután állhatatóságra serkentvén társait, így körvonalozta a társaság jövő feladatát: „Nem hiu czélt akarunk mi kivivni; szent és nemes az, mely lelki erőt kíván s áldozatot. Tegyük ezt kész szívvvel, nemes gyümölcsöket terem hív fáradozásunk; öleljük egymást testvérkarokkal, olvadjanak össze érzéseink. Legyünk egyesek. Alapítsuk állandóvá egyesületünket, hogy valaha dicsekedve emlegethessük, hogy mi voltunk a kezdők, mi vetettük meg az alapot. . . . Mi barátim, kik iskolai pályánknak vége felé járunk, nem sokáig szemlélhetjük most plántált szép társaságunk csirázását s nevedését; de reméljük, hogy a ti kezeitek alatt — ifjabb pályatársaink! — a nemes, de gyenge plánta valaha felnőtt, gyümölcsöt — s ha ezt nem — legalább virágot terem. Legyetek egymást szeretők, fejlődjétek, fejtsetek másokat is, szeressétek és szerettesétek meg másokkal is nemzeti nyelvünket, hogy mindenkor legyenek, kik ezen társaságunkat számban neveljék, erkölcsileg gyarapítsák.“¹⁾

Másik beszédében²⁾ az önmérséklés és rendtartás mellett emelte szavát; ajánlotta a rendre beszélést s a beszélő neve feliratását, a vitatkozásban a higgadtságot és személyeskedés kerülését, mely a gyűlés méltósága ellen van. „Ha beszélünk — úgy mond — ne beszéljünk személyről, hanem tárgyról; ez pedig hideg megfontolást, gondolkozással való beszélést kíván, nem hevesiséget, mert okokkal és erősségekkel kell harcolni. Igaz, hogy minden -- ez emberi természet — önvélekedését itéli legjobbnak, de ebben is tanuljuk meg, magunkat mérsékelni. Sokszor hibázhatunk vélekedéseinkben, ezen hibákat mások észreveszik, mert több szem többet lát, több fő többet ítél. Ilyenkor nem szégyen, de kötelesség elállani elébbi állításunktól s engedni a többségnek. Ez minden gyűlésben törvény. Így készítsük el magunkat mintegy a nagy világba illő magaviselethez, szokjunk előre annak tónusához“.

Harmadikban³⁾ vonatkozva egy, a társaságot feloszlással fenyegetett veszélyre, örömét fejezi ki, hogy az vívott, küzdött s daczolt vele. „Nem is volna az -- úgy mond -- reánk nézve gya-

1) Ugyanazon beszédből. — 2) Tartotta september 12-én 1834-ben. Beszéd: 6—8 ll. — 3) Tartotta november 27-én 1834-n, midőn a társulat öt először elnöknök választotta, s legelső tanácskozási tárgyal a megállapított alapszabályokat helybenhagyás végett felolvasták. Beszéd: 8—14 ll. (lásd azon napi j. könyv 35. számát.)

lázatnál egyéb, ha megszűnni engedték volna azt, a mit mi terem-
tettünk. . . . De nem történt meg, feljül áll már az minden aka-
dályon, s a küzdés alatt nem hogy erejéből vesztett volna, sőt
erősebbé, állandóbbá tette magát, fogatkozását kipótolni igyeke-
zett; s mint ifju tölgy-csemete, hogy az idő zivatarával daczol-
hasson, naponként mélyebbre ereszti s inkább és inkább szétter-
jeszti gyökerét: így mi is erős élőfává kívánjuk teremteni kedves
plántánkat, hogy magát a jöhető zivatarok elszenvedésére elké-
szítse. Igen barátim! — szól folytatólag — már eddig is sok hasz-
nos nézetekkel és szabályokkal támogattuk társaságunk lételét, de
most állunk azon ponton, midőn alapszabályaink rendszerbe írá-
sával azt állandósítani akarjuk, vagyis magunknak törvényt ak-
runk hozni. . . . Nincs ugyan miről vennünk formát ¹⁾, de mi, kik elég
erősek voltunk a kezdetet megtenni, törjünk elé lelkes erővel, ké-
szítsünk egy új tervet, mely ha nem is lesz tökéletes, azután idő-
vel simitni, s a körülményekhez képest pallérozni fogjuk. Legyünk
állhatatosak, egyesek, hívek, buzgók.“ ²⁾

Álljon itt rövid körrajza e társaságnak, melyet ily küzdelem-
mel vívtak ki, s miben Fejér oly buzgón és sikerrel fáradozott, mint
a magyar nevelő- és tanintézetekben azóta alakult önképző társu-
latok tisztos veterán-ja, mint nagy részben az ő közügyszereteté-
nek maradandó emléke.

„Czélja — így szólnak alapszabályai — több nyelven irt je-
les könyvek, hirlapok s folyóiratok szerzése, közös használása, utób-
biaknak együtt s magyarázva olvasása, azok felett eszme cserélés,
a gondolkozó és képző tehetség kifejtése végett kötött és folyó be-
szédek dolgozása, vagy más mivelt nyelvből fordítása, azok rendes
megbírálása, az anyai és más mivelt nyelvek alapos megtanulása,
az ifjuság közt a becsületérzés, jó erkölcs és tudás-vágy felébresz-
tése, egymás javítása, s mind ezek által az önmivelődés és töké-
letesítés eszközlése.“ ³⁾ Tagjai: „jó erkölcsü, igyekező iskolai ifjak,
kik titkos szózatolással vétetnek be, az alapszabályok előttök fel-
olvastatnak, nevöket a társaság előtt beírják, éven át 3 váltó fo-
rintot fizetnek, három szegény kitünő ifjat díjfizetés nélkül szintén
titkos választással vesznek be, kik e jogot egy évig élvezik;“ ⁴⁾
tisztviselői: „elnök, fő- és aljegyző, pénztárnok, könyvtárnok és

1) Világos jela, hogy több ifjusági olvasó-társulat a testvér két hazában még ek-
kor nem volt. 2) Ugyan az előbbi beszédben. 3) Az unitarium collegiumbeli
olvasó társaság alapszabályai, I. czikk. 4) Ugyanott II. czikk.

ellenőr, hírlapolvasó; ezek is titkosan választatnak s tiszteletből szolgálnak, részint két-két hónap, részint három, részint egy év elteltével újra választás alá jönnek;¹⁾ kis gyűlések hetenként kétszer, szerdán és szombaton, nagy gyűlések egy hónapban egyszer — szükség esetében többször is van; — ezeken társasági ügyeiket intézik el, amazokon beszédeket, szavallatokat, felolvasásokat tartanak, a hírlapokat egy értelmes társuk olvassa s magyarázza, de a hallgatók is tehetnek észrevételt és kérdéseket; a megjelenők határoznak; a gyűlések látogatása a tagok ügyszeretetére s önjavuk ösztönzésére van hagyva, pénz vagy más büntetés nem alkalmazható, jegyzőkönyvet csak a nagy gyűlésről visznek;²⁾ a gyűléseken való magaviseletet illetőleg meg van határozva, hogy szorosán a tárgyhoz kell szólani, magát előre felírni, személyeskedés és sértő beszédmód tiltva van, a tanácskozási rend-zavarótól egy évig szólási joga elvehető.³⁾ A közpénztár kezelésére, könyvek használatára s megőrzésére nézve szigorú rendtartást alapítottak meg alapszabályaikban.⁴⁾ A kis gyűlésekre beadott, megbírált és jótnak találta eredeti és fordított dolgozatokat „R e m é n y” czimű könyvbe beírni határozták.⁵⁾ A társaság működésére, könyv- és pénztár főfelügyeletére, könyvek vételére négy egyházi tanácsost kértek meg, kiknek hivatali nevök: külső felügyelő bizottság, egyikök az iskola igazgatótanára. „Mig 10 tag lesz, — így szól egyik czikk — kik a szabályok feltételeit teljesítik, a társaság nem bomlik fel; ha ezen alól apad, vagy ha feljül áll is, de a közvagyonot alapszabályellenesen akarják használni, s megintetve a külső felügyelő bizottságtól, a törvények tiszteletére vissza nem térnek, ez esetben a társaság vagyona tőlök elvételvé, a collegium könyvtárába bépecsételve letéttetik; ha négy év alatt ismét lesz legalább tíz oly lelkes ifju, a kik a társulat szabályait megtartani készek, annak jogait és javait azonnal birtokba veszik, s a társaságot újból megalakítják; végfeloszlás esetében azonban vagyona a kolozsvári unitarium collegiumra száll.”⁶⁾ Az alapszabályok sarkalatos pontjai: a társaság célját, irányát és művelődési eszközöket, a betételi összeget, a pénzek és könyvek szerzését, használatát, feloszlás esetében vagyonainak sorsát illetők, örökre fennállóknak és sérthetetleneknek határozottak, egyebek a társa-

1) Az unitarium collegiumbeli olv. társ. VII, IX, XI, XII, XIII, XIV. czikk. 2) Ugyanott III. czikk. 3) Ugyanott IV. czikk. 4) Ugyanott V, VI. czikk. 5) Ugyanott VII. czikk. 6) Ugyanott VI. és XV. czikk.

ság java és előmenete kívánataihoz képest szabályszerű úton változtathatók lévén.“¹⁾)

A zárszóban lelkére van kötve a külső felügyelő bizottságnak, s minden eltávozó önbecsülete és lelkiismerete ösztönzésére utalással figyelmeztetve arra, „hogy a társaságnak, melynek egykor tagja volt, s melynek talán köszönhet valamit, emlékét vigye el a távolba is, őrizze meg lelkében elevenen, s legyen figyelemmel arra: miként áll fenn, miként használja az ifjuság a rámaradt örökséget, nem él-e vissza a megállított rendszabályokkal? . . . . S ha effélel venne észre, mindent kövessen el, hogy az szabályszerű állapotjába újra állíttassék vissza, s törvénye és birtoka sérthetetlen legyen.“²⁾)

Eddig az alapszabályok; azóta három évtized folyt el, egyes részeiben történtek czélszerű változtatások, jelesen 1836^{7/7}-ben a II, III, V, és IX. cikkben, 1838-n a II, III, VI, XI, XIV-dikben; sőt újakat is hoztak, a többek közt azt: „hogy a társaság alapítása ünnepét minden évben megüljék.“ — De az alap szilárdan, megingathatlanul áll. A külső felügyelő-bizottsági intézmény megszűnt s jogköre egy része tényleg vagy közbérgésznel fogva az igazgatótanárra lön ruházva;³⁾ a más — a nagyobb rész — az ifjuságra, mely kegyelettel csüng elődeinek emlékéen, nyomában járni örömeének tartja, s a nemzedékek és évtizedek féltett kincsét, — a társaságot — felozslástól vagy rendeltetés elleni irányba tántorodástól saját erkölcsi ereje s köteleességérzete által óvja meg.

E társaság alakulása a kolozsvári unitárius főtanoda történetében új korszakot képez. Frigykötés volt ez ifjuságunk és az ébredő nemzeti szellem között, eljegyzés a tudomány istennőjének, szakítás a mult idők scholastikai rendszerével, sőt ennél is több: a jó és szép, nemes termőága volt ez, beoltva az ifjuság szívébe, hogy abból a haza és tudomány szeretetének gyümölcssei fejlődjenek, idegen színü miveltségünk lassanként nemzeti alapot nyerjen, egyházi életünk felett egy újonnan nevelt nemzedék által egykor új ég, körében új föld támadjon.

E társulatban tanulták meg ifjaink forrón szeretni a hazát, mivelni nyelvét, gyámolítani az irodalmat; ez ébresztette fel s tartja ébren bennök az önmunkásságot és önbecsérzetet; a zárdai emléző tanulás

1) Az unitárium collegiumbéli olvasótársaság alapszabályai XV. czikk. 2) Ugyanott XV. czikk. 3) 1839. május 26. tartott egyházi képvis. tanácsi 81. j. könyv szám alatt költ határozat szerint.

helyét az ítélő erő kifejtésére alapított értelmes tanulás s komoly tudni vágyás váltották fel; kebléből már is nem egy jeles tanár, kitudó lelkész, gyakorlott szónok és publicista s néhány koszorus író támadott; munkálataiból a „Remény“ czimü zsebkönyvnek két kötete lön nagyobbára szerkesztve; akkor figyelemre méltó mozzanat irodalmunk terén. A társaság közdolgainak intézése, beszédek írása és felolvasása, szavalat, s azok megbíralása feletti vitatkozások, pályadíjtüzések és pályafeleletek, ifjainknak irodalmi tájékozottságot, a közhelyeken való előadásban könnyűséget, de egyzersmind magamegesmerő szerénységet s önalkalmazást, átalában az élet gyakorlati helyzeteiben azt a munkaképességet és életrealitást szerzik meg, melynek az ifjuság már eddig is sok hasznát vette, minden vallásfelekezetüeknél nyervén előnyös alkalmazást, melyet mások elismernek, vallásközönségünk pedig rá méltán büszke.

Áldást érdemelnek, a kik e társaságot alkották. Fejér azok egyike volt; még benn léte alatt megérni adta Isten azt az örömet, hogy a midőn a külső felügyelő bizottság 1835 végén a társaság létszámát s ügyeit számbavette és megvizsgálta, volt 69 tag, rendes tagsági s más forrásokból 232 váltó forint 57 kr. bevétele, 227 v. ft. 42 kr. kiadása, tehát 5 ft. 15 kr. készlete; könyvei szép számmal, jó rendben, ¹⁾ a társulatot már akkor teljesen megalapítottnak lehetett tekinteni. Midőn tanulását végezvén azon évi junius 29-n tartott gyűlésben társai töle elbúcsuztak, önként vallák őt a legbuzgóbb és lelelkesebbek egyikének, fájdalmas érzések közt váltak el töle, szerencsét kívántak életpályáján, rokonérzését kérték, s búcsuszavait a B e s z é d t á r b a igtattatni határozták. Ez azonban elmaradt, mi okból? ki nem nyomozhattam. Fejér ígéretet tett, hogy három évig tagtársuk lesz s részvényét fizeti. ²⁾

Kisérjük tovább életpályáján.

1836-n junius 12-n aranyosszéki táblabíróvá esküdt fel, ugyanazon évi november 13-n kir. táblai írnok lett; 1837 február 8-n a Ko-

1) Huszannyolczadik nagy gyűlés jegyz. könyv. 160. szám. 2) E társaság gyarapodását tények bizonyítják. 1866 első felében volt 84 fizető iskolai tag, a másodikban 80, ezektől és külső tagoktól bėjött 236 o. é. írt. 82 kr., ki lön adva 195 ft. 65 kr. pénztári maradvány 45 ft. 17 kr. Belső tagok évi díj a 140 kr., külsőké 3 ft, Díjt nem fizető tag a szegények közziül volt 5. Két önszerkesztette lapja van: „Remény“, „Fény és Árny“, járat öt lapot, ajándékul kap három, a theologusok járatják a Protestáns egyházi és iskolai lapot; könyveinek száma 1400 dr. (Az 1865/6. évi j. könyv 161. pontjából, s hitales értesülés után).

lozsvártt tartott egyházi főtanácscon az egyház költségén akade-
miákra ajánlkozó négy társai közt ő 43 szózattal választatott meg.¹⁾
A kir. kormányzék a felmehetési engedélyért beadott főtanácsi felirat
mellékleteiben hiányokat talált, s az ügyet kétszer küldötte vissza.
Főhiány a volt, hogy érett és helyes gondolkozásmódjáról külö-
nös nyilatkozat nem volt. A főtanács felfejtette, „hogy akkor, mi-
dön collegiumi, lyceumi, aranyosszéki, kir. táblai bizonyítványait,
melyek mind tudományi, mind erkölcsi minémüségéről oly dicsé-
retesen tanuskodnak, eredetiben felterjesztette, midön jó caracte-
rében gyökerezett bizodalma jeléül tanítói állomásra megválasztot-
ta, s útlevel-nyerésre ajánlotta, a felsőbb rendeleteknek eleget tett;“
azonban mindezeket újból felfejttvén, kérését ismételte. Midőn a
felterjesztésre november 22-én a legfelsőbb engedély megérkezett,²⁾
ő már szándékáról lemondott volt³⁾ azért, mert több oldalról hal-
lott aggodalmat nyilvánulni az iránt, hogy mivel két testvére szá-
razbetegségben halt el, féltő, nehogy vele is ez történjék s a státus
ráfordított költsége kárba menjen.⁴⁾ Elevel Fejér jellemének oly szép
oldalait mutatja, hogy abból némieket idézni szükségesnek látom.
„Lelkem ohajtása szerénti szerencse volt rám nézve — így ir le-
mondási nyilatkozatában⁵⁾ — tanárrá választatásom. Már midőn e
hivatalra felajáultam magam, meggondoltam annak méltóságát, mélt-
tányoltam, tiszteltem a tisztas állást; ismertem mily szép mező
nyilik az által a haza és emberiség java előmozdítására; vágyott
oda lelkem; azon képzeltem elérhetni a csendes életet s közjóra
való befolyást. Kettőzött igyekezettel készültem rá, boldogul ál-
modtam az életem egére derülni kezdett szép jövendőt. . . . De
felriaszta álmomból többeknek egészségi állapotom, testvércim ko-
ra haláluk oka iránti tudakozódása; némelyeknek pedig életem
iránt szememben nyilvánított aggodalma megzavarta lelkem nyu-
galmát, s kötelességemmé tette, hogy e pályától, melyet elérni
vágytam, mely nekem a földi boldogság mennyét ígérte, visszalép-
jek. Így eleget teszek — mondja levelében — a szerénységnek;
mert vétkezném, ha tudva az aggodalmakat, magam a státusra

1) Társa és barátja Szentiványi Mihály 21 szavazattal, kapott még Fúzi János 18, Gyöngyösi István 6 szavazatot. Ugyanott. 2) Lásd 13,019—1837 főkörm. szám alatt. 3) Képviselő tanácsi j. könyv 129 sz. 1837-ről. 4) Az olvasó kö-zönségért megjegyzem, hogy az erdélyi unitáriusok tanáraikat az egyház közköltéségén képezetetik ki Berlinben, Göttingában, Londonban. 5) Fel volt olvasva és egész kiterjedésében jegyzőkönyvbe ígatva az 1837-n sept. 3-n tartott képviselő tanács ülésében, 129. jegyz. k. szám alatt.

tólnám; megnyugtatom választóimat, a kik felelősek megválasztásomért; meg azokat, a kik irántam aggódnak és végre saját lelkiismeretemet; mert valami irtózatossá tetszik előttem, hogy egész életemben számoljak valakinek egészségemről; akármi nyavalya érne, azt mondanák: megmondottuk, hogy nem egészséges, nem kell elküldeni. . . . Én ugyan — írja tovább — még most nem érzek semmit, de bekövetkezhetik, mert a mulandóság uralkodása önkényes. . . . Ellenben lemondva, csendesen élelem le bár mi szigorú életemet, nyugodtan, önmagam s más vádjától mentesítve szállok bár mi korán megnyilandó síromba; senki nem veszt halálomban, senki a státus megcsalásával nem vádolhatja erre végnyugalmából is felriadható lelkemet. Eddig azért nem tettem meg e lépést — ezek a levél csaknem végső sorai, — mert nem hatott volt fülembé az aggodalom, melyet ha elindulásom előtt egy órával tudtam volna is meg, akkor is azt teljesítenem kell vala.“¹⁾

A képviselő tanács kijelentette, hogy lemondási okait nem látja alaposoknak s az egyik főgondnokot kérte meg, hogy Fejért szándékától elállásra bírja; meg is kísérlette, de a nov. 12-ki tanácsülésbe beadott jelentése szerint fogamat nélkül.²⁾ Ezután még kétszer lön hivatalosan felszólítva, de őt többé szándéka megváltoztatására birni nem lehetett. Némelyek azt vélik, hogy már akkor a polgári pályán kinézése volt, s ez okozta. Én nem osztom ezt. Fejér jellemében a tettetésnek árnya sincs; nyílt az, mint egy tárt pergamen lap, egyenes és leplezetlen, mint maga a bátorság. Büszkébb, önállóbb s több lelkierővel bíró volt, semhogy tetteinek igaz okát megmondani ne merje, vagy ne akarja. Lemondásának valódi indoka a vallásközönségünk életérdekei s szellemi java iránti hódoló érzés, vegyítve a némileg sértett önértzet méltó megszomorodásával s a sors ellen — később fájdalom igazolt — kifakadás gúnyos keserűségével.

A tanári jelöltség szűrő tövisével szívében Fejér más útra indult. Természetes, hogy ily kiváló tehetség bár mily társadalmi körben és hivatalnál kész szívvel fogadásra számíthat. Mi gondolat s elhatározás élhetett lelkében: ügyvéd akart-e lenni, mely a legfüggetlenebb pályák egyike? vagy a felsőbb polgári hivatalra jutást tűzte céljául? — nem tudom; egyelőre a jogi pályára lé-

1) Az előbbi levélből. 2) 1837. nov. 12. képvis. tanácsi ülés 150. j. k. sz. alatt.

pett át, oda vitte lelkének nemes hevét, égő tettvágyát, tiszteletre méltó munkaösztonét.

Még azon évben a szebeni országgyűlés alatt fényes ügyvédi vizsgát tett, ügyvédi oklevelének kelte 1838-n február 3-a; azon évi jun. 11-n a kir. közügyigazgatóságához gyakornoknak vétetett fel, s mint ilyen szintén bámult vizsgát tett le; 1841-n nov. 4-n II-od osztályu, 1843-n márcz. 31-n I-ső osztályu irnokká lépett elé; e közben aug. 18-n 1841 dézsaknai kamarai helyettes fiscalis volt; az 1842-n febr. 27-n tartott kolozsvári egyházi főtanácson egyházi tanácsossá lön választva. A közügyigazgatóságnál szolgált 1848-ig. Kitünő tehetségei őt hivatalnoki alárendelt állása fölé emelték, a legnevezetesebb tárgyakban fogalmazással lön megbízva; 1845 a kápolnok-monostori és kis-körtvélyesi fiscalis jók átvételénél a kir. kincstár mandataribusává nevezte, a mi azon kissé czopfos időkben ritka kitüntetés volt ifju hivatalnokra nézve. Legkedvenczebb foglalatossága volt a magyar magán- és közjog tanulmányozása, melyekben társai közt már ifju korában tekintélynek tartották. Ennek világos tanubizonyossága az, hogy a Verbőczy Hármaskönyve első részét magyarra fordította. Ezt egy benső barátja levelében találtam, de a czél és körülmények részletesb ismertetése nélkül. „Ha Verbőczim soha ki nem jó sem bánom, ugy is lemondottam folytatásáról, tudod: otia dant vitia.“¹⁾ Idő teltevel kezeibe vissza-kerülvén, a fordítást elégette. — Őt ez időben különösen a magánjogi viszonyok helyes felfogása s a törvények gyakorlati alapos alkalmazása elannyira kitünővé tették, hogy a legjelesebb ügyvédek és törvénytudók s köztük az öreg Filep József — Erdély akkori legjelesebb gyakorló törvénytudósa — barátságát nyerte meg. Fiatal hivatalnok bár, de nem volt nap, melyben barátai, jó emberei, sokszor idegenek is, törvényes ügyekben tanácsát, sőt sokszor a legbonyolultabb perek kidolgozásában segédkezését ne kérték volna. Ő vonakodott, de ha elvállalta, nem volt kétség, hogy az ügy nem igazságtalan, s kezében fordulatot vesz. Perbeli irmodora rövid, egyszerű és világos volt; védiratain, felelkezésein mint érczerincz ugy huzódott végig egy erős logika megdönthetlen gondolatmenete, mely a tekervényességnek, sophismának, s az ügyet desperált állásba hozni látszó okoskodásoknak nyakát szegte, s az általa védett igaz ügyet a porból és sárból fel — több-

1) 1845 február 24-n irt eredeti levélből.

nyire az igazság győzelemszékére emelte! Fellépéseinek jogosságát, védíratainak törvényességét a hozott ítéletek igazolták. Gyűlési vitáinak is ezek sajtósájos bélyegvonásai. A minnek védelmére felszólalt, vagy kivívta, vagy úgy vesztette meg, hogy a csatavesztés maga dicsőség volt. Éles elméje mint fonalsomót a könnyű kéz, úgy bontotta szét az ellenfél érveit, s másokat hozott fel helyettök gazdag eszmetárából, erős logikája pedig úgy állította sorba, mint a rómaiak a phalanxokat; nehéz dolog volt azokat áttörni. A védhető és sebezhető pontokat vitázó felében kevés ész tudta jobban kikeresni, kevés avval a nyugodt tárgyilagossággal védni, mint ő. Ő volt nyertes vagy ellenfele: a vitakérdés mindkét esetben ki lön tisztázva.

Tíz évet élt Maros-Vásárhelytt; közügyszeretete itt is örökitette nevét. Tíz-tizenkét barátját egy kölcsönös segítő takarékpénztár-egyesület alapítására magához füzte, mely eleinte szűk körre volt tervezve, csak 33 tagja s 4000 váltó frt. tőkéje gyült az első évben; de mind tovább-tovább terjedett, s gyarapodása bebizonyította, hogy az eszme életrevaló, szervezete gyakorlati volt. Alakulási éve 1844, czélja a volt: „hogy tagjai egymáson úgy segítsenek, hogy mindenik havanként bizonyos — a módosabbak tetszés szerinti — összeg pénzét közkezelés alá bocsátván: az így gyülemő tőkéből a tagok törvényes kamat és részletes visszafizetés mellett kölcsönt kapjanak, sőt ha a pénztár nem fedezheti szükségöket, közkiróvas utján is bizonyos mértékben felsegíttessenek; a kamat a tagok javára a betétel perczétől kezdve azonnal folyamatba indult, a betett részvények mértékéhez képest. A havi rendes betétel fölsegítési állandó alapul szolgálván: azt a részvényes a társulatban maradtáig vissza nem vehette, de önkéntes betételeit vissza.“ Ügyeit intézték: egy igazgató, pénztárnok, ellenőr, számvevő s koronként megújuló választott bizottságok. A tagok jobbára helybeli hivatalnokok voltak, kiknek ha kevés is, de bizonyos jövedelmök levén, az aránylag nem nagy betételekre képesek voltak. A társulat a betételekre nézve a tagok barátságos viszonyában s ismeretes erényökben remélt biztositékot; a kölcsönök visszafizetésére nézve pedig abban, hogy csak zálogra, terühmentes fekvő birtokra és részvény-kezeségre adott kölcsönt — egyszerre nem nagy összeget — s a fizetést havonkénti visszavétellel könnyítette.“¹⁾ E társulat ama vidéken egy

1) Erdélyi Híradó. 1845. 14. szám 106—107. ll.

régi szükségét pótolta. Kisebb hivatalnokok sokáig érezték hiányát oly pénztárnak, melyből véletlen szükségben, részletes visszafizetés mellett, olcsó kamatra kölcsönt kaphassanak, vagy megtakarított filléreiket haszonnal elhelyezhessék. Fejéré volt a kigondolás és szervezés érdeme, övé nagyobbára a létrehozás fáradsága és dicsősége. E társulatnak Maros-Vásárhelyre és vidékére erkölcsi és anyagi tekintetben nagy hatása volt. Több szegény ifju havonként megtakarított fillereit oda betévén, év végén szép összegecskéről rendelkezhetett. Némely jó igyekezetű hivatalnokok létező pénzüket a társulattól olcsón vett s könnyen visszafizethetett kölcsönnel gyarapítván, M. Vásárhelyt házat vettek, sőt a vidéken székelyföldön levő kevés birtokaikat is szaporították. Szellemi tekintetben pedig az egyesületi eszmék megkedveltetésére jótékonyan folyt be. Eleinte csak fiatal tisztviselők, később olyak is lettek tagjaivá, kik azelőtt az egyesületi eszméktől irtózva fordultak el; az akkortájtban egész országból a kir. táblára egybegyűlt ifjuság pedig a törvényhatóságokba vitte el s kedvelte meg. Bár az 1848 év ifju életerőben találta a társulatot, a később rákövetkezett gyászos korszak — annyi szép hazai intézettel együtt — ezt is alapjában megingatta; de akkor is örködött felette Fejér néhány kipróbált barátja, örökre kihalástól védeni látszik az ő szelleme.

Ez időszakból még meg kell jegyeznem, hogy Fejér 1847-n az erdélyi udvari korlátnoksnál az udvari agensi, 1848 szeptember 25-én Pesten a váltó- és hiteltörvényi vizsgálatot is letette, s utóbbiról szeptember 26-án váltó-ügyvédi oklevelet kapott.

Az 1848-ik évben hitvesévé vette Gyergyai Rózát, Kolozsvár régi, köztisztületben álló, vagyonos polgári nemzetségeinek egyikéből; egy kitünő példányát azon derék nőknek, kiket e szivbenlélekben magyar város szülni s nevelni szokott.

Aranyosszék a pesti közös hongyülésre képviselőjévé választotta, ő ezt jul. 5-én a kir. közügyigazgatásnak bejelentette s elfogadhatására aug. 14-én írásbeli engedélyt kapott. E két esemény életének más irányt adott. Az első szétszakítván azon viszonyokat, melyek eddigi hivatala helyéhez kötötték, őt a nős és családi élet boldogságának szelid kötelékével örökre Kolozsvárhoz fűzte, az utolsó egy emelkedett, tehetségeihez illőbb pályatérre vitte. — Ragyogó fény s vésztes fellegárny ölelkezett akkor a magyar parlament felett, de az ország törvényhozói az alkotmány védpaizsa alatt bizton állottak, s a királyi hajlam, s mindenfelé lobogó nem-

zeti szín jobb napok szivárványjeléül lön tekintve. Fejér vágyait részben teljesedve látta az által, hogy az egyesült ország képviselőkara együtt, s maga köztök volt. A tanácskozásokban élénk részt vett, s bár nyilvánosan csak párszor szólott, szavazatával mindig mint valódi szabadelvű és emelkedett gondolkodású törvényhozó a haladás, jogkiterjesztés és teljes polgári szabadság elveinek védőjéhez csatlakozott. Erdélynek Magyarországgal való politikai szorosb egyesülését őszintén és minden tartalékgondolat nélkül pártolta, a székelynép nemzeti érdekeit szabadelvűleg s az ország közérdekeivel kiegyeztető szellemben védte s ez által a szabadelvű párt rokonszenvét és sokak barátságát megnyerte. 1849 márcz. 25-n Debreczenből nejevel együtt Kolozsvárra jövéen, ápril. 12-én kormánybiztos Csányi mellé lön rendelve, s ott szolgált néhány hónapig. Köztudomású tény, mennyire mérséklőleg folyt be ő ama vas akaratú férfira; az erdélyi viszonyok tökéletes ismeretével bírván, sokat meggátolt, a mi szülemelőben volt, sok vésznek volt villámhárítója. — A világosvári catastrophá Nagy-Váradon találta; aug. 15-n gróf Zichy Ferencz teljhatalmu kir. biztoshoz utlevélért folyamodván, tőle azon hónap 21-én kir. biztosi minőségben útiköltséggel ellátva, nyílt rendelet, úti- és szabad menlevél mellett Erdélybe lön küldve a végre, hogy az élesdi, feketetői, bánffihunyadi, kolozsvári és kolozsi sóaknatárákat egy biztos társával megvizsgálja, s a felesleges sót Nagy-Váradra szállíttassa. Azonban Kolozsvárra érkezve aug. 27-én elfogatott s öt hónapig volt fogságban; szabadlábba tétetését fogamat nélkül kérte, csak annyit nyert meg aug. 29-én, hogy neje a nap bár mely részében felkereshette. 1850-ben január 15-én megszabadult; a haditörvényszék azelőtti napon ránézve ily ítéletet hozott: „mivel közügyigazgatósági irnok Fejér Márton a magyar forradalomban cselekvő részt vett, neki csak III-ad osztályu elbocsátási bizonyítvány adható, melynél fogva hivatalából egyszerűen elbocsáttatik, és hivatalba később sem alkalmaztathatik;“¹⁾ elbocsátását félév múlva végleges fölmentés követte. Ő felségének jul. 20-án 1850-ben költ k. elhatározása által az ellene, mint a törvénytelen magyar országgyűlésen jelen volt követ ellen, folyt hadi törvényszéki kereset alól végképen fel lön mentve, a mit neki a pesti haditörvényszék jul. 20-án adott tudtára.

Egy időre családi körébe vonult vissza, melyet ő és neje ké-

1) 1850-en 659 szám alatt költ credeti ítélet.

pezett, ki rajta csaknem imádó szeretettel csüggött, s kit neki e nehéz napokra s sulyos hazafiui szenvedések idejére a gondviselés látszott védangyalul adni. — Ádáz évek voltak ezek nemzetünk történetében, hasonlók azokhoz, melyekről azt írta Tacitus: „hogy a polgároknak egyedül az engedelmeskedés dicsősége maradt fenn, melyekben a nők a hatalom elleni felkeléssel nem vádoltathatván, könnyeikért lőnek bevádolva,“ ¹⁾ s midőn egy római költő szerint „az eltemetettek után méltatlankodni nem merő szivekből titkos nyögések szálltak.“ ²⁾ Hivatalából büntelenségének elismerése daczára elmozdított; a politikai élet sorompói le voltak eresztve, közélet nem volt, az írói munkásságon vaskényszer bilincse, a ki irt nem tudhatta, fog-e még ismét írhatni? nem fogják-e be valamely soráért? Mikor a hallgatás gyanus, a beszéd félelmes, az írás és független nézetek nyilvánítása bizonyos veszélylyel jár.... Birtoka, tehetségeihez s műveltségi igényeihez illő munkássági tért nem nyújtott, egyedül az ügyvédi pálya látszott előtte nyitva állani. Ezt választotta, mint az elvek és meggyőződések szabadságának ez időben ránézve kényes próbakövét s mégis egyedüli menhelyét. De e szándékát csak 1852-en érthette el, midőn Kolozsvártt jul. 28-án kelt kérésére neki az ügyvédkedhetést a törvényszékeket beállító bizottság, a katonai és polgári kormányzóság beleegyezésével — Kolozsváratt leendő lakhelylyel — egész Erdélyre nézve megengedte oly feltétellel, hogy eskületétel után hat hónap alatt az ideiglenes polgári perrendszerből, törvényhatósági és ügyvédi rendtartásból előleges szó- és írásbeli vizsgát, legközelebbtről pedig ügyvédi esküt tegyen le, ³⁾ mit november 18-án Nagy-Szebenben teljesített is. ⁴⁾ Tekintélyes hazafiak kívántak neki szerencsét, bizalmukkal sokan tisztelték meg, a Kolozsvártt ez időben új életre keltett egyesületek: gondoskodó társaság, gazdasági egyesület, erdélyi jég- és tüzkármentő társaság, muzeum-egyesület ügyeiket rá bízták. Oly jele a bizalomnak, melyet csak az ővéhez hasonló szak-képzettség s szilárd jellem érdemel, s oly szerény és lelkiismeretes ember mint ő szokott megnyerni. Méltó említést érdemel az is, hogy ügyvédkedése alatt vallásközönségének is többnyire ő vitte peres ügyeit, s fáradságáért díjt soha sem fogadott el.

Azonban az ügyvédi engedélyt s a jóakarók szerencsekivánátát sokszorosan feljülhaladta a ház azon kis vendégének megérke-

1) Tac. Annal. — 2) Claudius. — 3) 1852 octob. 2. 1972 sz. a. kelt eredeti rendelet. — 4) Ugyanott.

zése, melynek siró kiáltása s mosolygó tekintete egyiránt derűt hozott a komoly, édes apa gondült homlokára, égi üdvet az édes anyának boldogsággal telt szívébe — ez évben született Róza nevű leányuk.

Három év telt el immár, s Fejér — daczára a sürgetéseknek — nem tett ügyvédi vizsgát. Barátai unszolták, hogy az ügyvédi rendtartás VI. cikke alapján annak elengedéseért folyamodjék a cs. kir. igazságügyi miniszteriumhoz. Hajlott szavukra. Folyamodványa indokai közt felhozta, hogy 1838-tól fogva ügyvédi oklevéllel bír, sőt tényleg ügyvédkedik, Magyarországon alig néhány éves ügyvédeknek is elengedtetett a vizsga, udvari ágensi vizsgát tett, hogy a mint 1852-en ügyvédkedni kezdett, a perlekedők bizalma hozzá oly nagy volt, hogy őt mindennemű ügyekkel, megbízásokkal, különféle perekkel halmozta el. Ezután a belső okokra tért. „Az a gondolat — írja folyamodványában — hogy ügyvédségem feltétlen életmódom, továbbá a vizsgálat mihamarábbi letevése iránti szándékom, önbecsérzetem, ambitionom, a peres felek bizalmát megcsalni nem kívánó lelkiismeretességem, valamint az is, hogy hitelemet és kenyeremet — az élet e drága kincsét — el ne veszítsem: eléggé ösztönöztek engem arra, hogy az új törvényeket megtanuljam.“ Végre — így rekeszti be folyamodványát — „nem jó szívvvel emlitem a legfontosabb és legdöntőbb okot, t. i. hogy a múlt év novemberében egy veszélyes betegségbe estem, a mi ülő munkáságomból, egy ember erejét meghaladó foglalatosságaimból következett, s a mi, mivel függőben levő dolgaimtól menekülni nem tudok, naponként nevedőben van; ez oknál fogva physikailag is képtelen vagyok az ügyvédi vizsgát letenni.“¹⁾ Ennek következtében az igazságügyminiszterium az ügyvédi vizsga letevése alól nemcsak mentesítette,²⁾ de később az ügyvédi választmány elnökévé nevezte.³⁾

1857 boldog év volt Fejérre nézve, 1854 óta szenvedő egészsége láthatólag helyre kezdett állani, az oly igen szíven viselt közdolgoknak több időt szentelhetett; kis családja Ödön nevű fiuval szaporodott. Az emberi történetek e kedvező fordulatát ő is a valóságos buzgóság egy kegyeletes művével tette emlékezetessé, szülő-

1) Kolozsvárat 1855-en sept. 28-án kelt eredeti folyamodványból. — 2) Az igazságügyminiszteriumnak 1856. sept. 15 én költ rendeletéből 7695 szám alatt. — 3) E kineveztetést 1860-an november 13-án költ lemondási iratából látam; mikor volt kinevezve, nincsen rá adatom.

helységében Kövenden az unitárius ekklezsiának nevével együtt nagy becsű templomi ajándékokat adván. „Jó Istenünknek — írja a nevével kiállított ajándék-levéiben — hozzánk mutatott több rendű kegyelmeiérti hálnk ¹⁾ s vallásos buzgalmunk jeléül egyfelől, másfelől pedig ezen nemes szent ekklezsiánk iránti emlékül, melynek keblében születtem és nevedtem, kedves nőmmel együtt, itteni templomunk számára a következő szent készületeket nyújtom át a tiszteletes szent ekklezsiának: 1.) egy arany paszománt szegélyű prédikáló-szék takarót veres bársonyból; 2.) egy arany sinorral s selyem rojttal beszegett asztalterítőt zöld bársonyból; 3.) egy kisebb asztalkendőt fejér batizból csipkével beszegve; 4.) egy fejér batizból való kivarrott szegélyű kenyér takarót; 5.) egy kehely takarót fejér selyemből arany fonallal himezve, selyem-rojt-szegélylyel. Mindezek: „F. M. GY. R. 1857“ jeggyel jelölvék és kedves nőm sajátkezü varrásai s himzései. E csekély adományunk elfogadására — így végződik a levél — a tiszteletes szent ekklezsiát azon szerény ohajtásunk nyilvánítása mellett kérjük: hogy ezen szent készületek a mostani pünköszt ünnepen kezdődőleg — midőn itten lehetni szerencsénk van — a szokott szent uri-vacsora osztás alkalmával, ezenkívül a prédikálószék-takaró és nagyobb asztalterítő a három nagy ünnep három napján tartandó templomozások idején használatba vétessenek.“ ²⁾ Midőn az ekklezsia köszönetét, követői megvitték neki: „hálával tartozik — úgy monda — az Istennek, s annak egy részét lefizetni akará azzal, a mit tett; hálával azért, hogy oly jámbor, vallásos és becsületes szülöktől engedé születnie, kik már házi nevelésökben csepegteték szívébe azon érzéseket, melyek őt életében a szépre s jóra vezérelték s boldogították; hálával azért, hogy a forradalom árja őt is elragadván, egy hajszál volt az, a mi a vérpadtól elvალasztá, s hogy e hajszál el nem szakadt, az isteni kegyelemnek köszöni; hálával végre a nőért, kit neki élete boldogítására adott az Isten, s ki őt valóban a legboldogabb halandóvá tette.“ ³⁾ Máskor ismét egy aranyozott ezüstpoharat adott azon ekklezsiának, egy mást megújított, kamatnélküli kölcsönnel s pénz segedelemmel is segítette. ⁴⁾

Mindez a kegyelet és buzgóság ténye volt, mely szíve jósá-

1) Világos vonatkozás az általam említett eseményekre. — 2) Az 1857-en május 30-án Kövenden költ eredeti ajándéklevélből. — 3) Kövenden t. Gál Lajos helybeli pap úr által tartott emlékbeszéd eredetijéből. — 4) Tiszt. Gál Lajos kövendi unitárius pap úrnak 1866 sept. 21. írt eredeti leveléből.

gát szólja; a közügyek iránti lelkesedésé, a mit megtámadott vallásközönségünk érdekeben több jeleseinkkel együtt ezután tett, a mi nemes lélekről tesz tanubizonytságot. A megelőző években ugyanis ki lön mondva az akkori kormány által, hogy vallásközönségünk iskolái nyilvánossági jellemöket csak úgy tartják meg, ha az Entwurf-ban meghatározott tanári erőt kiállítani képesek leszünk, t. i. főtanodánkban legalább is 10, középtanodáinkban 4 rendes s két segéd-tanárt, a más hitfelekezeti tanintézetek tanáraihoz mért fizetéssel. Az 1856-n tartott egyházi főtanács megdöbbsent e követeléstől. „Segítség, mert elveszünk!” lön a közjelszókiáltás. Az egyházi községek, testületek, egyes hitrokonink megértették, mindenki segítségre sietett, s a tanintézeteink nyilvánossága s egyházi önkormányzásunk fentartása végett szükségelt pénzerő meg volt ajánlva, oly önmegtagadó áldozatkészséggel, hogy hasonlót tán igen, de szebbet a lefolyt századokban sem látott egyházunk; egyes hitrokoninktól a régi pénzalapokhoz 54,000 fr. ekklézsiáinktól s egyházi férfiakntól 78,000 p. frt. alapítványi összeg lön egy év alatt egybeteremtve inkább mint gyűjtve. A főtanács, melyen a nagyszerű áldozat ténynyé vált, a képviselő tanácsra, az, hattagu bizottságra bizta tervet adni az iránt: minő javítások teendők egyházi életünk körében, nevezetesen az igazgatás és közoktatás körül? ¹⁾ E bizottság egyházi életünk egész mezejére kiterjesztette figyelmét, s mindenütt javasolt valami korszerűt és hasznost; jelesen I.) az egyház-igazgatás terén: a püspöki hivatal, főpapi szék e munkálat alapján lön szervezve, egy második főgondnok választásának szükségessége kimondva, az egyházi tanácsi és pénztári jegyzőségek, ugy a pénztárnoki és ellenőri hivatal rendszeresítve. II.) A közoktatás terén: tanodáinkban a tanító-erő meg lön szaporítva, fizetése növelve; a papnövelde újból szervezve, a tanrendszerben sok haladási lépés téve, az igazgató-tanárság, könyvtárnokság és altanítótság rendszerre s szintén állandó fizetéssel ellátva; a rendszerezett fizetési összes tanító-személyzet egy fő- és két középtanodában 48-ra szabályoztatott; kolozsvári, tordai, és székely-kereszturi anyaecklézsiáinkban a papság, segédpapság, ének- és orgonatanítás szabályozva lön, jövendő virágzásukra czélszerű intézkedések tétettek; az akadémiákra menő és templom ajtaiban álló ifjak kéregetése, a garasos alamizsna, s a legatiokba menés, ugy az eszperesti visi-

1) Az 1857-n márcz. 29-én tartott képviselő tanács üléséből.

tatiok alkalmával való collecta-szedés czélszerű megszorítást szenvedett; szóval: egyházéletünk mai szervezetébe a javítás leglényesebb s leggyakorlatibb elemei e bizottsági munkálatból vétettek fel. Munkálata végén a bizottság köszönetet indítványozott hitbéli atyáinkfainak, kik egyházunk oltárára önfelállhatásunk végett oly példátlan készséggel hozták meg áldozataikat, s biztosítani kívánt mindenkit arról, hogy az egyházi tanács esküje szerénti szent kötelességének tekinti úgy járni el, hogy a hivek alapítványi tőkéje és pénzalapja, örök időkre érintetlen maradjon s egyházi s köznevelési önállásunk megvédésére fordítottassék.¹⁾ Én is tagja voltam e bizottságnak szívesen vallom meg, hogy mind bensőbb barátai és közte az alapnézetekben volt előre való megállapodás, mind e bizottságban folytak több gyűléseinken át alapos eszmecserék, de a tanácskozások alapját Fejér formulázott indítványa tette; neki e fontos tényben nagy az érdeme.

Ez év rövid derűjére tartós ború következett. Egy pervédelem alkalmával egyik cs. kir. járási törvényszéknél az ügyvédi szabad védelmezés jogát személyében megtámadtva látván, annak ellenében törvényismerete, logikája s lelki bátorsága minden fegyverével mindenre elhatározottan felszólalt. E történet amaz idők korrajzához nevezetes jellemvonást nyújt, méltót az emlékezetben hagyásra. 1859-n az érintett törvényszék az ügyvédtartás 39-ik §. alapján 12 fr. büntetésre ítélte őt, azért: „hogy beadványai által a perköltségeket szándékosan neveli, s a perek hosszúra nyulását és bebonyolítását valamint a törvényes menedékekkel és panaszokkal való élést (állítólag) hivatása főczéljának tekinti.“²⁾ E volt a vád — inkább mint határozat, — mely ellene hozatott. Önbecsúzó férfi mint ő, oly jellem, mint Fejér, ezt el nem tűrhette. „Miután itt -- írja folyamodványában — a dolog érdeme nem a 12 fr. megfizetése, hanem az, hogy az idézett határozat által hivatali maganviscele, s az a tisztelet van megtámadva, melyet hivatásom igényel, kötelességem, melyet a törvények és rendeletek értelmében teljesíteni Isten előtt letett esküvel fogadtam, becsületem, s mind az, a mi egy ügyvéd előtt szent, szent kell hogy legyen, törvényszékiileg meg van bélyegezve: e határozatra bővebb észrevételt kell tennem. Ne legyen feltűnő — mondja — hogy én ezt oly érzékenyen

1) 1857. május 13-án költ s 158 e. k. számmal jegyzett eredeti bizottsági jelentésből. — 2) 1859-en jan. 28-án 168 szám alatt költ eredeti határozatból.

veszem; ez nem annak érintett mivoltáért, hanem azért van, mivel ez az első eset, hogy rám büntetés méretett. Husz év óta ügyvédkedem, sem politikai, sem törvényszéki hatóságok részéről nem ért engem sem büntetés, sem feddés, még csak szóbeli figyelmeztetés sem hivatali hibáért. Hivatkozom a kolozsv. kerületi törvényszékre, a hol én évek óta megszámlálhatlan ügyet igazítok a nélkül, hogy magam, viseletében hibát találtak volna. Rendkívül meglepő tehát rám nézve, hogy a tisztelt járási törvényszék mondja felőlem azt, hogy hivatalom főfeladata törvénytelenység. Magában véve már az csodálatos, hogy egy ügyvéd egy-két beadványában oly tulajdonságairól adott volna biznyságtételt, melyeknek ezer más beadványában semmi nyoma, holott fel kell tenni, hogy más törvényszékek is nem kevésbé értik az ügyvédrendtartást, mint a mely engem megbüntetni határozott. Mielőtt — ugymond — e határozat közelebbi vizsgálatába bocsátkoznám, némely alapelveket constátálok: 1.) Az ügyvéd azon hivatali ügyletekre és beadványokra nézve van bármely törvényszék fegyelmi hatósága alatt, melyek azon törvényszék előtt jönnek elé és határozatnak el; ebből következik, hogy az első bíróság nincs arra hivatva, sem jogosítva oly felfolyamodások, felhívások, panasztételek eseteiben, midőn azok oda csak felterjesztés végett adattak be. És ez bölcs törvényhozási intézkedés, mert különben az első bíró, a ki magát csalhatatlannak hiszi s kissé tüzesb véralkatú, ügyvédet és peres feleket, a kik e hibázhatlanságát megtámadni mernék, a pernyújtás czime és perorvoslatokkal való visszaélés ürügye alatt, minden panasznál a legkeményebben megbüntetne. Így a felek a bírák önkényének és szeszélyének lennének kitéve, s az igazság veszélyeztetnék. 2.) Ha a törvényszék jogosítva van a kisebb hivatali hibák esetében büntetést szabni az ügyvédre, egyszersmind köteles is a hiba-eseteket egyenként felsorolni, a terhelő okokat részletezni. Anomália lenne a jogéletben, ha ő kiváltságolt lenne arra, hogy egy általános ítéletmondással oly büntetést mérjen az ügyvédre, melylyel egész hitelét indokolatlanul megbélyegzi. 3.) Midőn az ügyvéd nem szabad önelhatározásából ad be valamit, hanem védenczei egyenes felkérésére, itt a hibát — ha van — nem lehet neki tulajdonítani. A törvény mindig megkülönbözteti: mikor büntetendő az ügyvéd, mikor a peresfél. 4.) A peresfelek néha a panaszra kikötött idő végnapján mennek ügyvédhez, ennek nincs ideje hogy magát felvilágosíttassa; a törvények elébe szabják, hogy magát jól infor-

máltassa, az irómányokat kezéhez vegye, — mit tegyen ilyenkor! Elvállalja, mert a peresfélt veszély fenyegeti. A bírónak ilyenkor a körülmények számbavételével kell fegyelmi büntető jogát gyakorolni. . . .“

Ezután átmegey a határozatra, s pontjait először általánosan, azután jegyzőkönyveiből idézett adatok által egyenként megczáfolja; az előbocsátott elvek alkalmazásából, ama határozat ellenében döntő érveket von, s végül minden tekintetben indokolatlannak és sérelmesnek nyilvánítja, különösen azon általánosságban kifejezett ítéletet, mintha ő a törvénytelen ségeket mint hivatása főczélját tekintené, s kéri a felsőbb törvényszéket, hogy azt merőben függeszsze fel. Mire a törvényszék Fejér hibátlanságát kimondván, a büntetés alól felmentette. ¹⁾

Ügyének megnyerése egy igazságos elv diadala volt, mely honfitársainál nagy benyomást okozott, s iránta rokonszenvet költött, de lelkében a méltatlan bántalom fájó tudata végig megmaradt; régi betegsége megújult; hozzájárult még kedves fiának ez évben történt halála, miáltal annyira leveretett, kedélye oly bús-komolylyá vált, hogy azt — ámbár családja kiméletéből erőltette — elrejtteni, rajta uralkodni sokáig nem tudott. E hangulatából hitvesének önfeláldozó szeretete, kedves leányának növekedése által idővel nyert némi enyhülést, kiknek birása által felette boldognak érezte magát, azonban arczán a komorságnak némi köde, lelkében s szavaiban a megtört életremény elfátyolozva, de világosan felismerhetőleg, ki volt fejezve. Fia emlékére szegény tanulók felsegítése végett 1000 frtos alapítványt tett. A nemes sziv sulyos fájdalomát köznapi lelkek hiú panasza s zugulódása helyett egy, a haza és vallás javára gyümölcsöző jótéteménnyel szentelte meg. Az erdélyi gazdas. egyesület ez évben márcz. 12-n alapító, 21-én választmányi tagjává, az erdélyi muzeum-egylet ügyvédévé nevezte ki, miről ápril 6. 1864. mondott le.

A sok szellemi munka, és gyakori betegeskedés erejét kikezdette meritui; elvei, a magyar intézmények mellett a nyomasztó rendszer alatt vivott küzdelmei, s a ráért kedvetlenségek lelkét annyira megrázták, mell- és tüdő-baját annyira növelték, hogy orvosi tanács következtében, környezete kívánságára, ügyeit már 1860-n apasztani kezdette, míg 1862-én minden újabb perügy vállalásától

1) Az 1859. ápril 18 án 3689 törvényszéki szám alatt költ felmentő határozatból.

megszűnt; azonban az oktoberi diploma a politikai légkört kissé szabadabbá tevén, a közbizalom őt ismét a politikai pályára hívta. Az azon időtájt, mint szintén 1865-en hazánk politikai vezérfőnökeinél tartott értekezletekben mindig részt vett s dologkimerítő nézetei, átgondolt s szabad elvei teljes figyelemre lőnek méltatva, sokszor irányadó pontokul elfogadva. Hitelesen vagyok eziránt értesülve, s saját tudomásomat is hozzá csatolom. . . . 1861-en a kolozsvári esküdtközönség tagjává másodizben választatván meg: ¹⁾ a város érdekeit melegen karolta fel, a gyűlésekben és tanácskozásokban erélyes fellépésével s a visszaélések elleni tapintatos kikelésével polgártársai előtt közbecsülést vívott ki. 1862-en a politikai ügyek fordulataival innen is visszalépett, azóta egészen családi körben, elvbarátai társaságában nyugodtan élt; a politikai eseményeket élénk figyelemmel kísérte, de munkássága inkább csak vallása anyagi és szellemi ~~melésére~~ ^{melésére} volt központosítva. Azonban mint a persa, atyját meggyilkoltatni látván, hosszas némasága után megszólalt: ugy Fejér midőn Erdély tervezett új felosztásakor némelyek Aranyosszéknek más hatóságba beolvasztását hozták szóba, hallgatását megszakítva, hathatósan ellene nyilatkozott. Elmondotta, „hogy e területfeldarabolás minden törvényt megsért, a nemzeti surlódásokat lánggra gyújtja; hogy a midőn a szász nemzet ezt indítványozza, illetékességi hatáskörén tullép, és saját történelmi és törvényes jogalapjait is ingataggyá teszi; felfejtette, hogy a magyar birodalomban alig van egy törvényhatóság is, melynek történelmi és törvényes autonómiaja ugy biztosítva lenne, mint Aranyosszéké; mert ez, a mellett, hogy a többiekkel együtt a törvény egyenlő védelme alatt állott, eredetét és megalapítását meghatározott és körülírt területben és névszerént megjelölt helységekbén tudja felmutatni.“ Ezután ennek történelmi eredetét adja éles bírálattal, megemlítvén azon szent királyokat, kik kiváltságait szentesítették s azon köztörvényeket, melyek azokat fenntartatni rendelik; kimutatta, „hogy a midőn e szék lakói őshelyökről ide letelepedtek, nemzeti székely szokásaikat, hagyományaikát, intézményeiket magukkal hozták, átültették törvényeiket, személyi és vagyoni jogviszonyaikat, közigazgatási és igazságszolgáltatási szerkezetök lényegét és alakját, szóval: új birtokukon egy külön álló, de az anyaországgal egybefüggő, s azt kiegészítő kis székely országot alkottak. És mindezt a

1) 1854-n november 21-én is meg volt választva, de hogy elfogadta-e nincs róla tudásom.

törvényhozás annyi századokon át szentesítette, védte, kifejezni segített; megemlíti továbbá annak beligazgatási és törvénykezési szerkezetét, örökösödési törvényeit, birtokaik átszállását nóta és magszakadás cseteiben; felhossa, hogy Aranyosszék egy zászló alatt insurgált a többi székely székekkel, egy sorban küzdöttek a harcmezőn; hongyüléseken követei és királybirái egymás mellett ültek, neveik egy helyt jelentek meg az országgyűlési végzéseokban; végre reményét fejezi ki, hogy ily szilárd történelmi és törvényes jogalap, ennyi azonos intézmény egy tollvonással eltöröltetni s a törvényhatóságok bérendezése ürügye alatt az ország nemzeti területekre szakgattatni nem fog, s ha fogna, az anyanemzet az ellen felemelendi hatalmas szavát, nem engedi elmetszetni azon tagját, mely az ő csontjából való csont és véréből való vér.“ „E széknek az anyaszéktől távolléte — úgy mond — nem ok a megsemmisítésre: úgy állott az fenn 600 év óta, és aztán Beszterce-vidék sokkal távolabb van a királyföldi területtől, későbbi telepedés is, mégis a székely nép nem ellenzője együvértartozásuknak. A területi és számi csekély kiterjedés sem lehet ok erre. Ez az ökoljog-uralom korabeli eszme; polgárosult népeknél nem méri a jogot a jogosultnak rőf vagy font szám szerénti mekkoraságától. Itt az egyenjogot a már szentesített alakban védi a törvény és szerződés, tekintet nélkül a terjedelemre. A kis Svájeznak az az önállósági joga van, a mi Muszkaországának, pedig Uri, Zug kisebb mint Aranyosszék, sőt ez akkora mint az egyik Hohenzollern-, és háromszor nagyobb mint Lichtenstein-hercegség. Hány van az osztrák örökös tartományok közül kisebb mint Pestmegye? mégis bizonyos önállásuk van. A királyföldön is Szászsebes-, Szerdahely- és Ujegyházszék kisebb, Kóhalom és Szászváros csaknem akkora mint Anyanyosszék. A mi, kor Naszód vidéke most születik meg: nem lehet érteni, miért kellene Aranyosszéknek meghalni.“¹⁾ . . . Méltó védelmezése az arra méltó történelmi jognak!

Ez évről még némelyeket megjegyzendőnek látok. Ennek nyarán is mint 1864-n a gleichenbergi fürdőkre ment, hol mindkétszer több hónapig tartó üdülést nyert. Aranyosszék 1863-n a nagy-szebeni országgyűlésre követévé választván, elment, de bé nem, s okának a viszonyokat s a magyar és székely nemzet meggyőződését mondja

1) Kolozsvári Közlöny, 1863. 22, 23. sz.

„Miután a nemes magyar és székely nemzet — írja az elnök felszólítására adott válaszában — a jelen országgyűlésre első rendben választott képviselőinek és kinevezett kir. hivatalosainak azon eljárását, hogy ezek az emlékiratukban felfejtett okok tekintetéből az országgyűlésbe be nem lépnek, helyeselte és az által tette magáévá, hogy a rá következő választások alkalmával képviselőit újra meg újra megválasztotta, illetőleg hasonlvúekkel cserélte fel; miután az ezen eljárást igazoló érvek és indokok ma is fennállanak s a két nemzet nézete nem változott, s miután ugymond — ő nemzete és választói e részbeli nézetét meggyőződése szerint teljesen osztja: tisztelettel nyilatkoztatja ki, hogy a szebeni országgyűlésre mint Aranyosszék első választó-kerületében választott képviselő meg nem jelenik.“¹⁾ Fejérnek szilárd meggyőződése volt az, hogy Erdély mint országtest együttvéve, s nemzetei mint politikai egységek külön, jövőjüket biztosítani s alkotmányos szabadságaikat, sem visszavívni, sem — ha az sikerülne — fenntartani nem elég erősek; erre őket egyedül a Magyarországgal való benső politikai egyesülés teheti képeessé. — Ez évben a kir. felség által a kolozsvári kir. jogakadémia mellett felállított elméleti igazságügyi államvizsgáló bizottság tagjává neveztetvén, azt írásban tett nyilatkozatában megköszönte, „s örömeinek és szerencséjének tartotta volna — írja — ha a fiatalságnak, melyet szivből szeret, és a közügynek e téren valami csekély szolgálatot tehet vala, de e részbeli jegjobb akaratja megtörik testi hiányán, mert a huzamos betegeskedés egészségét annyira megrongálta, hogy már évek óta az ügyvédkedéssel is felhagyott, minden munkától tartózkodik, és hives időkben a háztól kijárástól őrizkedni kénytelen; ennél fogva a tisztas megbízatásnak eleget nem tehetvén, attól felmentését kérte,“²⁾ s meg is nyerte. 1864-n érdemei elismeréséül az egyházi főtanács a kolozsvári főtanoda felügyelő gondnokává választván, azt — testi gyengesége nyílt bevállása mellett — az ifjuság és vallásközönségünk iránti buzgalmánál fogva elfogadta.

Ez elgyengültség daczára ügyfelei érdekének nyilvánosan védelmére kelt, midőn ama hirt hallotta, hogy a kormány az ügyvédi kart újból szervezni szándékszik, kamarai és buroaucratiai alapon. Fel-

1) 1864. jun. 11. költ eredeti fogalmazványból. — 2) 1864. aug. 13-án 3004. udvari, 24839. főkörmánysz. szám alatt hozzá intézet rendeletből.

szólalásának czélja — ugymond — gondolatébresztés azoknál, kik e tárgyról irnak vagy egykor azt elintézik; összehasonlítja a magyar és osztrák ügyvédrendszert. „Az első — ugymond — nevelésünknel kezdődött, minden mivel magyar ifju végzett törvényt, s többnyire tiszteletbeli vagy rendes ügyvédi vizsgát tett. Az ügyvédségre egy, a fejedelem nevében kelt oklevél kellett, gyakorlása nem volt helyhez kötve, számuk nem volt meghatározva, nem kellett hozzá kormányi kinevezés, az ügyvéd nem volt elmozditható, kiki ott szolgálhatott, hol érdeke kívánta, mihelyt ügyvédi oklevélét az illető hatóságban kihirdettette; a ki ügyvédi oklevelet nyert, nem minden lett gyakorló ügyvéd, hanem gazda, tanár, író sat. Az ügyvédnek kötelességében való eljárását a törvények körülírták s fegyelmi tekintetben a törvényszékek s politikai hatóságok alá rendelték; a szegénysorsuak védelmére díjazott ügyvédek voltak; minden törvényszék mellett, ugynevezett ügyvédi szék — dictatura — volt szervezve, hol az ügyvédek egybegyültek, a perbeli felelkezéseket kicserélték, az ítéleteket kihirdették, a peres felek ügyvédekkel érintkeztek; ez volt az ifjuság joggyakorlati iskolája. Törvényeink az ügyvédséget nem tették feljülről függő hivatali állomássá, s az ügyvédet hivatalnokká, hanem ugy osztották be őket az állam és egyén szolgálatára, hogy az ügyvédi hivatáshoz oly szükséges egyéni függetlenség veszélyeztetve ne legyen. Ennek a nemzet köz- és magán életére megmérhetlen befolyása volt. A közönség mindenütt el volt látva jól képzett gyakorló ügyvéddel, mindenik igyekezett kitünni, jó hírnevet szerezni; ha a közhatalóságoknál a közérdek a tisztviselők változtatását tette szükségessé, voltak alkalmas egyének, kik a lelépők helyét pótolják. De a nemzet szabadságérzetére is ápolólag folyt be ez, mert ha elzárták is egy vagy más térről az ifjat szabadabb nézeteiért, háttérül ott volt mindig az ügyvédi pálya, melyen jövedelemhez, tisztességhez, hasznos egybeköttetésekhez lehetett jutni, olykor szerencsés házasságokat tenni, szóval: az ügyvédség a szabadmeggyőződés menhelye, a jó családok képződésének természetes veteményes kerte gyanánt tekintetett; általában az ügyvédi kar mint hivatása szerinti tulajdonosa a szabadszólásnak, számos független egyént adott a közgyűlési terméknek, kik bátran szembe szállottak a visszaélésekkel, jött legyen a kormánytól vagy ítélőszékektől, mert elkötelezve egyik irányban sem voltak.“¹⁾ Ezután

1) Kolozsvári Közlöny 1865. 17. szám.

az osztrák ügyvédi rendszert amazzal párhuzamba téve adja elé. „E szerint, mellözve az előkészítő formaságokat, kell ügyvédi szigorlat, minden törvényhatóságban számuk meg van határozva, a megürült állomást csőd útján töltik be, becsülete, kenyere az első bíróságtól és főtörvényszéktől, kinevezése a miniszteriumtól függ; a szegényeket az ügyvédi kar védi, az ügyvédek felett egy kamarára áll, mely ismét alá van rendelve az első és másod bíróságok elnökségeinek; ez gyakorolja a fegyelmi hatóságot felettök, a költséget együtt hordozzák, szóval: az ügyvédség hivatal, az ügyvéd hivatalnok.“ E részleteket a magyar ügyvédrendszer alapvonalaival egybehasonlítva, utóbbinak előnyeit emeli ki. „Amannál — ugymond — a számmeghatározás czéhrendszeri maradvány, az erők szabadversenyének megölője; a jól kiképzett ügyvéd javára van a községnek, díszéré az államnak nem terhére, nem kell számára fizetés; a szabadversenynyel többnek nyilik foglalkozási pálya s jut kenyere; az ügyvédség magasb foku képzettséget feltételez és tanusit, mint a birói államvizsga és doctorátus. Az ügyvéd jelöltségi állapot egyike a legkellemetlenebbeknek; várni, hogy valakit a halál elragadjon, a végre, hogy kenyérhez jussunk, nem épen emberies. És e felett mily sok ideig tart gyakran, s mennyi mindentől függ megnyerése? Néha az élet legszebb szaka tova halad; az ügyvédjelölt nem magának dolgozik, nevét nem ismeretheti, nem számíthat biztosan, nem köthet viszonyokat, ismeretéseket, mert nem tudja: mikor, az ország melyik szegletében jut számára egy megállapodási pont. Mérnöknek, orvosnak, ha oklevele kezében, léptei előtt tárva a világ; az iparos remeke megadása után, a mikor és hol akar, élethez kezd; ipar, kereset, munka, föld, személy időhaladtához képest mind előhalad, bilincseiből fel van oldva, — csak az ügyvédség megy visszafelé, ez lön az újabb időben lebilincselve. A státusnak joga van megkivánni, hogy az ügyvéd magát kiképezze; de arra, hogy mikor és hol kezdje meg működését, nincs. Ez tulságos kormányi gyámkodás, örökös félszben tart egy tekintélyes művelt osztályt, könnyen háttérbe szoríthatja a képes és szabad gondolkodásuakat, károsan hat a független véleménynyilvánításra.“ . . . Ez után az ügyvédi kamarai rendszert veszi bírálat alá, s annak czélszerűtlenségét megdönthetlen okokkal mutatja ki, valamint azt is, hogy „az államnak nincs joga arra, hogy a szegények ingyen védelmezését illetőleg a magános egyén idejével, fáradságával díj nélkül rendelkezék; de az

ingyen munkában ritkán is van haszon.“¹⁾ Ez összehasonlítások alapján azon nézetét nyilvánítja, hogy a mellett, hogy a magyar ügyvédi szervezet a nemzeti szellemet és alkotmányos felfogást híven tükrözi vissza, egyszersmind az államférfiúi bölcseséget és gyakorlatiasságot sem tagadhatni meg tőle, híven kiállják annak alapvonalai a tűzpróbát mint az örökigazság; mint a lángeszű II. József kísérleteit szerencsésen túléltek, úgy az újabb időbelieken is diadalmaskodnak. Átlátták akkor s át fogják látni most is, hogy sikertelen a küzdés egy oly szívós nemzet oly intézményei ellen, melyeket saját erején, saját életéből fejtett ki, szíve melegével ápolt sok századokon át, és gyakran vérével öntözött. Akkor is visszavonattak a nemzeti intézményeink ellen kiadott rendeletek, s most is vissza fognak azok helyezettetni, s a nemzet megtéve a kor igényelte javításokat — büszke önérzettel, meg nem tört lelki erővel alkotmányához, nemzetiségéhez úgy szerelme minden más tárgyaihoz, melyeket megmentett, ragaszkodóbban mint valaha fog kiemelkedni a jelenvaló vész hullámaiból. Igen, előbb vagy utóbb a végeredményben diadalra jutnak a mult időkben már annyiszor valósult történelmi igazságok. Nem a mieinkhez való előszeretet s az idegen iránti gyűlölet mondatja azt velünk — írja tovább — hanem először az, mert mi keleti faj vagyunk, jogunk, institutióink összesége sajátos, eredeti, nemzeti életünkből született és fejlődött évezreden keresztül, tehát csak is ez, és az idegen nem talál reánk, nem egyezik hajlamunkkal, szellemünkkel, viszonyainkkal; más o d s z o r az, hogy azok alkotmányos kormányzat alatt, alkotmányos úton és szellemben létesültek és öregbedtek, de az osztrák intézmények nem; pedig az államszerkezeten, köz és magán jogon, bírósági szervezeten és más intézményekben merőben más elv és fogalom, más tudomány és észjárás, más bölcsélet és lélektan, más szív és lélek, szóval: alak és lényeg vonul keresztül szabad alkotmánynyal bíró, és azt nélkülöző népeknél. Egyenesen foly innen, hogy a mint az alkotmányosság az emberi tökélesedés magasabb fokát mutatja, mint az egyeduralmi: úgy kétségbe vonhatlan, hogy a magyar institutiók alapvonalai tökéletesebbek mint az osztrákokéi. Történjék — így végződik a cikk — előbb vagy később, de az bizonyos, hogy a magyar ősi alkotmány és institutiók — alapelveiket illetőleg — rehabilitáltatni fognak“...²⁾

1) Kolozsvári Közlöny 1865. 18. szám. — 2) Ugyanott 19. szám.

E jóslat még nem tölt be, de azóta öregbedett az alap, biztosabb a hozzá kötött remény.

Fejérnek a jog és igazság, a közügyek és nemzeti intézeteink, a szép és jó iránti benső rokonszenve s azok érdekében vivott nemes harczi mellett, a tények erejével szólnak azok gyámolítására tett tetemes anyagi áldozatai. Az erdélyi nemzeti színház alaptőkéjéhez 350 forintot adott, a magyar nemzeti színház nyugdíjintézetéhez és a magyar írók segélyalapjába 100 ftot, az erdélyi múzeum-egyesületnek 100 ftot, a magyar akadémia alaptőkéjéhez és háza építésére szintén 100 ftot, az erdélyi gazdasági egyesület alaptőkéjéhez 100 ftot, a Kisfaludy-társasághoz 50 ftot. — Ez a gyakorlati hazaszeretet, ez a tett-hazafiság. . . . A szegény unitárius tanuló ifjak felsegítésére 1000 ftot, a szépirás előmozdítására 100 ftot, az unitárius vallásközönség alaptőkéjéhez 200 ftot, a kolozsvári anyaecklézsiáiához 100 ftot, az özvegy tanárnék és papnék nyugdíjalapjába 100 ftot, a tőle indítványozott s legelhatározottabban pártolt kolozsvári unitárius leányiskola építésére 100 frot, a kövendi ecklézsiának gazdag ajándékokat adott; háza nyitva volt egyháza fiai előtt, szívéből szerette annak ifjuságát, asztalánál éveken át vendég volt egy-egy jó igyekezetű tanuló. . . . Ez a nem szép szókbán, de jó tettekben nyilvánuló vallásos buzgóság. Barátai iránt ritka gyöngéd volt. Egyiknek egy alkalommal a pályaválasztás kérdésében tanácsot adott s nyugtot nem talált, míg választásuk helyes voltáról meg nem győződött. „Nyugtalankodni kezdek sorsod iránt — írja egyik levelében — adja az ég, hogy ne legyen alapos; az erősen nyomná mindig lelkemet. . . . Ohajtanék bár két órát lenni veled. Leveledben azon kitétel: *m e g l á t j u k m i l e s z m i n d n y á j u n k b ó l* — mélyen lelkembe nyilallott, mert te mindig nagy bizalommal voltál hozzám, én belé szólottam sorsod intézésébe, te hajlottál utánam s abból lett, hogy befolyásom nagy volt ezen lépésedre is. Igen önként következik tehát, hogy lelkiismeretemet méltán aggodalom fenyegeti azon esetre, ha lépésed megbánni kénytelenítettél — a mit Isten soha ne engedjen!“¹⁾

A szülői örökséget életéig testvéreinek használatába engedte, maga szerzette magának s övéinek kenyerét; családot képezve, időteltével becsületes keresményéből ezereket áldozott közczélokra — ez valódi ember, ez a derék férfiú.

1) 1845 febr. 24. érintett barátjához irt leveléből.

Menjünk tovább . . . Fejér életnapja mindinkább siet a le-
hanyaglásához, betegeskedés rendes állapota, koronkénti jobb léte
kivétel. — Nincs nyomasztóbb a szivre, mint egy bizonytalan tár-
gyu félelem vagy bizonyos aggodalom. Hosszasan s mindég félteni
azt, a kit szeretünk, erősen szeretnünk azt, kit folyvást féltünk
kell, kínzó lélekállapot; vágnunk őt hosszasan velünk látni, s örök-
ké szoronganunk életéért — nincs a mi inkább megkeserítse az
élet savát s jóízét. . . Mint az árbocztalan hajó, mely becses ter-
het visz, a távolban, midőn már alig látjuk, midőn süllyedez, fel-
feltűnik, ismét elborul, szívünk rokonérzését viszi magával, öröm
dagasztja vagy bú nyomja lelkünket: így voltunk mi is vele, mi-
dőn gyengülni láttuk egészségét; most aggódtunk érte, s fájóérzés
szállt meg, majd ragaszkodóbbak lettünk hozzá, vágytunk soká bir-
ni, s mégis féltünk erősen bizni életerejében, nehogy fájóbb le-
gyen bizonyos elvesztése — Szép látni két nemes bajvivót még
akkor is, midőn már egyik roskadoz; a hősiesség, a bátor küzdés
részvétünket nyeri meg. Így küzdött ő is évek óta az élet pagy
bajvívásában, míg végre ereje megtörött. . . . Mint a tűzgolyó el-
pattanásához közeledtekor legszebb, az üstökös midőn más égi-
tájra száll: úgy egy nemes szellem is, midőn itt hagyja földi ha-
záját. Fejér e ritka szerencse birtokában volt, midőn örök-éje kö-
zeledett. Szülői iránt a fiui érzés, főiskolánk s ifjusága érdekében
a hála, szülőföldre, vallása, városa, hona iránt a kegyelet, osztály-
felei iránt az érdekegység, családja iránt a hűség és szeretet, ma-
ga és becsülete mellett a lovagiasság szent kötelmeit hiven, fér-
fiasan minden viszonyok közt teljesítette; átalános volt a becsü-
lés személye, az elismerés dologismerete s közügyszeretete, a
méltánylat érdemei, a részvét szenvedő sorsa iránt s a megille-
tődés szomorú halála felett. 1865-n többször rohanta meg a sor-
vasztóláz, melyből orvosi ügyesség és gondos házi ápolás követ-
keztében felüdült, de mindannyiszor nagyobb gyengülés nyomai
maradtak hátra, míg az utósóból fellábadni nem tudott. Azon évi
december 31-n reggeli 5 órakor történt halála, midőn mint Ara-
nyosszéknek harmadszor követe az erdélyi országgyűléshez inté-
zett királyi leiratból már tudta, hogy Erdély képviselői-
nek a magyarországi köz országgyűlésen va-
ló megjelenése nem sokára el lesz rendelve. Meg-
nyugtató volt ránézve, hogy avagy csak ezt megérhette. — Leg-
bensőbb barátai mondják, hogy halálát siettetten követi tisztének

lelkiismeretes teljesítése, melyet törvényhatóságának hosszas unszolására s tágitni nem akaró kérésére akaratlanul vállalt el. A téli hónapokat már évek óta szobájában töltvén, a szoba egyforma szelid légéhez szokott beteges test, a gyűlésekbe való járás s ottani különböző lég- és hőmérsék által oly foku belső lázt kapott, minek élete lón áldozata. Temetése az 1866-k év második napján volt, melyen az összes ifjuság, polgárság, értelmiség, országgyűlési követi kar és kir. hivatalosok — az utcákat ellepő tengersokaság volt jelen, felette egykori tanulótársa és szellemrokona, Kriza János erdélyi unitárius püspök, tartott megható könyörgést, a tőle oly kiválólag szeretett tanuló ifjuság harmóniás éneket, a sirnál pedig követtársa, Zeyk József, polgári beszédet!

Rendkívül népes temetése, népszerűségének tanusítója. Sirja a kolozsvári köztemetőben van; sirkövének felirata: ITT NYUGSZIK A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS FŐTANODA GONDNOKA, ARANYOSSZÉK ORSZÁGGYÜLÉSI KÉPVISELŐJE, ÜGYVÉD KÖVENDI FEJÉR MÁRTON, SZ. 1812 SEPT. 30. M. H. 1865 DEC. 31. FIÁVAL ÖDÖNNEL, SZ. 1857 SEPT. 9. M. H. 1859 JUN. 11. BÉKE PORAIRA. A köven, alól koszoru, benne két égő fáklya, tetején hamveder félrevont fátyollal takarva, vasráczozat veszi körül, zöld gyep fedi a sirdombot. Földi része annyi jeleseink porával vegyült, lelke tetteiben él, emlékének egy hű nő és szerető gyermek, sok jó barát és tisztelő hazafi, egy egész hitfelekezet könnyel áldozik. Az erdélyi gazdasági egyesület, muzeum és más társulatok, melyeknek alapító és igazgató választmányi tagja volt ¹⁾ szomoruan vették tudásul halálát, a kolozsvári és kövendi unitárius egyházak, Aranyosszék tisztsége és az erdélyi unitárius főtanács jegyzőkönyveikben örökitették azt, s mély részvétöket a néhai özvegyével írásban tudatták. ²⁾ Aranyosszék bizottmánya közveszteségnek mondja részvétiratában Fejér halálát, a ki szerény soraiból lépvén az életbe, szorgalma, miveltsége, becsületessége s mély belátással párosult hű hazafisága által, nemcsak szülő-földe szük körében, de az egész országban annyira kivivta a közbecsülést, hogy hazánk jobbjai közé méltán számitható. ³⁾ Az országgyűlés követi kara nevében sirja felett beszélő követtársa őt szintén így festi. „Ő — ugymond

1) Erdélyi gazdasági egyesületi alapítói oklevele költ 1860 febr. 20 n, a választm. tagságát illető március 21-én. — 2) Aranyosszék képviselő állandó bizottmányának részvétírata költ 1866 jan. 26 n 2. szám alatt. — A kolozsvári és kövendi unitárius ekklézsiáké, a k. tanácsé azon hónap 7-én. — 3) Az idézett részvétiratokból.

— hazánk legjobb ügyvédeknek egyike, minden üdvös társulatnak munkás tagja volt, s midőn a közélet mezejéről leszorítva lön, az egyesületi téren keresett magának tevékenységi tért. Ügyvédi pályáján nem vált a mammon bálványává, nem tekinté tehetségeit uzsora-tökének, adott mindenkinek tanulmányai gyümölcséből, a szegényt védte ingyen, a hozzá bizalommal folyamodókat szivességéből is tanácsolá. Az egyesületi téren, mi tudjuk, kik társai valánk, mily buzgó és fáradhatlan munkás volt a közjó előmozdításában; tudjuk mit vesztettünk mindég mélyen átgondolt, széles ismeretekre támaszkodó szava elnémulásával. . . . Ő mindig megtartá tetteiben ősi institutióink azon alapvonalait, melyek kiállják a tűzpróbát, mint maga az örökigazság. Isten veled — így végződik a beszéd — nemes barátom, pályatársam, Aranyos-zéknek hű fia! Fogadd e búcsunál önzetlen szived ernyedetlen törekvéseiért elismerésül pályatársaid koporsódra hulló könyeit.“¹⁾ E szók igazak s nem csalók; nem csalódom azon ítéletem nyilvánításával, hogy Fejérben a haza legjobb fiainak egyikét a legrosszabb időben vesztette el. Forradalmak idejében, az államok nagy válságaiban mindig veszt az erkölcsiség. Az emberek a hatalomra néznek, a csillogás elcsábítja, jóllétkeresés lesz főéletcél. A tiszta jellemek megkevesednek. . . . Korunk ilyen. A régi időknek harczot izent az új, a tekintélyeket eltapodták, új emberek állottak elé, s új intézményeket, szokásokat és erkölcsöket hoztak be. A ki nem ment a fejlődő idővel, egy kettő alig óvta meg magát az elsodortatástól. Fejér egy volt ezek közzül, s oka nemes lelki alkataban s önmagával tisztában levő szilárd jellemében van. Ő az életcélját kora ifjúságában nemesb célok utáni törekvésben, a magánérdeknek a közjával egybekötésében találta. Már mint tanuló forron ölelte szívére tanulótársainak mivelődési érdekét, mint tisztviselő és ügyvéd, tisztviselő és ügyvédtársaiét, mint férfi és apa övéiét, mint barát barátjaiét, mint székely anyaföldéét, mint magyar hazájáét, s végre mint unitárius hitfelekezetéét! Két alapérzése volt szívének: szerette a szépet és jót; szóval és tettel gyámolított minden hasznos közügyet teljes életén át, s a midőn ez saját ügyével ellentétbe jött, utóbbit áldozta fel. Tanár lenni vágyott; aggodalmak támadtak iránta, s ő kitepte szívéből égő lelkesedését, ellökte kezéből boldogsága eszközét, s fájó kebelével más pályára tért. — Halad rajta előre, feljebb, s mikor neve ismer-

1) Kolozsvári Közlöny 1866. 2. szám.

retes lesz, mikor a gyümölcs már éréfélben volt, a forradalom feltartóztatja. . . . Ismét más pályára lép, s megy a kitűnés mezéjén, érdemeit elismerik, szűkebb határu hazájába küldi a kormány, s ő a hörtön kietlenébe, szinte vérpadra jut. . . . A gondviselés megmenti. — Harmadszor is pályát cserél. Az alkalom kínálkozik, tehetségei jogosították volna őt jövedelmes hivatalokra: haladni társaival a szerencsét megragadni. . . . Ő magával következetes maradt, ügyvéd lett, fel- és aláféle független, az igazat kimondó, a jónak barátja, a közügyeknek gyámolítója, még pedig szóval, ha az elég volt, tettel, ha a kellett, pénzzel és áldozatokkal, ha a vitt célhoz. Ha ő akart, mi nem lehet vala a lefolyt időkben? . . . De meglegedett avval, hogy jó hazafi s becsületes ember legyen, s az lett önerején; nem emelte születés, egyszerü székely szülők-től származott; nem hivatali fény, végig gyakorló ügyvéd maradt; nem nagy vagyon, mit nem örökölt, de maga szerzett tisztességes munkájával, a szükségesnél valamivel többet, nem zsarolva senkit, még csak ügyvédi díját sem kérve soha senkitől; nem emelte egybeköttetés és semmi más befolyás, mint a mit jellemtisztasága, észereje, terjedt ismeretei, s bő tapasztalásai keresetlenül szereztek meg számára. Ám ő tanult, tanuló, ifju, férfi korában egyiránt, az irodalom szívének, fejének tápláló emlöje volt, a gondolkodás, észlelés, tanulmányozás kedvencz szenvedélye, a történelem, alkotmányunk, a megyei élet, nemzeti erkölcsünk az a kincsforrás, melyből érveit, elveit és igazságait meritette. A tudás csak ily előkészület gyümölcse, s csak ily előkészülettel bíró férfi hagyja áldásos nyomát életének. A legelőkelőbb hazafiak, politikai működésén meglátszik az, ha önészlelésből ismerik-e a hazai intézményeket, a magyar irodalom tejét szívták, politikai ismereteiknek önszorgalom rakott-e alapot, felfogásukban a kellő mélység meg van-e? Fejér alkotmányunkat, igazságszolgáltatásunkat, nemzetünk szellemét, szükségéit, mulasztásait, az osztályok és pártok nézeteit, gyengéit teljesen ismerte s méltányolta. A közvéleményben való emelkedésének tehát egyik alapja készültsége, a másik jellemében keresendő. A ki soha szint nem változtat, mindig egy úton jár, ki nek szavai és tettei következetesek, életéhez politikai hibáztatás, vagy erkölcsi megróvás nem fér, a ki a szerencse hajhászása helyett szerényen visszavonul, inkább lemond, mintsem követeljen, áldozik, hogysem kérjen, önmagától elvonja s a közügynek adja megtakarított filléreit: az ilyen ember valódi férfi, itt jellemmel

van dolgunk. Fejér ilyen volt. Ő — hogy úgy mondjam — maga teremtette magát. Ez szerzett eszének tekintetét, szavainak hitelt, nevének tiszteletet, emlékezetére áldást. Ha hervasztó betegsége lelki erejét legszebb férfi korában már nem lankasztja, ki tudja hová fejlődhetett vala szellemtehetsége! . . . Családi körében a legjobb férfi és atya, nejehez példányképen kiméletes és gyöngéd, ki azt oly ragaszkodással és önmegadással viszonzta, hogy hosszas betegeskedése alatt mellőle soha nem távozott, s bár férje neheztelt érette, minden társasági örömeiktől több éven át elvonult, s mikor néha férje egészségi állapotát javulni látta, öröme vallásos buzgóság gyakorlatában tört ki. Ilyen volt a kövendieknek tett nagybecsü ajándék is. Politikai gondolkozásában nem volt tulzó, de a törvénytől elállani, s az azokon alapuló jogokból bármit is feladni halálos vétéknek tartotta. Csekély örökölt vagyonát takarékossága és házi körülményeihez szabott kitünő s következetes számítással annyira nevelte, hogy családjá anyagi állapotja biztosítva lön.

A ki gondos, szorgalmas s gyöngéd családfőt, a munkában kitartó s ernyedetlen férfit, jól kigondoltan tervező főt, s erélyes végrehajtót, soha senkit félre nem vezető tanácsadót, s rendithetlen jellemü embert keres — ezeknek fényes példáját találja benne.

Boldog halott! ő már pihen, nem látja többé a hon baját, küzdelmeinket; koporsójára gyászoló övéinek s barátainak könyüi hullottak -- ezek az apát, férjet, barátot illetik; a kísérok hosszú sort képeztek házától siri hazájáig, ez a polgárt; ott pályatársai búcsuztak el tőle — ez a tiszta politikai jellemü hazafit; az egyházi tanács és ekklézsiák részvétnyilatkozatot intéztek elárvult nejehez — ezek a buzgó vallásos férfiert vannak. . . . Az én áldozatom e sorok.

Jakab Elek.

III.

Lelki éhség és szomjúság. ¹⁾

(Egyházi beszéd.)

Imé napok jönnek, ezt mondja az Úr Isten, melyeken bocsátok éhséget e földre; nem kenyérnek éhségét sem vizeknek szomjúságát, hanem az Úr beszéde hallgatásának éhségét és szomjúságát. És bujdosnak egyik tengertől fogva a másik tengerig, és északtól fogva napkeletig, futkosnak az Úr beszédének kereséséért, és nem találják. Ámos 8; 11, 12.

Az emberinem gyermekkorában a vallást az önkénytelen érzelmek s közvetlen szemlélődés szülte sejtelmek teszik, melyekben a lélek, mint a környező levegőben, öntudatlanul él és mozog. A tündöklő napfény és a vándor felhők, a vizzuhatok és menydörgés moraja, az erdőkön átsüvöltő szelek s az oceán hullámainak egyhangu csapkodásai szemléletében egy hatalom jelenlétét sejtette az ősvilág lakója, a mi bizonyos félelmet és imádatot s ezekben a vallás első elemeit gerjesztette fel lelkében. Ez forrása a vallási első felbuzdulásnak. Így tünt fel a lélek előtt először mintegy öntudatlanul a külvilágban egy szent hatalom. Nem volt ez érzés az értelem okoskodásának következménye; mert hathatósan mutatkozott az emberiség lelkében már az okoskodó tehetség fejlődése előtt. Az első vallási érzelmek természetünk azon kezdetleges hajlamaiba vannak beoltva, melyeket hallgatólag az okoskodás is alapul veszen. Ebben van a hit rejtélyes kútfeje, melynek belőlről kell felfakadnia, mert kívülről lelkünkbe nem folyhat. Ez a belső érzelem az, melyet minden vallástanitónak számbavennie s fel kell ébresztenie, ha nem akarja, hogy a vallás csak élettelen szó- és fogalom-rendszer maradjon. Ez az az elem, melyből a házias vonzalmak, erkölcsi érzés és társadalmi szokások, — a kül-természet

1) **John James Tayler**, B. A. Christian Aspects of Faith and Duty. Discourses. London, 1855." czimű munkájából.

befolyása mellett és szent emberek ihletettsége által — létre hozták koronkint az egyetemes mivelődéssel szoros egységben állott minden vallás-rendszereket, melyek üdvösen hatottak a jóban való fejlődésre s megedződésre, míg központjokat ama benső hit tette; de ha eltűnt e hit: minden vallás üres, érzéketlen hitrendszerre, a tettetés és romlottság menhelyévé fajult, mely csak a lelket megmérgező gyanakodást és csalódásokat táplálta. Minden idők egyik főfeladata, melyet korunkban sem mondhatunk megoldottnak, az volt: miként kelljen ezt a benső eredeti hitet teljes összhangzásban tartani a tudományok ellenállhatlan tényeivel s az anyagi gazdagság hatalmas befolyásával.

Minden ösztönszerű hajlamaink idővel az utángondolás s bonczolgatás tárgyai lesznek; ezek közt vallási érzelmeink is. Ez az önvizsgáló tehetség csak az ember tulajdona; s ha egyfelől kiváltságnak, másfelől terűnek mondhatjuk. Az értelem mikénti felhasználása belátásunkra bízott; de sok idő kell arra, hogy értelmünket bölcsen tudjuk hasznosítani, vagy megismerjük a határokat, melyek közt nyereséggel járhatunk tanácsai után. Ha oly bizonyítványokat keresünk, melyeket a dolog természete nem enged meg, gyanakodás és kétkedések közé jutunk; s ha logikai tisztaságban akarjuk látni azt, a mi végetlen természeténél fogva túl terjed véges értelmünk körén, csak sűrűbbé tesszük a minket környező természetes homályt. Ha mindenkép meghatározni akarjuk a meghatározhatlant, az elmét kigázolhatlan bonyolultságba sülyesztjük, a helyett, hogy kisegitenők belőle. Ha vélemény egységre törekszünk ott, hol a felfogás különbözősége kikerülhetlen, szükségkép a felekezetek fentartását támogatjuk, melyeknek folytonos viszongásai csak a tévedéseket szaporítják, a nélkül, hogy az igazságok kifejtésére s egyeztetésére hasonló mértékben hatnának. Ezekből a hibákból a vallásos lélek soha sem igen tudott kivergődni. Nem vették eléggé számba amaz alap-érzés ősi voltát, s a logikai bizonyítgatás körén feljül álló természetét, melyből egy ép lélekben egyéb szellemi tehetségekkel karöltve fejlődik a hit; míg az ezen ősi alapon, az észlelődő értelem alkotta másodrendű tanokat szintén nem kielégítő módon védték s támadták meg, mivel rendesen nem vitték vissza ama belső alap-érzésre, honnan az élő hit eredetét veszi és hol a meggyőződés is végső megnyugvást keres. Így az eltévesztett irányu vizsgálódás által a vallási viták aztán mindinkább értelmiekké váltak s minden lépéssel távoztak a hit ama

benső meleg forrásától. Az igaz buzgóság, mely a vallásos élet első fokain oly mély, lassanként elmosódik és meghűl. Az ihletés hatalma, melynek habjai egykor a lelket szent örömrészekben ringatták, most lankad és tünedez. A száraz értelmű ember, nem érezvén az élő igazságot, minden vallási kérdést csak szók feletti meddő nézet nyilatkozásnak kezd tekinteni, s engedvén a kor bádgyadt hangulatának, egész közönyösséggel fordul el magától a valástól.

A vallásos élet e benső hanyatlásával párhuzamosan megtörténik gyakran, hogy vagy az értelmi tiszta tudomány, vagy a tárgyak tulajdonságai s a rajtok látszó mesterség és művészet vizsgálata rendkívül megragadják az embert, s gondolkozása egész erejét elvonják azon szellemi elemektől, melyeknek mély érzetéből s mivéléséből merit a vallás életet és erőt. A felhalmozott gazdagság, fényüzési hajlam, pompa utáni vágy, kereskedelmi vállalkozási szenvedély, melyek oly elválhatatlan társai szoktak lenni a nagyobb mérvű tudományos fejlődésnek, s magokban nem egy erénynek válhatnak eszközévé: egy időre szintén gyengíteni szokták a lélek vallásos hajlamait s vágyait. Elméneknek az addigi önkénytelen tiszteletbe s imádásba mélyedése lankad. Énünk élet-céljaink között igen előtérbe lép. Személyes kitűnés, társadalmi emelkedés hiúsága, vagy mondjuk becsvágya, foglalja el a hit s önzetlen kötelesség-érzet helyét, s lesz vezéreszméje sokaknak. A sziv Isten iránti ártatlan önmegadását elnyomja az emberi rokonszenvek utáni sovárgás. Gazdag és fényes arany-felhők veszik körül arasznyi életünket a földön és elzárják tekintetünk elől ama távoli révet, az örökkévalóságba mélyedőt, hová a halhatatlan szellem, ha egykor itt minden dicsőségünk elenyész, mintegy titokszerűségben száll el.

Ámde „az ember nem csak kenyérral él“ — e szentirási igazság erejét éreznünk kell. Sem a világi gazdagsággal járó gondok, sem az élvezetek mámora nem képesek egészen száműzni a megdöbbentő végtelenség gondolatát, melyben öntudatos lételünk mintegy megmérhetetlen oceanban atomként himbálódik. S a vallásnak kiszaggathatlanul természetünkben gyökeredzéséről teszen bizonyosságot, hogy az ember hosszabb ideig nem lehet el vallás nélkül. Megtagadhatja bár szájával, de szivéből nem irthatja ki az ott lappangó hit végső gyökérszálát. Átadhatja magát egészen a világnak, kinevethet mindent, mi vallási; de az életben meg-meglepi

bajok s szenvedések eszébe juttatják, hogy lelkének ilyenkor benső békeség balszáma van szüksége. A fátylon, melyet elméje körül vont a világ, időnként egy-egy fénysugár tör keresztül s retenti fel csinált nyugalmából. Egy oly űrt fog felfedezni magában, melyet külső dolgok nem tölthetnek be. Titkos nyugtalanságok, s kiszámíthatlan aggodalmak háborítandják, ha elvesztette a hit melegét kebléből. És ha észlelődése a néma mindenség végetlenségébe merül: egyedül, elhagyottan érezvén magát, a körülte határtalanul terjengő hideg elhagyottság hányszor retenti meg egész valóját! Igen, vannak pillanatok, mikor az ember akaratja ellen imádásra buzdúl. Amott a mezők ünnepélyes csendében, vagy a dicsőség környezte nap hanyatlásán merengve, lehetlen meg nem ismernie egy láthatatlant, kinek jelenléte megszenteli a világalkotmányt, — s ajkai önkénytelen hangokban esengnek: „Oh ismeretlen valóság! jeltsd ki magad elmémnek. Oszlasd el a borongó homályt, mely elrejt lelki szemeim elől téged. Hadd öleljelek, mint jótékony szellemet, ki megérted teremtményeid szent vágyódásait, és nem ved meg az igaz szívet, mely békeséget tebenned keres!” —

A közöny s kételkedés időszakait majd, az emberi dolgokat ellenőrző benső visszahatás folytán, vallásos érdeklődés s buzgóság gerjedése követi. De a változás nem egyszerre történik, sem mesterségesen nem lehet siettetni. A régi szálak, melyek az embert a hithez s kötelességhez fűzték, megszakadoztak. Magokkal s a világgal már nincsenek összhangzásban. A szükségét, melyet felismertek, nem tudják betölteni. Kezdenek bánkodni a régi hit eltűntén, mely egyszerübb őseiket vezérelte s boldogította; és sokan örömmel térnének ahoz vissza, ha lehetne. De ez nem lehet. A mi egy korban kielégített, egy más kor szövevényeit nem képes megoldani. Az élet egy szellemi s erkölcsi új káoszba jutott, s valami fensőbb befolyásra van szüksége, mely fényt vessen a homályos pontokra, felderítse a rejtett czélokot, s irányt adjon a vágyódásoknak. Az emberek szellemi éhségben szenvedvén, mohón kapkodnak minden látszólagos lelki táplálék után. Szomjuhózzák Isten beszédét és bujdosnak az Úr beszédének kereséseért, és nem találják. Ez az állapot koronként minden fejlődő társadalomban előfordul. A prófétának az alapigékben foglalt beszéde közvetlen az Izrael országa utolsó napjaiban uralkodott elfajulás és hitelenség következményeire vonatkozik, midőn a nép lelki súlyedtségében megint kereste s óhajtotta a hitet, de nem találta; mert az em-

berek istentelensége elzárta az oda emelkedés útját. E beszéd azonban alkalmazható, minden nép történetében megfelelő, hasonló időszakokra. Egy oly szükségről szólnak az alapigék, melyet napjainkban is érez mindenfelé a társadalom, sovárogván lelki nyugalom s megelégedés után, keresvén azt mindenütt a földön, de nem tudván merre s miként találja meg: „Imé napok jönnek, ezt mondja az Úr Isten, melyeken bocsátok éhséget e földre; nem kenyérnek éhségét, sem vizeknek szomjuságát, hanem az Úr beszéde hallgatásának éhségét és szomjuságát. És bujdosnak egyik tengertől fogva a másik tengerig, és északtól fogva napkeletig, futkosnak az Úr beszédének keresésére, és nem találják.“

A mi korunkat, bár hiányzik benne a tiszta, határozott és állandó hit, nem lehet éppen vallástalannak mondani. Egészen különbözik a mult század utolsó felétől. A vallás ellen nem találjuk azt a megvetést. Létező formái ellen nem visel háborút. Türelmes minden változata iránt, mely benső szellemnek, komoly s egyenes törekvésnek adja jelét. Csupán az érzéki benyomásokban nem keresi a lényegét. Inkább a titokszerű felé hajlik, mint az anyagiaság felé. Valami olyant keres, a mit nem tud megtalálni. Bizonytalan a tárgy, mihez érzelmei vonzódnak. Szóval, a korszellem Isten beszédére éhezik és szomjuhozik. Mindenfelől hallszik a kiáltás: „Ki mutat nekünk valami jót?“ Készséggel fogadván mindent, mi az igazság színét viseli magán, korunk eklektikus, kibékítő irányával (mert ez az uralkodó irány, daczára a felsőbb papi hatalom ellentörekvéseinek) sokban hasonlít a kereszténység kezdetének idejéhez, midőn az ó hit bomladozásával leromlottak a korábbi véleménykülönbségek korlátai, és a régiek összeomlása annyi meghasonlott léleknek nyitott utat az evangéliom megnyugtató befolyásához.

A hánykodó elmék különböző úton igyekeznek csilapítani benső békeség utáni olthatatlan vágyukat. Járnak ide s tova, mint a vándorlelkek, keresvén és nem találván nyugalmat. Némely képzelgős természetiek a multba merengnek, oda vágyanak vissza. A hitnek egy szép világát látják ottan, s azt hiszik, hogy visszahozhatják. Mély tisztelettel törlik le századok porát a régi dogmákról s szokásokról, és elővonván sötét nyughelyeikről azokat, az újabb kor ragyogó vívmányai közé emelik, melyeken az újabb

tudományok metsző fényessége tündöklik, s azt várják, hogy már csak avatag, komor ellentétöknél fogva is felélesztik a szivekben az imádásra buzdulás és bizalom érzéseit, melyeknek egykor forrásai voltak. S valóban, e régi formák alatt egy időben isteni szépség és halhatatlan élet szelleme rejtődött. Ámde mit ér a test, ha az élet lehellelte eltűnt belőle? „Mit keressük az élt a holtak között?” A feltámadt Jézus az, kit lelkünk szemlélni vágy, nem a hideg temető, mely élettelen testét fedte, sem a ruha, mely porréseit elrejtette. Nem a mult általában az, melynek vezérlő tekintélyére bízhatjuk magunkat, hanem csak azok az elvek, melyek a multból kiemelkedvén, a jelenben is velünk élnek, s bár mindig változó alakban, követik nemünket fejlődése minden fokozatain keresztül. A szín változandó, az alak elenyész; de az igazságok maradandók. Keveset tettünk, ha csak a formákat hoztuk sirjokból megint életre, de az egykor bennök lakott, elevenítő meggyőződést nem tudtuk megint a formákba lehelleni.

Mások valamely kapósabb bölcsészeti rendszerhez fordulnak, s annak tanaiból igyekeznek egy vallást összeállítani. Pedig tisztán értelmi úton megint nem lehet hitet gerjeszteni. Hiábanvaló bizonyos tervszerű vizsgálódási módon felfedezni akarni a vallást, aztán hideg számitással várni az eredményt. Nem az észlelődés mélységeibe elrejtett csillag a vallás, melynek egy sejtett csillámából kiszámíthatjuk az egésznek helyét és útját. Hanem oly tény a vallás, melynek őshonából, lelkünkéből, kell ránk sugározni, ha csak valahonnan várhatjuk. Ha ilyen, lelkünkéből kifejlett hittel a bölcsészet útjain indulunk meg, s ha ebben az ember természetét illető valamely igazságra találunk: a vallás a bölcsészettel egygyé olvadhat, önként, de soha sem a mi erőltetésünkre. Minden tehetségeink és érzelmeink összhangban hatnak és munkálnak, ha egyiknek sem engedünk zsarnoki hatalmat a többi felett, hanem együtt és viszonyosan fejlődnek s fejtik egymást.

Mások megint a vakbuzgóság szenvedélyes felhevüléseinek adják át magokat; értelmöket álmokba s rajongásba engedik feloldadni; ezekből állnak elő a józan ész előtt szájalomra méltó fakirok és schamanok, ezek az őrző szerencsétlen teremtmények. Némelyek lelkiismeretes odaadással kötik hitőket az irott szavakhoz, a hajdani szent-föld irodalmának minden betűjét szentnek veszik a szó szoros értelmében, s minden szellemi erejüket abban a meddő munkában emésztik fel, hogy az ellenmondásokat szösze-

rint megegyeztessék, hogy a lehetetlent lehetségessé tegyék. — Mások, szabadabb szellemmel, az eklektikusokat követve, minden vallásrendszerből kiszemelik, a mit legjobbnak s legigazabbnak gondolnak, és így egy oly különböző elemekből álló hitet alkotnak, mely az egyéni mély meggyőződéssel alig lehet öszhangzásban; békében van ugyan mindennel, de igaz rokonszenve talán egygyel sincs. — Mások az érzélgés sötét légkörébe vonulnak vissza, melyen keresztül tisztán semmit sem látnak, habár szenvedőleges önmegadásukban bizonyos lelki nyugodtsággal áltatják magukat.

Ilyen módokon igyekeznek gyakran a legőszintébb akarattal megtalálni és megtartani a vallást; de az ilyen kísérletek nem felelnek meg a célnak, nem adhatnak teljes békeséget a léleknek. Sem a régiség (antiquity), sem a bölcsészet, sem a rajongás (fanaticism), sem a csupa spirituálizmus, sem az eklektikusok tana, sem a titokszerű érzelmesség (sentimentality) — nem teszik a vallást. Ezek megnyithatják az utat hozzá, de egyik sem maga a vallás. Minő úton járjunk hát, hogy megtaláljuk s biztosítsuk a vallás drága javait? Fel kell adnunk minden mesterkéltné kísérletet, melyszerént a hitet erőszakoljuk. Meg kell hajolnunk a Gondviselés által kijelölt, s a szentirási emlékek annyi tapasztalatai által megvilágosított intések előtt. Vissza kell térnünk mindennek előtt saját lelkünkhöz, hol egyenes érintkezésbe jöhetünk Istennel. Ott a forrása s központja a lelki életnek. Onnan fakaszthatjuk fel a vallás élő vizét. S ebben a következő három egyszerű szabály lehet legjobb vezetők.

Elsőben, légy igaz magad iránt. Nézz entermészetedre lelkiismereted tiszta szemeivel. Ne takargass semmi roszt, melyet ott lappangni látsz. Ismerd annak, a mi, s légy határozott kiirtásában. Vágyaid s törekvéseid célozzanak a legfőbb jóra, melyet képzelni tudsz; és ha független és szilárd vagy ebben, romlatlan ítéleted megmondja neked, hogy földi lételednek az valódi célja s dicsősége. Megtisztelve ezen erkölcsi eltökéltség által, nyisd meg a cselekvés terét a hitnek amaz első sugallatai előtt, melyeket lelked mélyéből érzesz emelkedni, lettek légyen bár eltemetve előbb az emberi rendszerek terhei, a csinált theologia vagy álbölcsészet roppant halmaza alatt. Légy megfontoló, komoly és nyugodt, midőn Istenről elmélkedel. És így várhatod az Istent, és a maga idejében eljövend ő hozzád. A zajongás, felgerjedés, szók s mondatok feletti akadémikuskodó vitázás elzavarják a vallásos élet

tömöttülő erejét, Isten lelkének csendes belénkolvadását. Érezd magad egy szent Atya szeretetének karjain. Magános vándorlásaidban, szived titkos tanácskozásaiban, nyugágyadon az éj fátyola alatt, midőn elmédet eszmék szállják körül: ápoll az a gondolatot, mely aztán gyakran fog újra éledni lelkedben, hogy az ember nem lehet boldog a teljes elszigeteltség tudatában, hogy végzete egy pillanatra sem hagyta magára, hogy ő egy szellem jelenlétében él és mozog, melylyel lelkének rokonsága van, és a kihez ő szólhat mindenkor és mindenütt. A természet változó képén előmlő szépségben; amaz oktató nagy gondolatban, mely áthatván az éveknek szakadozott történeteit, egy szép egészben tünteti fel szemünk előtt; abban az indulatban, mely az öröm mosolyából's a bánat könyeiből érinti szivedet, igaz rokonszenvet gerjesztvén benne az emberi boldog s boldogtalanság íránt; a lelkesedésre gerjesztő eszmékben, melyek éltünknek magasabb jelentőségéről biztatnak: ismerj meg oly jeleket, melyek az érzéki világ határain túlra mutatnak, melyek egy téged titokszerűen környező szellemi világot tárnak fel, melynek törvényei alatt állsz, és a melynek végtelenül fejlődő rendszerében az örök végzet téged is tényezőként foglalt be. Adj helyet ezen érzéseknek, melyek idővel több kevesebb erővel minden embert meglátogatnak; nyisd meg szabadon lelkedet nekik, mignem végre állandóan megnyugosznak csendes mélyében: és ekkor megkezdődött rád nézve a vallásos élet, elkészült a föld, melyből a bevetett jó magvak kinövendnek.

Másodszor, ápoll a házi s társadalmi erényeket. Ezek gazdagítják és erősítik az istentisztelet finomabb elemeit, s kölcsönben nemesebb tisztulást nyernek azoktól. Az önzés az igaz kegyesség mérge: míg a szeretet egyedüli tápláléka. Házi tüzhelyeinről emelkedik az a kifejezhetlen érzés, mely legmagasztosabb tárgyát Istenben, végmegnyugovását az égben találja. Nem a remete-barlangban, sem a szerzetesek örömtelen kamaráiban, hanem a családi élet derült élénkségében, s abban a nemes érdeklődésben, mely a szomszédokat s társadalom tagjait a viszonyos törekvések széles körü közösségébe hozza: kell keresnünk amaz igaz kegyesség termékeny melegágyát, mely földi sorsunkat gazdagon megáldja. A szeretet s rokonszeny annyi kötelékei által lévén másokhoz fűzve, saját lételünk egygyé lesz az övékkel, és az ök öröme és fájdalma, szerencséje s szerencsétlensége, betegségeik s az öket kísértő csapások, születés, házasság és halál szakadatlan ér-

dekkal hatnak életünkre, s még inkább megerősítik s fentartják bennünk a vallásos mély érzelmeket, mint a személyünket kizárólag érdeklő dolgok. A szív, mely a mások iránti szeretetben s jószágban buzog, magába vonulva sem lehet hideg, érzéketlen.

Harmadszor, láss komolyan kötelességeid után. A kételkedés (scepticism) forrása gyakran a cselekvő erők aléltságában van. Az álmodozó végre saját lételén is kételkedni kezd. Légy hát elhatározott abban, hogy híven teljesíted, a mit egy főakarat kifolyásának ismersz, s az Isten jelenlétének átható érzése még élénkebben fog felgerjedni benned. Érezni fogod áldását és gyámolító erejét. Légy csak eltökélt a jónak s igaznak cselekvésében, s midőn segedelemért könyörögsz, Isten keze vezérlend téged, miről szivednek csendes nyugodtsága s bizodalma teend tanuságot. A jó és rossz küzd egymással mindenütt a világon; de a jó mind több-több tért foglal el s végre diadalmaskodnia kell. Ragaszkodjunk a nagy gondolathoz, hogy Isten jelenlétében történik minden, és szövetezzünk a jónak elvével. Küzdjünk a rossznak minden jelenségei ellen; küzdjünk az álnokság, tudatlanság, zsarnokság, bűn és véték ellen; védjük ezekkel szemben az igazság és szabadság szent ügyét, terjeszszük az emberiséget. Ez a nagy és nemes harcz legyen éltünk feladata, soha sem kételkedvén a következmények iránt, s a bizalmatlanság s félelem fellegei, melyek egy pillanatra talán lelked felett borongtak, eltűnnek; s ekkor minden dolgot tisztán látandasz Isten világosságában; és erős lész abban a hitben, mely az embernek óriás erőt ad a legfőbb jók valóítására. És ha eképen belső és külső életrendünk összhangba jött a vallás igaz érzésével: a szent emberek s próféták beszédei észrevehető befolyást gyakorlandnak lelked állapotjára. Saját tapasztalatod fog oly értelmet adni szavaiknak, melyet azelőtt meg sem értettél volna. A láthatatlan sodrony szál le van már téve, melyen az istenes élet az igazság erejével gazdagon megáldott valamely szellemből saját lelkedbe foly. A vallásos élet, melyet saját törekvéseid által ébresztél fel magadban, az isteni szózat belső kijelentését teszi, és ez feltétele a külső kijelentésnek. Minden bölcs ember oktatása és minden jó ember példája élesztő szent olaj a te lelkedre, melynek szent tüzét fényesebb lángolásra gerjeszti.

De Isten szavának, külső nyilatkozatában, legteljesebb tárháza — ama szent Emlékek, melyek az egy Isten hívésének fokozatos fejlődését adván elő, fénypontukon a büntelen embert, mint

valóságot, Istennel teljes összhangzásban, tüntetik előnkbe. Ebben van az inger, mely a mélységből felemel, s a vallás elvének egész körét az emberbe foglalja. Itt van az eszménykép, melynek útjait követnünk, vágyait elsajátítunk kell. A tökéletes ember e valóságából sugárzik át minden hívő lélekbe az az újjá alkotó befolyás, mely által a Krisztus, és vele Isten hasonlatosságára emelkedünk, s részeseivé leszünk amaz isteni természetnek, melynek honja a Menny. Így a belső és külső világ egygyé olvadva, kölcsönös bizonyosságot teszen az Istentől való közös származásról. Jézusnak a külső világon át sugárzó szelleme, saját erejét s teljességét belvilágunkba árasztván, szent világossággal tölti be szívünk rejtekeit: míg belvilágunk ily módon határozottabb öntudatra jutván, és közvetlen megfogásaira biztosabban támaszkodhatván, igazi vezére lesz elménknek a szentírások itt-ott homályos és szövevényes helyei felderítésében; képessé tesz kiszemelni és elsajátítani a nemzeti hagyományok, hajdankori énekek, népies oktatások és prófétai fellelkesülések oly változatos bősége közöpett — azokat a nagy elveket, melyekben Isten örök igazságai foglaltatnak, az élet kenyere s az üdvösség ama szent vizei, melyek egyedül csillapíthatják s éltethetik az ember halhatatlan lelkének éhségét és szomjúságát.

Angolból

Buzogány Áron.

III.

A vallás alapelemei.

(Egyházi beszéd.)

Más fundamentumot senki sem vehet azon kívül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus. 1. Kor. 3, 11.

Midőn az egymást elnyelő évszázak, avagy csak évtizedek történetén is az ember, k. a! olykor-olykor végig tekint, a sok figyelmet érdemlő dolog között, mik e szemlélődés közben feltűnnek, lehetetlen észre nem vennünk azt is: hogy mily rövid ideig tartó és gyorsan változó mindaz, mit e földön az emberek alkotnak. Lám, a birodalmak, melyeknek hatalmát egykor a félvilág rettegte, lassanként semmivé lettek, vagy oly tehetetlen állapotra jutottak, hogy — a mint mondani szokás — most a légynek sem árthatnak, s egykor hasonló sors fogja érni azokat is, a melyek most a dolgok folyásának irányt adnak; mert eljő, bizonyosan eljő az idő ezekre nézve is, hogy nem marad fenn belőlök egyéb, egy pár levélnél, melyet az iskolás gyermekek játékból majd kiszakitnak könyveikből. A törvények, melyeknek szerkesztésében hivatottak és hivatlanok annyit fáradoznak, melyeket avval a reménnyel alkotnak az emberek, hogy egy néhány nemzedéket kiszolgálják, néha még életbe sem léptethetnek s már is elavultak, használhatatlanokká lettek: éppen mint az öltözékek, melyeket nagy költséggel ma megkészítettünk, s holnap már azon vesszük észre magunkat, hogy kimentek divatból. Az uralkodó eszmék, melyekért egyik korszak nyugalalmát, vagyonát s életét is kész feláldozni, a másikban nem találunk egyetlen pártolót; mert mint az emberek, idővel ezek is megváltoznak. És ez így van egyebekre nézve is, annyira, hogy mindezeket elgondolva, önkéntelenül az ember ajkára jönnek a bölcs prédikátornak eme szavai: Micsoda haszna vagyon az embernek minden ő munkájában, melylyel munkálkodik a nap alatt! egyik nemzetség elmegyén és a má-

sik eljő. ¹⁾ Igen, egyik nemzettség elmegyén, és a másik eljő, s mint a gyermek szülői halálával az örökséget számba veszi, s aztán saját kénye-kedve szerint rendezi, neveli vagy fogyasztja, használja vagy prédálja: ugy az egymást felváltó nemzettségek is tetzsésők szerint elbánnak mindennel, a mit jóban és roszbán örökölték, s a mint már ez a természetes joggal való élés s ebből kifejtett munkásság valamelyik nemzettségben nagyobb, élénkebb, vagy a kortól magától kierőszakoltabb: ugy azon korszak mozgalma is jelentékenyebb.

Ily jelentékeny mozgalmak közepette élünk mi is, k. ai! A politikát s ezzel összeköttetésben lévő változásokat: nemzeti és polgári viszonyokat, köz- és magányjogi kérdéseket, melyekre nézve — ha szabad magamat így kifejezni — a dolgok fenekestől felforgatva látszanak lenni, mint ide nem tartozókat, nem is említve, a vallás terén is oly mozgalmak mutatkoznak, a melyeket lehetetlen észre nem vennünk. A biblia, ez a megbecsülhetetlen drága kincs, melyet a vallásos közönyösség már-már felejdékenységre temetett, s a hitelenség becsét vesztettnek kiábált, ismét magára vonta az emberek figyelmét, ismét a vizsgálódás és tanulmányozás tárgya lett, mi által a benne foglalt tények és azokhoz ragadt emberi gyarlóságok egymástól idővel elválván, mint a gyémánt csiszolás után: a biblia is annál fényesebb és ragyogóbb marad. A hitcikkelyek, melyeket az egyház hiveinek ilyen vagy amolyan formában tanít, napról napra vesztik merevségöket, mi által a lélek szabad mozgása meg volt akadályozva, s hova-tovább mind több pártolót nyer az a meggyőződés, hogy a vallás nem bevégezett dolog, hanem élő valami, a minek fejlődése, haladása van, hogy a mily mértékben bennünk és körülöttünk minden tökéletesedik, abban a mértékben kell a vallásnak is folyvást tökéletesedni; szóval érezni kezdik az emberek, mit az apostol régen megmondott: A betű megöl a lélek pedig megelevenít, ²⁾ s ebből kiindulva, ném csak várják, hanem a józan ész fáklyáját igénybe véve, minden igyekezetöket ráfordítják, hogy megtalálják: A z új eget és új földet, melyekben az igazság lakozik. ³⁾

De ha már rámutattam a vallási mozgalmakra, nem tehetem, k. ai! hogy ne érintsem azt a pontot, mely ezekre a mozgalmakra nézve — mondhatni — a forduló pont. Értem a Jézus Krisztus

1) Préd. 1, 3, 4. — 2) 2. Kor. 3, 6. — 3) 2. Pét. 3, 13.

személyét s élettörténetét illetőleg kifejlett irodalmi munkásságot. Mekkora változás! Imé a miért csak három évszázzal ezelőtt is az embereket száműzték és máglyára hurczolták, vagy mint Dávid Ferenczet örökös fogságra ítélték, azt, sőt annál jóval többet most bántatlanul lehet hirdetni, s hirdetik is országról országra. Igen, most szabadon hirdetik, hogy a Jézus Krisztus nem testben megjelent s égből alászállott Isten, hanem e földön született s születése előtt nem létezett ember volt; hogy ő halálával nem a mi bűneinket törölte el, hanem tudományának igazságát pecsételte meg; hogy az ő tisztelete nem Isten gyanánt való inadásában, hanem példájának követésében áll, s a mennyiben már ezeknek az elveknek a keresztyények mindenik vallásfelekezetében meg vannak a magok apostolaik, a mennyiben úgy látszik, hogy azok a nagy közönségnél sem találnak ellenszenvre, csak örvendentünk lehet, hogy a vallásfelekezetek közti különbségek kevesednek, s csak őszinte jó akarat s nyíltság kell hozzá, hogy az egy a kol és egy pásztor magasztos eszméje valosuljon.

De ne csináljunk ily nagy szárnyakat a reménynek, hiszen az is meg van írva: Szükség meghasonlásoknak lenni, ¹⁾ s imé ezt azok közt is feltaláljuk, a kik Jézust csak embernek tartják, midőn ezek közül némelyek benne gyarlóságokat is keresnek és találnak, mások ellenben Jézust úgy állítják az emberek eleibe, mint a ki minden gyarlóságtól ment, tökéletes ember volt. Melyik nézet a helyesebb? azt vitatni itt nem akarom; de abból a meggyőződésből indulva ki, hogy kell lenni — ugyszólva — egy erkölcsi mintaképnek, melyet az ember megközelíteni, sőt utolérni igyekezzék, így szólok ama századossal: Bizony ez ember igaz vala, ²⁾ s azt tanítom, mit az apostol tanított kolossébeli híveinek: Tetszett az Atyának, hogy minden teljesség ő benne laknék. ³⁾

Igen k. ai! a Jézus Krisztus ember, de e földön erkölcsi tökéletességet ért ember volt. Ezt bizonyítja az ő egész élete, emberekkel való bánásmódja, lelki emelkedettsége, józan gondolkozása, nemes szive. Ezt bizonyítja mindenek felett az ő tudománya, melyen a keresztyény vallás alapszik, s a melyről a szent leczke azt mondja: Más fundamentumot senki nem vethet azon kívül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus.

1) 1. Kor. 11, 19. — 2) Luk. 23, 47. — 3) Kol. 1, 19.

Nem kétlem k. ai! hogy az előre bocsátottak után kissé különösen hangzik a felvett szent leczke; mert hiszen ha minden változó, hogy lehessen mégis valamiről állandosságot tenni fel. Azonban ne feledjétek el, hogy itt nem ez vagy ama vallásról, hanem azoknak csak fundamentumáról van szó, s hogy ez éppen mint a föld, ha a rajta levő dolgok változnak is, maga megmarad, arról meggyőződhetünk, ha sikerül kimutatni azt: hogy ezt a fundamentumot, azaz: a Jézus tudományát, a lélek oly tehetségei alkotják, a melyek az emberben mindig meg lesznek. Mihez képest jelen beszédem célja az: hogy az emberi lélek főbb tehetségeit tárgyalván, a szent leczke szavainak igazságát bebizonyítsam; a mit míg megtennék, legyetek kérlek az óra komolyságához és a tárgy fontosságához illő béketűréssel és figyelemmel.

I. A lélek tehetségei között első helyre teszem k. ai! az értelmet, az okosságot, mely az embert a föld más teremtményeitől leginkább megkülönbözteti, s azok felett neki kitünő állást és méltóságot ad. Lám a kis gyermek a bölcsőben s az édes anyai keblen már figyelmet tanusít a körülte történő dolgok iránt, s ha beszélni kezd, nincs vége hossza a kérdezősködéseknek, melyek által magának mindenről megfogást akar szerezni. Az ifju természeténél fogva tudni vágy mindent, s ha csak el nem ferdült egy vagy más ok miatt, mohó szomjjal keresi fel a tudomány forrásait. A meglett kora, a gyermek és ifju korban szerzett ismeretekkel, tovább buvárkodik, kutat és vizsgálódik, tapasztalataihoz tapasztalatokat, ismereteihez ismereteket gyűjt, s azokat a mivéltetés tovább fejlesztésére használja. Általában mindnyájan több meg több világosságra törekszünk, a mi legcsalhatatlanabb bizonyítéka értelmi tehetségünknek, s ha néha irányt tévesztve a valódi világosság helyett álfény után futunk, ez a tévedés is azt mutatja, hogy ösztönszerűleg a világosságot szeretjük.

Igaz ugyan, hogy a tudás határa ránk nézve felette korlátolt, s bár mi legyen az, a minek megismerésére, kikutatására magunkat ráadjuk, értelmünk hamar véget ér; egy fűszál, egy kis virág elég arra, hogy meggyőzzenek, mily kevésbé lehet behatolni azokba a titkokba, melyeknek megfejtése előttünk nem csekély érdekekkel birna. Azonban csudálatos! e tény nem hogy csökkentené, sőt még neveli a tudás vágyát, úgy hogy a tapasztalat szerint, mint bá-

nyász a föld gyomrában lévő aranyat: a tudás körében mi is annál nagyobb szorgalommal keressük az igazságot, mentől inkább el van rejtve.

Innen van k. ai! hogy az emberek eleitől fogva nagy súlyt fektettek az Istennek is, mint legfőbb lénynek, megismerésére vagy meghatározására; mert hogy lenni kell egy fő valónak — vagy ha úgy tetszik nevezni — egy fő erőnek, ki e világot teremtette, fenntartja és igazgatja, arról józanon talán soha senki sem kételkedett, s ha felteszem most, midőn úgy látszik, mintha általában véve csakugyan vallástalanabbak lennének az emberek, egyet a lehető legvallástalanabbak közül megkérdeznénk, hogy kezét szívére téve vallja meg őszintén: nem hisz-e semmi magasabb erőt annál, a melyet ő magában isteninek nevez? merem állítani, hogy nem felelne nemmel; mert végre is nagy önhittség kellene ahhoz, hogy az ember e roppant világegyetemben magát tartsa a legnagyobbnak és legfőbbnek, holott nincs hatalma: hogy egy fejér vagy fekete hajszálat teremtsen. ¹⁾

A különbség tehát csak abban a felfogásban állhat, melyet különböző emberek különböző időkben az Istenről alkottak, mely szerint ezt a fő erőt most egyben, majd másban, most a napban és csillagokban, majd a tenger hullámaiban és a szélvész romboló hatalmában, majd ismét hasznos és veszélyes állatokban, nagy befolyású és közhasznú emberekben keresték. S ez a különbség a mellett hogy bámulásra méltó, egyszersmind tanuságos is; mert az Istenről való felfogásban gyökerezik néha 'egész népek és korszakok szép vagy rút, jó vagy rossz, követésre méltó vagy ellen-szenvet támasztó jelleme. A zsidó nép — például — mely hajdan az Istent csak saját nemzete Istenének hirdette, s magát az Isten választott népének tekintette, e felfogásból kifolyólag más nemzetek iránt lenéző s türelmetlen volt; a vallási üldözések, melyek oly véres nyomokat hagytak hátra magok után az egyházi történelemben, s a melyekre lehetetlen lelki fájdalom nélkül gondolni, mind az Istenről való helytelen felfogásból származtak, s ha korunknak az anyagiakban való elmerülését, a fény és pompa utáni kapkodását, vizsgáljuk, annak is abban találhatjuk leghelyesebb magyarázatát, mert az emberek nagy része hajlandó az anyagot tartani legfőbbnek.

Ily fontos, az életre s az emberek cselekedeteire is egyaránt

1) Mát. 5, 36.

kiható lévén az Isten lényének meghatározása, igen természetes, hogy azt a Jézus sem mellőzhette el, s több nehéz kérdésekkel együtt ezt is megfejtette, még pedig oly bölcseséggel, a minővel csak ő birt, ki ezt mondhatá magáról: Én vagyok a világnak ama világossága. ¹⁾ Avagy nem bölcsesség, nem a legmélyebb értelem nyilatkozik-e eme szavakban: Az Isten lélek és a kik őt imádják, szükség hogy lélekben és igazságban imádják? ²⁾ Én részemről ezt a meghatározást olyannak találok, a melynél szebbet, felségesebbet Istenről adni nem lehet, s éppen ezért lelkem egész meggyőződéséből mondhatom: Más fundamentumot senki sem vethet azon kívül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus.

II. A vallás fundamentuma e szerint már az értelem lenne, s méltán, mert az ember okos lény: következőleg szükség, hogy vallása észszerű legyen. Azonban a pusztá értelmen soha valóság fel nem épülhet. Az ember ugyanis, annál a természeti hajlandóságnál fogva, mely szerint mindig többre vágyik, mint a megnyit birhat, mihelyt az értelem, a tiszta tudás határt ér, azonnal a képzelődéshez folyamodik; a képzelődés tehát nem kinövése, hanem eredeti tehetsége a léleknek, s éppen ezért nem gondolok embert, a kinek olykor-olykor ábrándjai, álmai ne lennének. Titeket kérdezlek ai! nem csináltatok-e magatoknak, ha a jelen szomorú volt, szép képeket a jövődőt illetőleg, midőn szerencse, boldogság és jóllét vesz körül; midőn bús sohajtásaitokat vidám hangok, keserű könnyeiteket édes öröm, kínos fájdalomaitokat csendes meglepés váltja fel? Nem biztattátok-e magatokat soha azzal, hogy a mi ma hiányzik, holnap meg lesz, hogy fáradalmaitok jutalma, törekvéseitek sikere el nem marad? Nem jut-e eszetekbe sokszor az is, hogy a mit ez élet megtagad, azt egy másikkal, ennél talán jobb és szebb, megadja, kipótolja, hogy a mit itt el nem értetek, azt ott eléritek? Nem ai! itt e földön, hol vágytól vágyhoz tántorgunk, a száraz tudás ki nem elégít, s a képzelődés nélkül vajmi szánandó, mi szegény lenne állapotunk. Ez adott életet a szép művészeteknek, ebben van ereje a beszédnek, az ékesen szólásnak, és a költészet, mely szívünket a gyönyör édes érzetével árasztja el, mi egyéb, mint a képzelő tehetség játéka?

A minék már a mindennapi életben is ily nagy szerep jutott,

1) Ján. 8, 12. — Ján. 4, 24.

annak a vallásban is helye kell hogy legyen, s van is mindenikben; mert a képzelő tehetség játékát ott találjuk a legrégebb vallásokban, ott a keresztény vallásban is annyira, hogy a bibliával kezében — mondhatni — minden ember, tanult és nem tanult, szerencsés és szerencsétlen, ifju és öreg, egyaránt költő lesz. Igen k. ai! Jézust szintén a képzelő tehetség hatalma hozta érintkezésbe a dolgok ama magasabb rendjével, melyen a lélek elmerengve, felemelkedik e látható világból a láthatatlanba, s a föld szűk határain túl, hol annyi igazságtalanság és hálátlanság van, egy szebb világot keres magának, hol örök béke és igazság honol; ez adott elbeszéléseinek, példáinak és hasonlatainak, melyekkel kortársait tanította, oly ellenállhatlan erőt, hogy azok a figyelmes olvasót ma is elragadják, s igazolván a szentírásnak ama kifejezését: *S o h a e m b e r u g y n e m s z ó l o t t;*¹⁾ az ember önkénytelenül felkiált: *U r a m ! k i h e z m e n n é k , ö r ö k é l e t n e k b e s z é d e v a g y o n t e n á l a d .*²⁾ Ebből származott azaz élő hit, melyről azt mondá tanítványainak: *H o g y h a a n n y i h i t e t e k v o l n a m i n t e g y m u s t á r m a g , e z t m o n d a n á t o k i m e z h e g y e k n e k : m e n j e l i n n e n a m o d a , e l m e n n e é s s e m m i l e h e t e t l e n n e m v o l n a n e k t e k ,*³⁾ mely ötlet az élet minden viszonyai, minden körülményei között magosan tartotta, s valamint a jérusálemi diadalmenet alkalmával az elbizakodottságtól: úgy a galgothai gyászenetet alkalmával az elcsüggedéstől megoltalmazta; s mivel meg vagyok győződve, hogy bár mennyire haladjon a tudomány, bár mennyit kikutasson az ég és föld törvényeiből a nyughatatlan emberi elme, mégis maradnak titkok, melyeket megfejteni, kimagyarázni számtani bizonyossággal nem lehet: következőleg a vallásban, mely nem csak értelmünket, hanem szivünket is ki kell hogy elégítse, a képzelő tehetség működését kikerülni nem lehet, ismét az apostollal tartok s azt mondom: *M á s f u n d á m e n t u m o t s e n k i n e m v e t h e t a z o n k i v ü l , a m e l y e g y s z e r v e t t e t t , m e l y a J é z u s K r i s z t u s .*

III. De menjünk tovább. Az ember k. ai! nem csak azért él e földön, hogy értelmét mivelje s ezzel az igazat keresse; nem is csak azért, hogy a képzelődéseknek magát átadván a szépre és gyönyörködtetőre tekintsen, hanem midenek felett azért, hogy gyakorolja a jót; más szókkal az ember erkölcsi lény.

1) Ján. 7, 46. — 2) Ján. 6, 68. — 3) Mát. 17, 20.

Az ember erkölcsi lény! oh mily rosszul esik ai! hogy az örömet, melyet ez elnevezés okozhat sziveteknek, meg fogom zavarni, midőn kimondom, hogy ez alatt nem azt értem, hogy minden ember jó, igaz és nemes, hanem csak azt, hogy minden embernek jónak, igaznak és nemesnek, szóval: erkölcsösnek kellene lenni. Valóban annál a tehetségnél fogva, mely egyedül az ember sajátja, mely szerint a jó és rossz, az igaz és nem igaz, a nemes és nem nemes között különbséget tehetünk, s magunkat egyiknek kikerülésére és a másiknak gyakorlására szabadon elhatározhatjuk, jogosan megvárhatnók mindenkitől, hogy rendeltetését betöltse, s nem csak névleg, hanem tényleg is erkölcsi lény legyen. De vajjon így van-e? Feleljen meg én helyettem az élet, ez a nagy piac, hol annyi alakot, annyi szint ölt magára a gonoszság, midőn most az uralkodni vágyás, telhetetlenség és irigység, majd a hizelkedés, rágalom és csalás képében jelenik meg közöttünk; feleljen meg a társadalom, melybe naponta annyi ferde szokás, annyi hiábavalóság lopja be magát, és feleljen meg saját szivünk, a mely talán maga sem ment minden hiu szenvedélytől, minden rossz indulattól, s ezekből származó cselekedetektől.

Meglehet ugyan az is, hogy néha a jó és rossz megválasztásánál akaratunkon kívül hibát követünk el, hogy a rosszat abban a hiszemben tesszük meg, hogy jót cselekszünk; a mi különösen akkor történik meg, mikor vakon követünk másokat, kikben bizalmunk van, s éppen ezért tetteiket nem vizsgáljuk, nem mérlegeljük, hanem csak utánozzuk, hogy beteljék az irás szava: *A kik megvakultak megvakitnak másokat is.*¹⁾

A nélkül már, hogy ez elvből következhető szerencsétlenségeket, polgári és társadalmi bajokat kimutatnám, visszatérek a valáláshoz, s a fennebb mondottakból azt a következtetést hozom ki: hogy a vallásnak szükségképpen tekintetbe kell vennie az ember erkölcsi tehetségeit is, és oly szabályokat kell adnia, a melyeken erkölcsiségünk felépülhessen. S csakugyan a vallásalapítók kivétel nélkül mindnyájan egyszersmind erkölcsitanítók voltak. Innen van a Jézus evangéliumában is az a sok erkölcsi tanítás és parancsolat, melyeknek valódi értékek szerinti méltányolhatására elég legyen ez alkalommal csak egyet említenem, talán a legegyszerűbbet, mindazáltal a legnagyobb horderejűt, melyet ember valaha kigon-

1) Esa. 29, 9.

dolt: Valamit akartok, hogy cselekedjenek az emberek ti veletek, azont cselekedjétek ti is azokkal.¹⁾ E pár tételben bizonyosan a legtisztábban előnkbe van terjesztve az egész erkölcsstan, ennek követésével a legbiztosabban eljuthatunk arra az erkölcsi magaslatra, melyre Jézus utat mutatott, s melyen az embert többé semmi sem választja el az angyaloktól; mindezeknek alapján pedig hiszem és vallom: hogy Más alapot senki sem vethet azon kívül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus.

IV. Hátra van még, hogy szóljak k. ai! az emberérzési tehetőségéről, mely a szeretetben éri el legmagasztosabb kifejezését. Szólanom kell pedig erről azért, mert daczára a mindennapi életben tapasztalható önzésnek és hidegségnek, a szeretetet oly természeti tulajdonságnak tartom, a mely tekintve családi, polgári s más hasonló viszonyainkat, tekintve a legkülönbözőbb érdekű emberekkel való érintkezésünket, egyetlen egy szívből sem hiányozhatik; az erkölcsnek pedig egyedül ez adhatja meg az életet és eleveniséget annyira, hogy szeretet nélkül a legszebb cselekedet sem különbömb egy óra vagy bármely más hasonló gép működésénél.

És im itt tűnik ki leginkább a polgári vagy állami és az erkölcsi törvények közt lévő különbség. A mi ugyanis, a polgári törvényeket illeti, az állam nem kíván egyebet, minthogy az alattvalók a §-okat pontosan betöltsék, vagyis a törvény betűinek eleget tegyenek; van-e rá kedvök vagy nincs, önként vagy félelemből teszik-e, az előtte mindegy; az illetőt pedig ha teljesítette, békén hagyja, sőt hűségért talán még meg is jutalmazza. Nem így az erkölcs országában, nem így az erkölcsi törvényekkel! Hiában szegem meg — például — kenyeremet az éhezőnek, a szomszujhozónak vizet, a meztelennek ruházatot hiában adok, ha tettem nem tiszta jó indulatból származik; a szűkölködőn meglehet segitettem így is, de magam semmivel sem vagyok boldogabb, szívem semmivel sem nyugodtabb, mint volt az előtt; mert fülembé zúg az irás szava: Isten csak a jó kedvű adakozót szereti!

Ezért már a vallásnak különösen arra kell hatni, hogy ezt a jó indulatot és nemes érzést az emberben felébressze, hogy a midőn kinek-kinek kötelességeit kiszabja, azoknak végrehajtására is a kedvet megszerezze, és óda vigye az embert, hogy kész le-

1) Máté 7, 12.

gyen mindent szeretetből és szeretettel tenni meg; mi nélkül a gyermeki engedelmisség egyenlő a szolgálai félelemmel, a házastársak hűsége pedig egy fokra esik azokkal a szerződvényekkel, melyekben a biztosítékért az embernek mindenét le kell kötni, szóval minden erény elveszti jelentőségét s üres formasággá válik.

Ezt a jó indulatot, nemes érzést és szeretetet kívánta Jézus a keresztény vallás által leginkább felébreszteni, ezért multa ő végtelemül feljül a többi prófétákkal együtt Mózeset is, ki parancsolatainak lépten-nyomon fenyegetéssel kívánt érvényt szerezni, s a büntetésben keresett törvényeinek támaszt; míg Jézus parancsolatait csupán a szív nemes érzelmeire, törvényeit a szeretetre fektette. Igen ő nem folyamodott büntetéshez, hanem kegyelmet ígért a bűnösnek is, s az Istent a szeretet Istenének hirdetvén, arra tanított, hogy: Szeressük az Istent teljes szívünk-ből, teljes elménk-ből és minden erőnk-ből, továbbá szeressük felebarátainkat, mint enmagunkat; ¹⁾ a miket elgondolva lehetetlen el nem ismernünk: hogy Más fundamentumot senki sem vethet azon kívül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus.

A mondottakból megismervén k. ai! a lélek örök kincseit, az ember értelmi, képzelődési, erkölcsi és érzési tehetségeit; meggyőződvn egyszermind a felől is, hogy a keresztény vallás szintén ezekre a tehetségekre van alapítva, ezzel — úgy gondolom — elértem a czélt, melyet magam eleibe tűztem volt, hogy a szent lecke szavainak igazságát bebizonyítsam.

És ezt ai! — engedjétek meg hozzá tennem — soha sem szükségesebb tudni, mint éppen ily mozgalmas időkben, midőn mint beszédem kezdetén kimutattam, egyebekkel együtt a vallásos eszmék is forrongásban vannak; mert ilyenkor támadnak, — mint Jézus megmondotta volt — a hamis Krisztusok és hamis próféták, és nagy jeleket tesznek ugyannyira, hogy elhitesseék, ha lehetne, a választottakat is. ²⁾

Értsetek meg jól ai! nem a vallás fejlődésének akarom én útját állani, mert megváltoztatva a megváltoztatandókat ide is talál a költő szava: a virágnak megtiltani nem lehet, hanem figyelmeztetni kívánlak azokra, kik a lélek tehetségeit szám-

1) Máté 22, 27, 39. — 2) Máté 24, 24.

ba nem véve, úgyszólván, fundamentum nélkül akarnak vallást alapítani, vagy egyik tehetséget egészen a többiek felébe emelve, úgy járnak, mint az az építőmester járna, a ki a fundamentumot csak kőből, vagy csak mészből, nem pedig együtt minden ahoz tartozókból rakná. Igen; mert hogy egy vallás állandó és boldogító legyen, arra sem az értelmi, sem a képzelődési, sem az erkölcsi, sem az érzési tehetség külön-külön nem elég.

A vallás ugyanis, mely csupán az értelmi tehetségen alapszik, tudománynak, bölcsészeti rendszernek megjár, de vallásnak, melyhez nem csak az észnek, hanem a szívnek is joga van, nem kielégítő; mert megfosztja az életet a mi benne szép, a költszettől, s a halálban sem nyújt kívánt vigasztalást.

A vallás, mely csupán a képzelődési tehetségen alapszik vakhitté, vallásos ábrándozássá fajul, mi által az ember elveszti józanágát, s mindenben csudát s kimagyarázhatatlan titkokat talál, holott ezek éppen oly kevésbé kielégítők a lélekre nézve, mint a testre nézve az olyan ételek, melyek csak szájját csinálnak, de nem táplálnak, húst és vért nem raknak. Szerencsétlen állapot! éppen olyan, mintha valaki kiszuratná szemét, mert nem tud a nappal szembe nézni. A vallásos ábrándozó is sötétségben, örökös homályban tölti el életét, s a halálból látványos dolgot akar csinálni.

A vallás, mely csupán az erkölcsi tehetségen alapszik, nem nyújt elég biztosítékot az embernek szemben az élet kedvetlen körülményeivel, a sors csapásaival; mert oh mi sokszor kigunyol a világ erényeinkért, mi sokszor átlátjuk mi magunk is, hogy hiában vagyunk jók és igazak, mert annyira se tudunk jutni, mint a gonoszok. Ily helyzetben már, mi tevősök lennénk, ha nem volna hitünk az Istenben, ki a jót megjutalmazza, és a gonoszt előbb vagy utóbb megbünteti? Bizony e hit nélkül könnyen eleshetnénk mi is, mint elestek annyian, kik az erkölcsi szabályokat könnyen nélkül tudták, de nem volt erejük megtartani s az élet oskolájában is gyakorolni, mint gyakorolta Jézus, kit a keresztfán alkalmasint az Istenben való bizalom lelkesített és bátorított leginkább. Ugy van ugy, az erkölcsi törvények, bármi szépek és felségesek legyenek, a vallást nem pótolhatják!

És végre a vallás, mely csupán az érzési tehetségen alapszik, olyan mint a gyenge és beteges ember, akármelyik oldalára forduljon, mindenképpen szenved: így az érzelő is folytonos kínban, gyötrődésben él, s mintha a felebaráti és isteni sze-

retetet nem lehetne egymással egyeztetni, midőn embertársai iránt való szeretetét akarja kimutatni, nem retten vissza az Isten elleni vétektől sem, s midőn Isten szeretetére adja magát, félre vonul embertársaitól, s oly helyet keres magának, hová e világ zaja el nem hat, mert azt hiszi, hogy az emberekkel egy társaságban még imádkozni sem lehet; szóval az érzési tehetségen alapuló vallás is, éppen mint a többiek nem az, a minék a vallásnak lenni kell. — Nem; mert a vallásnak a lélek minden tehetségeire: értelm- és képzelődés-, lelkiismeret- és szeretetre egyformán tekintettel kell lenni. Jézus mindezekre tekintettel volt, s mivel a vallásnak formája lassankint változhatik ugyan, de lényege mindig megmarad, végül is azzal az igazsággal zárom bé beszédemet, hogy: Más alapot senki nem vethet azon kívül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus. Amen.

Ferencz Józsi.

IV.

Parker Tivadar élete és hatása.

Parker Tivadar, Észak-Ámerikában Bostonban volt unitárius pap, neve régóta ismeretes Európában. Művei angol- s németnyelvre fordítva több kiadást értek. A kritikusoknak egész serege szólott azokhoz; a szabadelvűek dicsőítették, az orthodoxok s reactionáriusok gyalázták. Egyet mind a két pártbeliek világosan elárulnak, azt, hogy Parker nagy szellem, momentális jelenség. A francziák később kezdtek róla szólni; Reville, rotterdami protestáns pap, a „Revue des deux Mondes“ — 1861-ki oktoberi számában már fényesen tünteti fel Parkert, reformátornak, prófétának nevezi, s derekason szól műveiről. A Revueben közölt cikkeit Reville megbővitve, önálló füzetben adta ki 1865-ben Párisban ily czimmel: „Parker Tivadar élete és művei, egy közlemény a rabszolgaság eltörlésének történetéhez.“¹⁾ Ebből készített egy rövidebb kivonatot saját nézeteinek beszövésével Michel Adolf, szép nevű protestáns pap s író, mely megjelent a francia szabad-szellemű protestáns egyesület 1866-ki Almanachjában.

A fennebbieken meg vannak nevezve a források, melyeknek alapján készült e cikk Parkernek, Reville szavai szerint, ennek az „igazán bámulandó embernek“ életéről s hatásáról. Ha e cikk inkább csak vázolat, mint kimerítő életirat, szolgáljon mentségére egyfelől Parker nagysága, az é.-ámériakai egyesült-államok polgári, nemzeti és vallási életére mélyen kiható működése, — s másfelől az, hogy terjedelmesebb életrajznak csak önálló füzet, hogy ne mondjam kötet, nyújthatna tért.

Parker, az öt életéből és műveiből ismerő illetékes birák ítéllete szerint, [egyike volt Ámérika] legélelműbb és legtanultabb, legtevékenyebb és legtisztább szívű fainak; egyike azon férfiak-

1) Theodor Parker, sa vie, et ses oeuvres. Un chapitre [de] l'histoire de l'abolition de l'esclavage aux États-Unis. Par Albert Reville.

nak, kiknek hirneve, ha lassan, de biztosan, s idők folytában mind inkább nevedekve s mind nagyobb dicsfényben fog az igazság és emberiség barátai előtt feltűnni. Többen hasonlították őt az emelkedett szellemű Channinghez,¹⁾ ki a vallás és társas-élet terén nem kevesebb volt, mint egy Humboldt a természetben. A hasonlatosság Parker s Channing közt bizonyára nem teljes; gyakran talált volna ez kifogás alá esőt a Parker tulmérész fellépéseiben; ez meg Channinget sok tekintetben értelmi mesterének mondhatta volna. Mindazáltal kiváló közös vonásokat találunk köztök. Vallásában unitárius volt mind kettő; ugyanazon hő szerelmet vallották s tanusították az emberiségért; s ugyanazon gyűlölséget éreztek minden ellen, a mi szolgál. Mindketten ugyanazon háborgatásoknak, vádoknak, kárhoztatásoknak voltak kitéve bizonyos oldalról, csak hogy Parkernek álláspontjánál fogva több jutott ki az ily keserőségekből; de másfelől ugyanazon rokonszenveket s tiszteletet ébreszték magok iránt. Mind kettő ismert, nagy név egész Ámérikában, s mind ismertebbé válik Europa miveltebb népei előtt. — Emlékek be fog vésődni minden nemes szívekbe, mert a munka, melyet ők tettek, az emberiség és szabadság munkája, mely felé a milliók epedve néznek.

Párker született Massachussets-állam Lexinton nevű városában, 1810-ik évi augusztus 24-én. Szülői házában csepegtették belé azokat az érzelmeket és elveket, melyek egész életére nézve irányadók levének. Atyja egyenes lelkű és vallásos ember volt, egészen rászentelve magát az emberbaráti cselekvényekre, s gyakorolva a jót ösztönszerűleg és fitogtatás nélkül; anyja példányképe volt a gyöngédség- és kegyességnek. Egyébaránt a felekezeti szellemnek legkisebb része sem volt az ő vallási szokásaik- és eljárásaikban; egyformán távol a szigoru orthodoxiától, mely a bibliában egy az első szótól az utolsóig ihletett könyvet lát, — és attól a szűkkeblűségtől, mely nem tudja eltűrni az ellenmondást és a nézetek különbségét; keresztények valának a szónak krisztusi értelmében: szerették az Istent és felebarátaikat. Semmi sem bántotta volna meg inkább ezeket a tiszta lelkeket mint azt hallani, hogy a vallás elvont hitcikkelyek egyvelege; az ő kegyességüket

1) Channinget méltón ismertette Szász Károly a Sárospataki Füzetek 1863-ki folyamában. Örömmel olvastuk a szép tollal s meleg kebellet írt életrajtot; azonban egy pár ott nyilvánított véleményére nem Sz. K.-nak, hanem Channingnek adunk igazat. M. G.

megzavarta volna annak látása, hogy a kereszténységet a csodákkal azonosítják. Ebben a békés és kegyes körben a Parker ifju értelme teljes szabadságában fejledezett; nem lön bényűgözve egyikbe sem azon előitéleti veszedelmes bilincsek közül, melyeknek széttörésére gyakran egy egész élet sem elegendő. Parker e szerint, szellemi tekintetben saját ura vala magának, midőn elérte az öngondolkozás korát; felséges helyzet egy olyan egyénre nézve, a ki beható értelemmel s egyszersmind élénk vágygyal bir ismeretek és okulás szerzésére. Ő birta mind a kettőt. A matematikai és természet-tudományok váltakozó tanulása közben folyának le gyermek- és ifjukora évei. A szegénység ösztönzőleg járult ezekhez a szerencsés természeti körülményekhez, s már húsz éves korában látjuk Parkert egy oskolát nyitni Watertownban, miután már előbb segédtanítói hivatalt folytatott egy bostoni intézetben. — Mindez csak előkészületi dolog volt. Parker arról ábrándozott, hogy menjen valamely egyetembe theológiát tanulni. Nélkülözések és gazdálkodások útján megvalósította ábrándját s elment az é. ámerikai Cambridge-be. Itt kezdődik valóban az ő élete; a watertown-i oskolamester egészen más lett a mint kijött azokból a viharos küzdelmekből, melyek akkor lelkét elborították. Véleményei megszilárdultak; egy nagy tér nyilt meg az ő tevékenysége előtt.

Parker, a szentirást illetőleg, azzal a meggyőződéssel ment Cambridgebe, hogy azt a szent írók teljesen Isten sugallatából írták, tehát szövege egészben ihletett. Ez volt az uralkodó nézet akkor még az unitáriusok többsége előtt is, kik a papság által régebb megállított hitvallásokra nem sokat adván, vagy is azokat pusztán emberi műveknek tekintvén: egyedül a szentirásokhoz ragaszkodtak, s talán inkább a népért, mely irántok különben is sok előíteletekkel volt eltelve, még tartózkodtak nyiltan hirdetni, hogy a szentirásnak is csak szellemét, nem betűjét, kell ihletettnek tekinteni. Azonban Parker — meglehet — a nélkül, hogy tudta volna, vagy megmerte volna magának vallani, Cambridgeben csak hamar elvesztette azt a hitét. Olvassuk egy levélben, melyet egyik unokaöcscsének irt 1834-ben: „Én hiszem, hogy az ó és új testamentom könyveit, bizonyos tekintetben, Istentől ihletett férfiak írták; de azt nem hiszem, hogy ezek a férfiak mindég ihletve lettek volna.“

Ennek a vallomásnak következménye az, hogy egyedül a lelkiismeretnek kell eldönteni, hogy ezek s ezek a helyek ihletve

vannak, s ezek meg ezek nincsenek. Ettől a perctől fogva tehát az irások föltétlen tekintélye romba volt dőlve. Ez egy igen merész lépés vala a hagyományos unitárizmusnak; de Parker a német theologia tudományában volt megkeresztelkedve, s azok az eredmények, melyekre ez a hatalmas theologia eljutott, nagy érdeket és rokonszenvet keltettek fel az ő lelkében, habár előbb megrendíteni látszottak őt. A szóhagyomány káprázatai lassanként eltűnedeztek, s a felbomlásnak egy nagy műve ment végbe ennek a tüzes és fáradhatatlan kutatónak lelkében.

A szóhagyomány így szólott Párkernek: „A biblia egyetlen, ez az Istennek kijelentése az emberiséghez; egy természetfeletti könyv, mely első betűjétől utolsóig Isten szava.“ De ime, mit adott értésére az ítézet, a kritika. Legelőbb is, hogy ez így lehessen, az kellene rá, hogy az a biblia, melyet a nép jelenleg olvas, legyen egy csalhatatlan könyv, s hogy magok a fordítások is azok legyenek; s a mi azokat a tudósokat illeti, a kik azt az eredetiben olvashatják, azok magok is ne legyenek oly nagyon határozatlanok és megoszoltak igen sok és nevezetes helyek értelme és magyarázata felett. Továbbá birnunk kellene azt a csodálatos szöveget a maga épségében, de ma már tiz ezerenként számítják a bibliai szövegben találtató eltéréseket, ugynevezett variáns lectioakat. De főképpen, avagy hát elfelejtette-e a szóhagyomány azt, hogy a biblia a kereszténység nagy intézményében, háztartásában nem valamely egyszerű, egyöntetű és feloszolhatatlan egész? Hanem ugy, a mint ma birjuk, két nagyon is különböző részből van összetéve, az ó és az új testamentumból: az első a zsidó vallásnak sinormértéke; a második az eredeti keresztény vallás okmánya. Hanem az első különböző szerzők által, s több század lefolyása alatt irt harminczkilencz könyvből áll; a második pedig huszonhétből, a melyek szintugy eredetökre mint irányok- és céljokra nézve egymástól sok tekintetben különböznek. Ki egyesítette ezt a két gyűjteményt két időszakba? Effelől semmit sem tud az ember, nem az ó szövetséget illetőleg, a mely szorosán véve be sem volt fejezve Jézusnak e világra jöttékor. Nem többet az új szövetséget illetőleg sem, melynek canonja csak az V-ik században volt szabatosan megállapítva, sok változtatások és tapogatódzások után; azután hogy egyik vagy másik az ezt jelenleg alkotó iratok közül hosszú időken keresztül vagy nem volt figyelemre méltatva, vagy éppen el volt vetve; egy más pedig, mely ma a canonicus

könyvekből ki van zárva, hosszú időken keresztül egyenlő tekintélyben állott azokkal. Miféle csodálatos ihletettségre támaszkodának tehát a canonicus könyvek összeállítói, hogy választásukat megtehessek? Ők éppen úgy hibázhattak mint mi. Miképpen lehessen tehát fentartani egy olyan könyvnek csalhatatlan voltát, mely a hibázhatásnak kitett emberek működése által jött létre?

Ám tarthatja magát az ember a maga legelőbbi hitéhez; sőt kiszinezheti ezt azokkal a mosolygó színekkel, melyeket a távoli dolgokra szoktunk ruházni; mondhatja magának, hogy az első benyomások megnyugtató természete többet ér, mint a kételkedés hánykodásai; mindazonáltal vannak oly erők és benyomások, melyeknek elleneállani nem lehet, ha az ember teljesen tisztában akar lenni önmagával. Különben is ha a felserdült kornak megvannak a maga gondolatai, az ifju kor is magával hozza a magáéit, melyeket az érett kor a maga részéről újból módosít, tisztáztat és javítgat. Az értelem lálhatárai minduntalan tágulnak és terjednek. Helyt maradni akarni ebben a folytonos mozgásban, annyit tenne, mint a mi saját folytonosan tökélyesbülhető és tökélyesbülmi kellett természetünkhez és az Isennek ide vonatkozó parancsolatjához hűtelennek lenni, ezeknek ellene szegülni. De mindezen tökélyesbülési s olykor-olykor válságos műfolyamokban, szintugy akaratumk és tudtumk ellenére fentart minket valami, és pedig leginkább a vallási válságban. A gondolat az okoskodás fokain mind tovább tovább tolatva, hajlandó igen messze menni s gyakran valóság gyanánt venni az árnyékot: a vallásos érzés helyrehozza ezeket a kicsapásokat s megelőzi ezeknek különben bekövetkezhető gyászos eredményeit. Igy pl. nagyon figyelemre és megjegyzésre méltó dolog, hogy a vallásos szemlélődésekben legmerészebb emberek igen gyakran a legkegyesebbek is. Szivők és eszök között egy folytonos küzdelem létezik, keserü és szomorü küzdelem, melyet hogy ki nem kerültek, maguknak köszönhetik, bárha ez a küzdelem titkon keserü sohajtásokat csal is ki belőlük, melyeket csak az Isten hall. Ezeket a világ ujjal mutatja; a farizeusok gyalázzák, káromolják s igyekeznek megsemmisíteni működésöket. Hosszu lenne ezeknek a sora, ha az ember mind elé akarná öket számlálni; de mire? Elég ha megemlékezünk nevök fölemlítése helyett arról, a mi legjobbat és üdvösebbet előállított az emberiség a legrégeb idöktől fogva napjainkig.

Ez az elbeszélettük érzelem tartotta fenn Parkert előbbi hi-

tének összeomlásánál. Az ő szelleme, a kereszténység veszendő elemeitől megszabadulva, ennek örökkévaló elemeihez ragaszkodott. Az ő szerelme az alázatos és édes Názáretbélihez csak növekedett. Megtisztulva a legenda fellegeitől s a maga valódi jellemére visszavezérelve, a Krisztus előtte sokkal szeretetre méltóbbnak tett az ő jótéteményeiért, főleg pedig szenvedéseiért. Átlátta, hogy a kereszténységnek csak abban van biztos halhatatlansága, a mi az ő lényegét teszi, vagyis a Krisztus beszédeiben és tanításaiban, és hogy a többi előbb utóbb elmulik, vagy legalább a vitatkozásoknak és kételkedéseknek örökös tárgya lesz. ¹⁾

A Krisztus személyéről való felfogásának egy 1850-ben nov. 14-én mondott beszédében a többek között e következő szavakban ad kifejezést: „Minden emberek felett meghajtom én fejemet a názáretbeli Jézus felséges személye előtt, mely a férfi erejét és a nő szelidségét egyesíti magában, a férfinak erős, átható, vizsgáló és számító szellemét, s a nőnek lelkiismeretességét, szerelmét és isteni félelmét. Ő az én legfőbb történelmi eszményképem egy valóságos emberről, s egészen megváltoztatja az emberi nagyságról való közönséges képzetet. Mik a mi Caesáraink, Sándoraink, Cromwelleink, Napoleonaink, egy Baco és Leibnicz, egy Kant és Shakspeare és Milton — mindannyian véghetetlen nagy értelemmel és akarattal biralkodott férfiak — mik ezek mindannyian, összehasonlítva ezzel a személyiséggel, vagyis az ő nagy és éles elméjével, nagy lelkiismeretességével, még erősebb szeretetével s annál erősebb lelkével.“

Az ihletettségre nézve pedig — ugyan e beszédben — így nyilatkozik:

„A bibliai iratok előttem nem bezárása a kijelentésnek. Az isteni léleknek az emberiségre való kitöltetése és befolyásos működése egy folyton folyó dolog. A próféták és az apostolok nem kizárólag birták az Atyát. Ő még ma is ihleti az embert szintannyira, mint egykoron. Éppen így beszél az Isten szakadatlanul a természetben. Avagy ezek a virágok nem új szavai-e Istennek? Avagy az ásványok, melyek mértföldnyi mélyen vannak a mi lábaink alatt, nem ősrégi szavai-e Istennek, milliószor millió évekkel szólva az előtt, hogy Mózes próféta e világra született?

1) Parker a conservatív unitáriusokat előbb maga ellen ingerelte; aztán szembeállt velek, s végre legyőzte őket. Ma már az unitáriusok nagy többsége a Parker által kivivott téren áll Ámérikában.

S ha az ember — kicsinyben — szabatosan, s a lényeket véve, kimerítőleg akarja ismerni Parker nézetét a keresztény vallásról, olvassa el az előbb említett papszentelési beszédből a következő szavakat: „Mikor az ember mellőzi a katolikusok és protestánsok, a trinitáriusok és unitáriusok, a régi és új iskola közötti vitatkozásokat, hogy a názáretbeli Jézus szavaihoz jusson el: a kereszténység egyszerű, nagyon egyszerű dolog. Tiszta, teljes erkölcsiség; tiszta, teljes vallás, az embernek és az Istennek minden akadályoktól függetlenül munkás szeretete. Az általa felállított egyedüli tan a vallásos szívből önként fölmerülő eme nagy igazság: Van egy Isten! Az ő jelszava ez: Legyetek tökéletesek mint a ti mennyei Atyátok! Az egyedüli formáság, melyet megkíván, az istenes élet formasága, és ez az élet abból áll, hogy tegye az ember a legjobbat a legjobbért, a legszentebb indokokból, hogy engedelmeskedjék teljes szívéből az Isten nagy törvényének. Ez engedelmességnek bizonyosága az Istennek szava a ti szíveitekben, állandó otlléte annak, a ki minket teremtett, minket és a csillagokat a fejünk felett; s a Krisztusnak és az Atyának bennünk való lakozása. Mind ez igen egyszerű, egy gyermek megértené... A kereszténység célja az, hogy minden emberek legyenek egyek az Istennel, mint a Krisztus; az, hogy vezesse el őket az engedelmességnek és jóságnak arra a fokára, hgy gondolataink legyenek istenes gondolatok, érzelmeink istenes érzelmek, s tartsuk meg az Isten törvényét szeretetben és igazságban élvén. Eszközei a lelki tisztaság és imádság, a mely erőt és segédelmet keres az Istennél, hogy azt felebarátainak és önmagának javára fordíthassa. Az evangéliom teljes szabadságot enged. Nem kívánja minden embertől, hogy az utolsó árnyalatig egyformán gondolkozzanak, hanem hogy magasztos és nemes gondolataik legyenek, s közeledjenek az igazsághoz, a mennyire csak lehet; nem kívánja tőlük, hogy mind egyformán, hanem hogy szentül éljenek s a mennyire csak lehet, az istenes élethez közeledjenek.“ Ide vonatkozólag tüzetes fejtegetéseket lehet találni Parkernak egy 1842-ben kiadott ilyen czimű könyvében: *Értekezések vallási tárgyak felett*. Reville ennek a saját szavai szerint „nevezetes munkának“ a lehető rövidséggel hű és tüzetes ismertetését adja Parkerről írott életrajzában.¹⁾

1) l. 59-ik laptól a 72-ig bezárólag.

„Mind az, a mi megegyezik az észszel, a lelkiismerettel és vallásos érzéssel — mondja Reville ez ismertetésben — lényegesen keresztény. A Krisztus vallása tehát a szabadság, a folytonos fejlődés, a jobb és tökéletesebb után való szünteleni törekedés vallása. . . Kiválóan gyakorlati és semmibe sem veszi a dogmák vallását, a szertartások betöltését, a szent és szeretetteljes étellel egybehasonlítva. Ez a vallás a mindennapi élet, a házi tűzhely vallása, vallása a magánynak az élet tolongásai közepette, s vallása egyszersmind az emberi nem összes előhaladásában való tevékeny részvételnek is.

Ez az egészen benső, mélyen erkölcsi és vallásos kereszténység mindig talált engesztelhetlen ellenzőkre a tekintély és felekezeti vallásait pártolók között. Parkernek is vesződnie kellett ezekkel; mert elvégezvén egyetemi tanulmányait 1836-ban, a következő évben papnak hívták meg a West-Roxburg-i unitárius papi állomásra. Nem beszéljük el az általa kiállani kellett küzdelmeket: el kelle hagynia papi állomását, a mi lehetővé tette neki, hogy egy utazást tegyen Európában. Visszajövet néhány barátai Bostonba hívták meg. Itt látjuk őt, hogy irodalmi folytonos munkálkodásai mellett, minő ritka és csaknem páratlan tevékenységet és bátorságot fejtett ki a rabszolgák felszabadítása ügyében is. Egész élete ebben a küzdelemben folyt le. Innen származik az ő legtisztább és állandóbb dicsősége, különösen ebben mutatta magát „bámulatra méltónak.“ Ez által szerzett örök jogokat a szabadság és emberiség barátjainak hálás elismerésére.

Nem vala kikerülhető, hogy a legnagyobb horderejű nehézségek ne következzenek be az északi és déli államok között és pedig abból az egyszerű okból, hogy amazok eltörölték a rabszolgaságot, míg ezek roppant gazdagságuk lényeges föltételét látták ez intézményben. A dél a maga gazdagságát a rabszolgák munkáiból huzta; egészen érdekében állott tehát, hogy ezeket fentartsa, szerencséseknak mondja s elhitesse, hogy valójában azok, s fület zárjon azon követelések előtt, melyek időről időre emancipáltatásuk érdekében emelkedtek. Az észak, a maga részéről a nélkül, hogy legkisebb rokonszenvet is érzett volna a rabszolgaság fentartása iránt, a minek bizonyossága az, hogy a maga államaiban eltörölte, mégis hozzá volt szokva, hogy ezt a maga oldalánál lássa,

sőt hogy hasznot is huzzon belőle kereskedelmi ügyeiben és vállalataiban. Kevésbé lévén nyugtalan és buzgó mint a dél, minden felindulás nélkül látá megfosztva magát a befolyásnak attól a törvényes részétől, mely őtet az unio kormányzásában megillette; megelégedett azzal, hogy a maga nagyszerű iparához és kereskedelméhez lásson, s elhanyagolta a politikai kérdéseket. Mindazáltal 1831-től kezdve egy abolitionista- vagyis rabszolgaság eltörlési mozgalom alakult Bostonban egy Garrison William nevű nyomdász befolyása alatt, s ettől fogva minden évben ezereknként jöttek a menekült rabszolgák szabadságot és biztonságot keresni a szabad államokban. S ha már az ember a szokások, erkölcsök és vélemények azon különbségére gondol, melynek ennél fogva szükségképpen megkellett lenni az unio két része között; ha számba veszi azokat a surlódásokat és ellenszenveteket, melyeken két ilyen különböző államesoporthnak keresztül kelle hogy menjen, egészen természetesen fogja találni azokat a nehézségeket, melyek az észak és dél között fenforogtak.

A dél követeléseinek tulsága kezdetét idézte elő az ellenszengeskedések kitörésének. 1850-ben ezen államok ültetvényesei kinyerték az ugynevezett szökevény rabszolgák billjét, melynek erejénél fogva jogok volt üldözni és elfogni, még az északi államokban is, az ültetvényekről elszökött rabszolgákat. Ez a gyűlöletes intézkedés erélyes roszalásokat keltett fel az északon, s ettől a pillanattól fogva a levegő meg vala telve a nemsokára kitörő viharok anyagaival. Parker volt — meglehet — az, a ki ezt a legjobban általlátta.

Számos levelei közül, melyeket ez idő óta barátainak irt a közlőgő válságra nézve, közöljük azt, melyet Sewardhoz, a későbbi államtitkárhoz intézett:

„Kedves uram! Ugy tetszik nekem, hogy az ország zsákutczában van, s a népnek föl kell lépni, hogy kiragadj a hatalmat azon politikusok kezeiből, a kik ma az országot kormányozzák; ha nem, az állam elveszett. Engedje megmondanom, hogy mit gondolok én e részben. Két különböző elem van a nemzetben: a szabadság és a rabszolgaság. Ezek természetöknél fogva egymástól merőben ellenkező két elem, s következképpen igyekeznek egymást kölcsönösen megsemmisíteni. Természetesen, hogy hiányzik az országban a sulyegyen. Előttem világos, hogy ez a két egymás ellen törő hatalom nem maradhat sokáig ebben az ál-

lapotban. Három mód lehetséges a nemzeti egyensúly helyreállítására :

1. Elválasztódhatik egymástól a két elem. Akkor mind a kettőjük egy jól egyensúlyozott egésznek fog alkotni, megszabadulván a benső felosztás ezen bajoskodásától s bírván a nemzeti tevékenységnek amaz egységét, a mely elkerülhetlenül szükséges. Vagy pedig

2. A szabadság leronthatja a rabszolgaságot. Akkor az egész nemzet úgy fogja létezését tovább folytatni, mint egy összhangzatos egész, a tevékenység nemzeti egységével, mely a földterület egységéből származik. Vagy végre

3. A rabszolgaság megsemmisítheti a szabadságot. S akkor a nemzet megnyeri a maga integritását. Csak hogy ez a despotizmus integritása lesz. S ez kétségkívül, minden mi eszméink és nemzeti intézményeink teljes feldulatását vonandja maga után. Ebből egy ipari zsarnokságnak, egy különös fonákságnak, kell származni. A helyi autonomia helyet kell hogy adjon a centralisatio-nak. Az állam rendei el kell hogy enyészessenek abban a nagy örvényben, mely az Egyesült-Államok legfőbb udvarának neveztetik, s az egyéni szabadság torkába kell hogy essék annak a nagy szörnyetegnek, melyet demokratiai zsarnokságnak neveznek. Akkor Amerika leszál a veszedelemnek mély örvényébe, tönkre téve, elsüllyedve s több szégyennel és gyalázzal borítva, mint a mennyi valaha Sodomát és Gomorát elborította vala. Mert mi is, a mi utálatos szemtelenségünkben, a mi gazdagság és hatalom utáni óriás szomjuságunkban, elkövettük a természet elleni bünt.

Én ez úttal nem hiszem, hogy az első föltevés megvalósulása bekövetkezhető legyen. Nekünk két kormányzó osztályunk van: 1-ben a kereskedők és iparosok, a kik pénzt akarnak; 2-or a politikusok, a kik hatalomra vágynak. E két osztály közt csodálatos egyetértés áll fenn. A kereskedés emberei minden áron pénzt akarnak, mint a hatalom eszközét, s a politika emberei hatalomra vágynak, mint a pénz eszközére. Tehát a míg a unio gondoskodni fog pénzről az egyik s hatalomról a másik számára, ez a két osztály együtt fog járni, egyet fog érteni, s egyesült erővel fognak működni azon, hogy megmentsek az uniót. S minthogy sem az egyiknek, sem a másiknak nincsenek politikai nagy eszméi, sem pedig az Isten legfőbb törvényét nem tisztelik, mindnyájan egyesülni fog-

nak abban, a mi mindnyájok előtt átlátszó érdekek, t. i. a rabszolgaságnak és a hatalom centralisatiojának fentartásában.“

Az itt festett veszedelem megelőzésére szükséges eszközöken való lelki tépelődésének egyik bizonyága az is, hogy levelének végén kijelenti Sewardnak azt a szándékát, hogy részt akar venni az Egyesült-Államoknak Buffalóban összehívott egy nagy gyűlésében, s bevégzi levelét biztosítván érdemes levelező társát arról a nagy bizalomról, melyet ő benne helyezett „a szabadságot fenyegető veszélynek ezen idejében“

1856-ban a válság még világosabban feltűnt előtte. „Két alkotmány van Amerikában, írja ő: az egyik irva pergamenre, letéve Washingtonban; a másik is pergamenre irva, hanem a dob fenekén. Erre kell nekünk hivatkoznunk és pedig rövid időn. Én minden pénzügyi intézkedéscímet megtettem egy polgári háborúra való kilátásban.“

Egy ugyanezen évben elmondott beszédéből a következő tételket emeljük ki:

„Gonoszabb háboru felé közeledünk mint a krimiai. Már el is kezdődött. Mennyi ideig fog ez tartani? „Addig a míg a rabszolgaság a szabadságot földre nem sujtotta“ mondják a mi déli uraink, és mi felelünk erélyesen: addig a míg a szabadság ki nem kergette.“

1859-ben, egy évvel halála előtt így jövendöl: „Az amerikai nép, úgy gondolom, minél hamarább gonosz nótát fog hallani; s jobb lesz neki, ha erre idejekorán gondol. Ez előtt néhány évvel, nem látszott nehéznnek, legelőbb is gátat vetni a rabszolgaságnak, aután véget vetni minden vérontás nélkül. Most úgy hiszem, hogy ezt sem most, sem későbbben nem lehet. Az emberiségnek minden nagy chartái, alkotmánylevelei vérrel lőnek irva. Egykor olyan reménységgel voltam, hogy az amerikai demokrátiáét kevésbé drága tentával lehetne kiállítani. De, ebben az órában, látni való, hogy a mi vándorutunk minket egy veres tengernek vezet, a melybe nem egy Pharaó fog beléfuladni. Oh miért nem vagyunk mi elég bölcssek arra, hogy igazságosak, vagy elég igazságosak arra, hogy bölcssek legyünk, és sokat nyerjünk meg kevés költséggel!“

Ezek az idézetek nem csak a Parker hatalmas előrelátó tehetségéről tesznek bizonyosságot, hanem eléggé mutatják azt a buzgó lelkcsedést is, melyet ő kifejtett hazájának azon ostora ellen, melynek ő, mások felett, oly jól átlátta rettenetes és közeli voltát.

Hosszas lenne csak lajstromát is előszámolni azoknak a be-

szédeknek és értekezéseknek melyeket Parker a rabszolgaság eltörlése érdekében tartott. Elég hozzá, hogy 1850-től, a rabszolgák-billjének kihirdetésétől fogva a kérdés nagy lépéseket tett előre. Legelőbbis, Bostonban egy egyesület alakult azon szegény rabszolgák védelmére, kiket a dél bizományosai mint megannyi vadállatot üldöztek. Parkert ez egyesület elnökévé nevezték ki, és ő e tisztének akkora erélylyel és bátorsággal állott utána, hogy a délnek összes sajtója és nagy számu prédikátorok menydörögtek ellene, nyakra före sietvén bévádolni ezt a „m a d p a r s o n“, „eszeveszett papot,“ a ki így mer kiabálni és tusakodni a szent frigy láda ellen. Valójában, éjjel-nappal arra törekedett Parker, hogy mentől több rabszolgát ragadjon ki a kidnapperek, vagyis, üldözők körmei közül. E nyílt föllépés és ellentállás folytán megható jelenetek adták elé magokat.

A Bostonba fogadott szökevény rabszolgák között volt egy Kraft nevü ifju ember, ki frigyre lépett volt, de nem törvényesen, egy Helena nevü fiatal leánnyal. A kidnapperek eljöttek, hogy őket fogják el. Parker védelme alá vette őket s magánál tartotta biztonságban Helenát egy hétig. Többet tett; megtalálta a kidnappereket s kivitte, hogy Bostonból távozzanak el. De minthogy az üldözések Kraft és az ő élettársa ellen rövid időn megújulhattak volna, gondoskodott számukra a szükséges segédeszközökről, hogy Angolhonba menekülhessenek. Elmenetelők előtt megáldotta házasságukat, mikor is egy bibliát és egy kardot adott Kraftnak azzal az utasítással, hogy a bibliát, mely magában foglalja azokat a legfőbb igazságokat, melyeknek az emberi nem birtokában van, használja saját és neje lelkének üdvességére és boldogságára; a kardot pedig életük avagy szabadságuk védelmére.

Ha az ember átkívánja tenni magát gondolatban abba az izgatott helyzetbe, hol ez történt; ha meggondolja, hogy a rabszolga vadászok minden órán mutatkozhattak; ha eszibe jut, hogy Parker éj-nap örködött a szerencsétlen szökevények felett: meg fog illetődni ez erős és merész szavak felett, s a bostoni prédikátorban egy nemes szívet, a szabadságnak egy hathatós beszédü apostolát fogja felismerni. Azonban Parkernek és a rabszolgaságot eltörlőni akaró pártnak az állása nagyon megnehézedett. Ők nem valának a törvényes téren, s a törvényesség iránti tisztelet igen nagy az angol-szász fajnál. A szökevény rabszolgák elleni törvény gyalázatos törvény volt, de törvény volt. És Parker mégis kinyilatkoztatá, hogy

ő ezt a törvényt lábbal tapodja Ámerikának, a Krisztusnak és az Istennek nevében. Azok a bostoni papok, kik a szökevény rabszolgák billjét jóváhagyták, vádolták Parkert, hogy az ország törvényeit megsérti s szavai és példája által másokat is ezeknek megsértésére bátorit fel. Ő védbeszédjének vége felé így felelt nekik: „Igen, az én egyházamban vannak feketék, szökevény rabszolgák. Ők az én apostoli hivatalomnak koronája, az én papi szolgálomnak áldott pecsétje. . . . Köteles valék tehát megnyitni hajlékomat az én hiveimnek s biztosságba helyeznem őket a kidnapperek körmei elől. Igen, uraim, én ezzel köteles voltam, s egyszers mind kénytelen valék éj- nap ügyeltetni kapumra és ajtómrá; sőt a mi több, föl kellett, igen! föl kellett fegyvereznem magamat. Ezen a héten ugy irám beszédemet, hogy egy pisztoly volt iróasztalomon, egy töltött pisztoly, elsütésre készen. Sőt egy kard is volt ott kezem ügyiben. Halljátok. Én abban a városkában születtem, hol a függetlenségi harc kezdődött. Azon polgárok hamvai, kik legelőbb estek el ebben a harcban a lexingtoni emlék-oszlop alatt nyugszanak, ennek a szabadságnak és az emberi nem jogainak szentelt oszlop alatt. Itt azt olvassa az ember, hogy ők az Isten és az ország szent ügyéért haltak meg. Ez a legelső felirat, melyet életemben olvastam. Ezek az emberek az én elődeim. Az én nagy atyám huzott legelőbb kardot azon forradalom alkalmával. Ő és az atyám valának a legelső tűzben. A vér, mely ott folyt, ma az én eremben foly. S aztán, mikor a könyvtárban irok is, egyik felől van az a biblia, melyre borulva az én atyáim imádkoztak estve reggel több száz-évek folyása alatt; másfelől pedig az a karabély, melyet nagy-atyám hordozott Quebec bevételénél, s keményen használt a lexingtoni csatában, s még egy diadaljel ugyanebből a csatából, a legelső puska, melyet elyttek a „felkelők“ s ezek között nagy atyám is. S ilyen emlékjelekkel szemeim előtt, midőn egy az én hiveim közül, egy a rabszolgákból megszökött s a rablók által üldözött asszony hozzám menekülti azt akarnátok, hogy én zárjam bé előtte ajtómat s ne védelmezem őt utolsó lchelletemig.“ . . .

Oh atyámfiak! én nem félek az emberektől. Meglehet, hogy megbotránkozatom őket. Keveset aggódok azon, ha gyűlölnék-c avagy becsülnek. Nem fordítok nagy gondot a magam jó hírnevére. Hanem soha, soha sem fognám megsérteni merni, az Isten örök törvényét. Ti engem gyakran hitetlenséggel vádoltatok. Megis val-

lom, hogy én nagyon különbözöm tőletek a theologiában; hanem van egy pont, melyen én nem állhatom meg, hogy erősen-hívő ne legyek. Én hiszek az Istenben, a véghetetlen Atyában, a fejér ember atyjában és a fejér ember rabszolgájának atyjában. Történjék bármi, én soha sem fogom megszegni az ő törvényét. És ti?..⁴

Ugyan ez időtájban Webster Dániel, az észak egyik legkitűnőbb politikusa, ki erősen kereste az elnöki méltóságot s a dél szavazatát meg akarta nyerni, tálentomának minden segédforrásait kifejtette, hogy az északot meggyőzze afelől, hogy a „rabszolgaságot eltörlő működésnek kedvét kell szegni“ s belé kell nyugodni a szökevény rabszolgák törvényébe. Indokai röviden összefogva oda ütnek ki, hogy az elvégre is törvény, s ha fájdalmas az észak embereinek megtartani, gondolják meg, hogy nincs érdem abban, ha az ember csak kedves kötelességeket teljesít; hogy szép lesz legyőzniök a magok előítéleteit s megtartani a törvényeket és az uniót, készséggel betöltvén alkotmányos kötelességeiket. — „Az Isten törvénye, mondá ő, soha sem rendeli, hogy az emberi törvények iránt engedetlenek legyünk.“ Webster Dániel megkapta ezen okoskodásaiért az érdemlett jutalmat abban a menydörgös czáfoló beszédben, melyet Parker Bostonban 1850-ik évi november 28-án mondott el a példabeszédek XIV-ik része 34-ik versének alapján: Az igazság felmagasztalja a nemzetet; a bűn pedig gyalázatjokra vagy a nemzetnek. Ez a beszéd, mely talán minden más beszédei felett leginkább viseli magán a lángész és bámulandó szónoki erő bélyegét, „az ország állapotja“ czim alatt azonnal ki lön nyomtatva, villámsebességgel terjedett el és járta bé száz meg száz ezer példányban az Egyesült-Államok területét egyik végétől a másikig. Parker több esetet hoz fel a bibliából, melyeknél az ország törvénye és lelkiismeret szava világos ellentétben állanak egymással. Kérdi gúnyosan, ha vajjon kötelessége volt-e Dánielnek, engedelmeskedni Dárius királynak, a ki megtiltotta neki az igaz Isten imádatát? kötelességök volt-e az apostoloknak, hogy ne prédikálják az evangéliumot, mivel a nagy tanács megtiltotta? a Mózes szülőinek, hogy vessék gyermeköket a Nilusha, engedelmeskedvén a Pharaó király rendeletének?“¹⁾

1) Alkotmányos úton hozott törvénynek nem engedelmeskedni: polgári bűn. Azonban a rabszolgaság sorsa enyhítése érdekében készek lettünk volna mi is Parkerrel bünt követni el. Szerk.

„Azonban, folytatja Parker, felhozok még egy más esetet, mely hasonlóképen előfordul a bibliában, és a melyben a törvény rendel egy dolgot, és a lelkiösmeret teljesen az ellenkezőt. Ime a törvény szövege: „A főpapok és farizeusok rendelik, hogy ha valaki tudja, hol találatik egy bizonyos Jézus nevű názárethbeli ember, adja azt nékik tudtokra, hogy megfoghassák.“ Ettől fogva hivatalos teendője, törvényes kötelessége volt minden tanítványnak, tudván, hogy hol van a Krisztus, megadni az ország tekintélyeinek azt az értesítést, melyet ők a Krisztus felől kívántak. Kétségkívül egy Jakab, egy János, mindent elhagyhattak, hogy ötöt kövessék, mások is megtették ezt, azok sem tudván, éppen mint ők, a Mózes törvényét s átkozottak lévén mint ők. Még asszonyok is, egy Mártha, egy Mária segítették ötöt kicsiny vagyonukból, megmosták lábait könyeikkel, s megtörölték hajukkal. Hanem ők mindezt örömmest tették; ez nekik, föltevésém szerint, akaratjuk volt és gyönyörűségökre szolgált; nincs tehát nagy érdem ebben. „Mindenkiközülünk könnyen teljesíti a kellemes kötelességeket.“ Hanem találkoztott végtére egy tanítvány, ki elég erős volt teljesíteni „egy kellemetlen kötelességet.“ Ő elment, — még meglehet készséggel, — hogy elárulja az ő idvezítőjét a jéruszálemi kerület főtisztjének (kit akkor századosnak neveztek.) Avagy hát semmi jó indulat nem volt iránta a Jézusban? Bizonyára volt; hanem ő letudta „győzni a maga előítéleteit,“ míg az a János, az a Mária nem tudták. —

S Judás Iskáriotesnek rossz hire van a keresztény világban! Ötet „a kárhozat fiának“ nevezik! Bűnösnek tartják az ő magaviseletét, sőt az új testamentom azt állítja, hogy az ördög ment volna beléje, hogy neki ezt a rettenetes elárulást sugallja! — Ah mi csoda tévelygésben vagyunk mi! A mi törvényhozóink és köztársasági államférfiaink szerint, Iskáriotes nem tett egyebet, mint pontosan bételjesítette „alkotmányos kötelezettségeit.“ Csupán csak a Jézus tartozkodási helyének följelentéséért kívánta a törvény, hogy ő ebbe a dologba elegyedjék. Elvette tehát az ő harmincz ezüst pénzét, körülbelől tizenöt dolárt (egy yankee tízért tette volna meg ezt „kevesebb előítéletet kelletvén legyőznie.“) Ez az ő törvényesen leszámolt és megkapott tiszteletdíja volt. Igaz ugyan, hogy a keresztények azt gondolták, hogy ez „gonoszság ára“ s még a farizeusok is, kik, rendesen, megsemitik az Isten parancsolatját szó-hagyományaik által, nem merték megfertőztetni a templomot ezzel a „vér árával.“ Azonban ez becsületes pénz volt, becsületesen ki-

érdemelve. Éppen olyan becsületes pénz, mint egy amerikai megbizott által felvett pénze hasonló nemű szolgálatért. Micsoda tévelygésben vagyunk mi tehát, Judás Iskáriotes egy áruló! Hogy is ne?! Ez egy nagy hazafi volt! Ő letudta győzni a maga előítéleteit! „Ő teljesíteni tudott egy kellemetlen kötelességet.“ Ő megtartotta a törvényt és alkotmányt! Ő mindent megtett, a mit tehetett, hogy „megmentse az uniót!“ Judás, te szent vagy! „Az Isten törvénye soha sem rendeli, hogy az emberi törvények iránt engedetlenek legyünk!“ „Sancte Iscariote ora pro nobis!“

E beszéd után, mely az egész Ámerikában rendkívüli hatást idézett elő, keresetet indítottak Parker ellen. Parker azonnal kérészöleteket tett saját védelmére, melyet maga szándékozott eléadni. Ez, a mint kiki felfoghatja, egy új diadal lett volna az abolitio-nista párt részére. Ezt átértette az ellenpárt, s az intézkedés előzményeiben elkövetett formasági hiányok ürügye alatt, a törvényes keresetekkel felhagytak.

Helyén valónak tartjuk még itten, a rabszolgaság eltörlése érdekében magukat dicséretesen kitüntetett syracusaiakhoz irt üdvözlő leveléből a következő tételeket kiemelni:

„A szökevény rabszolgák billje a legigazságtalanabb törvények egyike, melyeket századunkban hoztak. Csak arra jó, hogy az ember általhágja. Az igazság nevében kérek fel mindenkit, a ki a törvényt szereti, — hogy sértse meg ezt a törvényt, békeségesen, ha lehet, nyílt erőszakkal, ha kell. Ugy kell bännünk vele, mint atyáink bánták a Stamp-act-tal, vagyis bélyeg-törvénynyel, a mult században. Az egész britt hatalom nem vala képes rátukmálni azt a konokul ellenszegülő amerikaiakra. Nem teszem fel, hogy az effélet mindég meglehessen tenni egyéni szenvedés, pénz és vagyonbeli veszteség, bebörtönözések sat. nélkül. A szabadságot nem veszik porral. Ugy hiszem, hogy a kereszténység is került valamibe, értem a Jézus-Krisztus kereszténységét. Van egy más neme is a kereszténységnek, a mely semibe sem kerül, — de a mely még ezen az áron is igen drága.“

Nem kísérhetjük Parkert a rabszolgatartás elleni küzdelmének minden fordulataiban; ez vala főképen, mely élete utolsó évcit keserőségekkel és örömeikkel tölté bé. Elég az, hogy az ingerültség és boszankodás, melynek felköltésében Parker oly nagy részt vett, az idők és események folytán a rabszolgatartók ellen mind nőttön nőt az északon; Bostonban különösen az az egylet, mely-

nek Parker volt a feje, mind nagyobb és erősebb tevékenységet fejtett ki a szökevény rabszolgák elfogdosása ellen, Bostonban közel 10,000 volt ilyen. A kidnaperek ezekből egyet sem kaptak vissza a bill kihirdetése óta; ez nagy elkeseredettség tárgya volt a délre nézve. Rendelkezése alatt tartani a fegyveres erőt s nem boldogulni, nem érni czélt egy szegény rabszolga elfogásában, ez őt a végletekig boszantotta. Magában Bostonban is tettek kísérletet egy rabszolga elfogására, de nem sikerült, csak új felingerülésre adott alkalmat; végre sikerült egy Sims Tamás nevűt elfogniok; hanem éjszakának idején, egy törvényszéknek átadva s vizsgáló biztosság kibocsátása nélkül elítélve, Sims Tamást odább állították egy hajón. Nagy zaj és felindulás keletkezett Bostonban; a boszankodás tetőpontot ért, s egy évvel később, Parker keményen felkorbácsolta a kedélyeket a rabszolgatartó pártiak ellen egy bámulatra méltó ékesen szólással tartott beszédében. Ez a Sims Tamás kiadatásának évfordulati napja volt. Parker erre a körülményre egyikét használta fel az évangéliom leggyönyörűbb és meghatóbb lapjainak. ¹⁾

„A szolgálatnak sanyaru házából, egy ember elmenekült a Massachusettsi nép kebelébe. Nem vethettek egyéb hibát szemére, mint a szabadságnak szeretetét. Ugy jött hozzánk, mint egy idegen, a ki számít a szent vendégjogra; Boston őt elfogja s törvénytelenül a börtönbe veti. Éhezett: Boston a gonosztevők kosztját adja ennie. Szomjuhozott: Boston a rabszolgáknak oly bőven kijutni szokott epét és eczetet adja innia. Mezitelen volt: Boston lánczokkal ruházza fel. Beteg és fogoly lévén, kért egy vigasztalót, egy látogatót: Boston küld neki egy törvényszéki hivatalnokot (marshal) és egy biztost, Boston őt visszaszolgáltatja az emberrablóknak, az emberiség eme söpredékeinek kezébe, hogy újból tegyék rabszolgákká. Szegény, lánczravert teremtés, látván a nemzet kormányát maga ellen, kérte a mi egyházainkat, hogy imádkozzanak érte; a mi kalmárlelkű egyházaink átkokkal felelének önéki. Ő kérte tőlünk, a mi Istennünk nevében, a szabadság szentségét: a mi egyházaink pedig a pénz, pénz és pénz szent háromságának, az ő Istenöknek, az ércznek nevében, megkeresztelték ötet rabszolgának! Boston volt a keresztanya! —

Parker mind ezeket a beszédeket ezer meg ezer hallgató

1) Máté 25; 35 sat.

előtt mondotta el; prédikatori pályája folytán több ízben szakították félbe beszédét a hallgatók tapsai, a mi Európában egészen szokatlan. Az ő heves, eredeti és erősen színezett szavai nagy benyomást tőnek a hallgatókra. Az ő igazgatása alatt a felvigyázó egyesület sakkban tartotta a rabszolgapártiakat, elannyira, hogy többé nem merték mutatni magukat Bostonban. Parker ezen nagy város lakóiban mély borzadályt és utálatot keltett fel a kidnappelek és a rabszolga tartásból bejövő haszon ellen. Ő magát megsokasította, levelezésben állott Ámérikanak minden nevezetességeivel, a rabszolgaságnak, a dél rettenetes követeléseinek és az előrekészülő szerencsétlenségeknek tárgyában. Ezekhez hozzágondolva az ő papi munkásságát, az ő szerencsétlen hivei iránt való gondoskodásait, a nyomorultak után való folytonos utánjárást és vizsgálást; több kötetre menő beszédek kiadását: önkénytelenül kérdi az ember, hogy birhatott el egy ember ennyi munkát. ¹⁾

1860-ban betegen, elviselve, útnak indult még egyszer Európába. Ez volt utolsó útja. Útközben értésére esett John Brownnak hősies kísérlete és halála, s a bánat még inkább megnehezítette betegségét; meghalt Florenczben május 10-én 1860-ban.

Van Florenczben, közel a Pinti-kapuzhoz, egy kicsin és nagyon egyszerű protestáns temető, árnyas lugosokkal és gyönyörű fekvéssel. Ebbe temették el Parker Tivadart. Utolsó kívánsága szerint, Cunningham, egy öreg barátja, a hegyi prédikációt olvasta fel sirja felett. A kegyeletes utazó és emberbarát, ki a XIX-ik század egyik legnemesebb lelkü emberének hamvaihoz elzarándokolni ohajt, kevés fáradsággal föltalálhat ebben az egyszerű temetőben, ugy a közepe tája felé, egy csakugyan egyszerű márványkövet ezzel a felirattal:

Theodor Parker

Born at Lexington, Mass.

United States of America.

Aug. 24. 1810.

Died at Florence, May 10, 1860.²⁾

Az utolsó napok egyikén egy Cobde nevű fennkölt lelkü hölgynek, érdemei egyik legnagyobb tisztelőjének, kezét megfogva, alig

1) Parkerről olvastuk, hogy emlékező-tehetsége, bámulandó nagy volt. Pontosan emlékezett reá, a miket 30 év előtt egyszer olvasott. Szerk. — 2) Parker Tivadar született Lexingtonban, Massachusetts-állam. Ámérikai egyesült-államok. Aug. 24-én 1810-ben. Meghalt Florenczben máj. 10. 1860.

hallható hangon így szólott: „most két Parker Tivadar van: az egyik meghal itt Olaszországban; a másikat Ámérikába ültettem be. Amaz élni fog és be fogja végezni az én munkámat! Az Isten titeket áldjon meg!”

Igaza is volt a nagy embernek, mert ő Ámérikában örökké élni és működni fog magasztos és az egész Ámérikában meggyökeredzett irányeszméi és ezek mellett vívott küzdelmeiben. Ugyanis az a nagy és jó hirnév, melyet ő kiváló szónoki tehetségének, tiszta és rendületlen jellemének s krisztusi emberszeretetének köszönhetett, nagyon keresettekké tévék az ő beszédeit azok előtt, kik nem hallhatták. Ennél fogva több politikai lapok hozták azokat részint egészben, részint kivonatban és pedig azonnal, a hogy elmondattak, s elterjesztették a nagy birodalomnak legvégső határáig. Ismeretes dolog, hogy mily nagy mértékben ki van fejlődve a napi sajtó-irodalom Észak-Ámérikában. A bostoni válogatott közönség által hallott beszédek e szerént egy-két hét alatt az egyesült-államok csaknem minden városait és falvait összejárták. Felszámították, hogy többen közülök több százezer példányban terjedtek el egy hét lefolyása alatt. Hogy eleget tegyen egy mindinkább növekedő kérésnek, ő maga több füzetet közölt belőlük, s ezek a beszédek a rabszolgaság eltörlése érdekében mondott értekezéseivel egyetemben teszik nagyobb részét annak a tizenkét kötetnek, melyek nem régiben az ő neve alatt napvilágot láttak. A most említett iratokon kívül a gyűjtemény egy „Egyveleg e k” című kötetet is foglal magában, mely a vallási kritikának nevezetes műveiből van összeállítva, a többek között Clairvauxi Bernardról és a német theológiáról; alapos bírálatot irt Strauss „Jézus életéről”, lefordította De Wette „Bevezetését az ó testamentomba”, mélyre ható jegyzetekkel kísérve. Egy másik kötet tiz beszédet foglal magában a vallás és erkölcs különféle tárgyairól; egy harmadiknak ez a czime: Sermons of Theism (beszédek a theismusról); továbbá van még két más kötet *Additional Speeches* (újabb beszédek) czim alatt, melyeket még három új füzet követett *Speeches, Addresses, stb.* czimek alatt.

Ez a hosszú laistrom hű képét adja ennek a munkás és hánytatott életnek. Olvasmányuk különösen vonzó, elsöbben is a tárgyalt kérdések változatosságáért, de főleg a modorért is, hogy a vallásnak és erkölcsnek legelkoptatottabb tárgyai érdekesekké és

elevenekké vannak téve a szerzőnek férfias és szellemdús irálya s nagy ékesenszólása által.

Parker azonban nem gondolt arra, hogy csak így a pillanat szükségéi által igényelt szakadatlan munkálkodásra szorítkozzék. Ő két nagy munkára készítette elő az anyagokat, melyek közül egyiknek Ámérika híres emberei bírálatos életiratát kell vala magába foglalnia; míg a másik a reánk nézve sokkal érdekesebb és a mely mindennemű igen sok kutatást kívánt „az emberiség uralkodó fajainál létrejött vallások eredetének“ lett volna szentelve. Ennek az utóbbi munkának közrebocsáthatását hordozta lelkén mindenek felett. Ugy remélte, hogy ebben tanulmányainak és tapasztalásainak emlékét s mintegy végeredményét állítja össze. Ki is jelentette, hogy az 50-ik éven túl felhagy a hetenkénti prédikálással, hogy egészen ennek a főművének szentelhesse magát. Azonban a menyei Atya nem úgy akarta, mint ő; hanem munkássága közben így szólott hozzá: „Elég már jó és hiv szolgám! Menj bé a te uradnak nyugalmaiba.“

Visszatérve a rabszolgaság kérdéséhez, s Parkernek ezt illető jóslataihoz, a dolog kimeneteléből fájdalmas örömmel látjuk, hogy a Parker jóslatai, egy közel kitörő polgárháborút és annak végeredményét illetőleg, nagy mértékben bételjesedtek, s a küzdelemnek végeredménye úgy ütött ki, a hogy ő kívánta; a rabszolgaság örökre el van törölve. Micsoda nagyszerű commentárt és igazságot szolgáltatott ez az öt esztendő (1860—65) a bostoni prédikátor vallási és társadalmi tanításainak. Az ő hamvai alig hülének ki s az unio már is eljutott annak a veres tengernek partjára, melyet ő annyiszor megjövendőlt. Jegyezzük meg, hogy egy bizonyos pontig, az Egyesült-Államok azon két töredéke, kiknek ebben az óriási küzdelemben meg kelle mérközniök, jól fogták fel az ő viszonylagos helyzetöket. Az északnak igaza volt, midőn azt gondolta, hogy neki végtelenül több segélyforrások állanak rendelkezésére, mint a délnek. Ellenben a dél sem oktalanodott, midőn a sikerre czélzó reményeit a rendelkezésére álló erőknök ügyesebb és rettentőbb felhasználására alapította. Mindennek attól a szellemtől kelle függnie, mely az északon túlyomó leend. Az embernek lehetnek megmérhetetlen segélyforrásai, de mégis hamar kimeritheti azokat minden hasznos végeredmény nél-

kül; s ha a hazafiság, az erkölcsi elem, hiányzik vala északon, az elszakadásra törekvő ügyes vezetők nagy-bizonytal czélt érték volna veszedelmes vállalatukban. S ma Ámérikában volna egy nagy keresztény köztársaság a rabszolgaságra alapítva! Az észak diadala tehát végkövetkezményiben az erkölcsi világrend diadala volt, melyet azoknak az erkölcsi okoknak lehet köszönni, melyeknek hatalmát az ellenfél ki nem számíthatta.

Ha már most gondolatainkkal azokba az időkbe megyünk vissza, melyek ezt a rettenetes párbajt megelőzték, a legkisebb nagritás nélkül elmondhatjuk, hogy Parker a legelső sorban ragyog azok között, kik a legerélyesebben kiáltották az északnak: *Vigyázz magadra!* s a kik legtöbbet tettek arra, hogy fölébresszék a közszellemet abból a szunnyodásból, melybe azt az anyagi jóllét ejtette. Boston városa mindég első volt a döntő fellépésben és az áldozatokban, melyek által a szövetségnek, s ezzel együtt az emberiségnek ügyét védelmezte. A massachusetts-i önkéntesek voltak azok, kik legelőbb összefutottak, a legnagyobb veszedelem perczében, hogy testökkel védőfalat képezzenek a fellázadt sereg által keményen fenyegetett szövetségi főváros előtt. Új-anglia pénze a legkétségbeejtőbb órákban sem szűnt meg folyni a jó ügynek fentartására. Hogy Lincoln, kinek nagyságát és érdemeit elegendőképen nem becsülték, a meddig élt, bátorságát soha el nem veszítette, ez azért volt, hogy támogatva érezte magát az unionak munkás és erkölcsös színe-java által, egy becsületes emberekből álló nép által, mely el volt tökéelve, hogy egy hajszályt sem tágit és kész mindenre, kivéve, hogy engedjen. Végre elkövetkezett a nap, mely megadá az Egyesült-Államok elnökének azt az örömet, hogy kijelentse, a rabszolgaság eltörlését, zajongó tapsai kíséretében éppen annak a tömegnek, melyet az érdek-vezette álbölcsek és hamis próféták oly sok ideig vakságban tartottak saját legvilágosabb érdekei felől. A Parker hamvainak reszketniök kellett örömlükben a messze-távoli föld alatt, midőn az örvendetes újság viszhangja az oceán innenső partjára eljutott. Igen! midőn a csatazajok már teljesen elhangzottak, midőn ezen hősiek küzdelem eredetének tisztázása alkalmával keresni fogják azon emberek neveit, kik legtöbbet folytak bé ennek szerencsés végkimenetelére, nem lehet kifeledni a bostoni prédikátor nevét sem. Kétség kívül óvakodni kell attól a hittől, mintha egyedül ő csinált volna mindent, hanem fontos dolog szem előtt tar-

tani azt, hogy ő származására nézve massachusettsi volt, a mely állam döntő szerepet játszott a rabszolgák felszabadításában.“ A most folyó háboru, mondá egy ámerikai demokrata, Ámerika meghódítása Massachusetts-állam által.“ Ez állam fiai közül Parker egyike a legjelesebbeknek. Boston, — a mint ezt ismételten állítottok, — mindig első sorban állott a dél növekedő követeléseinek visszaverői között; s ki emelte föl ezt a várost, ki oltotta beléje a kidnapperek elleni gyűlöletet s a szökevény rabszolgák iránti könyörületességet? nem más mint Parker, ki ékesenszólásának elragadó hatalmával szintugy, mint metsző gúnyjával e várost szüntelen ébren tartotta, s a rabszolgaság fenmaradását pártolónak egymást érő jogsértéseire félelem nélkül rámutatott. „A dél rabszolgasága egy komolyan vett intézmény, mondá ő a szószékből; az észak szabadsága nem az Apáink komolyan vették ezt 1776-n és 83-ban. Nem így volt ez későbbben. A compromissumok csak ideiglenesek, a rabszolgaság a végczél.“ Hallgatói számtalan sokan voltak; szava ugy hatott a szivekbe, mint a tüzes nyil s ott viharokat korbácsolt fel. Egy napon a Sims Tamás elfogatása után, föllép a szószékbe, s a gúny és boszankodás vegyes hangján így kiált fel: Webster Dániel azt mondotta, hogy nem is volt észak. Nem ugy. Észak volt, de ma már nincsen. A dél már Canada határáig terjed ki. Nem, uraim, ma már többé nincs Boston. Volt egyszer egy város, melyet Bostonnak hivtak, most van ennek a helyén Alexandria városának egy északi külvárosa. Imé ez ma Boston. És ti, és én, alázatos szolgálói és alattvalói Virginia-államnak . . . (a tömeg kiált: Nem! nem! huzd vissza ezt a szót!) Én visszahuzom, felel ő, majd akkor, ha megmutattátok nekem hogy ez nem így van.“

Parker a vigyázó-egyletnek elnöke volt, a mint mondtunk s ez alatt a cím alatt tőle kerültek ki minden erélyes intézkedések. De az ő működése, a mint ezt is érintettük, nem szorított csak Bostonra; ritka tevékenységi és emberbaráti szelleme arra ösztönözte őt, hogy tartson felolvasásokat az unionak különböző városaiban, s évenként egyre másra száz ilyen felolvasást tartott több egymásután következő években. — És ki tudná megmérni azon szabad szellem mennyiségét, melyet ezek az általa tett felolvasások az unionak különböző államaiban felköltöttek, és megszilárdítottak ¹⁾, azt a befolyást, melyet egy ilyen ember az

1) E czikkben Parkernek a rabszolgaság eltörlésére gyakorolt befolyása van kü-

unionak minden kitünő polgárára, a milyenek egy Wendel Phillips, Chase, Seward, Sumner, Hale, Bank, Horace, Mann stb. az ő barátaira, az ő bámulóira és bajtársaira gyakorolt, a kikkel ötet folytonos társalgásban és levelezésben látjuk, őket bátorítva, vigasztalva, dicsérve, néha pedig egész nyílt bátorsággal és őszinteséggel ócsárolva mindég rokonszenvvel nemes törekedéseik és erőfeszítésök iránt, mindég szolgálatra és áldozatra készen a maga részéről, s emelve szép prédikációinak értékét nemes példája által. Mondják, hogy egy ember befolyását a maga ellen fölkellett gyűlölségről lehet megösmerni: ez igaz reá nézve. A szenteskedők, az orthodoxok, a reactionáriusok szövetkeztek ellene. Annyira mentek, hogy kérték az Istent, zavarná meg az ő eszméit s fojtsa el lelki tehetségeit, mi alatt beszédeit írni szokta. „Oh Isten! — mondák ők, az igaz hitűek, — ha ez az ember méltó még a te kegyelmedre, térítsd meg ötet s vezesd be őt a te drága szent fiad országába. De ha túl van már az evangélium üdvös befolyásán, állítsd félre az útból s cselekedjed, hogy az ő befolyása haljon meg vele!

„Uram, tudjuk, hogy mi őt érvek által meg nem zavarhatjuk, hogy mentől többet beszélünk ellene, annál inkább fut a nép utána, annál inkább szeretik és becsülik őtet. Oh uram! mi fog történni Bostonban, ha te nem veszed kezvedbe ügyét. . . .“

Egy kegyes barát pedig arra hitta fel hiveit, könyörögjenek Istennek: „vessen egy lakatot ennek az embernek a szájára, hogy legyen kénytelen hallgatni.“

De az Isten engedte őtet beszélni a szabadságnak és az emberek testvériségének diadaláért; s a míg ő villámlott és menydörgött a rabszolgaság ellen, ő a kegyetlen, — addig ellenségei, a kegyesek, az orthodoxusok, annak fenntartását prédikálták. Ebből az eszméből kifolyólag nem lesz fölösleges érinteni az unitárizmusrészvétét a rabszolgák felszabadításának küzdelmében.

Az unitárizmus — így ítélnék fölöle Reville és Michel Adolff

---

lönösen előtűntetve. Ez egyik legszebb s legméltóbb vonása is P. életének. Azonban a mily buzgó s kifáradhatatlan volt itt: épp olyan a társadalmi, polgári s egyházi életben. Minden kérdés érdekelte őt, és mindenben a józan, szabadelvű reformokat követelte lankadatlan kitarással. Ha olykor keserűnek s tán az erőszakosságig nyersnek lát-zanak kifakadásai: ez azért van, mert saját nemes lelkével mérte sz embereket, s fájta neki, hogy a valót oly messze látja attól, a mit ohajt. Elkeseredett olykor, de soha sem lankadt. Szabadság, testvériség! ezek voltak szívének alkatrészei; ezeket az eszméket lehellette ő utolsó perczéig mindenütt. — Szerk.

francia reformált papok, — szint úgy mint minden a reformációból kinőtt vallásos felekezet, a biblia tekintélyére van alapítva, de olyan módon, hogy a régi észellenes s egymásnak ellemondó hitcikkelyek küszöböltessenek ki a vallásos tanításból. Az unitarizmusban semmi sem ellenkezett, ellenben minden kedvezett a vallási és politikai előhaladásnak. Ez az előhaladó szabadelvűségnek és vallási türelemnek egy jótékony légkörét terjesztette el. Semmi kedve nem volt a rideg, zárdai áhitatossághoz; de szilárdul ragaszkodott és ragaszkodik máig is a keresztény erkölcsan nagy elveihez, melyeknek egy munkás életet kell minden ő fordulataiban igazgatniok s az ember lelkébe házi és társadalmi erőnyeket kell belé lehelniök. Szóval, az unitarizmus szelleme a szakadatlan fejlődés és szabadság szelleme. Ez az egyháznak és a polgári társadalomnak, az ugynevezett egyházi s világi életnek mind bensőbb egygyéolvasztására törekszik s elől szokott járni mindenütt, a hol társadalmi és emberbaráti reformokról van a szó. A kereszténység világraható szerepének ilyen tágas és igazán vallásos modorban való felfogását mindig rossz hirbe hozták, elátkozták bizonyos, állítólag vallásos pártok, a kik készebbek feláldozni egy üdvös társadalmi intézményt, mint a bibliának egy betűjét, egy helyét. Vannak emberek, kik egész erejükből azon vannak, hogy mind az, a mi a bibliában benne van, legyen jó; s mind az, a mi ott meg nincs, legyen kárhozatra méltó. ¹⁾ Ezek nem akarják megérteni, hogy az ezelőtt nagy időkkel egy különös országra, társadalmi szervezetre, sajtóságos törvényekre és szokásokra való tekintettel kiszabott parancsoknak nincs az a tekintélyök sem értelmök, hogy ma is érvényesek és irányadók legyenek, miután más erkölcsök és más idők állottak elő. Ők nem látnak semmi nehézséget és visszás dolgot abban, hogy az újabbkori Európát és az új Amerikát a Mózes törvénye által kormányozzák. Szóval, ők a bibliának egy magára egyedül álló helyére támaszkodva, fenn akarnak tartani olyan intézkedéseket, melyeket a bibliának szelleme teljesen kárhozottat. A kik a vallást ilyen módon értelmezik, fájdalom, nem ritkák. Minden országban talál ilyeneket az ember; s talált főképpen Ámerikában akkor, midőn a rabszolgaságot eltörölni szándékozó mozgalom kezdetét vette. A dél orthodoxiája,

1) Ez volt Mahomednek a „Korauról“ való nézete, melyet, mint a művelődés egyik akadályát, most magok a felvilágosultabb mozlemek is másképen igyekeznek magyarázni. Szerk.

s nagy részben az északé is, a rabszolgaság fentartása mellett volt, azon ürügy alatt, hogy az ó és új testamentom tanításában benne foglaltatik, és így alázatos szolgálói levének a dél önző és gyalázatos érdekeinek. Hiába hozták fel ellenök, hogy a Krisztus tudománya az egyenlőség és testvériség kikiáltása; hiába mondták, hogy lehetetlen az embernek úgy szeretni az ő felebarátját, mint magát akkor, midőn őtet kegyetlenül ostorozza; az orthodoxok nem tágitottak. Az unitáriusokat ebben a kérdésben egészen más szellem lelkesítette. Az abolitionista mozgalom tőlük indult ki; s ha ők a többi felekezetekből is, főleg az universalisták, baptisták és presbyteriánusok felekezeteiből sok nemes lelket nyertek meg a jó ügynek, s ha az események folytában minden oldalról számos és hatalmas bajtársakra találtak is, mégis övék a kezdeményezés dicsősége. Avagy az ámerikai egyházi emberek között kik azok a férfiak, kiket a közvélemény ebben a dicsőséges munkában a legelső sorba helyezett. Nem mások mint Channing, Ware Henrik és Parker Tivadar. Ez a három név, de különösen a Channingé és a Parkeré kétségbevonhatlan fényvel ragyog Amerika, sőt az egész emberiség nagy férfainak, az igazság és a szabadság rendületlen bajnokainak, szószólóinak dicskoszorujában.

Reville, miután az ő vonzó és épületes modorában ennek a nagy embernek éppen oly szép mint hányatott életét elbeszélte, nem habozik kimondani, hogy Parker „próféta“ volt, és pedig nemcsak az Egyesült-Államok számára volt próféta. Az ő hazafisága nem volt kizáró, ő — mint hajdan Plátó — a szó teljes értelmében az egész világ polgárának érezte magát, s ha annyira szerette Ámerikát, ez azért volt, mert ott látta azt az ígéret földet, a hol egy napon a mi Európánk által álmodott eszme megvalósulhat. Számunkra is abban a pillanatban, midőn a százados épületek és hagyományok omlófélben vannak; midőn az ember aggódva kérdezi, ha vajjon nem temetik-e romjaik alá szintugy azokat, a kik rázzák, mint azokat, a kik oltalmazzák: egy olyan ember, mint Parker, a vigasztalás és reménység prófétája. Neki igaza van: félre a gyáva félelemekkel! Bár mi történjék, az ember embernek marad. Az ő természetében magában, a milyenek őt az Isten alkotta, mindig meg lesznek azok a kijelentések és ígérek, melyek a szép életet és szép halált biztosítják. S mi kell több? Boldogok azok az egyházak, melyek az ő főelveikben szabadéket találnak, nagy rázkodások nélkül, befogadni azt az elveszhetetlen kereszténységet,

melynek Parker Tivadar ihletett prédikálója volt. Érvei közül sokat meg fognak czáfolni, nézetei közül sokat el fognak felejteni; de az az alapigazság, melyet ő rendületlenül vallott és fenntartott, — hogy t. i. elvégül a lelkiismeret az ember legbiztosabb vezére, hogy az Isten mindenkinek kinyilatkoztatja magát, a ki őt keresi; hogy az embernek és társadalomnak boldogsága, a földön úgy mint a mennyben, nem függ sem a dogmáktól, sem a szertartásoktól, sem a csudáktól, sem a papoktól, sem a könyvektől, hanem „a Krisztustól mibennünk,“ az egyenes szívtől, a szerető lélektől, a tevékeny és áldozatkész akarattól, — ez az igazság meg fog maradni, élni fog, s életet és szabadságot fog adni mindazoknak, a kik ismerik.

Marosi Gergely,
tanár.

V.

Az emberben levő vallásos elem és annak tárgya vizsgálása.

(Értekezés.¹⁾)

Ha a világban azokat tekintjük, a miket az ember a teremtő által alkotott világhoz adott, meglep minket e tárgyak különfélesége és az azok közötti ellentét. Vannak intézmények, melyek a véték akadályozására szolgálnak; de vannak szükség-szülte intézmények, melyek a véték folytatására czéloznak. Itt egy intézmény önzésen alapul, s csak az igazság hanyatlásával állhatna fenn. E mellett van egy más, melynek széles alapja az egyetemes szeretet, t. i. szeretet minden ember iránt, a ki csak asszonytól született. Ekép látunk palotákat és kunyhókat, börtönöket és menhelyeket a nyomorultak számára, fegyvertárakat és templomokat össze-vissza építve a legidegenszerűbb és legszövevényesebb zavarban. Miként fogunk mi rendet hozni ki e zürzavarból, s magyarázatot ez ellentétek létezésére nézve? Nehéz munka az ily különféle és ellentétes jelenségeket megoldani, és ugyanazt az egy okot a sokféle okozatban felfedezni. De ha ezt megteszszük, megtaláljuk mindennek okát magában az emberben. Benne ugyan az az ellentét van, a mi van az ő műveiben. Ez ellentétes dolgok, mint eszmék, megvoltak benne, mielőtt jelen alakjukat nyerték volna. A visszavonó okok összhangzatlan eredményeket szültek. Ez intézmények az emberből állottak elé, az ő érzelme- vagy lelke-, szenvedélyei- vagy ítéletéből keletkeztek. Ezek összesen véve, teszik azt a hatványt, mely az emberiség mostani fejlettsége fokát és jellemét jelöli; mindkettő eredménye a multnak és jós-lata a jövőnek:

1) Th. Parker „A discourse of matters pertaining to Religion. London 1846.“
czimű művéből.

A társadalom áttekintéséből és az emberi természet vizsgálásából arra az eredményre jutunk, hogy a valláson kívül, minden intézményre nézve van az emberben vagy egy mulékony, vagy egy maradandó ok; hogy a test természeti szükségei, a táplálék és ruházat, a kényelem és lakás utáni vágy kifejlődvén, földmivelést és mesterségeket alapítottak; hogy természetünk finomabb elvei, a szép, igaz és jó szeretete éppen így képződnek, hogy a szenvedélyeknek is meg van a magok fegyvere s minden nemesebb kedélyállapot külsőleg is nyilatkozik. Így a törvények intézkedését, azok kísérőivel, a törvényszékekkel és börtönnel, az emberiség erkölcsi érzületének tulajdonítjuk, kapcsolatban az erősebb önkényszerű önzésével, mely gyakran hatalmában tartja az igazság palotáját. Ipar és kereskedelem, vaspályák és bankok, iskolák és boltok, hadsergek és hírlapok hasonlóan valamely, az ember szükségének megfelelő okra vihetők vissza, valamely szilárd elvre, vagy muló vágyra, melyet az ember maga teremtett. Ekép látjuk, hogy az intézmények külső nyilvánulásai annak, a mi az emberben van, és vagy örök elvekre vagy pillanatszerű szenvedélyekre viszonylanak. A társadalom emberi mű. Nincs semmi a társadalomban, a mi az emberben szintén meg ne volna.

Van azonban egy nagyszerű intézmény, mely szélesebbre kiterjed, mint az emberi rendeletek; nagyobb tért igényel, mint az emberi dolgok; nagyobb befolyása van az emberre, mint a háboru rettenetes pompájának, a tudomány gépezetének, és a kényelem eszközeinek. Ez intézmény a vallás, mely egykoru és egyenlő kiterjedésű az emberi nemzettel. Honnan jön ez? Van-e valamely örök-elv az ember természetében, a mely törvényszerűleg és szükségkép erre vezessen? vagy mint a kalózság, háboru, rabszolga-kereskedés, és sok egyebek a társadalomban, az emberi természettel való visszaélésből, annak tévutra vezetéséből és betegségéből származik? Visszavigyük-e ezt a roppant nagy intézményt egy muló szenvedélyre, melyet egy haladó nemzedék kinő? Vagy oly mély és tartós elvből származik, mint az ember?

E kérdésre évszázakkal ezelőtt két feleletet adtak, melyek közül egyik helytelen, a másik helyes. A helytelen felelet, melyet Lucretiusnál s másoknál olvashatunk, az, hogy a vallás nem az emberi természet szükségességének kifolyása, mely a benne levő örök-szükség cselekvőségéből jön, hanem az elmebetegségnek, ugyszólva az önzéssel párosult félelemnek, tudatlanságnak ered-

ményc; hogy a képmutató papok és csaló királyok, felhasználva az emberek félelmét, szenvedélyeit, tudatlanságát és hiszékenységet, saját érdekekben oly vallást alapítottak, a melyet ők magok sem hittek és a mely iránt nekik magoknak legkisebb lelki vonzalmok sem volt. De felületesen vizsgálva a dolgot, éppen úgy mondhatnók azt is, hogy a táplálék és kényelem nem az emberi természet szüksége, hanem a mészárosok, gépészek és művészek gonosz szándéka, mely által magoknak vagyont és hatalmat akarnak szerezni. E mellett nem is áll az a talár alatti és trónon ülő képmutatók hatalmában, hogy a világot megállítsák és mozgassák. E munkához valódi meggyőződés és élő hit kell. Hogy az ember világot mozgathasson, arra erős alap kell. A képmutató magán kívül, keveset tud rászédni, a mint ezt a régebbi és újabb idők kegyes csalása kísérletei eléggé bizonyítják.

A helyes felelet az, hogy a vallás, miként a társadalom, barátság és házasság, egy a szivben mélyen benmaradó elvből jön; — hogy a mint az alantabb fokon álló, átmeneti, részleges intézmények, alsóbb rendű, átmenti és részleges szükségékből állanak elő, és az érzelmekre s az élet jelenségeire vissza lehet vinni, — akép e fenséges, maradandó és egyetemes intézmény is, fenséges, maradandó és egyetemes szükségékből származott, és vissza kell vinni a lélekre és az élet változhatlan valóságaira. Már ha az emberi dolgokat bár felületesen, de komolyan vizsgáljuk, kénytelenek vagyunk megvallani, hogy van az emberben bizonyos szellemi természet, a mely közvetlen és szükségkép a valláshoz vezet, hogy valamint az emberi test kapcsolatban van az anyag világgal, abban gyökerezik, vannak testi szükségei, érzékei, melyek annak szolgálnak, és vannak külső javak, melyekkel amaz érzékeket kielégítse és a szükségeket enyhítse: úgy az embernek lelke is kapcsolatban van a szellem világával, Istenben gyökerezik, vannak szellemi szükségei, szellemi érzékei, és javai, a melyekkel e szellemi érzékeket kielégítheti, és e szellemi szükségeket enyhítheti. Ha ez így van, akkor a vallásos intézmények nem az emberből jönnek-e? Nem lehetséges-e az, hogy semmi sincs a vallásban éppen mint a társadalomban, olyan, a mi nem az emberből fejlődik ki? Valóban a bennünk levő vallásos elem létezése nem valamely téves vagy esetleges gyanítás, a melyet csak az emberiség történetének felületes áttekintése bizonyít, hanem egy oly elv, a melynek létezése több illő úton fel van lelve és bebizonyítva.

Látjuk a vallásos isteni tisztelet és vallásos szokások, a vallásos szükségek és cselekedetek jelenségeit, melyek ama szükségeket kielégítik. A cselekedet előre feltételezi a kezet, mely azt véghezvitte, és a főt, mely azt tervezte. E tényekből való helyes következtetés visszaviszen minket az emberben levő vallásos alapelvekre, bárha ez a következtetés nem határozza meg az elv természetét, azon kívül, hogy azt a jelenségek okának nyilvánítja. Miután a vallásos jelenségek e közönséges és nyilvános ténye mindenütt található, ezt csak ama feltevés által lehet kimagyarázni, hogy az ember, természete szükségességénél fogva hajlandó a vallásra; hogy az inádás, fejlettebb vagy fejletlenebb alakban, — tettben, vagy szóban, gondolatban vagy életben — természetes és egészen mellőzhetlen az emberi nemre nézve. Ha az ellenkező nézetet vesszük, hogy az emberben nincs vallásos elem, akkor oly maradó és egyetemleges jelenségek léteznek, melyeknek megfelelő oka nincs, és maga a tény kimagyarázhatlan marad.

Öntudatunk is azt mondja, hogy van bennünk vallásos elem. Mi nem magunktól állottunk elő, és nem magunk tartjuk fenn magunkat. Ezelőtt néhány évvel nem léteztünk, és még néhány év múlva testünk oda lesz. Rövid életünket titok lengi körül. Kevéssé tudjuk ellenőrizni a körülöttünk levő dolgokat; mindenfelől körülátóva s feltartoztatva vagyunk. Számításaink rosszul ütnek ki. Terveink meghiusulnak. Világító szövétnেকেink egyik a másik után kialszanak. A miket mi valóságoknak tartunk, álmoknak bizonyulnak be. Reményeink eltűnnek. Nem vagyunk képesek ott lenni, a hol akarunk, és azokká lenni, a mik akarunk. Az ember, legyen bár oly hatalmas mint Napoleon, és győzedelmes mint Caesar, hosszas tapasztalat után, kénytelen megvallani, — a mit egyszerűbb emberek előttök ösztönszerűleg tudtak — hogy a jární tudó embernek nincs hatalmában igazgatni lépteit. Ugy találjuk, hogy a mi körvonalunk mindenütt igen közel van a központhoz. Egy nagyon kis sugárral meg lehet mérni egész erónket. Mi az anyagi dolgoknak csak jelenségeit ismerjük. A mint ismeretünk köre tárgul, a kör számtalan pontján annál inkább érezzük tudatlanságunkat, és az ismeretlen annál nagyobbnek látszik előttünk. Fáradságos éltünk végén — korunk egy nagy férfival — megvalljuk, hogy vándorlásunk alatt itt egy kavicsot, amott egy fénylő csigát szedtünk fel a pariton, de az igazság végtelen és feneketlen tengere ismeretlenül fekszik előttünk. A régi bölcs csak azt tudta,

hogy semmit sem tud. Mi ellenállhatlan törekvést érzünk magunkban, magunkat és minden külső dolgot egy rajtunk túl levő fenéges és titkos erőnek tulajdonítani, melyet mi sem megmérni, sem megfogni nem tudunk. Ez erő elgondolására tisztelettel telünk el. A külső dolgok kezünkbe adják az alkalmat, a mely felébreszti az öntudatot, és az önkénytes természet minket magunknál valami magasabbra vezet és mindennél nagyobbra, a mit csak a szem láthat. Mi e gondolatnál leborulunk. Így a némileg emberfeletti érzelem oly természetesen jó, mint a lehelet. Ez a primitív szellemi érzés lepi el lelkünket, midőn hirtelen nyomoruság lep meg; midőn menyegző vagy temetés, gyász vagy vigalom alkalmával csordultig tele áll számunkra az öröm vagy üröm pohara; midőn a természet nagyszerű művénél, egy hegynél vagy vizesésnél megállunk; midőn egy őserdő kétes világa rémülettel tölti el szívünket; midőn csendes magányunkban vagyunk, és azt kérdezzük magunktól: Mi vagyok én? Honnan jöttem? Hova megyek? Nincs ember a ki ez érzelmet, e titkos, megmagyarázhatlan érzelmet ne érezte volna.

Még tovább, ugyanazon eredményre jutunk az ember természete bölcsészeti elemzése által. Félrevetjük az emberi testet érzékeivel; vizsgáljuk az értelmet, mely az ő szolgája, elválasztjuk az érzelmeket, melyek a lelket a lélekkel egyesítik; felfedezzük az érzést, a mely különbséget teszen a jó és rossz között, miként testi szemünkkel megkülönböztetjük a feketét a fehértől, az éjet a naptól; és mindezek megett, mélyen benn, az élet minden csalo jelenségei alatt felfedezzük **az ember vallásos érzelmét**. Ha ez érzelmet gondosan áttekintjük; ha ezt mint okot okozatától elválasztjuk; és ha addig elemezzük, míg az alanyt az állitmánytól nem tudjuk többé elválasztani, akkor megtaláljuk az utolsó ténytet, hogy a vallásos érzelem **a függés érzete**. Ez érzelem maganem fedik fel a tárgy jellemét, még kevésbé annak a tárgynak lényegét és természetét, melytől függ; éppen úgy mint az érzékek nem fedik fel tárgyaik természetét, mint a szem és fül nem fedik fel előttünk a világosság és hang lényegét. Miként ezek, az is önkéntesen és öntudatlan munkál, mihelyt az alkalom jelen van.

Ékép úgy látszik, hogy valamint a nyilvános tények inductioja, úgy az önkéntesen cselekvő öntudat és az emberi természetnek bölcsészeti elemzése, valami vallásos érzelmre vagy elvre vezetnek, mint az emberi szervezet lényeges részére. Miután ily mez-

telenül és elvontan meg van állítva, hogy az emberi természetben van egy benmaradó vallásos elem, nem könnyű átlátni, hogy mily alapon tagadják némely gondolkozó emberek ez eredeti minőséget, a kik az öntudatban hisznek és saját lényök összetett elemeit vizsgálják és elemezik. Az igaz, hogy az emberek nem szólnak gyakran eképen önmagokhoz: „Ime van vallásos elem szivem fenekén.“ De azt sem mondják: „Ime, vannak kezeim és lábaim, és ugyanazon lény vagyok, a ki tegnap éjjel vagy ezelőtt negyven évvel voltam.“ Az észnek természetes és egészséges állapotában ritkán beszélnek vagy gondolkoznak az emberek afelől, a mit öntudatlan igaznak éreznek, és a mi minden szellemi cselekvésnek alapja. Ezekkel azt hiszem, eléggé meg van mutatva, hogy az emberben van vallásos elem. 1)

Angolból

Simén Domokos,
tanár.

---

1) E cikk Parker nevezett művének mintegy bevezetése, mely az ő vallási éies vizsgálódásainak csak kiindulási pontját jelöli. — Ohajtottuk volna Parker nagy jelentőségű műveiből az ő ragyogó szellemét s eredeti nagyságát teljesebben tükröző részeket közölni; ez azonban jövőre maradt. Szerk.

VI.

Az alázott sorsban született Jézus megtiszteléséről.

(Karácsoni egyházi beszéd).

Bemenvén (a bölcsék) a házbā, megtalálák a gyermeket, és leborulván, tisztességet tőnek neki, és az ő kincseiket előhozván, adának neki ajándékot, aranyat, tömjént és mirhát. Máté 2, 11.

Az emberek természetöknél fogva mind egyenlők; egyik más természeti jogokkal nem bír, fényesebb eredettel nem dicsekedhetik, mint a másik; mert mindnyájan egy vérből s hasonló módon származtunk; főbb vonásokban természetünk egy; szükségünk, kívánságaink, indulataink, reményeink ugyanazok; örömeink, terheink, anyagi és szellemi javaink közösök; s valamint eredetünk egy volt: végünk is csak egy lesz. Mindazáltal, valamint az ugyanazon kút-főből kibuzgott vizekből, — mivel a földnek, melynek rétegein keresztül folynak, különböző természetű elemeivel vegyülnek, — különböző természetű folyamatok lesznek: úgy az egy vérből származott emberiséget is a hely, égaly, idő s körülmények más-másképen nevelik, elannyira, hogy a természetileg egyenlő emberek világilag annyi darabokra szakadoztak, nemzetiség, nyelv, életmód, törvények és szokások, rang és állapot s cselekvésmód tekintetében egymástól oly különbözőkké lettek, miszerint alig lehet felfogni, hogy a paradicsomi egy pár ember több mint ezer millóra szaporodott s egy pár ezer nyelven beszélő ivadékaival tölt volna be a földnek egész kerekése, és hogy az égi testek útját megmérő Newton, s egy még számlálni sem tudó kalmuk egy törzsatyától származtak volna. Ki találhatja meg az Isten bölcsesége mélységét, mely magasabb a magas egeknél, mélyebb minden mélységeknél; hosszabb annak mértéke a földnél és szélesebb a tengernél! ¹⁾

Az emberek eképpen elkülönözve, ma már különböző viszonyokban állnak egymással. Kiket a szerencse magasra emelt, vagy

1) Job 11; 7—9.

eszők, bölcseségök, erejük, erényeik mások felett kitüntettek: azok előtt a kissebdek, alantabb állók térdet-fejet hajtanak, míg a szegényre félszeggel is alig tekint valaki, a gyengék s ügyefogyottak feledés, talán megvetés tárgyai. A kiktől legtöbbet remélünk: azokat leginkább tiszteljük; a kiktől félünk: kedvébe járunk. Amott egy fényes palota s nagy uradalom leendő birtokosa lépven a világ szinpadára: a serény hír siet tudatni a világgal az eseményt; a világ fiai, nagyok és kicsinyek, őszinték és hizelgők tolongnak üdvözlétére. Egy királyi magzat születését ágyuk dörgése és fényes ünnepélyek jelentik messze tartományokra. Itt egy kunyhóban született csecsemőről csak a rokonok s szomszédság tud valamit, kik a kised sirása által erre figyelmeztetnek.

Jézus sorsa kivételesnek tetszik. A szegény sorsuk miatt kevéssé ismeretes Mária és József a népszámlálásra Bethlehembe összegyűlt sokaságtól figyelemre sem méltatnak, szállást még szegényebb hajlékban sem kapnak, s kénytelenek egy pajtába vonni meg magokat. Itt szülé Mária Jézust s helyezteté a jászolyba. A keleti bölcsek azonban eljönnek messze földről, az idők jelei által, mi képesen a fényes csillagban van kifejezve, vezetettve, hogy tisztességet tegyenek annak, kit a próféták messiásnak, királynak hirdettek, kit a sokaság mint szabadítót várt; és keleti szokás szerint tiszteletök jeléül ajándékokat adának neki, aranyat, tömjént és mirhát.

Mint a bölcseket a fényes csillag, inditson minket is, é. h. a bölcsek példája e szent ünnep alkalmával különösen — a mi Idvezítőnk, lelki királyunk illő tiszteletére. Tiszteletünk egyik tárgya legyen a Jézus születése körülményeiből kifolyó tanuságok felfogása; a másik pedig a bölcsektől természetben adott ajándékoknak erkölcsileg való utánzása.

I. Minő tanuságok rejlenek Jézus születése körülményeiben reánk nézve? Ha nem borítja is előttünk Jézus születését s általában az ő természetét oly áthatlan homály, mint azokét, kik azt hiszik, hogy Jézus az égből leszállt s testet öltött istenség legyen; ha minket megnyugtat és boldogít Jézus felől az az egyszerűbb hit, hogy benne a várt Messiás, az emberiség nagy prófétája, az isteni igazságok szent tanítója, az isteni kegyelem által különösen megáldott s elhívott s minden em-

bereknek örökre eszményképül szolgáló legszentebb ember született a világra: mindazáltal még így is marad az ő születését illetőleg valami bámulandó, szinte megfoghatatlan. Miért tetszett Istennek, hogy az ő választottja, az emberinem idvezítője, egy szegény asszonytól, egy igénytelen ács élettársától, vándorlásuk közben, egy kis helységben s ott is egy pajta jászlyában szülessék? De eszünkbe jutnak a próféta szavai: Nem olyanok az Úrnak útai és gondolatai, mint a miéink; mint az ég a földtől, oly távol vagnak azok egymástól; és megnyugszunk e gondolatban; megelégszünk azzal, a mit megtudunk érteni Jézus születése felhozott külső körülményeiből, — és ilyen lehet az az erkölcsi igazság —

Először, hogy nem a hely teszi jelessé az embert, hanem megfordítva, az ember a helyet; nem a születés nemesíti a személyt, hanem az érdem; nem a fény és pompa érdemel hála-koszorút, hanem a szellemi s erkölcsi nagyság. — Távol legyen, hogy én mindennek meg ne adjam, a mi az övé. Mély tisztelettel hajlok meg a magas helyet foglalt, s a jóllétel után sovárgó népek ügyei élén álló főméltóságok előtt, a kiknek vállait a haza, nemzet, tartományok boldogsága kieszközlésének terhes gondjai nyomják; a kik evégre a kezökben levő hatalommal mindent, a mit lehet, lelkes akarattal megtesznek. — Érdemes szülőktől, tehetős, nagy és virágzó családból származni: a legjelentékenyebb földi szerencsének tartom; mert az ilyen előtt szép jövő nyílik meg, s a világi dicsőség pályaterén leggyorsabb előhaladást remélhet. Nem vagyok ellene a világi javak özönében úszó fényes házak pompájának sem; mert onnan világosság és meleg sugározhat a környező homályba; tudomány, műveltség ilyen helyekről kaphatnak legkönnyebben szikrákat, a közintézetek oltára innen nyerhet legtöbb áldozatokat. De mindezek az előnyök csak annyiban becsesek és tiszteletre méltók, a mennyiben mint eszközök, bölcsen használatnak fel erkölcsi nemes czélok előmozdítására; és így ismétlem, a mit fennebb állítottam, hogy én mindenütt a valódi embert, az igaz érdemet, az erényt tisztetem.

Sajnos volna általában az emberiségre nézve, ha sorsát, úgy szólván, a véletlenség határozná el; ha minden léleknek csak születése helyétől függne nagysága vagy kicsinysége, szerencséje vagy szerencsétlensége, tekintélye vagy megvetetése;

igy az igyekezetnek nem nyílnék pálya, az önszerzett érdemnek nem lenne jutalma.

Több jeles tehetséget fejthet ugyan ki a szelidebb égaly, mint a hideg északnak a tompaságot helyt tartani látszó fagyos tartományai; de azért a legszebb égalynak nincsenek-e elfajult fiai? s észak nem adott-e derék férfiakat a világnak? Ámbár az evangéliomi öt és két tálentomos szolgák a reájok bizott pénzzel híven kereskednek, és uróknak jelentékeny nyereséget hajtának, míg az egy tálentomos ezen keveset is elásván, tevéketlen marad; de a közéletben nem törénik-e ez sokszor megfordítva; a gazdag nem ássa-e el az ő sok kincsét másokra, sőt magára nézve is, míg az egy tálentomosok igyekezve, hangyaszorgalommal izzadva, tanulnak, szereznek, éjet nappá tesznek, míg egykor feltűnő nyereséget mutathatnak fel még pedig nem csak saját sorsuk javára, hanem az őket kebelező társadalom hasznára is? A nagy városokban, hol a szelid múzsák bővebben honolnak, a lélek erejének hatályossá tételére több eszközök találtatnak, mint az olyan helységekben, hol durva tudatlanság nyert szállást, hol hiányzanak a kűtfők, melyekből szellemi tökéletesedést merithetnénk; de azért akármelyik fényes városnak is van elég fénytelen, és sok nyomoruságos helységnek vannak dicső polgárai; amott találunk hullott nagyságokat, itt a homályból kiemelkedett csillagokat. Lám a Gallileabeli Názaretről nem azt kérdék-e a zsidók, hogy onnan támadhat-e valami jó? s Jézus szentté tette e helyet. A kis Bethlehemet ki ismerte, míg egy szegény gyermek születése világhirűvé nem tette? Hajdan hány város vetélkedett, hogy egy Homérosz szülése dicsőségét magának tulajdonítsa? S vajjon ama sziklának, messze az oceán közepén, melyet most Szent-Iloza név alatt a gyermek is ismer, mi sorsa lesz, ha egy újkori Prometheoszt hozzá nem lánczolnak. — Ugy van, ai! nem a születés, rang, gazdagság; hely adja az érdemet; hanem az érdem nemesíti meg, az ember teheti értékesé, nevezetessé amazokat.

Sok igazság van ezekben a régi közmondásokban: „Az alma nem esik messze fájától,“ — „jó szülőknek jó gyermeke.“ Oh de sajnosan tapasztaljuk olykor az ellenkezőt is, azt, hogy magas állásu derék főembereknek vannak alávaló gyermekei, sok jámbor atyának van gonosz fia, sok szerző gazdának vesztegető utóda. Hány példa van ezekre, s mit bizonyítanak egyebet, mint hogy a külső

körülmények szolgálhatnak ugyan előnyül érdemek szerzésére, de nem szükségesképen vezetnek a jelesek pályájára.

Azt is szokták mondani, hogy a kinek gyermeke nincs, öröme sincs; de azt is hozzá lehet tenni, hogy búja sincs. Mert ámbár a világ sem foghatná be a szülők ama nagy örömét, midőn látják, hogy jó nevelés és áldozatokkal kapcsolatos jó neveltetés által gyermekeikből oszlopai, csillagai válnak a társaságnak, hazának, nemzetnek; az ilyenekről lehet elmondani, mit Jézusról mondott volt egy asszony: Boldog méh, mely tégedet hordozott, és az emlékek, melyeket szoptál. ¹⁾ Ah de nem nyomhatja terhesebb bánat a szülők szívét, mint gyermekeik rossz magokviselésének, elfajulásának látása. Bút hoz ezekre a felkelő nap, a lehaladó szégyent, az éjszaka álmatlanságot; és sokszor elsohajtják Jézusnak az említett nő ítéletével ellentétben álló szavait: Boldogok a méhek, melyek nem szültenek, és az emlékek, melyek nem szoptattanak. ²⁾ Mit jelenthet ez az ellentét egyebet, mint azt, a mit e közmondás fejez ki: „Kiki a maga szerencséjének kovácsa.“ A nagy hegyek is szülnek sokszor egy-egy neveltséges kis állatocskát; de a mustárnyi magból is növekszik magas élőfa.

Azért, ámbár a szép tollu madár is tetszik magának, fel ne fúvalkodjék senki arannyal bevont, s mennyezetével csillagos eget ábrázoló márvány palótából lett születésével; se ne búsítson meg senkit születése csekély jelentőségű helyének, vagy daroczk ruhájának szemlélése. Mert ezek mind csalfa mértékek. A mi nagyságunkat vagy kicsinségünket igazán csak a lelkielő és erkölcsi tisztaság méri meg. Az igazság mérlege a szerint nyom erre vagy arra, a mint be vagy nem töltöttük be a helyet, melyre a Gondviselés állított bennünket. Koszorut csak az erény, s a minden szépre, jóra törekedő lankadatlan buzgóság érdemelnek.

Továbbá, annak látása, hogy Jézus istállóban született s jászolyba helyeztetett, szolgáljon tanuságul arra, hogy Isten a maga nagy munkái végbevitelére gyakorta él csekélynek látszó eszközökkel. — Miért? Talán azért, hogy az erő és hatalom ne az eszközöknek, hanem a Gondviselés bölcsiségének tulajdoníttassék. A világ a nagy dolgokat rendezően csak nagy erővel mozgathatja; de Istennek egy szavára villágosság áll

1) Luk. 11; 27. — 2) Luk. 23; 29.

elő a sötétségből; Ő a maga dicséretét nem csak ékes ajku szónokok-, hanem a csecsszópokkal is véghez viszi; nem csak királyvérből emel nagyokat a trónusokra, hanem juhászkuynhóból vagy börtönből is, mint Dávidot és Józsefet; a rebegő Mózeszel hatalmas dolgokat hajtat végre; a szólni alig tudó gyermek Jérémiást, a pásztor Ámost prófétául küldi; a fegyvertelen ifjuval meggyőzeti a fegyveres óriást; a világra kiterjedt keresztény anyaszentegyházat tizenkét gyenge oszlopra építi; — de miért több példa? ime, a jászolyban született úr Jézus adatik a világ szabadítójául; — egy csemetéből nőtt ki az életnek ama fája, melynek szent árnyékában nyugszik a földi terhek alatt elfáradt, s a sziv keserveiben elalélt lélek, gyümölcséből pedig a ki eszik, örök életet eszik...

Tanulságul szolgálhat itten az is, hogy az alázatosság a felmagasztaltatásnak alapja. A ki magát felmagasztalja, megaláztatik; a ki magát megalázza, felmagasztaltatik — ugymond az irás. Miért is magasztalnok fel magunkát? talán, hogy a szerencse kerekének egyfordulatára annál nagyobbat essünk? Bizony fővényen épült ház minden erőltetett vagy kicsikart nagyzás, melyet az élet folyamának árjai oly könnyen elmosnak; ezer meg ezer példát láthatunk erre a multban és jelenben. Csak egy alap van, melyen biztosan emelkedhetik az ember magasra, az igaz lélek bölcsesége, melynek szemei az isteni gondviselésre vannak függesztve, s mindent, a mi tőle kitelik, szent kötelességképpen hajt végre, Istennek adván a dicsőséget érette. Az ilyen lélek lehet nagy, mivel magát megalázza. — Ime, hogy hullanak a Hámánok s a felfuvalkodott farizeusok alá: míg az úr Jézus, kinek jelleméből a szelidség és alázatosság úgy ragyog ki, mint a brilliánt a sziklából, dicsőségre emeltetik. Isteni kegyelem vagyon tehát az igaz lelkü alázatosokkal, mely őket feljül emeli a földi viszontagságok változandoságain azon magosságra, hol a föld határos a menyei örökkévalósággal. —

Ezeket a tanulságokat merítsük, kedves atyámfiai, az úr Jézus születésének körülményeiből; mert ha ezeket lelkünbe vessük: meg lesz szentelve mai ünnepünk.

II. És most már a bölcsekkel mutassuk be mi is tiszteletünk jelül ajándékainkat lelki fejedelmünknek, a Krisztusnak.

A bölcsek aranyat, tömjént és mirhát vivének; nemes érczet,

jó illatu és drága kenetnek használt fűszereket, melyekkel a keletiek legmélyebb tisztelőtöket szokták érzékiteni. Meglehet, isteni akarat volt, hogy az anyagilag szegény Mária, kinek kisedével s férjével Herodes dúhe elől idegen földre, Egyiptomba, kellett bújdosnia, a drága ajándék által segítve legyen; mindazáltal ezen ajándékokban bizonynyal nem azoknak értéke, hanem a hódoló érzés, mely azokat adni sugallotta, kell hogy fővebb fontosságúnak vétessek. Ezért a mi ajándékaink is legyenek mindenek felett lelkünknek szentebb érzelmi. Avagy nem Jézus tanította-e, hogy minden-nél becsebb a lélekben és igazságban való áldozat?—

Vigyünk hát ajándéku igaz hitett, melynek legméltóbb jelképe a tiszta arany. Erre útasit Idvezitőnk: A dom neked tanácsul, hogy végy én tőlem tűzben megpróbáltott aranyat, hogy gazdag légy. ¹⁾ Nem tagadunk azért, sőt hiszünk tebened, úr Jézus; hiszük, hogy te vagy az igaz Messziás, az emberinem Idvezítője. Valljuk Péterrel, hogy te vagy a Krisztus, az élő Isten szent fia, erkölcsi fönségedért Istennek választotta, kiber az Atya megnyugodott. Hiszük ama szent igazságok isteni voltát, melyeket te tanítottál a világnak; hiszük azoknak boldogító és üdvezítő szent erejét. E hit lehet a mi erős támaszunk földi vándorlásunk ideje alatt; e hitből kifolyólag lehetünk bátrak, ha végóránk csendül, elmondani a te tanítványoddal: Tudom, kinek hittem, és bizonyos vagyok benne, hogy az én ő nála letett kincsemet megtarthatja ama napra. ²⁾

Vigyünk ajándéku erkölcsi jó ságot, mely kedvesebb a tömjén jó illatu füstjénél, melynél szebb vonás a halandó ember képében nincsen. Szeretet, isteni félelem, kegyesség — mind ezen név alá tartoznak. Jézus világra jövetelének fő-czélja az vala, hogy az ő nyájául ily jó cselekedetekre igyekvő kiváltképen való népet tisztitana. ³⁾ Féljed az Istent, tiszteld szent akaratát; szeressed embertársadat, szeresd és kövesd az igazságot; mindennek add meg, mivel tartozol; boldog sorsban el ne kevélyedj, a nyomorban ne csüggedj; és minden javaidat tulajdonítsd Isten áldásának, hálákat adván neki érette; szóval: Hajolj el a gonosztól és cselekedjél jót — ebben áll az erkölcsi jó ság. A mit sz. Pál mond kiválóan a kegyes-

1) Jel. 3; 18. — 2) Tim. 1; 12. — 3) Tit. 2; 14.

ségről, azt lehet mondani általában az erkölcsi jóságról, hogy a n a k j u t a l m a z t a t á s a v a n n e m c s a k e v i l á g o n , h a n e m a m á s é l e t b e n i s . M a g a s z t o s a b b e l h i v a t t a t á s u n k e z e n a l a p u l . D e a f ö l d i e k r e n é z v e i s — M ó z e s m o n d á s a s z e r i n t — a z i z r a e l I s t e n e a z o k a t á l d j a m e g m i n d e n n e m ű j ó k k a l , k i k j á r n a k a z ő u t a i b a n . M e g g a z d a g o d i k J ó z s e f É g y p t o n b a n , m e r t f é l i v a l a a z Ú r a t . A J o r d á n o n á t c s a k e g y p á l c z á v a l m e n t J á k o b k é t s e r e g g e l t é r v i s s z a K a n a h á n b a , m e r t h i v é s i g a z s z o l g a v a l a , s b i z o t t a z ő a t y á i I s t e n é b e n . D á v i d t e m é r d e k a r a n y n y a l é s e z ű s t t e l á l d a t i k m e g , m e r t t e l j e s s z i v é b ű l d i c s é r i v a l a I s t e n é t . É s a k i c s a k b ö l c s e s e g e t k é r v a l a a z ő Ú r á t ó l , S a l a m o n , g a z d a g s á g b a n é s d i c s ő s é g b e n m á s k i r á l y o k f e l é b e e m e l t e t i k . A j á m b o r I z s á k v e t é s e s z á z a n n y i t t e r m e t t . — I m é , m i k é n t t e l j e s ű l a z s o l t á r í r ó é n e k e : A k i a z Ú r I s t e n t f é l i é s t i s z t e l i s z i v é b e n , n a g y b é k e s s é g b e n a n n a k m i n d e n j ó b ő v ö n a d a t i k , é s ő m a r a d é k i n a k g a z d a g ö r ö k s é g h a g y a t i k . ¹⁾ — I d e i g v a l ó é l e t ű n k i s a z e r k ö l c s i j ó s á g m é r t é k e s z e r i n t s z á m i t t a t i k . V é n s é g ű n k a m a k u l a n é l k ű l v a l ó é l e t b e n á l l . ²⁾ A j ó e m b e r k e v é s i d ő a l a t t t ö b b j ó t c s e l e k s z i k , m i n t a r o s z s o k i d ő a l a t t . H a v a l a k i a n g y a l o k n y e l v é n s z ó l n a i s , d e h a s z e r e t e t n i n c s b e n n e , c s a k s e m m i ; v a g y h a a n n á l t ö b b , c s a k o l y a n , m i n t a z e n g ő é r c z é s p e n g ő c z i m b a l o m . ³⁾ — K é r k e d j é k e g y K r ö z u s m e g m é r h e t e t l e n g a z d a g s á g á v a l ; e g y K á r o l y c s á s z á r a z z a l , h o g y a z ő b i r o d a l m á b a n a n a p n e m m e n y e n l e ; r a g y o g j o n b á r v a l a k i p l á t ó i é r t e l e m m e l a t u d o m á n y o k t e r é n : d e h a n i n c s j ó s á g s z i v ö k b e n , h a a t i s z t a e r k ö l c s ö k h e l y é t á l n o k s á g s m á s n e m t e l e n i n d u l a t o k f o g l a t t á k e l , — c s a k o l y a n o k ö k , m i n t a s a l a k a z a r a n y h o z k é p e s t , m i n t a t ö v i s a l i l i o m k ö z ö t t , n e m k i v á n a t o s , i n k á b b f é l e l m e s . — U g y v a n , a i . , c s a k a z e r k ö l c s i j ó s á g a z , m e l y b e n á l l k e r e s z t é n y é r d e m ű n k , é s a m i t ő l f ű g g l e l k ű n k b é k e s s é g e é s I s t e n e l ő t t i k e d v e s s é g ű n k . E z z e l j á r u l j u n k J é z u s e l e i b e ; t e g y ű n k f o g a d á s t m a g u n k n a k , h o g y e r é n y e i t e l s a j á t i t n i , f e d d h e t e t l e n p é l d á j á t k ö v e t n i i g y e k e z ű n k m i n d e n e r ő n k b ű l .

Vége vigyünk ajándékul á l d o z a t r a k é s z s z i v e t , m e l y n e k a d r á g a k e n e t ű l s z o l g á l ó m i r h a l e g t a l á l ó b b j e l k é p e . — A s z e g é n y s é g é s n y o m o r m i n d m e g a n n y i s e b e k a z e m b e r i s é g t e s t é n , m e l y e t a z a d a k o z á s k e n e t j é n e k k e l l g y ó g y i t n i a . A k ö z i n t é z e t e k , m i n d e n s z e n t é s

1) Zsolt. 25. — 2) Bölcs. 4; 9. — 3) 1. Kor. 13.

magasztos célok, meg annyi oltárok, melyek a mi áldozatunkra számítanak. Sokan azt tartják, hogy a mit kezökből kiadtak, azt már elvesztették; el, ha nem jó helyre adták, a mint ezt a pazarlás-, mértékletlenség-, fényűzés- s egyéb hiabavalóságra tett kiadások sajnosan tanusítják; de különben, valamint a nap meg nem fogy, ha szüntelen szorja is áldott sugarait: így a jótétemény sokszoros kárpótlást nyer a minden jó adományok örök forrásától; mint Pál apostol mondja, a jó kedvű adakozásnak haszna magára, az adakozóra tér. ¹⁾ Ezt erősíti bölcs Salamon is: Vagyon — ugymond — olyan, ki adakozik, mindazáltal annál inkább gazdagodik; és vagyon olyan, ki megtartoztatja magát az adakozástól, de attól szükölködik. A ki buzáját beszorítja, átkozzák a népek; Istennek áldása leszen a kiadónak fején. ²⁾ — Nem is hallottam, hogy valaha valakit az okos adakozás megszégyenített volna; sőt a mindenekkel jólteni kívánt Alfonsus azt mondta sajátjának, a mit másoknak adott, elveszettnek pedig, a mit nem adott. — Ime, a gazdagságnak egyik nagy becse, hogy sok jót tehet maga körül, és azok által sok örömet, sok szeretetet és tiszteletet szerezhet magának. Áldott a jóltevőnek emlékezete is; a hála könnyeitől öntözve, hervadhatatlan virágok borítandják az ő sirját késő időkig. Ezek azok, kik számíthatnak egykor lelki királyunk ítéletére: Éheztem és ennem adtatok, szomjuhoztam és innom adtatok, utazó voltam és befogadtatok, mezitelen voltam és megruháztatok, beteg voltam és meglátogattatok, fogoly voltam és hozzám jöttetek; jertek el azért én atyám áldottai, birjátok a nektek megkésztített országot. ³⁾ — Oh vajha azért mi is követői lennénk az ilyen áldozatoknak a jó cselekedetekben. Vajha az önzés salakjából kiburkolodva, a mások hasznára is figyelmezni tudánk; barátságunk nem csak a hordóig, atyafiságunk nem csak az osztozásig, szeretetünk nem csak kapunk küszöbéig tartana! Avagy nincsenek-e közöttünk mindenkor szegények; nem látjuk-e sinlődő intézeteinket? Oh ne késsünk hát filléreinkkel gyümölcsözöleg járulni és hatni mindenfelé; a nyomor enyhítésére, iskoláink virágoztatására, ifjaink kellő neveltetésére, diplomaink illő fényének fentartására, hazánk és

1) 2. Kor. 9; 8. — 2) Péld. 11; 24, 26. — 3) Mát. 25.

nemzetünk boldogsága némi előmozdítására — nem csak szívünk buzgóságával, hanem anyagi kitelhető segélyünk tárából is illő gondot fordítani. Fia cskáim, szeressük hát egymást nem csak beszéddel és nyelvvvel, hanem tettel és valósággal. ¹⁾

Ezekkel az ajándékokkal járuljunk, kedves atyámfiain, az Úr Jézus születése emlékének megtisztelésére; ezekkel áldozunk teljes életünkben az ő Atyjának, a mi Istenünknek, igaz hittel, erkölcsi jósággal és áldozatra kész szívvel: és akkor meg lesz szentelve a mi ünneplésünk, meg lesz áldva a mi életünk mind örökké. Ámen.

I n c z e f i J ó z s e f,

Udvarhely-köri esperes, derzsi pap.

---

1) 1. Ján. 3; 18.

VII.

A lélek halhatatlansága.

(Húsvéti egyházi beszéd.)

Hol vagyon halál a te diadalmaid? hol vagyon koporsó a te fulánkod? 1. Kor: 15; 55.

Ha voltak minden kornak sajátos gondolatai, uralkodó eszméi, melyek az őket szülő idővel elenyésztek, mint a hulló csillagok: voltak nagy eszmék is, melyeket a muló idő nem ragadhott magával, melyek az emberiném egész történetén keresztül húzódnak. Ilyen, lelkünk halhatatlanságának eszméje. Az egyiptomi tudományosság körében, honnan Mózes a prófétai térre lépett, a vedákban és zenda-vestákban, a hellen bölcsészetben s a római klaszszikusok kitünőbb műveiben — megtaláljuk a halhatatlanság eszméjét, habár különböző nézetek szerint. Be volt szöve, mint égi sugár, a hajdankor összes miveltebb népeinek vallásába, bölcsészetébe és költészetébe, szóval, szellemi nemesebb életébe. A keresztény miveltségnek a halhatatlanság eszméje ad szent magasztosságot. S ott, hová a keresztény vallás még el nem hatott, hol a félvad népek még ősi szokásaik közt élnek, Afrika közepén s az ámérikai Kordillerák rengetegeiben, durván bár, de meg van a halhatatlanság eszméje. Az őskor mumiái, a középkor csendes cellái, s napjainkban egy-egy néger fejedelem sirján a véres ember-áldozatok egyaránt a halhatatlanság eszméjéből veszik eredetüket. Isten eszméje után, a halhatatlanság eszméje a legősibb és legnagyobb a földön. Kezdetét nem tudjuk megmondani, s azóta el nem hagyta az embereket. Nemünk közös nagy pántheonjában, a világtörténelemben, szenttűzként világol e magasztos eszme. hol homályosabban, hol fényesebben, de végkép soha ki nem aluva.

S kitisztázták-e az évezredek az őseszmét? Kiásta-e már az emberi törekvés hosszú izzadásai után, a mit reszkető kezek kezdet óta a sir hantjai alá takartak? Birunk-e így szólani Pállal:

Hol vagyon halál a te diadalmad; hol vagyon koporsó a te fullánkod?! vagy most is csak könyeink vannak a koporsó látására?

Nagy kérdések! melyekre ha némelyek derült arczczal igent intenek; de talán többen vannak, kik csak egy mély sohajtással tudnak felelni, melyben eléggé ki van fejezve, hogy bizony most is vastag a sirhantot borító fátyol! Talán világosabban látnánk át e fátyolon, ha a halhatatlanság eszméjét századok óta igen világosan nem prédikálják. Ha a papság nem elégszik meg azzal a kényelmes állítással, hogy „meg vagyon írva,“ hogy „Jézus feltámadásával, az utolsó kételyt is eloszlatta“, „tehát bizonyos, hogy a lélek a halál által meg nem semmisül.“ Nem gondolták meg, hogy a halhatatlanság eszméje nem csupán a kereszténységé, hanem az egész emberiségé. Nem gondolták meg, hogy ez oly kimondhatatlanul fönséges eszme, melyet minden módokon sem bírunk, ha adva van is, egészen hatalmunkban tartani. Vagy nem ismerték az emberi szellemnek azt a becses tulajdonságát, hogy minél fontosabb kérdés áll előtte, annál kevésbé tud megnyugodni a csupán külső tekintélyre alapított feleleten, ha ezt egyszersmind saját esze s lelkiismerete is nem támogatja. A mi alkalmas arra, hogy egy igazságot megvilágosítson s lelkünkbe benyomjon: nem mindig legalkalmasabb arra, hogy azt az igazságot lelkünkben legállandóbban meg is tartsa. A távolból jövő dörgés inkább megráz; de a közvetlen közelünkből, vagy éppen keblünk mélyéből emelkedő sugallat, meglehet, mélyebb és állandóbb nyomokat hágy maga után. Ama szent emlékek nagy jelentőségét, melyek egykor a Jézus Krisztussal az emberinem történetébe szövődtek, bizonyára soha sem fogja kicsinyelni a világ, legkevésbé a miveltebb idők; azok által a Gondviselés örök hálára kötelezte az emberiség szívét; ámde, ha ama szent emlékek annyi századok hideg sirján keresztül némileg bádgyadtan szólnak hozzánk: bizonynal csak üdvös lehet lelkünkre nézve, ha e bádgyadt hatást saját szemlélődéseink által is élénkítjük. Ha a kijelentésben van alap, melyen megállhatunk: eldobjuk-e kezeinkből a támaszt, melylyel állásunkat még szilárdabbá tehetjük? Oh hányszor összeroskdnának a vándor lábai az egyenes úton is, ha nem volna olykor mire támaszkodják! — Nem tagadjuk, hogy a kijelentés isteni; csak azt adjuk hozzá, hogy szellemünk titokteljes lényege is Istentől van; és így, a mit egyik mond, a másik nem tagadhatja, sőt végeredmény-

ben szükségkép egyezniök kell. Az összetett erők vagy bizonyítékok mindig erősebbek. Szálljuk azért, ai! e szent alkalommal önmagunkba; vizsgálódjunk saját szellemi természetünk rejtekeiben saját eszünk s lelkiismeretünk világánál; keressük, ha vajjon visszhangoznak-e enlelkünkben az apostolnak oly magasztos diadallal mondott szavai: *Hol vagy on halál a te diadalmad; hol vagy on koporsó a te fullánkod?* Oh ha e mondat végén álló kérdő-jelt ledönthetnök! hogy mint az apostol előtt, e mondat értelme előttünk is felelet gyanánt álljon. Hiszen, ha halhatatlan a lélek: halhatatlan természetének kell hogy nyomai legyenek magában lelkünkben. Keressük hát e nyomokat.

A halhatatlanság eszméjének már említett ősi volta, nagy jelentőségü erősséget foglal magában. Mint a zajgó tengeren a buborékok: az élet folyamán is egymást hajtják az eszmék s gondolatok milliói, s percznyi tündöklés után egyik a másikon törik meg. Ez az élet jele. Az elmefuttatónak szép látvány; ámde a kincs-kereső bűvár itt nem sokat tétováz; a tapasztalatból megtanulta, hogy a maradandó becsü kincs a mélységben rejtődzik. Ezért ha rendkívüli vihar egy-egy új igazságot a napi mozgalmak felszínére hajt: a lélekbuvárnak van oka kétkedni annak való értéke felől, míg az idők ezredéves méhéből kiemelkedett eszme mintegy magán hordja igaz értékének próbáját. Igen, az idő, ez a legjobb orvos, egyszersmind a legnagyobb kritikus. Meghányja kérlelhetlen hatalmával az emberi gondolatokat; elhullatja a polyvaszerü ábrándokat s üres képzelődéseket; kiszemeli, mint a konkolyt, a téveszméket s álokoskodásokat; s ha kevés marad kezében, de a megmaradt annál tisztább s becsesebb. Hány eszmét találunk a történelem régiségtárában, melyek egykor ragyogtak, melegitettek és boldogítottak; s most, mint hideg mumiák vagy szörnyszülöttek, csak a kíváncsiságot érdeklik? És ha aránylag rövid idő képes az emberi hiú gondolatok gyökerét elszárazítani: a halhatatlanság eszméjének meg nem határozható ősisége nem a mellett szól-e, hogy ez eszme nem lehet ábránd, nem lehet a sovárgó lélek üres képzelgése? Mi szentelhet meg egy eszmét, s az igazság zománczával mi vonhatja be inkább, mint az egymást hosszú sorban követő nemzedékek bizonyágtétele? Mi örökkévaló a földön, ha nem az, mit az idő emésztő moha el nem borít? Mi valóság, ha nem az, mi örökkévalónak látszik? — Vagy talán azt lehet felhozni, hogy a halhatatlanság eszméje, daczára ősiségének, a bi-

zonytalan homályból soha sem birt kiemelkedni? Hát nem ezt mondhatjuk minden nagy eszméről? A szabadság vagy jogegyenlőség eszméje pl. megért-e eléggé ezer meg ezer év óta? nem vita tárgyai-e ma is, még pedig nem csak a gyakorlati életben, hanem elméletileg is? s azért ki meri ezeket üres eszméknek mondani? Nehány ezer év mi az örökkévalóságból? S ha egy-egy nagy eszme, talán az emberiség első fejlődési szakában, annyi ellenható körülmények közt, nem birt kitisztulni: lehet-e jogunk azért azt elítélni? Bizonyára csak könnyelmű észjárás teheti. Gondoljuk meg, hogy a földolog egy eszmében sem az alak, hanem a lényeg. S ha a halhatatlanság eszméje alakilag homályos, de lényegileg meg van s meg volt ősidők óta. Gondoljuk meg, a mit a költő mond: „Ha látnád, a földön mulékonyan

Pihen csak lelked s túl örök idő vár:

Erény nem volna itt szenvedni többé.“

Lehet-e mondani, hogy ezek semmit sem bizonyítanak a lélek halhatatlansága felől? Vagy nem inkább hallgathatunk Jézus eme szavaira: A ki én bennem hiszen, ha meghal is, él.¹⁾

De vizsgálódjunk a lélek természete körül közelebről. A főnehézség, lelkünk halhatatlanságát illetőleg, le volna győzve, ha bár csak némileg is ki lehetne mutatni, hogy a lélek nem egy a testtel, hogy amannak ettől független létele van. Fontos és nehéz feladat; de a nehézség ne rettentsen vissza. Csak egy sugárt lehessen észrevennünk a homályban, az záloga annak, a mit keresünk.

Ha a szellemnek a testtől független létele nincs, természetesen minden szellemi cselekvényt az anyag kihatásának s szüleményének kell tartanunk. Ha, az anyag hatásának tartjuk: nincs más mód, mint hogy a természettudósokkal a világosság- vagy villanyáramláshoz valami hasonló működés-folyanot gondoljunk, melyszerint az agynak valami finom rezgése s e hatásnak az idegeken s creken mintegy villanyáramlásszerű szétterjedése s csoportosulása gerjeszti azt, mit mi észlelésnek s gondolkodásnak mondunk. Ez a felfogás elég homályos, de engedjük meg, hogy egy kis lehetőségét nem zár ki. Itt azonban nem állhatunk meg; mert minden szellemi működés nem csak hatás, mely a működéssel végződik, hanem egyszersmind maradandó szülemény (productum), aza²

1) Ján. 11; 25.

nem csak gondolkodunk, hanem maradandó gondolataink is születnek. S ez az, mi az előbbi lehetőséget megsemmisíti. Mert fel kell tennünk, hogy minden eszmének, gondolatnak valami maradandó nyomot kell hagynia maga után, mintegy be kell hogy vesse magát az anyagba, hogy az emlékezet számon tarthassa. Ugyde ha szintén lehetséges volna is annyi bevéssett gondolatképet képzelni, mennyi csak a gyermekkorban felhalmozódik: de hol és hogy foglalhatnak azok helyet az agy vagy általában az emberi test anyagában? Lehetetlen ezt képzelni még akkor is, ha felteszszük, hogy az agynak minden legkisebb pontocskáját milliányi fogalom-képek borítják, melyek parányiságuk miatt örökre láthatlanok maradnak a legélesebben felfegyverzett szemnek is. Pedig mindez a gondolkodásnak csak gépies folyamára s alakjára vonatkozik; mert az öntudatba átmenetéről, valamint általában az öntudatról, ily módon teljes lehetetlen valami képzetet alkotni. — Ime, a! az anyagi elmélet a szellemről. Egészen sötétben hagy. S ha már azoknak, kik egész életüket az anyag s törvényei vizsgálatában töltötték el, legkevésbé sem sikerült kimutatni, hogy az öntudatos szellem az anyag tulajdonsága: miért ne higyük, hogy a szellem az anyagnál nemesebb természetű s hivatásu teremtménye Istennek, s bár a testhez van csatolva sorsa a földön: a halál percében sorsuk elválík, a por porrá lesz, melyből vétetett; a lélek megtér Istenéhez, a ki azt adta. ¹⁾

Az anyag hivei (materiálisták) a lélek önállósága ellen azt szokták különösen felhozni: hogy a szellem ereje s általában milyensége láthatólag a test fejlettségével, s kiváltképen az agy alakjával s képzettségével áll arányban. Ez sok esetben igaznak látszik; de ha kivétel nélkül igaz volna is, nem bizonyítna a lélek önállósága ellen; mert ha lelkünket önálló lételűnek vesszük, s a testet eszközül hozzá rendeltnek, mely által a földi viszonyok szerint amaz nyilatkozni képes legyen: az önálló szellem nyilatkozási ereje s milyensége ekkor is természetesen a nyilatkozási eszköz, tehát a test, milyenségétől függ. — Adjatok a lángeszű művésznak hitvány anyagot s rozsz eszközöket: és meglehet, hogy mester kezeiből szánandó mű kerül ki, mely senmiben sem hasonlít a művész egy előbbi remekéhez, melynek készítésénél alkalmas anyaggal s eszközökkel rendelkezett.

1) Préd. 12; 9.

Talán csodálkozunk lehetne, hogy ily gyenge érvek mellett akadnak komoly gondolkozású emberek, kik az öntudatos szellemet határozottan az érzéketlen anyagnak, mint oknak, alárendelt okozatául tulajdoníthatják; csodálkozunk kellene ezen, ha nem tudnók, hogy az emberi szellem, talán éppen a test általi korlátozottsága miatt, oly kevésbé tud egyszerre magasabb, egyetemes szemléletre emelkedni, egyszerre mindenfelé behatólag vizsgálódni; s ezért egy dolgot, melyre különös figyelemmel tekint, melybe inkább elmélyed, rendszeresen mindig nagyítva szokott látni, míg a környező tárgyakat, meglehet, észre sem veszi, mint a mikroskopen átnéző szem. Hisz oly felséges a világszerkezetnek minden része, hogy nem csoda, ha annak vizsgálatában elmerülve, az egyik maga az anyag előtt borul le, míg a másik egy lépéssel tovább annak szelleméhez emelkedik. S ha már a test és lélek egysége vagy különösége mellett nem bizonyít az, hogy kifejlett, finom alkotású agy s ép testi szerkezet által tisztábban és erőteljesebben szokott nyilatkozni a szellem; s ha néha, ezzel ellenkezőleg, még azt is látjuk, hogy gyenge, beteges testben erőteljesebb s magasabb szellem nyilatkozik, mint sok herkulési testalkotmányban: miért ne higyjük, hogy nem a szem és fül az, mely lát és hall; hanem a testbe zárt szellem lát a szem tükrén s hall a fül üregén keresztül? ¹⁾ Vagy magára a szem képes látni s a fül képes hallani? Hányszor megtörténik, hogy mélyebb merengéseinkben, mikor a szellem mintegy önmagával van elfoglalva, zajos jelenetek folynak le nyitott szemeink s füleink előtt, melyeket talán észre sem vettünk? A világ egyik legnagyobb bölcse ²⁾ mondja: Ha valamit tisztán akarunk tudni, el kell válnunk a testtől, s lelkünknek magában kell vizsgálnia a dolgokat. S álmainkban szellemünk nem lát s nem hall oly dolgokat, sokszor dicsőöket, melyekről érzékeink mit sem tudnak? — Miért ne higyjük hát a költővel, hogy: „Az ész és erény megmaradnak,
Minden egyéb a halál martaléka.“

Mit találunk lelkünkben, á mi ellentmondjon halhatatlanságának? Működés helyhez vagy időhöz van kötve? Ha testünket leláncolja az erőszak, teheti-e ezt a szellemmel? A föld vonz-ereje

1) Cicero Tusc. 2) Pláton Phaed.

uralkodik az anyagon, megszabta a határt, melyen túl a legfinomabb anyag-parány sem mehet; de gondolataink ismernek-e ilyen határt? Nem repkednek-e túl a föld vonz-körén világról világra? Ha testi életünk ötven, hatvan esztendő; emlékezetünk ezer meg ezer éveket bejár és átérez; képzeletünk századról századra lépik a jövő homályán keresztül; s reményeink talán az örökkévalóság határain szednek s ültetnek hervadhatlan virágokat! — Ha tetszenék a világ Úrának az ember életét ezer esztendőre nyújtani, vagy egy szebb világot benépesíteni, hol a földi évek csak napokat jelentsenek: ki mondja, hogy e célokra más természetű lelkekre volna szükség, mint a miénk? A testről itt nincs szó, mert a külső viszonyok változával természetesen változnia kellene a test szerkezetének is. De lelkünk miért ne élhetne ezer éveket? vagy kimerülnek-e erői földi pályánk megfutása alatt? Sőt nem maradnak-e a legbölcsőbbnek is legszebb tehetségei talán egészen fejletlenül, midőn a halál meglepi? Elfogy-e a tiszta szeretet? Kialszik-e a nemes utáni vágy? Hol van a tökélynek ama fönsege, hová lelkünk áhitozik mintegy önkénytelenül? s a mi innen odáig van, a végetlen tért, bejárta-e öntudatunk egészen? Ah, hányszor elejti a bölcs, a költő, a művész legszebb eszméjét, mert az egyik szavakat, a másik alakot nem talál megtestesítésére! Hányszor villan vakító fényvel a nemesebb lelkeken át egy-egy magasztos érzés, sejtélem, mint menyei álom! Oh be szűk ez a nagy világ az emberi szellemnek ihlettebb pillanataiban! Ha hát szellemünk legszebb tehetségei fejletlenül maradnak, ha legnemesebb érzelmeink nem lanakadnak el, ha legtisztább vágyaink dicsőbb tér után áhitoznak: miért ne éljen lelkünk tovább akkor is, midőn vándor társától, talán zsarnokától, a testől, meg kell válnia, mint a valóságnak az árnytól? — Mint az égi testeket vezető erők a mindenség összegében: miért ne lehetnének az ennél fennségesebb szellemi erők is kapcsolatban túl a föld határain, más világokban tovább fejlődő szellemi erőkkel?! — Avagy nem megfohatatlanabb-e az, hogy ily erők fejlődésök első fokain megsemmisüljenek, mint hogy tovább létezvén, természetes felődésüket a tökély főpontja felé folytassák? A mélyen gondolkozó Martineauként: nem megfohatatlanabb-e az, hogy a lételből a nemlételbe, tehát egészen ellenkező állapotba menjünk át, mint hogy a mely állapotban vagyunk, a lételben, tovább is megmaradjunk?! —

Nem lehet tagadni, hogy a halál megjelenése megdöbbsent mindenkor; s különösen ha egy szívünkhöz közel álló rokonunkat vagy barátunkat látjuk áldozatául esni: megrendül egész valónk, s a fájdalom árját nem tudjuk visszatartoztatni. Az a hideg halványosság az imént szeretetet sugárzó arczon, az érzéketlen némaság a gyöngéd szavak helyett, a koporsó s a föld alatti sötét éj az egykor vidám napok helyett: oly nagy különbség, melyet nem birunk nyugodtan szemlélni. Gondolatainkat érzelmeink nyomják el, látásunkat könyek homályosítják meg, s valami lázas állapot hatalma vesz erőt rajtunk. — Ugylátszik, ai., mintha itt volna a tűzpróba, honnan a kutató ész az örök megsemmisülés hatalmából menedéket nem talál. . . Ugylátszik, de csalódnánk, ha azt hinnők, hogy a szellem reményt vesztett. Mihelyt érzékitemészetünk, mely imént egészen előtérbe nyomult, az uralkodó helyet a gondolkodásnak engedi át, legelőbb is az a kérdés merül fel előtte: vajjon nem a pusztá elválást illeti-e leverő fájdalmunk? — Imé, a szülő várva várja az időt, midőn egyik gyermekét egy szépreményü páryára, a másikat a boldog házasság ölébe vezethesse; s midőn eljött a várt pillanat: a bucsúzást meleg könyek s megáradt érzelmek keserítik. Midőn egy barátunkkal, kit sorsa körünkből viszen, némán kezét szoritunk: nem fáj-e keblünknek? — Igen, megilletődés és fájdalom kíséri mindenkor a rokonlelkek elválását, nem tekintve a jövőt, mely a bucsúzó előtt áll. Valami űr marad a távozó után környezetünkben, lelkünk mélyében valami hiányzót érzünk, a mihez még nem szoktunk, s ez fáj. — Megsiratjuk azt, ki boldogabb térre lép körünkből; megsiratjuk, kivel bizonyosan reméljük még a találkozást: hogy ne siratnok hát meg azt, ki nekünk bucsút sem tud mondani, kivel földi viszonyaink szerint többet nem találkozhatunk! — Erre sohajt a költő:

„Érzem, mily hitvány a föld, hogy magas

Lelkem lezárja, s vágyom el köréből;

De vissza sirok, fáj, hogy elszaladtam!”

Mit bizonyít e fájdalom a lélek halhatatlansága ellen, hisz az is megsiratja kedves halottját, a kinek lelkében tántoríthatatlan a halhatatlanság hite; a ki nem kétkedik hogy: Boldogok a halottak, kik az Úrban haltak meg, az ő cselekedeteiknek jutalma követi őket. 1)

1) Jel. 14; 13.

Ha tovább vizsgáljuk a halottat, bizonyosan csak azt látjuk, hogy a test működése megszűnt, a lélek általa többet nem nyilatkozik; de hogy a lélek, mely gondolkozott, ítél, szeretett és remélt, meghalt volna: azt nem látjuk. Csak annyit mondhatunk tehát, hogy a lélek jelenlétének észrevehetőleg többet nem adja jelét, de hogy létele ezért megszűnt volna: azt nem mondhatjuk. A lélek lételének lehetősége tehát fenmarad. Gondoljuk meg már azt, hogy a halál a testre nézve csak gyorsabb folyama annak a szüntelen felbomlásnak s újra-alakulásnak, melynek a test születése óta tárgya; hogy abból az anyagból, mely az ifju testét alkotá, az érett férfi-korba egy parány sem menyen által; hogy a test a halál által nem szenved nagyobb változást, mint tiz évnvi idő alatt szenvedett életében, csak hogy a halálban rohamosan foly, mi az előtt lassan történt; s gondoljuk meg azt, mi a fennebbiekből következik, hogy míg a test anyaga egyszer egészen megváltozik: a lélek talán ugyanazon minőségben marad, tehát mintegy túléli az egyik testet a másik után; s vajjon ezek a tények a lélek halhatatlanságának lehetőségét nem emelik-e a valószínűségig? — Ám képzeljük, hogy a látható világalkotmány, mely által mi Istent ismerjük, tűnnék el szemünk elől; vajjon abból, hogy nem lenne, mi-ben Isten hatalma nyilatkozzék, az Isten halálát következtetnök? — Ha nem, miért ne higgyük a legnagyobb bölcsészszel, hogy: halva lenni nem más, mint az, hogy a test elválván a lélektől, külön van magában; s a lélek elválván a testtől, az onkép külön van magában. 1)

Tekintsünk egy aggastyánra, kinek teste már összeroskadt, már nem hall és nem lát, az érzéki vágyak rég elhagyták; de reszkető hangjában egy emelkedett lélek nyugodsága s ihlettsége nyilatkozik; tekintsünk egy haldokóra, kinek tagjai már hidegek s oszlásnak indultak; de utolsó szavai még bölcs értelmet lehelnek: ime, ai, midőn a test nagyobbára már halott, a lélek mintegy megdicsőülve szól hozzánk; a váláspontján nagyobbnak látszik, mint az előtt ismertük! — Ritkák az ilyen esetek aránylag? de bizonyosan vannak, s vajjon nem azért vannak-e, hogy mint égi jelekből, azokból is ismerjük meg a szellem diadalát az anyag felett, hogy erősítsék hitünket, abban, hogy mi nem csak földiek, hanem mennyei polgárok is vagyunk. 2)

1) Pláton. Phaed. — 2) Filep. 3; 20.

De nem csak lehető, nem csak valószínű lelkünk halhatatlansága, hanem ahhoz talán joga is van. Az igazság s világbölcsesség következetessége bátorítanak a nagy szó kimondására. Ha bizonyos az, hogy egy növény, maga testünk, vagy bár mely test lényegileg soha meg nem semmisül, csak átalakul, azaz szerkezete változik: miért semmisüljön meg, a mi a földön legnemesebb, egyedül az emberi szellem? Pedig a szellem nem oszolhat fel úgy, mint az anyag. Testem szolgálhat egykor más testnek alkatrészül, de lelkem nem; ennek ellemei, gondolkozásom, ítéletem, lelkemismerete; s ezeknek szerzeménye, fogalmaim, erényeim és bűneim — senkiéi sem lehetnek; azok egészen sajátaim; lelkemnek tehát vagy egészen meg kell semmisülnie, vagy magában, mint öntudatos egységnek, kell tovább élnie. Ez utóbbi mellett bizonyít a világ-rend, melynek minden pontján Isten igazságossága és főbölcseje sugárzik Messze tekints hát; a pálya kicsiny; túl rajta nagyobb vár!

E mellett, míg vég feloszlása bekövetkeznék, nem éri-e el minden szerves teremtményt, az embert kivéve, vég-célját s ehhez mért tökélyét? A fa, ha lombokat hajtott, vagy, ha természete megengedi, gyümölcsöt hozott egyszer: bár meddig éljen, mindig csak ezt ismétli, ő többre soha sem képes; tehát elérte vég-célját, elérte a tökélyt. Az oktalan állat épen így van, minden nap ugyanazon ösztöneit igyekszik kielégíteni; s ha a házi állatot mesterséges dologra taníthatjuk, ebben is hamar eléri a fejlődhetés határát, melynél többet tőle kivánni nem lehet. Egyedül az ember volna Prometheus sorsára kárhóztatva? Egyedül az emberi szellemnek volna megtiltva dicsőbb vágyainak elérhetése? Egyedül az ő magasztosabb erőtől volna megtagadva az élet joga, a méltó tér a kifejlődhetésre? — Ha zürzavart látnék mindenütt magam körül: megtört lélekkel hajolnék meg a rettentő végzetnek; de ha egy fűszál növésin, ha egy hangya czérna-útján, ha mindenben a bámulandó tervszerűség dicsőségét észlelem: oh ekkor felbuzdul keblem, s szent hittől áthatva kérdelem az apostollal: Hol vagy on halál a te diadalmad; hol vagy on koporsó a te fulánkod?! —

Hát mennyi visszás dolog, mennyi szerencsétlenség történik naponta az emberi társaságban! Itt az igazságot kigunyolja az igazságtalanság; amott az erényt eltíporja az elfajultság. A hatalom és méltóság hányszor jut érdemetlenek kezébe, kik bűnösen

visszaélnek azzal; míg az érdem nyomorog, üldöztetik, s a szent akarat megfeszítették! Itt egy ifju életét talán akkor szakasztja meg egy véletlen eset, midőn lelkében először villant meg magasabb cél, szívében először gerjedt nemes eltökéltség nagy tettekre; amott egy istenfő, munkás család nagyja, kicsinye, olykor a társadalom leghasznosabb tagjai, legszebb reményei esnek áldozatul nagy hirtelen egy öldöklő járványnak. Most meszsiásai, majd egy nemzet maga vérzik el a jogtalan háboru fegyvere alatt. — Ilyenek láttára, ha vannak, kik az emberiség sorsán fájó lélekkel hullatnak reménytelen könyeket: a gondolkozó léleknek ezek által is erősödni kell abban a szent hitben, hogy az érzéki világ bölcs rendszerébe az emberi szellem nem lehet éj sötétéként lehelve; nem lehet, hogy a világ dicsőségét éppen a borítsa el, a mi azt bámulni és magasztalni képes; nem lehet, hogy az isteni hatalom csak azért szórjon ki annyi nemes szellem-csirát, hogy gyönyörködjék azok kora eltiportatásán. Hinnünk kell hát, ai., hogy: Boldogok, a kik szenvednek az igazságért, boldogok a tiszta szívéek, mert övék a menyeknek országa! ¹⁾

Oh de oly nagy elvégre is a kétkedők és hitetlenek száma! sohajtják némelyek. Fájdalom, ez igaznak látszik; de ebben sincs semmi erősség a halhatatlanság ellen, sőt természetesnek látszik a nagy kételkedés. Hiszen oly megmérhetetlen nagy a halhatatlanság fogalma, hogy minden erőnkkel s teljes igyekezetünk mellett is alig emelkedhetünk oda, hol azt megfogni s benne megnyugodni látszunk. Isten legfőbb ajándékát foglalja magában az: tehette-e olcsóbbá ez ajándékot maga a Teremtő? Nem elég, ha megengedte, hogy tüprenkedéseink után az örökéletnek csak egy-egy csilláma is lelkünkbe hasson? — Ám ha csekélységet sem tud megérteni olykor futó figyelmünk: hogyan érthetné a sokaság a megmérhetlen eszmét, mire földi gondoktól elfoglalt elméje talán csak egy koporsó látására, talán csak sátoros ünnepen téved, s ekkor is csak azért, hogy mindjárt visszarettenjen attól, mi előtte előre oly titokteljes. Mert a közönség sajátságai közé tartozik, hogy gondolatjai ritkán emelkednek ki a mindennapi élet köréből, s ilyenkor is, ha komoly nehézségre talál, annyiban hagyja, inkább elismeri, hogy lehetetlen, mintsem új meg új erőfeszítéssel,

1) Máté 5. v.

mint a nagy szellemek, áthatolni igyekeztek a nehézségeken. — Mit bizonyít hát a nagy tömeg kétkedése? Mennyivel fontosabb ennél az, hogy az emberiség nagyjai s legnemesebb lelkei, kikben az értelmi és erkölcsi erők mintegy összpontosulva voltak, a Mózesek, Plátók, Cicerók, Jézus és az apostolok, a közép s újabb kor annyi mártirja, s annyi bölce, egy Luther és Melancton, egy Dante, Dávid Ferencz, Milton, ki új paradicsomot alkotott, Newton, kit a természet nagy prófétájának mondhatunk, a Fenelonok, Kantok és Channingek és annyian mások, kik egy-egy korszaknak szellemi irányát igazgatták, kik többet gondolkodtak s éreztek, mint körülöttek milliók; — ha látjuk, hogy ezek a nagy és nemes szellemek mind ama hit karjain végezték földi pályájukat, honnan nyugodt derűséggel mondhatták Pállal: *H o l v a g y o n h a l á l a t e d i a d a l m a d ; h o l v a g y o n k o p o r s ó a t e f u l l á n k o d ? !* — Vagy ők csalódtak volna, s velök az emberiség lelkesült hősei s igaz szentjei, kik ha nem születtek volna, a történet-író megátkozna a tollat kezében, melylyel csak sötét lapokat írni volna kárhoyzatva? Hisz ekkor igazolva volna a Judások s istentelenek gunyja, diadalmaskodnék minden erőszak s lelketlenség. . . Nem, nem, ai! ez isten-gúnyolás, ez isten-tagadás — ne tévelyedjünk ez átkos helyre, hol a reménytelenség, hitetlenség s kétségbeesés bolyongnak. . .

Térjünk vissza oda, hol az élet szép és dicső; hol minden az isteni Gondviselés szent árnyékában nyugszik. Keressük azt a földi édent, melynek boldog békessége felett a mi igaz jóltevőink, az ész, szív, lelkiismeret s Krisztus tudománya szent és örök frigyen örködnek. Ah, mert hiú fellengés azt mondani, hogy a kijelentés, az ész, a szív vagy lelkiismeret külön magában elég, hogy egymást nélkülözhetik földi pályánk vezetésében. A földi legnagyobb bölcsesség ezek egyező tanácsában, s a földi legnagyobb boldogság ebben a bölcsességben van. Életünkben, s még inkább halálunkban marad bizonyára sok titokszerű; de ha minden hatalmunkban levő módokon vizsgálódunk gyakran és komolyan magunkban és magunk körül: legbiztosabban jutunk el a mindenséget megszentelő, bölcs Gondviselés megismerésére, melynek dicsőségéhez tartozik a mi életünk, ugy mint halálunk. Ebben ne lankadjunk hát, kedves atyámfiai; és ha buzgó törekvéseinknek sikerült lelkünk halhatatlansága iránt a hitnek csak egyetlen sugarát magunkévá tenni: elégedjünk meg az égi kincscsel, — s hadd szentelje meg azt a kijelentés isteni biztatása! — És ennyi hit már földi vándorlásunk

közben mennyei jelenetek látására segitend, hol az idők : mult, jelen és jövőendő összefolynak, s az örökkévalóság dicsőségében a jó és nemes lelkek boldog társaságát szemlélni véljük. . . . E hitben derült lélekkel kérdehetjük mi is az apostollal: Hol vagy on halál a te diadalmaid; hol vagyon koporsó a te fullánkod! — elmondhatjuk majd egy nagy pillanatban a Krisztussal: Atyám, a te kezébe ajánlom az én lelkemet! —

Buzogány Áron.

VIII.

'Suki László élete és alapítványa.

(Olvastatott az unitárius jóltevők emlékünnepélyén
Kolozsvártt 1863-ban május 16-ik napján.)¹⁾

Irodalmunk ritkán emlékezik tüzetesen és illő méltatással a nevelő intézetek alapítóiról és jóltevőiről. Nemzetünk, csaknem folytonos harczok között élvén egész a jelen évszázig, keveset törődött az irodalommal, s a kik éppen irtak is, azoknak figyelme is inkább a csatatér hőseire irányult, mint a béke nagy embereire. Mátyás király, Bethlen Gábor fejedelem győzelmeit mindenfelé és mindig magasztalák, míg a budai díszes könyvtárról, a Pécsen tervelt nagyszerű egyetemről, a fejevári s később enyedi iskola alapításáról kevesen tudtak s még kevesebben szóltak. A harczias szellem folyvást élvén nemzetünkben: Dobó és Kinizsi hősi tetteiről szinte minden iskolás gyermek el tud szavalni egy-egy emlékkölteményt, míg 'Suki Lászlóról vagy Augustinovics Pálról saját iskolánk növendékei sem mondanak emlék-dalokat, s magunk is oda jutunk maholnap, hogy vallásközönségünk és iskolánk kisebb jóltevőinek még neveit is elfeledjük, s a nagyobbakról is alig tudunk néhány emlékvonást felmutatni. Pedig a nevelőintézetek alapítói, jóltevői megannyi építői a tudomány bástyáinak, melyekben erősebb valamely ország, mint kővéraiban; megannyi megmentői

1) Az egyh. főtanács már régebben meghatározta volt, hogy vallásközönségünk jóltevői emlékére koronként ünnepély tartassék, s tartatott is egy még 1842-ben, de ez ünnepély szabályozva csak 1862-ben lett, midőn 30 főtanácsi j. k. szám alatt meghatározatott, hogy az mind három iskolánkban minden öt évben egyszer megtartassék. E határozat következtében tartatott kolozsvári főiskolánkban az az ünnepély, melyre itt hivatkozás van, még pedig a következő renddel: Megnyitó beszéd az igazg. tanártól; Emlékbeszéd a jóltevők felett, tartotta egy theol. ifju; 'Suki L. élete és alapítványa felolvasása; János Zs. király czimü költemény, írta és szavalta egy gym. tanuló; Zárbeszéd ismét az igazg. tanártól; közbe-közbe, valamint az ünnepély kezdetén és végén karének az összes tanuló ifjuság által. Szerk.

a nemzet szellemi kincseinek és dicső legyőzői a tudatlanságnak, mely több roszt áraszt hazára és egyházra mint a külellenség fegyveres népe.

Irodalmunk a jelen évszázban meglepő lendületet nyert ugyan, de hivatottjai sokkal kevesebb számmal vannak mai napig is, mintsem annak minden ágát kellőleg mivelhetnék. E mellett azt se feledjük, hogy az író szívéhez közelebb állván irótársa, s képzeletével inkább társulván a művész élete: előbb ír emlékkölteményeket, élet- és jellemrajzokat költőkről és művészekről, mint az iskolák jóltevőiről. Minden irodalom serdülő korában így szokott ez lenni.

A mult hibáit jóvá tenni nem lehet; de a jelenben sokat lehet elvégezni. Ha hivatott íróink nem érkeznek vagy nem buzdulnak a forrás mellett, melynek vizéből meritették szellemök első táplálékát, álljanak elé az iskolák tanítói, kik magok is hálával tartoznak egyik vagy másik iskola jóltevőjének. Ha nem is adhatnak sikerült élet- és korrajzokat, de megmenthetnek a rajzhoz egyes vonásokat, melyekből később a művész keze remeket alkothat. Ha emlékvonásaik nem is találhatnak nagy tetszésre a közönségnél, legalább ébreszszék fel a hálás kegyelet érzését azokban, kik az illető jótétemény áldásából részesülnek, buzdítsák fel az ifjak lelkét: egykor ha Isten igyekezetöket megáldja, hasonló áldozatokat tenni.

Ily forma gondolatok lebegtek ielkom előtt, midőn megkisértém csekély erőmet 'Suki László életéről és alapítványáról a kellő adatok hiányában legalább annyit írni, a mennyi ha nem is mutathatja fel egész nagyságában és fényében az alapítót és alapítványát, legalább bennünk kegyeletet ébreszthet legnagyobb jóltevőink egyike iránt.

A 'Suki nemzetség, melyből 'Suki László származott, s melynek diszes sorát be is zárta, egyike volt Erdély legrégeb, gazdagabb és tekintélyesebb nemzetségeinek. Az Árpádok idejéből nem tudunk ugyan történelmi emlékeket felmutatni e nemzetség multjából, mindazáltal több jelenség arra mutat, hogy e nemzetség ismeretlen alapítója Tuhtum sergében küzdött a honfoglalás idejében s osztály-részéül kapta a Maros és Szamos folyók közti földrész nagy részét. 'Suki Albert és Demeter fiai és unokái osztálylevele a zsuki levéltárban 1332-ből maig meg van eredetiben, tehát

oly időből, melynél előbb a legjelesebb magyar nemzetségek eredetét is inkább csak a későbbi okmánybeli hivatkozások s leginkább a fiuról fiura szállott tudomás viszik. Az említett 'Suki Deme-ter ágának utolsó férfi-ivadéka István 1474-ben elhalván, jószágait u. m. Felső-Zsukot, Oláh- vagy Német-Zsukot, Kötelen-det és szováti portioit, melyek az 1332-beli osztálylevélben déli résznek iratnak, a király számára elfoglalták ugyan, de még abban az esztendőben Magyar Balázs erdélyi vajda visszaadta 'Suki Jánosnak, mint megbizonyított kétségen kívül levő vér-atyafinak. 'Suki László halála után P. Horváth Ferencz a zsuki és hozzá tartozó jószágokat a vármegyei első megszállás és foglalás jogánál (jure primae occupationis) fogva tarthatá meg fiai számára, kiknek anyja 'Suki Teréz Lászlónak testvére volt, szemben a fiscussal, mely az említett jószágot és hozzá tartozó részeket perelte, s $\frac{3}{16}$ -od részben, a menyői közbejött nótáztatások miatt maga eredeti természetét elvesztette, meg is nyerte. (Lásd a perfollyamot a zsuki levéltárban.)

1-ső Lajos, a nagy magyar király 1348-ban Palustelkét és Omboz nevű erdőt Dobokamegyében 'Suki Mihálynak és Miklós-nak újból oda ajándékozván, az ajándék-levélben dicsérettel említi meg a király Miklós fiainak: Barabásnak, Mihálynak és Ilyésnek a haza és trón iránt tanusított hűségöket, melynél fogva a tatárokat az ország széliről visszaűzték, mikor is testvérök Dávid a csatatéren elesett, Barabás pedig öt sebet kapott.

Hogy a 'Suki nemzetség fiai hasonló szolgálatokat később is tettek a honnak és királynak, bátran fel lehet tenni. Avagy melyik magyar nemes kimélte vagyonát, vérét a hazáért és királyért, ha egyiket vagy másikat vész fenyegette! Ezt legkevésbbé tehette egy oly terjedelmes birtoku nemzetség, mint a 'Suki. Nézetem mellett tanuskodnak — bár hallgatólag — a Mátyás, Ulászló, János király, Bethlen Gábor és Apafi fejedelmek által adott különböző donatiók is.

Székely Sándor szerint 'Suki Miklós és 'Suki István 1384-n comesi czimmal birtak. 'Suki János 1397-ben Zsigmond magyar király udvarnoka, 'Suki Benedek 1614-ben Bethlen Gábor udvarnoka, később török követ; 'Suki Ferencz 1650-ben kolozs- és tor-damegyei főbiztos volt.

S ha Mátyás király 'Suki Mihálynak 1467-ben Szebenben fejét véteté, nézetem szerint a nemzetség érdeméből semmit le nem

von, sőt ez esemény, bár vérbetűkkel, a történelem lapján egy vonást biztosított, mely a 'Sukiaknak a hazai ügyekbe nagy befolyásukról és tekintélyökről bizonyít. Mátyás újításokat tett, az ország hadi erejét 1463-ban, pénzerejét pedig 1467-ben újra szervezte, s addig szokatlan terheket ruháztatott az országra. Csoda-e, ha ez a magyar nemzet alkotmányos érzetét sértette, ha visszahatást keltett. A keletkezett mozgalom élén Erdély főurai: Veres Benedek, Bánfi László, Gerendi Mihály, Iklódi Márton, Erdélyi István, Alárdi László, Toroczkai Ilyés, továbbá a három erdélyi vajda állottak, a távoból közreműködtek Zápolya Imre és István. 'Suki Mihály a harmadik erdélyi főúr hogyan maradhatott volna ki? Hazaszercetét éppen oly kevésbé ítélni el, mint Csák Mátéét, vagy Szilágyi Mihályét, kit Mátyás szintén bezárattott párttűtés miatt. ¹⁾

Vallásközönségünk történelme is fentartott egy két emléket a 'Suki nemzetség nagyságából. Mint a néhai püspök Körnöczy János által készített „Alapítványi könyv“ben látható, a 'Suki fiak közönségesen 1703-ban a kolozsvári és tordai iskoláknak oda ajándékozzák a zsuki malom szombati vámját. Ugyancsak a 'Suki fiak 1732-ben a már nevezett célra a zsuki malomban a vámadás idejéig meghosszabbítják péntek estvétől vasárnap reggelig. 'Suki László 1751-ben és 'Suki János 1754-ben a kolozsvári unitárius iskolának ajándékozzák zsuki új malmaiknak szombati vámját.

Mint előkelő és nagy birtoku nemzetség, a 'Sukiak mondhatni Erdély minden jeles családjával rokonságban állottak. A rokonság és vérség gyönyörű koszorujában ott látjuk a horogszegi Szilágyi, Haranglábi, Kisfaludi, Fráter, Kozárvári, Bogáti, Pekri, Cseri, Sárosi, Dániel, Kemény, P. Horváth és Toroczkai diszes neveket.

1) Lásd Kővári Erd. Tört. II. köt. 88—99. 'Suki Mihály elvett jószágait Zsukot, Vissát, Magyar- és Oláh-Kályánt, Magyar- és Oláh-Sármást, Asszonyfalvát, Bárét és Ombozt a király Bezhth Jánosnak adományozta, kitől csere útján Csupor Miklós vajda szerezte meg 1468-ban, de fiai János és Pál — úgy látszik — még ez utóbb említett évben visszanyerték atyjoknak elvett javait, ha mindjárt részben is. Legalább maradt fenn egy donationalis levél (I. Conv. X. pag. 200.) Mátyás királytól, 1469-ből, melyből kitetszik, hogy 'Suki János és Pál s ez utóbbinak neje, Horogszegi Szilágyi Oswaldnak leánya Justina, az ombozi birtok negyed részét, valamint a bárei birtokot a király helybenhagyásával átengedik Porkoláb Ambrusnak és neje 'Suki Ilmának, 'Suki Mihály leányának. Ulászló királynak 1505-ben kiadott donátioja szerint 'Suki Mihály említett jószágai 'Suki Veronika unokáinak Haranglábi Györgynek és Miklósnak kezén voltak. (Conv. X. pag. 429.)

Az utolsó 'Suki, felső zsuki 'Suki László, e néven egymásutáni sorban harmadik, nem szerzett dicsőséget a csatatéren mint ősei Dávid és Barabás, nem volt királyi udvarnok mint 'Suki János, 'Sigmund alatt, tudtom szerint a megyében hivatalt nem viselt, a főkörmányszéknél egy ideig elfoglalt állomásáról is lemondott; 1790-ben a következő országgyűlésre mint regalista személyes megjelenésre ő is felszólíttatván, a főkörmányszéket arra kérte, hogy a megjelenés kötelessége alól gyengélkedése miatt mentessék fel, mi alól valóban fel is mentetett. És mégis életét hasznossá tudta tenni, nevét talán szebben örökitette mint bármelyik is jeles elődei sorából.

A közügynek több nemü szolgálatot lehet tenni. Vért ontani érte a csatatéren, vagy veritékezni a munka terén, meghalni, vagy élni a közjónak — mindenik áldozat. A közjó olykor vérünket, máskor vagyonunkat vagy szellemi munkásságunkat kívánja. A ki bölcs belátásával a helyzetet megtudja mérni, s tiszta szándékkal azt viszi áldozatul, a mit vihet, mondhatjuk: annak áldozata legbecsesebb.

'Suki László életéről, mind a mellett is, hogy emlékét szépen örökitette, nagyon is keveset tudunk. Született 1741-ben valószínűleg Zsukon. Atyja volt 'Suki László, anyja harczói Gálfalvi Borbára. 1755-ben ápril 14-én a kolozsvári unitárium collegiumban kezdette hallgatni a syntaxist, 1757-ben május 20-án pedig a poesire mene át, 1760-ban a philosophusok sorában látjuk. Abban az időben a nevezett iskola rectorai előbb Szentábrahámi Mihály és utóbb Agh István voltak, mindkettő korának kitünő férfai s iskolánknak jó hírű tanára. Ezek minden bizonynyal tevékeny részt vettek a szép nevű és nagy reményű ifju szellemi és erkölcsi képzésében. Kolozsvári főiskolánkból kilépve, hol és meddig tanult 'Suki László, adatok hiányában meg nem mondhatom, de hogy tudománykedvelő s mondhatni irodalmilag művelt ember volt, bizonyítja az, hogy mindjárt atyja halála után egy évvel a nemzetség leveleit mintegy 25 ivnyi regestrum szerént (in folio) Tordátfalvi Sámuel ügyvéd által rendbe szedette, egy évvel később a regestrum végére a nemzetség fáját is, a nevek után tett jegyzésekkel s az illető levélbeli adatokra hivatkozásokkal csak ugyan Tordátfalvi által kidolgoztatta;¹⁾

1) Mind a regestrum mind a levéltár épségben van Zsukon P. Horváth Kálmán úr birtokában.

bizonyítják sajátkezü jegyzései, melyekkel korának szellemi mozgalmait kíséri; ¹⁾ bizonyítja a főkörmányszék bizalma, melylyel 1784-ben meghívta egy tanácskozásba, mely a nem katolikus iskolákba is behozandó új rendszer felett tanácskozott ²⁾, de kiválólag bizonyítja az, hogy özsves vagyónát a nevelés és oktatás ügyének áldozta, — bizonyítja alapítványleveleinek minden sora, s az a szép könyv-gyűjtemény, mely halála után kolozsvári főiskolánkba került.

Férfi korának munkássága és tevékenysége, úgy látszik, a gazdaságra volt irányozva. Testvéreivel 'Suki Klárával Toroczkói Péternével és 'Suki Teréziával P. Horvát Ferencznével atyafiságosan kiegyezvén 1765-ben atyja halála után 4 hónappal, a zsuki és hozzá tartozó apai jóságokat maga kezdte miveltetni — s úgy látszik, hogy örökölt jóságait csakhamar rendbe szedte, gazdaságát czélszerűleg rendezte, udvartelkét kellő épületekkel ellátta, majd az elzálogosított ősi birtokrészeket visszaváltogatta. Ez magában is érdem. Nagy érdem Erdély főurai között, kiknek egy része tétlen ült, vagy utazott, más része a zöld asztalok köré és a fejedelmi udvarba seregelt — s csak kevesen virasztának az éjben a tudományok mellett s talán még kevesebben munkáltak nappal a föld virágoztatásán és gyümölcsöztetésén. A mi főuraink nem igen tudtak leereszkedni a földhez, melynek termése őket felemelte. 'Suki tevő, s ez magában is érdem. ³⁾ Érdeme fényes világításban tűnik előnkbe, ha nem feledjük el a czélt, melyet jóságainak gyarapításában s gyümölcsöztetésében maga eleibe tűzött. E cél, mint maga 'Suki László megnevezi adománylevelében, nem volt más: mint a vallásközönség és a kolozsvári collegium számára oly állandó alapot adni és hagyni, melyből annak többnemű szükségei korszerűleg potol tassanak.

Szenvedélyes gazdászata nem vonta el a közügytől személyes szolgálatát sem, hol éppen szükséges volt. Legkevésbé, ha szeretett vallásközönsége ügyében kellett fáradsnia 1783-ban a derzsi zsinaton; 1789-ben a szt. gericzei zsinaton vett tevékeny részt az egyház ügyei felett való tanácskozásokban. Amaz emléksorok, melyek az egyházi tanács üléstermében, az egykori könyvtárban, a 'Suki

1) Egy ily gyűjtemény látható Széplakon a P. Horváth G. könyvtárban. —

2) Fkm. közig. 6322. sz. an. 1784. — 3) Halálával gabonájából, mi legalább 8000 véka lehetett, 4301 magyar forint jött be, e mellett 1500 véka vetése volt. Méheit 249 mfr. 16 pénzen adták el.

czimer alá kőbe vésvék — 'Suki Lászlót főiskolánk felügyelő gondnokának is nevezik.')

Falusi életének csendjébe a nős élet vidám zaja nem vegyült. 'Suki László nőtlen maradt. Azért élete nem volt örömtelen. A rét virágai, a szántó föld kalásza a gazdának meg-megújuló örömeket nyujtanak, s az a szép gondolat, s nemes cél: ápoló, fentartó a tyja lenni egy iskolának, hol az ember szellemi élete kezdődik és fejlődik, több örömet okozott neki, mint sok apának gyermekei. Barátai feles számmal voltak. Köztek megemlíthetők: pokai Sárosi Sámuel, sárdi Simén Elek, sepsi szentiványi Szentiványi Sámuel, kénosi Sándor Mózes, kik közül Sándor Mózes mint egyik jóltevő, Szentiványi Sámuel pedig mint a kolozsvári collegiumnak a dombói zsinaton 1792-ben 'Suki helyébe megválasztott, sok ideig buzgó és tevékeny felügyelő gondnoka, vallásközönségünk előtt is közbecsülést vívtak ki, s a mi hálas megemlékezésünkre is méltók. Lázár István püspök egy évvel lévén ifjabb 'Sukinál, nem csak mint tanár és püspök, de mint jóbarát is többször szívesen látott vendég volt Zsukon. És a jók közti barátság mindig fűszere volt az életnek s egyik előmodítója a nemes tetteknek.

Szép jellemvonás 'Suki életében az is, hogy jobbágyaival, cselédeivel szeretettel bánt, s rólok még végrendeletében is megemlékezett. „Nem akarván — ugymond — elfelejtkezni jószágaimban halálomkor lakó embereimről is, ezek iránt az a rendelésem, hogy valakinél azok közül dologra vagy egyébképen kiadott gabona, vagy annak ára találtatik, az örökösen nekik maradjon, s ő tölék azt senki ne kérje.“²⁾

'Suki László áldozatkészségét, a vallásos buzgóságot őseitől örökölte, s idővel oly szép tettekben bizonyította be, milyenekről vallástörténelmünk ritkán emlékezik. Zsukon papot tartott; felső Szováton a templomot, mely annyira megromladozott, hogy a hallgatók a szél és zivatar miatt az isteni tiszteletben háborgatva voltak, saját költségén a község terhelteése nélkül megépítette. A

1) Czimer: Zöldmezőben egy farkas, mely szájában egy kis bárányt ragad.

Alóli rás: Insignia Gentilitia, Spectabilis ac Magnifici domini Ladislai 'Suki: nobilis de 'Suk: Collegii unitariorum Claudiopolitani Inspectoris Curatoris et insigniis benefactoris, qui anno 1741: die XXVI Augus. natus vitae, et illustri familiae suae finem imposuit: Anno domini 1792 die XI. Martii. — 2) h. Testament. 8-ik pont.

kolozsvári unitárius templom építését hathatósan segítette s tornyába ajándékozott egy — sok ezüst tartalma miatt — becses és szép hangzású harangot, mely 1848-ig tornyunkban mint negyedik harang szólott, 1848-ban pedig a magyar államnak lön ajándékozva.

Szeretetének, gondosságának kiváló tárgyát azonban a vallás-közönség és kolozsvári főiskola képezé. Ezeknek sorsán javítani életének főczéljául ismerte. Felső zsuki malmainak szombati vámját, melynek évi értékét 1791-ben maga 500 frtra becsüli, már végrendelete előtt átadta a nevezett iskolának, 1791-ben febr. 14-én pedig felső zsuki házánál ajándéklevelet irt, melynél fogva minden addig szerzett és kiadott tőkepénzeit s azoknak hátralevő interesteit, öszvesen 26,405 magyar forintot és 20 pénzt, vallásközönségünknek és kolozsvári főiskolánknak ajándékozta s az azokról szóló kötleveleket rogestrum mellett még az nap átadta püspök Lázár Istvánnak és a Consistorium egyik tagja Bartha Mózesnek oly feltétel mellett, hogy azokhoz semmi szín és tekintet alatt és semminemű szükségben úgy nyulni nem szabad, hogy azok el keljenek, hanem örökös fundusúl állandóúl megmaradjanak, s csak a rendes és törvényes kamatjok fordittassék halála után is a nevezett collegium szükségéire. Az ajándéklevél bevezető részét érdekesnek látom szóról szóra ide igtatni: „Én felső magyar zsuki 'Suki László, látván és tapasztalván is valósággal aztat, hogy ezelőtti mostoha időkben ezen nemes hazában törvényesen bévétetett univaria valláson lévő egész közönségünk, nevezetesen pedig Kolozsvár városában volt, és mostan is lévő unitarium collegiumunk, melynek jó állapotban való léte az egész közönség megmaradására elmulhatlanul szükséges, mindenféle javaiból úgy annyira kifordult, hogy annak még csak előljáróit is, rectorait, professorait, és felsőbb s alsóbb tanítóit közönségünk csak nem szüntelen való koldulással s collectázással kéntelenítettett igen csekélyül tartani és táplálni, eleitől fogva való czélom és szándékom azt volt, hogy ha az Ur Isten gyenge ügyekeztemet megáldja, tehát nevezett közönségünk, és abban nevezetesen az említett kolozsvári collegium számára egy oly állandó fundust adjak és hagyjak, mely után való jövedelemből azon collegium nem csak jó karban és állapotban helyheztegethessék; hanem azután is annak dolga jobb móddal folytathassék, s előljáróinak, rectorainak, professorainak és felsőbb alsóbb tanítóinak illendő jutalmok úgy kipotoltathassék, hogy magok kötelességeiknek s zorgalmatosan s hasznosan megfelelhessenek.“

Ez adományának évi jövedelme felett ugyan azon évi április 26-án kelt, a hagyományt szabályozó iratában életére a következőleg rendelkezett:

1-sőben 500 mfrtot évenként vegyen az iskola az általa adni szokott zsuki malom szombati vámja helyett.

2.) 'Suki János bátyjáról rámaradt 4324 mfrt. adosságnak évi kamatját fizessék belőle.

3.) Püspök Lázár István és Bartha Mózes a kezelésért kapjanak együtt 100 mfrt.

4.) A mi megmarad, tőkésítettven csatoltassék az ajándékozott tőke öszvegehez.

A mely napon ajándéklevele, ugyan az napon kelt saját kezével írt végrendelete is, mely hogy annál nagyobb biztosságban legyen, még azon évi aug. 21-én átadta azt püspök Lázár Istvánnak és consistor Bartha Mózesnek, hogy halála történetéig jó gondviselés alatt tartassék a püspöki ládában, akkor pedig a fő vagy represent. Consistoriumban hiteles személyek előtt bontassék fel, mint ezt sajátkezüleg ráírta a borítékra.

A nemes jóltevő halála fájdalom hamar bekövetkezett; már a következő 1792-ik évben márt. 11-én megszűnt halandó lenni, földi életének 51-ik évében. Halála napján végrendelete Kolozsvárt Sándor János és Bisztrai József főkormányászéki titoknokok előtt felbontatott s három hó múlva Dombon a zsinati gyűlésben is felolvastatott. Tartalma a következő főbb pontokból áll:

Elsőben: A mely ingó jók néhai édes atyám 'Suki László úr halálával reám maradtanak, bátor azok igen keveset értenek, mégis azoknak potlására néhai kedves testvérem 'Suki Theresia életében széplaki P. Horváth Ferenczné asszony két gyermekeinek, vagy ha csak egy is maradna meg közülök, annak halállommal maradó ingó javaimból hagyok 4000 azaz négy ezer magyar forintokat; több akár mi névvel nevezendő ingó javaim pedig, valamelyek idevaló felső zsuki és ehez tartozó csak fiat illető jószágokban találtnak, ide értvén az akkor földben leendő vetések és egyéb jószág függő jövedelmét is, legyenek az ezen hazában törvényesen bevett unitária valláson levő közönségé, nevezetesen pedig abban a Kolozsvár szabad királyi várossában lévő unitarium Collegiumé. Melyet úgy rendelék, hogy halálom törtévé, azonnal az említett közönség és Collegium ezen rendelésem alább megnevezve lévő executorai vagy azok hirtelen nem találtnván, maga

akármej előjárói által, mindenekre kezét reá tévén, nevezett kedves testvérem gyermekeit köteles legyen az már megirt summával kifizetni. Ellenben pedig ezeknek úgy mint kedves testvérem gyermekeinek, valamelyek itten Zsukon s több ehez tartozó csak fiat illető jószágaimban lesznek, azokhoz semmi szavok ne legyen; a Collegium előjárói pedig köteleztetnek az oda hagyott ingó jokat akkori folyó áraikon pénzzé tenni, és a mi azokból bégyül állandó fundusul jó és bátorságos helyekre törvényes interesre kiadni s intereseket hűségesen beszédni és szedetni.

Másodszor: Az halálommal maradandó felső'suki és hozzá tartozó csak fiat illető jószágokban voltak a jószágok reám szállásakor ezen terhek: (a) Néhai már említett édes atyám 'Suki László ur váltott volt kezéhez elei által elidegenített jószágokat, melyeknek visszaváltásukra adott pénzt két harmad részben, mely megyen 3398 azaz háromezer háromszáz kilenczven nyolcz magy. forintokra és negyvennégy pénzekre, két testvéreimnek készpénzül én fizettem ki, s ennél fogva ezen teréhtől magam keresetemből én mentettem meg. (b.) Néhai 'Suki Mihály bátyám bizonyos contractus szerint maga jószágát terhelvén 3000 azaz háromezer magyar forintokkal, azt hosszas perlekedés után én mentettem meg ezen teréhtől, kifizetvén a mint az ítélet tartotta a mindjárt említett három ezer forintokat nevezett 'Suki Mihály bátyámmal egyezett testvérnénje leányának Ballya Sámuelné b. Kemény Ágnes asszonyinak. (c.) Meghalálozván édes atyám néhai 'Suki László ur testvére néhai 'Suki János ur nőtlenségben, és így magtalanul, a jószága jött kezemre s birodalmam alá 10,376 azaz tizezer háromszáz hetvenhat magyar forint és tizenöt pénz teréhvél, annyival maradván tudniillik adós néhai 'Suki János bátyám, melynek depuratiojára ha maradt ingó javait legszorosabb calculus szerint is 3000 azaz három ezer magyar forintokig veszem is fel (jóllehet koránt se értenek ennyit) hogy a több és még 7376 azaz hét ezer háromszáz hetvenhat magyar forintokat s tizenöt pénzket tevő részszerint fekvő jószág ne foglaltassék, tulajdon keresményemből kellett s kellett részszerint kifizetnem. (d.) Ezekhez járul az is, hogy néhai eleim által elidegenítve volt jószágot másoktól váltottam ki 2731 azaz kétezer hétszáz harminczegy magyar forintokig és tizenégy pénzkegig. Mely illetén terheknek lefizetése, s részszerint az idegenítésben volt részeknek visszaváltása a mint már megíratattott, tulajdon keresményemből esvén s részszerint ezután

kelletvén esni, tehát azoknak summájáig, mely együtt megyen 16,505 azaz tizenhat ezer ötszáz öt magyar forintokra és hetvenhárom pénzekre, halálom utánra hagyom és kötelezem a sokszor említett közönségnek és collegiumnak, felső magyar-zsuki jószágomat a hozzá tartozókkal együtt, úgy hogy mihelyen halálom történik, azonnal kezét reá tehesse, és mindaddig senkinek engedni ne tartozzék, míg az említett summa ki nem fizettetik.

Harmadszor: Kerestem ugyan Isten áldása után való tulajdon keresményemből néhai tekintetes Domokos György uramtól nemes Kolozsmegyében Meredgyón bizonyos részjószágot 256 azaz kétszáz ötvenhat magyar forintokban; t. Bogdán Diénes uramtól, nemes Dobokavármegyében Magyar-köblésön, bizonyos erdőt 714 azaz hétszáz tizennégy magyar forintokban, ezeket is tehát az említett summáig hagyom a már sokszor irt közönségnek és collegiumnak.

Negyedszer: zsuki és hozzátartozó jószágaimban, nap-pali és éjjeli szorgalmatossággal s nyughatatlansággal igen sokra becsültethető feles építéseket és jobbitásokat tettem ugyan, melyeket becsü szerint való árrakig hasonlóképpen hagyhatnék a hová és a kinek akarnám; de mivel oly czéllal és szándékkal vagyok, hogy mlgs. gróf és erdélyi gubernátor losonczy Bánffy György ur ő excjával olyatén egyezésre menjek, hogy ő excja megnyerhetvén a felséges udvartól, halálommal maradandó fiat illető jószágaimat, tehát Felső-Szováth-ot engedje az unitária valláson lévő püspökségnek és főbb oskoláknak, s ezen egyezésre királyi meg-egyezést munkálódjon ki, ezért én is ő excellentiájának említett jószágaimban lévő építéseimet és mindennemű jobbitásaimat minden fizetés nélkül általengedjem, a minthogy ezen feltétel alatt ezennel által is engedem, úgy mindazonáltal, hogy ha reménységen kívül ezen egyezés tökéletességre nem mehétne, vagy annak akármely akadályból teljeseése nem lehetne, tehát ezen esetben akárki nyerje meg jószágaimat, azon épittetéseimnek s jobbitásaimnak igaz becsü szerint való árokat, előre, míg a jószág birodalmába belépnek, lefizetni az említett püspökség számára állandó, és oly formán administrálandó fundusul, mint egyebekről rendeltem, tartozzék.

Ötödösör: A mely ingó javaim már nevezett kedves testvérem gyermekeire maradandó jószágokban halálomkor találatnak, azokat hagyom azon kedves atyámfiainak.

H a t o d s z o r: A melyeket pedig a sokszor nevezett közönségnek s collegiumnak hagytam, azok a mint említettett, tőkepénzekké tétettessenek, és örökös fundusul légyenek, mely szerint azoknak csak interesöket lehessen szükséges helyekre költeni, magokat pedig a tőkepénzeket semmi szükségben elkölteni s megfélegesíteni szabad nem lészen.

H e t e d s z e r: Azon tőkepénzből, mely ezen utolsó rendelkezésnél fogva kijön, és abból, melyet már kölcsön kiadtam, és ugyan ez máj napon költ levelem szerint sokszor nevezett közönségünknek valósággal általadtam, keze és birodalma alá bocsátottam, halálom utánra tizezer magyar forintok iránt, a többtől megkülönböztetve, ez állandó és változhatatlan rendelkezésem, hogy annak uzsorája kétfelé osztván, egyik fele része fordittassék a szegényebb unitária ekklézsiákban lévő fungens szükölködő, és vagy öregség, vagy egyéb szerencsétlenség miatt, vacantiában lévő szegényebb papok és hasonló özvegy papnék segítettésökre; a más fele része pedig esztendőnként tizenöt magyar forintjával adassék a magokat tisztességes magokviseletével, különös szorgalmatosságokkal és tanulásukkal megkülönböztetöt szegényebb tógás deákoknak, hagyván és bizván egyebekben és a több részének interesse iránt való rendelést, hová tudniillik, és mi formálag, s mennyi mértékben fordittassék? a főconsistorium egyenességére s igaz lelkeesmérétre.

A végrendelet többi része a végrehajtók neveit, a bezárást és hitelesítést foglalja magában.

'Suki László temetésére számos barátain és tisztelőin kívül megjelentek Zsukon az unitárius professorok s az egész tanuló ifjuság, — ez utóbbi hármóniát is csinált. A főtanácsi jegyzőkönyvben beirt végrendelete és ajándéklevele után egy pár lap tisztán maradt. Talán a nemes jöltevő emlékének volt szánva! Bárcsak ama pár lapot szentelik vala emlékének, mai ünnepélyünk bizonynyal szebb lenne.

Jótevény alapítvány nagyobb szükségben, kellöbb időpontban soha nem érkezett. Az unitárius vallásközönség Erdélyben, időnként töröktöl tatártöl pusztitva, 1622-ben több ekklézsiánkat elvesztve, 1638-ban Pécsi Simon szombatossága miatt megzavarva, hivatal- és kegyvadászó főurainak nagyrésztétöl elhagyva, — 1693-ban a kolozsvári óvári, 1718-ban a piaczsori főiskolájátöl megfosztatva, lassanként ösi javaiböl kiforgátva, számban is megfogyva:

valóban a mult század végén szegény állapotban, sanyaru helyzetben volt. Lenni vagy nem lenni: ez volt a kérdés. Szóljanak az adatok. A dómbói zsinati gyűlésben 1792-ben június 16-án számba vétetvén a kolozsvári collegiumnak régi fundatiója, valamint püspök Lázár István által 1789-ben némely dioecesisekben tartott generalis visitatio alkalmával pro stabili fundo Collegii begyűjtött pénzekről vitt jegyzék: úgy találták, hogy a collegium régi fundatiója állott 3367 magyar forintból és 47 pénzből, a gen. visitatio alkalmával pro stabili fundo Collegii begyűlt öszveg pedig 7965 mft. és 59 pénzből,¹⁾ öszvesen 11,333 mft. és 6 pénzből. Ez lett volna tehát egyik jövedelmi forrás, melyből a püspöknek és tanároknak fizetésöket venni kell vala. De már az említett számbavételnél megjegyezték a régi fundatióról, hogy annak egy része interesével együtt veszedelemben forgott. Valóban veszedelemben annyira, hogy a Perceptorum Libellusban 1791, 1792, 1793 és 1794-ben egy krajczár kamatbevétel vagy tőkepénz befizetés sincs feljegyezve. A pénztári kezelés sem lévén még abban az időben kelőleg rendezve, a mi kevés tőkepénze volt is a vallásközönségnek, az az ország minden részében volt kiadva, a mi már magában is nehézzé tette a kamatok bevételeét. A jövedelem másik ága a collegium két sütőháza után lett volna, a minthogy 1790-ben fizettek is a haszonbérleők egy évre 160 mftot és 80 pénzt, más évben 204 mftot, hanem e sütőházakra kiadás is volt, s így a tiszta jövedelem ezekből kevesebb volt a felhozott mennyiségnél is. Meg kellene emlitenem még az egyes pátronusoktól ígért tizedés malomrész jövedelmeket. 1750-től kezdve ily nemű ajánlat sok van bejegyezve a Körmöczy János püspök által összeirt alapítványi könyvben, de hihetőleg 1791-ig nagy részben megszűntek; én legalább a Perceptorum Libellusban 1791—94-ben csupán három ily nemű jövedelemre akadtam, s abból is az egyik 'Suki László 500 frtja zsuki malmainak szombati vámja díjában; a másik Torockói Ferenczné Tordai Zsófia a járai malma szombati vámjának jövedelme 42 frt. 84 pénz. A harmadik Hegedüs Áron 20 véka elegybúzájának ára 26 mft. 40 kr.

Ily nyomasztó körülmények között, mint nemes jóltevőnk írá ajándéklevelében, szüntelen való koldulással és collectázással kellett tartani és táplálni a vallásközönség előljáróit, rectorait és pro-

1) Gen. Prot. IV. pag. 220.

fessorait. A collectázás is a mellett, hogy sokra nem ment, sem egyforma, sem állandó jövedelmi forrás nem volt. A mit az eszerek ily czim alatt egy-egy zsinatra vagy főtanácsra vittek és átadtak, ritkán érte el a 200 mftot. A Perceptorum Libellusban évenkénti segélyről (annualis succursus) és nyári collectáról vannak feljegyzések, s ily czimek alatt tett a bevétel 620 mftot és 46 pénzt. A kolozsvári ekklezsia is, mely oly sokszor és nagy mértékben érezte buzgó szeretetét a főiskolával, többé nem segíthetett. Ma is fennálló díszes templomát akkor építette s maga is a vallásközönségnél keresett támogatást. A közönség és főiskola egész évi jövedelme 1791-ben nem volt több mint 1355 mft 40 pénz, s az utána következő évben 676 mft. 80 $\frac{1}{2}$ pénz.

Képzeltetni, hogy ily csekély jövedelemből sovány fizetéseket adhattak. Lázár István mint püspök, ugy látszik, a közpénztárból nem vett semmi fizetést, mint rector kapott 100, s mint professor 240, öszvesen 340 mftot. Pákei József professori fizetése volt 240 mft, szálláspénze 25 mft; a jegyzőséget vitte ingyen. Márkos György pap is lévén, fél professori fizetést vett 120 mftot. Ugyanennyit kapott 1792-ben professorsága első évében Nagy Zsigmond. A tordai professor kapott 120 mftot. Egy kolozsvári köztanító a poetika classisban 32 mftot; a rethorikában 16 és a németben 8 mftot. A deákok kaptak havi osztalékot 10 mftot. S bár ezt kaphatták volna pontosan! — megkapták néha egy év mulva. Püspök, tanár özvegyeinek, árváinak gondozásáról szó sem lehetett. Ha önfeláldozás ma is nálunk a tanári pálya, az volt az bizonynyal az említett időszakaszban.

S itt nem határozódott a baj. A 18-dik évszáz utolsó felében a tudományok új életre serkenésével az egyházi élet színe Europaszerte megváltozott. Locke, Kant, Schelling philosophok; Voltaire, Rousseau francia irok; Ernesti, J. D. Michaelis, Lessing, Venturini, Rosenmüller, Eichhorn német theologusok új és egészen szabad szellemü mozgalmat keltettek az egyház terén is. A jezsuitarend eltöröltetett. Hazánkban József császár szabad egyházi intézményeket adott; a kitört francia forradalom sokat ígért: szóval a szabad szellemü unitárizmus jövője annyi balszerencse után derülni látszott; annál szomorítóbb lehetett az anyagi szükségnek érzete azok előtt, kik az említett külmozgalmakat ismerték — pedig a külföldön képzett tanárokon kívül is többen ismerték — és ide haza iskoláinkat, temlomainkat ro-

mokban látták. Az unitárizmus vallásigazságainak és szabad elveinek megtartására, tovább fejtésére és terjesztésére iskolákat kellett építeni mindenkinek előtt.

Ily nagy szükségben, ilyen időpontban nyerte vallásközönségünk 'Suki László ajándékát és hagyatékát. Ez által a helyzet, ha nem is rögtön és nem is gyökeresen, de lassanként s legalább részben sokat javult. Ennek megértésére szükséges néhány sorban a hagyaték sorsát és eredményét is előadnom.

Az adománylevélben felhozott 26,405 mfrtot és 20 pénzt, a mint fennebb is említém, még életében átadta a vallásközönségnek kezelés s illetőleg használat alá. Ez összeg 2968 mfrt és 51 pénz kamat hátralékkal felment 29,373 mfrt és 71 pénzre.

A végrendelet 1-ső pontja szerint az ingó javak elárvereztetvén, azokból bekerült a vallásközönség részire 12,724 frt. 8 pénz.

A testamentomnak 4-ik pontja értelmében a püspökségnek a szováti jószágot kell vala megnyerni. Lázár István püspök, ennek érdekében, a mit lehetett, megtett. Kormányzó Bánfi Györggyel azonnal értekezett s még azon évi tavaszon a királyi Felségnél is kérelmezett Bécsben, ¹⁾ a mint erről a dómbói zsinaton maga tett jelentést jun. 29-én 1792. Hasztalan. 'Suki László halála hamarabb jött, mintsem a kormányzóval szándékolt egyezményt a szováti jószág iránt alá írhatta volna, így a kormányzó is keveset tehetett. Egy ideig a végrendelet értelmében a vallásközönség mind a zsuki jószágra, mind a hozzá tartozó jószágrészekre rátette ugyan kezét s birtokába vette, de mivel a fiscus perelni kezdett, s a vallásközönségnek csak a javításokat és beruházásokat illető követelése volt a jószágon, már a következő 1793-ik évi főtanácszon átengedte azokat főgondnok P. Horváth Ferencz birtokába gyermekei részére, mint a kik 'Suki Lászlónak legközelebbi rokonai voltak, oly feltétellel, hogy a testamentom 2-ik, 3-ik és 4-ik pontjánál fogva a vallásközönségnek s collegiumnak hagyatott azon jószágokban lévő minden terheket, jobbitásokat és azoknak legális interesseit, ugy az investitura summákat s azoknak interesseit minden hiba s fogyatkozás nélkül befizeti a tisztelt közönségnek s collegiumnak. ²⁾ Az egyezménylevelet azonban többféle viszontagságok után csak a káli zsinaton 1796-ban julius 9-én köthették meg és írhaták alá. Az egyezményből kitetszik, hogy a zsuki jószágon volt terü és a javítások összege felment 32,229 mfrt. és 77 pénzre.

1) Gen. Prot. pag. 239. — 2) Gen. Prot. IV. pag. 276. nro. 45.

A meregyői részjóságért bekerült 256 mfrt; továbbá tőkepénzekben, melyeket az alapító úr részint végrendele előtt, részint azután kötlevelekben kiadott, kapott még a vallásközönség 3478 mfrtot és 32 pénzt.

A 'suki-fundációnak egész összege ment ezek szerint 79,061 mfrt, 88 pénzre. Ennyi pénz mai nap is szép összeg, de jóval szebb volt akkor, midőn egy véka magbuzát 30 pénzen, tizenkét béres ökröt 570 mfton s egy tehenet 20 mfton adtak el. Több volt az akkor, mint ma 100,000 ezüst forint.

E nagyszerű alapítvány lehetőségessé tette a fizetések javítását. Ha a püspök nem is nyerheté meg a szováti jóságot, de a boldog emlékezetű hagyományozó halála napjától számítva a zsuki és hozzátartozó jóságrészekben megbecsült javítások özvegenek — azaz 15,110 mfrt és 4 pénz — kamatját, mi évenként 906 mfrt és 60 pénzt tett, több rendbeli főtanácsi végzés következtében a testamentum értelmében megkapta; 1798-ban pedig a kolozsvári főtanács püspök Lázár Istvánt addigi professori és rectori hivatalától, sok dicséret mellett, saját kérelmére felmentvén, a püspöki fizetést a közönség pénztárából 1000 mfrtban megállította. ¹⁾ Ily fizetésadásra csak a zsuki-hagyaték tette képessé a pénztárt.

Következett a professori fizetések javítása. Ezt kérni még a dombói zsinaton 1792-ben eléállott a püspök, de sikertelen. Több sikerrel szorgalmazta egy évvel később a kolozsvári főtanácson főgondnok Horváth Ferencz. Ugyanis ekkor Lázár István-, Pákei József- és Nagy Zsigmondnak két két száz rfrt fizetésök még ötven ötven rfrttal pótoltatott, tehát 300 mfrtra emeltetett, a 100 mfrtből álló rectori fizetés meghagyatván. Márkos Györgynek, ki addig is félprofessori fizetést vett, fizetése 25 rfrttal, a tordai rector fizetése pedig 40 mforintokkal pótoltatott. Az illető professorok köszönettel vették ezt is, azonban nem találták az alapítvány céljának megfelelőnek; ²⁾ a miért is 1796-ban a káli zsinaton, 1797-ben s ismét 1799-ben a kolozsvári főtanácson szorgalmazták fizetésök javítását. Az illető főtanácsok hajlandók voltak erre, de minthogy az adósok a kamatokat nem fizették pontosan, sőt némelyek még az elárverezett javak árát sem fizették ki, tetemesb fizetésjavításokat nem tehettek. ³⁾

1794-ben jan. 20-án a kolozsvári főtanácson intézkedtek a

1) Gen. Prot. IV. pag. 263, 264. — 2) Gen. Prot. V. pag. 181, 182. 3) Gen. Prot. IV. pag. 373. V. pag. 40. 90. 258.

szegény papok, özvegy papnék, valamint a szegény tanulók sorsa javítása iránt is. E célra 'Suki László — mint fennebb láttuk — 10,000 mft. alaptőkét adományozott, úgy pedig, hogy a kamatból 300 mft. a szegény papok és papnék, 300 mft. pedig a tanulók segélyezésére fordítottassék. A segélypénzt az illetőknek még azon évben kiosztották és kiosztják időnkben is minden évben. Az első alkalommal részesült benne 12 pap, 2 lévita, 18 özvegy s azóta hányan! Hány könyecseppet törölt le ezzel 'Suki! és hány ifju tehetséget segített célja felé!

Még nagyobb eredmény az, hogy nagy részben a 'Suki-alapból fölépült 1800-tól kezdve főiskolánk, melyben jelenleg ez ünnepélyt is tartjuk; Kolozsvártt egy professori, Tordán egy rektori ház, s Kereszturon iskola épülhetett a közpéztár segélyével.

'Suki László hagyatéka más oldalra is jótékonyan hatott. Az egyházi közigazgatás Kolozsvártt megerősödött. A közpéztár rendezése szükségessé vált, a minthogy rendeztetett is; az önbizalom erősödött, az áldozatkészség új lendületet nyert: Felső-dobófalvi Maróthi István még 1792 nov. 20-án 10,000 magyar forintot hagyott az unitárius vallásközönségnek és a kolozsvári collegiumnak állandó tőkéül, hogy — a mint mondja testamentomában — ne láttassék a többiek között egészen holt és érzéketlen, haszontalan tag lenni akkor, a midőn a közönség és iskola az Istentől rendelt Nehemiások által, mint phoenix porából, elevenedik. Főgondnok Horváth Ferencz 1793-ban és 1794-ben a zsuki jószág megnyerése idejétől kezdve iskoláinknak a zsuki, szováti és kötelandi jószágainak terméséből 30-dot ajándékozott — s 13 évvel később a fundatióknak egy egész hosszú sora nyílt meg. Nem munkált-e ezekben 'Suki László szelleme? S a kolozsvári iskolának egyik akkori szerény tanulójaiban, később főkormányászéki tanácsos, Augustinovits Pálban — vajjon nem 'Suki László adománya keltette-e fel az eszmét és igyekezetet, egykor a vallásközönségnek szintoly jóltevője lehetni? Ugy hiszem, az. Ily szép és jövőre kiható eredményeket mutathatni fel 'Suki László adományából s hagyatékából.

Az illető méltánylatot vallásközönségünk akkori előjáróitól hálátlanság lenne megtagadnunk. A főgondnok P. Horváth Ferencz értelmes, buzgó és tevékeny férfi volt. Az iskolák vagyonának kezelése, a tanítás jobb móddal való folytatása mellett hol személyesen, hol levelei által többször felszólal, a közigazgatásban célszerű újításokat tétet s e mellett anyagi áldozatokat is hoz. Lá-

zár István, a püspök, korának testben és szellemben egyik díszé. Püspöksége 1786-ban kezdődvén, 25 évi lelkes és fáradhatlan felvigyázása alatt két iskola, két professori lak s vallásközönségünk templomainak legalább egy harmada épült fel. Jegyzőkönyveinknek csaknem minden sorában vezető, rendező és buzditó szellemének nyomaira találunk. Szentiványi Samuel mint a testamentum végrehajtója s több éveken át a collegium felügyelő-gondnoka, Páker József mint tanár s főjegyző szintén híven fáradoztak a közjóért. Mindazáltal a megemlékezés legszebb koszoruja egyházi életünk ama korából 'Suki emlékét illeti.

S midőn ez emlékek egy szerény koszorut nyújtani én is szerencsés voltam, nem tehetem, hogy záradécul egy megjegyzést ne tegyek. Bár mily szép volt az alapítvány eredménye, 'Suki László többet vélt általa eszközölni, azt akarta, hogy a collegium ne csak jó karba s állapotba helyeztessék, hanem azután is annak dolga jobb móddal folytathassék. S lám! ha utána nem jön Augustinovits, Maróthi Koncz János, Jobbágy András és annyi más áldozó, iskoláink és vallásközönségünk helyzete ma is igen szomorú volna. S még jövőre sem szabad az áldozatoknak megszűnni. Az élet szükségtelen szükségéinek szaporodásával, az ismeretek terjedésével: a tanító erőknék és eszközöknek — így a nevelési alapnak — is nevedenie kell. S én reménylem is, hogy jelenben, vagy már a közel jövőben, talán e közönség sorából állanak elé lelkes férfiak és asszonyok, kiknek áldozata egykor szintoly jótékony eredményt mutat fel, kiknek emléke szintoly becses lesz a maradék előtt, mint előttünk 'Suki Lászlóé, nem akarom hinni: az utolsó 'Sukié.

Nagy Lajos,
tanár.

IX.

Javaink czélszerű használása.

(Egyházi beszéd.)

Amint minden ember vette az ajándékot, azonképpen sáfárkodjék abból egymásnak. 1. Pét. 4, 10.

A föld határain mindenütt Isten ^{nek} megmérhetetlen áldásával találkoznak szemeink; úgy, hogy mi is elmondhatjuk a ~~szó~~ költővel: Isten a földet bőséggel gazdagítja. S bár a föld temérdek gazdagsága, annak minden lakóira kiterjed, abból mégis minden más teremtmények felett az embernek jutott legnagyobb rész. A természet országai az ő számára tárják fel kincseiket, a föld az ő javára termi dús gyümölcseit — s mindezeket ő használja fel a maga czéljaira. A földnek e megmérhetetlen javai is mind Isten jóságának és szeretetének bizonyosságai. De sokkal inkább tanuskodnak Istennek különös kegyelméről: a szellemi és erkölcsi javak, melyeket Isten a földön egyedül az embernek ajándékozott. A gondolkozó ész, nemes szív, a szépre és jóra törekvő vágy és akarat, ezek azon magasztos tulajdonok, melyek az ember fogalmát oly nagygyá s a földön mindenekfelett valóvá teszik; melyek által nemcsak a földnek, de a végetlen világnak is polgárává lesz. Ámde ha az Isten az embert annyi áldásokkal boldogítja, ha más teremtményei felett annyi kiváltsággal ruházta fel: egyszersmind nagy és terhes kötelességeket is szabott elébe; kötelességeket önmaga, a társadalom, vallása, nemzete és az emberiség iránt Ezt teszi az alapul felvett ige: A mint minden ember vette az ajándékot, azonképpen sáfárkodjék abból egymásnak. Ugy van, k. ai. sokak és nagyok a mi kötelességeink, melyek éltünk feladatát teszik; s életünk feladata az előnkbe szabott kötelességek megismerésében és teljesítésében áll; itt van az a mező, melyen az ember megdicsőítheti magát, megszerezheti Isten és embertársai szeretetét, s szívébe a valódi boldogság s nemes önérzet égi kincseit. Nyomorult teremtményné süllyedhet az

ember, eltorzíthatja a remek alkotmányt, melyet benne Isten keze alkotott; vagy felemelkedhetik az erkölcsi nagyság dicső magassalára: a szerint, amint felismert kötelességeit elhanyagolta, vagy erejéhez képest betöltötte.

Vizsgáljuk azért, ai! e szent órában, hogy szellemi s anyagi javainkkal kapcsolatosan, melyek a mi kötelességeink; vagyis miként kell sáfárkodnunk a vett javakkal?

Legbecsesebb kincsei az embernek a lelki tehetségek. De csak akkor valódi kincsek ezek, ha érvényesítjük, felhasználjuk a jóra. Másképp elásott kincsek, melyek sem magunknak, sem másoknak nem használnak. Az emberi szellem munkásságának folyása mind az, a mi e földön szép, nagy, jeles és dicső valaha létre jött. És csak a szellemi élet magasztos terén vihetünk végbe tetteket, melyek állandóan boldogító hatásuk nem csak saját környezetünkben, hanem az egész emberiség életében. Itt kínálkozik a legszebb és legjobb alkalom maradandó becsü tettekkel bizonyítani meg, hogy örök-életre vagyunk hivatva, felhasználván a dicső előnyöket, melyekkel a világ úra minden más teremtményeitől megkülönböztetett, a gondolkodás erejét, a szív nemes hajlamát és az akarat szabadságát. Minthogy pedig ezen drága kincsek, szellemi és erkölcsi javaink, eredetileg kifejtetlenek: mindennek előtt arra kell törekednünk, hogy azokat kifejtsük, miveljük és gyarapítsuk. Mert Isten megáldott ugyan e drága javakkal, de azok csak úgy lesznek hathatós tényezői boldogságunknak, s csak akkor segíthetnek a tökély felé irányzott törekvéseinkben, ha azokat a legnagyobb szorgalommal ápoljuk és miveljük, ha magunkat a szellemiekben minél inkább erősíteni törekszünk. Az általános jóllétnek, az emberi boldogságnak — a szellemi erősödés és kifejlés nélkülözhetetlen feltétele. Kiképzett, nemes irányban fejlesztett szellem a legjobb segédeszköz az igazat megtalálni, a szépet megalkotni és a jót cselekedni. Mivelnetek kell hát a lélek tehetségeit s mivelés által gyümölcsözővé kell tennetek. Mi nem másképp, mint szakadatlan tanulás és gyakorlás által történhetik. Tanulnunk kell mindnyájunknak, ai! Ez boldogságunk visszautasíthatatlan feltétele, erre hív a kor erősen intő szava, ezt parancsolja idvezítőnk is tanítványaihoz intézett e nagy jelentőségű mondásában: Legyetek tökéletesek, mint a ti menyei atyátok tökéletes. Tanulnunk kell most még sokkal inkább mint

valaha, midőn a szellem hatalmát a világ mindinkább elismeri, midőn népek és nemzetek ezt tűzték dicsőségök lobogójára. Tanulnunk kell, mert a tudomány, műveltség, erkölcsiség és vallásosság, a szellemi élet ezen hatalmas elemei, teszik az embert valódi emberré, a népet nagygyá és boldoggá. Szellemi tehetségeink kifejtése, a tudomány és erkölcsiségben való minél magasabbra haladás teszen képesekké minket arra: hogy az emberi élet legfenségesebb célját felfogjuk, s az ezen célhoz vezető minden kötelességeinknek világos ismeretére juthassunk. Ámde tudni még nem elég, az ismeret magában még mit sem használ, ha nem termékenyítő az életre. Fel kell használnunk hát ismereteinket; az apostol utasítása szerint, a mit tanultunk, cselekednünk kell az okat. ¹⁾ Cselekedjük tehát a melyeket tanultunk, az az: munkálkodjunk megszűnés nélkül nem csak szellemi tehetségeink kimiveléseért, hanem hogy azokat mi magunk- s embertársainkra nézve hasznosítsuk is. Küzdés nélkül nincs érdem, munka nélkül nincs igazi jutalom. Folytonos munkásságot kíván tőlünk már maga az élet ezer nemü szükségeivel; erre serkent a természet szemlélése, ezt teszi kötelességév Jézus is minden kereszténynek.

És mégis hányan vannak, kik komoly foglalkozás nélkül tétlenségben heverik el az élet drága perceit; hányan vannak, kik sopánkodás, panasz és sohajtozás között várják a munka nélküli örömet és boldogságot, nem gondolva arra, hogy az ember kötelessége nem tétlen sohajtozás, hanem küzdelem és munkálkodás? és hányan nincsenek olyanok, kik visszaélnék a hatalommal, mit az ismeret adott kezökbe s feladatuknak hiszik ostromolni mindazt, a mi szent és nemes, ha önző céljaik úgy kívánják. Hányan vannak, fájdalom, kik nem felebarátaik boldogságát, hanem éppen ezek boldogságának eltiprását forgatják elméjükben; ~~nem az igazság védelme, s az erkölcsi jó gyarapítása céljok, hanem elnyomás és jogtalanság; nem a társadalom, egyház, haza és emberiség javának munkálása, hanem ezek jóllétének és boldogságának megrövidítése, valahányszor abból magoknak hasznot remélnek. Oh az ilyenek hűtelen sáfárai Isten adományinak, nem építői, hanem rontói Isten országának. De jaj annak, ki ilyenén módon támad teremtője ellen; jaj annak, ki az urnak dolgát cselekszi csalárdul, megfizet annak az ur az ő utai szerint!~~

1) Filep 4, 9.

Forduljunk el, ai! az ily hűtelen és gonosz sáfároktól! Kívessük a szent leczké szavait s legyünk hív sáfárai a reánk bízott lelki ajándékoknak. Sáfárkodjunk azokból legelsőbbben is családunk javára. A világ mulandó javai: az emberek tömjénezése, ~~gazdagság, rang, hatalom~~, nem képesek kárpótlást nyújtani, ha házadban szerencsétlen, boldogtalan vagy. Ellenben legyen a világ bár mily mostoha irántad, kipótolja azt a családi kör, ha annak szentélyében szeretet és boldogság ölelő karjai várakoznak reád. Azért, keresztény barátom, hogy e szentélynek állandóságát biztosítsad, soha meg ne felejtkezz házad népének boldogságáról. Használd szellemi tehetségeidet gyermekeid erkölcsi hajlamainak kifejlesztésére és nemesítésére. Oh mert nem az boldogitandja őket, hogy számukra kincshalmazokat hagysz, hanem ha elméjüket és szívüket az erénynek és bölcseségnek mindennél drágább kincseivel gazdagítod. Sáfárkodj lelki tehetségeiddel legközelebbről családod érdekében; mert sok boldog család alkotja a boldog társadalmat, a boldog hazát.

Mint keresztények, hasznosítsuk szellemi tehetségeinket az anyaszentegyház javának munkálásában. (Az egyháznak, mint szellemi és erkölcsi intézménynek, az emberek erkölcsi javítása, a vallásos miveltés és felvilágosodás terjesztése lévén célja, e cél elérését elősegíteni minden keresztény embernek szent kötelessége. Mint a természetben a nap jótékony melege a növényéletre, — oly áldásteljesen hat az egyház a kebelében hirdetett szent vallással s a védszárnyai alatt levő tanintézetekkel az erkölcsi életre, a miveltés, tudomány, isteni félelem tanítása, erkölcsi természetünk nemesítése, az igazság és önbecsérzetünk megismertetése által; támasza lévén e képen a polgári államnak s kifogyhatatlan táplálója másfelől a szellemi életnek. Azért nemes és Isten előtt kedves kötelességet teljesítünk s a közjót mozdítjuk elő, midőn lelkünk és szívünk tevékenységét az egyháznak szenteljük. Ne feledjük ezt soha, ai! és így hív sáfárai leszünk a nekünk adott szellemi s erkölcsi tehetségeknek.)

Mint honpolgárok, sáfárkodjunk szellemi és erkölcsi javainkkal hazánk, nemzetünk boldogságának előmozdítására. Mind azt, mi egy hazát nagygyá, virágzóvá és boldoggá teszen, az emberi szellem hatalma alkotta s az tarthatja fenn. Ezért mondja a költő: „Szenteld, oh magyar, hazádnak kebled szebb érzelmeit.“ A haza és nemzet mivelődését, haladását feltételező minden intézmé-

nyek virágzó állapotra emelése, a nyelv és irodalom mívelése, tudomány és míveltség terjesztése, szóval, a hazának szellemi élete, mind mind a honfiak nemesebb természetének fáradhatatlan munkásságától függ. És a mi legfontosabb tényezője a haza s nemzet boldogságának, a mi nélkül a haza csak tengődik és sorvadoz, s a nemzet alásülyed: a szabadság is a szellem fegyverével kivívható s állandólag csak ez által fentartható. Széles tér áll tehát nyitva minden honfi előtt, melyen szellemi munkásságával hazája boldogságát eszközölheti. Használjátok hát, ai! lelki tehetségeiteket, az ész mindenható tüzét, s a szív lángoló érzelmeit e dicső célra. Vigyétek áldozatul a lélek és szív munkásságát a haza szent oltárára. Jó erkölcs, tiszta és szilárd jellem, rendíthetetlen hűség és megtörhetetlen hazaszeretet, ezek azok a magasztos tulajdonok egy honfikebelben, melyek teremtik és megtartják a hazának és nemzetnek legdrágább kincseit: dicsőségét, szabadságát s ezekből folyó boldogságát. Fartsuk ezeket, ai! mindenkor szemeink előtt, s akkor mint jó honfiak s honleányok híven sáfárkodtunk a szellemi ajándékokkal.

Végezetre sáfárkodjunk szellemi tehetségeinkkel az egész emberiség hasznára és boldogságára. Kövessük Jézus dicső példáját, ki szerette, javította s ez által a boldogság elérésére segítette az embereket, különbség és személyválogatás nélkül. Szeressük és javítsuk mi is egymást. Szerzett ismereteinket közöljük mindenkivel, hogy mindenek gyarapodjanak és boldogittassanak általa. Arra munkálni, hogy az emberiség a józan tudományban, a vallásossággal párosult míveltségben megállapodás nélkül előre haladjon, hogy a bűn a földről mindinkább eltávolittassék, az erkölcsök javuljanak és tisztuljanak, és így Isten országa e földön az emberek között minél nagyobb és szélesebb kiterjedést vegyen; erre hatni és munkálni, mondom, minden keresztény ember hivatva van. De különösen hivatva vannak azok, kiket az isteni gondviselés mások felett kiválólag több szellemi tehetséggel áldott meg, s kiknek, ugyszólva, kezökbe tette le az emberiség szellemi életének vezérlését. Ti azért, kiknek hivatástok az emberek javítása, nevelése, használjátok fel lelki tehetségeiteket, az ész hatalmát s a szív jóságát — e szent kötelesség hű teljesítésére. A ti megbizatóstok a legszentebb megbizatóstok, a ti kezetekbe a legdrágább kincs van letéve. Ti vagytok a világ világosságai. Oh világossítsátok az embereket, ne rejtsetek véka alá a gyertyát, hadd lássanak a setét-

ben tévelygök. Nektek mondja Jézus: Ugy fényljék a ti világosságtok az emberek előtt, hogy lássák jó cselekedeteiteket s dicsőítsék mennyei atyátokat.

Használjátok hát, ai! azon a helyen, a melyre titeket az isteni gondviselés állított, szellemi tehetségeiteket istenes célokra. Hasznossá tenni életünket a tehetségekkel, melyeket Isten ajándékozott, — magunkra és másokra nézve, ez az élet feladata s ennek megoldásából származik a valódi boldogság; sáfárcodjatok Istentől nyert tehetségeitekkel a szépnak, jónak és igaznak terjesztésére. Működjétek a reátok bizott kincsekkel a család, egyház, haza és emberiség szent érdekében. Tegye mindenki fáradhatatlanul a maga kötelességeit ahoz képest, kinek mennyi talentum adatott.

Ekként cselekedve, czélszerűen használjátok szellemi tehetségeiteket s hiv sáfárai lesztok azoknak. Az életben mindenütt embertársaitok áldása és szeretete kisérend titeket. S midőn eljövend ama nagy nap, melyen számot kell adnotok sáfárságtokról: nem remeg szívetek, hanem oly boldogság érzetével, melyet csak nyugodt lelkiismeret adhat, örömmel mondjátok: i m e a t y á m, a m u n k á t, m e l y e t r e á m b i z t á l, e l v é g e z t e m.

Eddig a szellemi ajándékokról szóltam, mint becsesebbekről; most ezekhez csatolom az anyagiakat is. (Előre bocsátottam amazokat azért is, mert hogy anyagi javainkkal bölcsen sáfárcodhasunk, szellemi kincsekkel: miveltséggel, tudománnyal, életbölcse-séggel kell birnunk előbb, a szellem tanítván meg bölcsen használni az anyagot. Mig egy mivelt, józan észszel, a szépre, jóra fogékony szívvvel bíró ember — magasabb erkölcsi szempontból fogva fel az anyagi javak rendeltetését — azokból a közjóra készséggel hoz áldozatot; addig a miveletlen, kiben hiányzik a szellemi emelkedettség, a vagyont talán egyedül saját testi szükségéi kielégítésére ajándékozottnak hiszi. És e téves felfogás akadályozza őt abban, hogy vagyont annak valódi rendeltetéséhez képest használja fel.)

Miután az ember testből is áll, kétségen kívül az anyagi javaknak is nagy fontosságú szerep jutott az emberiség háztartásában. (Mert valamint csak szellemi erők czélos használata által lehet az anyagi javakat megszerezni és megtartani: ugy semmivé lenne minden földi nagyság és dicsőség, a szellemnek minden nagyszerű műve, a földi javak segélye nélkül.) A szellem és anyag

~~tehát~~ egymást kiegészítik és gyámolítják. Hogy a vagyonnak veszélyes oldalai is vannak, nem lehet tagadni; de hogy okosan használva, nagy isten-áldása, az bizonyos. Áldás, ha nemes czélokra használjuk, — míg máskép a legnagyobb átokká fajulhat. Mert igaz az az állítás, hogy a gazdagság oly anyag, melyből lépcsőt csinálhatunk vagy az ég, vagy a pokol felé. Avagy nem ismertek-e emberek, kik gazdagságukban elkevélyedve, elfelejtkeznek azon kötelességeikről, melyeknek teljesítésére éppen vagyoni állásuknál fogva köteleztetnek, mert a kinek sok adatott, attól sok is kívántatik, — s a helyett, hogy a szenvedők iránt részvétet mutatnának, a szűkölködők nyomorait jótéteményekkel enyhítenék: megvetéssel nézik le szegényebb sorsu embertársaikat s hideg közönnnyel utasítják el, az éhezöket?

És valyon nincsenek-e elegenden az emberek között, kik vagyont és a befolyást, hatalmat, mit amaz kezökbe ad, embertársaik elnyomására s azok mivelődésének, az erkölcsiségben való haladásának akadályozására használják?

S míg az eként elnyomottak az őket éppen úgy, mint bárkit megillető emberi jogokról alig eszmélve, s a szellemi felvilágosultságról, miben Jézus különbség nélkül minden embert ohajt részeltetni, fogalommal sem bírva, örökös egyformaságban görnyednek az izzasztó testi munka sulya alatt: addig lelketlen elnyomóik pazar kényelemben, dús lakomák között szövik tovább önző céljaikra sötét terveiket. És a nélkül, hogy sokat kellene keresnetek, találtak az emberek között olyanokat is, kik a telhetetlenség hitvány szenvedélytől ösztönöztetve, anyagi javaikat arra használják fel, hogy embertársaikat megrabolják, s miként a koronás próféta mondja: egymást elnyeljük.¹⁾ Bizony ma is megtörténik számtalanszor, hogy a gazdag elveszi a szegénynek egyetlen bányáját. Oh az ilyenek gonoszul sáfárkodnak Isten adományival. Viszsaélnék a becses javakkal, melyeket Isten reájok bizott, hogy azokkal közhaszonra sáfárkodnának. De ne higyjétek, hogy az ilyenek is kikerüljék a bűnnek büntetését, a közvélemény átkát s lelkiismeretök mardosását.

~~(Hogy a gazdagság magában s főleg rosszul használva, az embert boldoggá nem teszi, az kétséget nem szenved. Hol nincs tiszta szív, nyugodt lelkiismeret, hol hiányzik a test egészsége: ott a földi javak bősége nem adja meg a valódi boldogságot. És józan~~

1) Zsolt. 35, 25.

ész, életbölcse ség, s feddhetetlen erkölcs hiányában, ha Croesus volnál is, kezeidből a gazdagság elrepül, mint a sas. 1)

Amde ha magokban nem elégségesek is a föld javai arra, hogy azoknak birtokosát boldoggá tegyék, az ég nemesebb ajándékival együtt célszerűen használva: a jóllétnek, boldogságnak hatalmas eszközei. Mert mondjátok csak k. ai. ! hogy a mellett, hogy az embert az életre szükséges vagyon annyi kísértettől megóvhatja, a mellett, hogy egyéb kötelességeink teljesítésére a szükség nem érzése első feltétel: szerezheth-e valami az emberi szívnek nemesebb örömet, mint a jótétemény és áldozatkészség gyakorlása? Valóban szép és boldog élete van egy oly embernek, kit az isteni gondviselés azon kedvező sorsba helyezett, hogy övéi s mások javára, a társadalom, egyház, haza és emberiség szellemi és anyagi jólétének emelésére vagyoniilag képességgel bír s ahoz jó lélekkel van megáldva. S ha irigyelni lehetne a vagyonosabbak sorsát, az egyedül azért történhetnék, hogy ők több jót tehetnek. >

Valamit szellemi tehetségeinkkel kötelesek vagyunk hatni és munkálni nem csak magunkért, hanem az egész emberiségért: szintegy az anyagi javakat sem csak egyesek hasznáért adta az Isten, hanem azért, hogy azokból embertásaink javára sáfárkodjunk s mindenre, a mi a társadalom közjavát és boldogságát előmozdítja, készséggel áldozunk. Ne feledjük hát, ai. ! hogy az anyagi áldások csak eszközök a nemes és bölcs ember birtokában. Keressük őket, de nem a fősvény szerelmével. Becsüljük meg s gyarapítsuk vagyónunkat, ha módunk van rá, nem mint a tékozló fiú; de vigyázzunk, ne is zárjuk el a világtól, mivel Isten megáldott. A vagyon oly kincs magában, melyet a rozsdá megemésztt s a lopók ellophatnak; a mi kötelességünk olyan kincseket szerezni velők magunknak, melyet sem a rozsdá meg nem emésztt, sem a lopók el nem lophatnak. A tért kimutattam fennebb, melyen vagyónunkkal is hatnunk és boldogitanunk kell. A család, egyház, nevelő intézetek, haza, az emberiség: joggal követelik mindnyájunktól, hogy kiki tehetsége szerint tegyen és áldozzon. > szegény asszony fillére épen oly becses itt, mint a gazdag ezerei. Vagyonából mindenki azt használta fel legjobban, a mivel az értelmesedést, közfelvilágosodást, az erkölcsök tisztulását, a jóllétet s megelégedést valamiképen előse-

1) Péld. 23, 5.

gitette; magának pedig elismerést, szeretetet, tiszteletet s bensőleg lelki nyugalmat s örömet szerzett.

Igy cselekszik a hív sáfár, ai! így cselekszik a jó keresztény, így az igazán felvilágosodott lelkű s nemes keblű ember. Magának él másokért, s másoknak él magáért. Az ő lelke össze van forrva vér- és hitrokonival, honfiaival, össze az egész emberséggel. Azoknak boldogsága az övé is, s midőn másokért fárad és áldozik: méltón várhatja azt a boldogságot, melyet az Úr ígért az igaz sáfároknak.

A mint minden ember vette az ajándékot: azonképen sáfárkodjék tehát abból egymásnak; és teljesedjék be Jézusnak eme mondása: Ha ezeket tudjátok, boldogok lesztek, ha cselekszitek. Ámen.

Májai István,
tanár.

X.

Nevelési igények.

(Egyházi beszéd.)

Mert kicsoda ti közületek az ember, ki az ő fiának követ adjon, ha ő tőle kenyeret kér? Máté 7, 9.

Az evangéliumi nyelv egyik kiváló szépsége, hogy a legbensőbb s leggyöngédebb viszonyt, s az ebből folyó kötelmeket egyszerű képbén, s mégis a legtalálóbb kifejezésben szokta feltárni a lélek előtt. Hisz a magasabb ihlettség nem keresi az áradozó dagályt, s az első érzés szava legelőbb kap visszhangra a megtalált szív első dobbanásában!

A felolvastam szent ige is ilyen hely. Nem igyekszik itt az evangélista áradozó s válogatott szavakban magyarázni és fejtegetni a viszonyt, mi szülő és gyermeke közt létezik, s hosszú sorban számlálni elő a kötelmeket, melyek e viszonynak úgy is természetefes következményei; csak egy egyszerű s mindennapi képet ragad ki az életből, de ebben benne van mind az, mit e viszonyról beszélni, sőt több — mind az, mit e viszonyban érezni lehet.

„Kicsoda ti közületek az ember, ki az ő fiának követ adjon, ha ő tőle kenyeret kér?“ — mondhatott volna-e ennél nektek többet az evangélista, s láthatott volna-e ennél mélyebbre sziveitekbe, oh szülők? Hát nem volt-e ember, maga az evangélista is, hogy — a mint e kérdést föltevén — el ne némult volna egy perczre szava, mig szemé a körülálló nők és anyák könyvével s mosolyával, a gyermekek ártatlan arcza epekedő odaadásával, s a férfiak és atyák redőző homlokával s szemek lánglövelletével találkozott? S nem hiheté egy tekintetből, hogy azok, kiknek szólott, legalább szívökkel értették szavát, midőn — végig tekintve rajtok — látta, hogy az anya még egyszer oly forrón csókolja meg, s még egyszer oly melegen szoritja keblére magzatát, s hogy az atya örömkönyeket sir, látván, miként

ragadja reszketeg kezébe kis unokáját a nagyatya, hogy csókjait hintse rá, melyeket már oly rég nem önthetett ki megnőtt fiára? . . . Oh bizony itt minden elég hangosan mondta az evangélistának: „egy sincs közöttünk, ki rosztat akarna tenni, kenyér helyett követ akarna adni gyermekének!“ De hiszen ő nem is azért tevő föl a kérdést, mintha az ellenkező hangulatról meg nem lett volna győződve gyülekezetében. Jól tudta ő, hogy a vér, a természet nem tagadja meg magát, s hogy mind a kettő — még öntudatlan is — elég hatalmas ösztönnel ragadja a szülőt gyermeke érdekére, jóllétére s boldogítására. Érzésök felől — mondom, s hiszem — egy perczig sem kételkedett; sőt éppen érzésökre támaszkodva akart élni e hasonlattal a menyeci Atya jóságának bebizonyítására.

De éppen az, hogy ily magas bizonyításra a szülék s gyermekek közötti viszonyra hivatkozott, mutatja, mily fontosságot tulajdonított magának e viszonynak is az evangélista. Tizenkilenc száz telt el azóta, a nélkül, hogy e viszony fontossága legkevésbé is csökkent, vagy a hol csökkent, a nélkül, hogy ennek büntetése elmaradt volna. Mindenkor voltak azóta emberek, kik tudták s tanították: bontsd meg e viszonyt, s kivetted az alapot család, egyház, haza és társadalom alól!

De ki tagadhatja azért, hogy a mint azóta csaknem minden viszony gyengült és lazult: úgy ezt a szülők s gyermekek közöttit is érték, s még fenyegetik ma is megtámadások? Nem keresem most: mekkora része van ebben a szokásnak, ez óriás békónak, mely századunkat tartja závárában, s mely ha mindenkor változik is, de örökre csak békó marad; avagy a függetlenségre törekvésnek ott, hol ez nem egyéb, mint szabadalomkérés a könnyelműségnek és kicsapongásnak; vagy pedig a szüléknek, kik elég gyengék ily dolgokban is az ugynevezett közszellem, nem pedig saját józan eszök és lelkiismeretök szavára hallgatni: de azt a jövő reményének féltésével látom, hogy korunk nagy újító mesterei addig prédikálgatták viszonyaink változását, míg a családéletben is mutatkozni kezd rosztat értelmezett szavaik hatása. Hány család van már is, hol az atya tiszteletre méltó állása — ugy szólva — csak tiszteletbelivé lett; hol a kor, tapasztalat és gondos aggály szavát rendesen e korunkban mindig nagyobb-nagyobb tért nyerő, de ezért örökre balga és helytelen érv szokta leszavazni, elhallgattatni: mert hát így tesznek mások is!? Így

lesz aztán sokszor csak pusztá ábrándért feláldozva egy biztos alap, s egy muló élv-, vagy pillanatnyi szeszélyért áruba adva egy egész jövő!

Pedig, ha valahol, a családéletben termi meg vészes gyümölcsét az ily gondolkozás; s ott is legkiválóbbképen a gyermeknevelésben. Itt, hol a meggondolatlanság s könnyelműség nem csak hiba, de bűn; hol már a kimondott szó is példa, s a példa szinte tett. Ezért, ha valahol, itt van szükség az éber virasztásra. Különösen kétszeres szükség van erre korunkban, mely bár fennen dicsekszik nevelési rendszerével, mégis inkább csak tanítani, mint nevelni tud; e korban, melyben a gyermeknek előbb van izlése, mint ítélete, s előbb tanul talán még parancsolni is, mint engedelmelkedni. Ne csodálkozzatok tehát, s ne botránkozzatok meg benne, hogy midőn a gyermeknevelésről akarok ti elöttetek szólani, éppen e kemény szavakat veszem alapul az evangélistától: *Kicsoda ti közületek az ember, ki az ő fiának követ adjon, ha ő tőle kenyeret kér? hisz ezt nem azért teszem, mintha érzétekben kételkedném; hanem, mert ismerem korunk ama hibáját, hogy nem egyszer, még oly fontos kérdésben is, mint a nevelésé, inkább tesszük azt, mit tesznek mások, mint azt, mit körülményeink s kötelességeink szabnak előnkbe, s tesszük legtöbbször azon vakhittel, hogy kötelességet teljesítünk; s tudom, hogy erre könnyen tévedhetünk, mert ma annyira közel simult már a látszat a valóhoz, hogy ugyan szem legyen, mely egynek ne lássa, s megkülönböztesse a kettőt. De épp mert ezeket tudom, és mert a nevelésben örökre legfotósabb feladat marad, megkülönböztetni tudni a jót a rosztól, s megtalálni az utat s irányt ahoz: azt hiszem, nem lesz felesleges, ha alapigénk szavairól, mint intésről is kissé elmélkedünk.*

Gondolom elég lesz erre, ha tételünket kérdés helyett felszólítássá változtatjuk, s így értelmét magunknak megfejteni igyekszünk. Adjatok kenyeret gyermekeiteknek, melylyel nem csak testüket, hanem lelküket is táplálják, mert lélek az, mely megelevenít; kenyeret, mivel nem csak egy pillanatnyi éh szükségét elégíthessék ki, hanem a mi meg ne penészedjék s el ne fogyjon soha; szóval, mi elég legyen útravalóul a hosszú életre! Ki ne akarna közületek gyermekének ily kenyeret, ily elveszthetlen örökséget adni? Kisérjétek tehát becses figyelmetekkel mig kifejtem:

I. M i e z a k e n y é r ? II. M i k é p p s z e r e z h e t i t e k m e g e z t g y e r m e k e i t e k n e k ?

I. Ily soha el nem fogyó, életet és lelket egyaránt tápláló és fentartó kenyér: 1-ben a H i t. Hajó az ember élete, melynek hanykodása a bölcsönél kezdődik, és tart egész a sirig, — e nagy menedékéig minden küzdés- és szenvedésnek; s nagy sik tenger a világ, tele megjegyzett és elrejtett sziklával, a szenvedélyek és a sors viharai föl-föltornyosuló hullámaival, a közöny s részvétlenség zátonyaival, a csáb és inger csalóató syreneivel, s tele ezer halállal, ezer örvénnyel. Oh bizony jó kormányossának, s erős horgonyosának kell lenni annak a hajónak, mely ennyi vészek daczára is eljuthat a tulpartra, hol egy új világ csendje, békéje és boldogsága fogadja be magába a sokat hányatotott! De oh hánynak jut a milliók közül ily kormányos, ki a kedvező és kedvezőtlen szeleket egyaránt hasznára tudja fordítani, ki vészben s viharban a lelke, s békében annak bölcs vezére legyen? . . Bizony kevésnek, s a többség örvény fenekén leli sirját, mielőtt avagy csak a távol kódében is megpillanthatá vala partjait az új világnak!

De hát hol van az ok, keressük ezt kissé! Ugy-e, ha a vizek hullámaira akarod bizni vagyonod, vagy életedet, oly hajót igyekszel választani, mely a viharokkal daczolni legerősebbnek, s kormányzásáért legbiztosabbnak ígérkezik? Vajjon ily óvatos vagy-e az élettengerén is a választásban? Nem; itt csak a nagy tömeg után indulsz, hisz „a tömeg már magában is nagy biztosság, gondolod, s a mint ők partra érnek, én is csak partot érek valahogy.“ S így méssz, rohansz a többivel, hogy te is csak akkor eszmélj, midőn a hullám már-már összezsap fejed fölött, vagy az előtted megnyiló örvény már-már elnyeléssel fenyeget. Csak akkor jut eszedbe, hogy arról is gondolkozzál: mi tarthat meg, midőn már minden elhagyott, és minden elveszett? Eddig még elég erősnek, sőt igen is erősnek hitted magad megállani és haladni a pályán, mely szintoly végtelen, mint az oceán, s vésze még több, mint azé; s csak most, midőn igazán erősnek kellene lenned, látod s érzed mennyire gyenge vagy. És csak most, midőn a kikerülhetlen pusztulás egy perc alatt letörpíti gögöd, elüzi kétséged, s téged — ki eddig rohanva a tömeggel, énedet adta föl — egyszerre vissza ad önmagadnak; csak most tanulod meg igazán, hogy mi az a kormányos, mely legbiztosabban vezérel el e tévetegetes úton; az a horgony, melyhez ennyi hanykodás közt is biztosan fogantozhatol; az a csillag, mely akkor is világol, midőn mindenre ráborult a vész sötéte; s az az utolsó deszkaszál, mely még a hajótöröttnek is menedéket ad, —

szóval, csak akkor tanulod meg igazán, hogy mi a hit, s mi ennek hatása!

De vajjon nem késő-e ekkor? . . . Hát nem elveszne-e a hajós, ha csak akkor jutna eszébe a horgony s iránytű, midőn már mindenfelől elsötétül körötte a tenger, s alatta megnyitja éh száját az örvény? Nemde, neki a béke verőfényében s a viz sima tükörén sem lehet felesleges teher a horgony, s ekkor is csak iránytűje útmutatását követheti? . . . Hajósok vagyunk mi is, de nem vagyunk — s oh miért nem vagyunk ily óvatosak? Miért, hogy nekünk csak akkor jut eszünkbe a kormányos, midőn már árbozca törötten s reménye-vesztetten rohan hajónk a semmisülés örvényébe; a megtartás, midőn már semmi meg nem tarthat; az áldás, midőn már átok szállott fejünkre, s talán az üdv is csak akkor, mikor már a kárhozat útján messzire, visszatérhetlenül messzire haladtunk? Eleget halljuk: derüre ború, „s a kéj nyomában ott a bánat“ (Göthe); s mégis: mi ritkán gondolunk a csillagra, mi e borún is átvilágol, s a zavartalan nyugalomra, mi annak őrszeme alatt pihen! S a hitet nem eleget prédikálják-e? S miért van, hogy mégis többnyire csak halálos ágyon tér meg a bűnös; miért, hogy a közömb csak akkor melegül, midőn melege már a halál küzdelmének csak tört sugára; s a kétely csak akkor oszlik, midőn már elveszve minden remény, — a mag, miből a hitnek kell virulni?

Pedig nem így van-e többnyire az életben? Fájdalom, így! Sok embert láttam én már, ki két kézzel karolta volna át azt a keresztet, melyet előbb saját kezével tört el; csakhogy mellette zokoghassa ki az utolsó csalódás legkeserűbb könyeit; s hány volt, ki a hitet teljes életében tévelynek állítá, s végre a nagy felébredéskor, mi a halál álma előtt az utolsó, egy cél — s iránytalanul megfutott pálya — saját életpályája — határkövére nem irhatott egyebet: „egy nagy tévely volt az egész!“

De különben is, ha a hit volna a tévely, mi tulajdonképpen a világosság: miért hogy szemünk — a sokszor könyekben ázott szem — a sötétben és önkénytelenül sem keres más világosságot, s keresve sem talál egyebet a hiten kívül? Avagy talán a tudást akarjátok a hit helyébe állítani? . . . Hát megelégszik-e lelketek a tudással, s nem önkénytelenül tulragadja-e azt félelme vagy ragaszkodása ama szűk határon, meddig a tudás vezérelheti? Bizony higyjétek meg, hogy a tudás még soha egy lelket sem elégitett ki egé-

szen, és soha egyet sem tartott meg; mert mit érne az életre s tenyészetre a napnak fénye, annak éltető melege nélkül?

Ne induljatok meg hát minden bolygó fény után, mi alig ir le egy rövidke útat, s már is szétpattan; hanem keressétek a világo sságot, mely nem a hosszú életpályán vezérel át, de fényt vet arra is, minek határánál leomlik minden — a gög, a kétely, a hitetlenség s lágymelegség, — s hol semmi lesz maga a tudás; keressétek — a hitet! E legyen az első kenyér, mit adtok gyermekeiteknek, mert elhigyjétek, ha a léleknek e kenyeret, a hitet, meg nem adjátok nekik, minden, a mit ezen kívül adtok, előbb vagy később csak kő lesz, az az élettelen s haszontalan teher; míg ha ez útravalóval bocsátjátok ki az életbe, biztosak lehettek, hogy mindig és mindenütt megtalálándják azt az erős támaszt, kiről meg van írva: „mind vénségtekig ugyan csak én, és mindaddig a mig megöszültek, én hordozlak. Én teremtettelek, én hordozlak és megtartlak!“ 1)

De a léleknek e kenyere mellé adjatok gyermekeiteknek

2-or életkenyért, azaz képzettséget! — Korunkban inkább, mint valaha, úgy kell tekintenünk az életet, mint egy nagy munkamezőt, melyből a sors mindenkinek kiszakít egy-egy darabot, a legtöbbnek sokszor ugyan kopárt, s mit nem csak mindenkinek saját esze szerint, de egyszersmind saját felelőségére kell megmivelní, s ha még erre nem alkalmas, mivelhető- és termelővé tenni. A paradicsomi gondtalan, könnyü életet, még az első ember is csak rövid ideig élvezhette s már neki is éreznie kelle az ítéletet, a mi még jobban nehezült, s naponként jobban nehezül maradékira: Arcz á d n a k verejté ké vel egyed a te kenyered et! 2)

Nem csak az írásban áll többé, ma már az élet hozza magával, hogy a ki nem dolgozik, ne is egyék; s balga, a ki hiszi, hogy vagyon, rang, születés valakit kivétellé tehet e mind általánosabbá váló szabály alól; s ki mégis azokban bizva, ennek képze li magát, annyit tesz, mintha gyermekeit akarná kitagadni mind azon előnyökből, melyeket ő élvezett. Ha valaha, ma bizony jogos a kérdés, mit a példabeszédek írója mond: a vagy örökké való e a gaz d a g s á g? 3)

Hát nem a század jellege-e, hogy a köz, a táv, palota és kunyhó, bibor és koldusrongy között nem oly beláthatlan, vagy legalább nem oly elképzelhetlen többé, és hogy a bukás s emelkedés mind sűrűbben váltják föl egymást?

1) Esa. 46; 4. — 2) Móz. 3; 19. — 3) Péld. 27; 24.

S ha ez így van anyagi tekintetben, mit mondjunk a szellemi-ekről? Korunkat haladás korszakának nevezik, s ily időben a ki csak megáll, annyi, mintha mértföldekkel maradott volna hátra. Haladni pedig mily nehéz! Eddig a kontár is csak megállott, de ma még a tehetség is könnyen elbukik, annyi a versenytárs, s a bíráló. Eddig a nagy is többnyire csak törpék közt volt óriás; míg ma ha nem is érnek föl mind, de sokan felnéznek a valódi óriásra. Köznapi lenni ma senki sem akar, de ünnepeletetni annál nehezebb; mert bár ma ritkábban hangzik a „hosszanna,“ de annál sürűbben omlik a „feszítsd meg!“ s ha ma magasabban is áll, mint hajdan, a capitolium, de annál magasabbra ment vele a tarpei szikla is!

Ily viszonyok közt, s az élet ily intései mellett, lehet-e fontosabb érdek a szülők előtt, mint gyermekeik kiképztetése? Hisz csak a képzettség az a tőke, mely mindig, s a legbiztosabban beadja kamatait; s csak ez az, mi valakinek valódi önállóságot biztosít, mert mint Schiller mondja: „mindenki csak önmagára számít biztosan.“

De minő képzettség ez, engedjétek kissé kifejtennem!

Gyakran halljuk az életben: „senki sem tudja, mire neveli gyermekét,“ s ebben sok igazság is van, de azért ne higgyük, hogy ne legyenek általános elvek a nevelésre. Én éppen azt hiszem, hogy már magában e tételben is körvonalozva van a kiindulási pont. „Nem tudjátok, mi lesz gyermeketekből, mert nem ismeritek azon befolyásokat s körülményeket, mik életére határozók leendenek“—nem azon fő, azon vezér-elvére utal-e e bizonytalanság a nevelésnek: készítsétek el hát mindenre, hogy minden körülmény s az élet minden viszontagsága közt is megállhasson! Az első lépés erre: neveljétek minél kevesebb igényekkel, s minél több képességgel gyermekeiteket. Hány szerencsétlen van az életben, ki csak annak köszöni veszedelmét, hogy gyermek- s ifjukurában oly igények s vágyak közt neveltetett, mikre az életben soha kielégítést, soha teljesülést nem találhatott? Szép, fölülemelkedni az embernek körén, de csak képzeletben túltenni magát azon, ez a mily ábránd, épp akkora bűn is, melynek büntetése bizonynyal el nem marad. Különösen leányaitok nevelésénél legyetek e tekintetben óvatosak. A férfi jól, rosszul, de mégis csak maga intézője sorsának, s kovácsa jövőjének. Nem így a nő! Az ő jövője egészen attól függ, ki-nek kezével összeköti az élet; s míg fiadról legalább közelítőleg tudhatod, mily helyzete lesz: leányodé még a házasságon túl is

bizonytalan. S pedig jaj a nőnek, ki fel nem találja magát a körben, melybe állíták, legyen az ok akár az, hogy felette, akár az, hogy alatta érzi magát! Mindkettőre ügyelj tehát, s főleg ne feledd a tanácsot, mit a költő mond, s miben mindkét nem nevelési irányja szép megkülönböztetéssel van kijelölve:

„Lesz fiam, én fogom őt egy szóra tanítani: a k a r n i.

Birtokúl e kis szó a fierőnek elég.

Lesz lánykám, te tanítod anya őt más szóra: l e m o n d n i;

Drágább lesz kincsnél ő neki e tudomány!“

Igen, a fiut akarni, a nőt lemondani kell tanítani; hisz már a természet is így teremti őket; azért ad annak több erőt, ennek több gyöngédséget. Ne igyekezz tehát megtörni, megsemmisíteni fiad akaratát, mert csak erejét veszed el ezzel; s ne rettegj lemondani szoktatni leányod, mert csak erőt adsz ezzel neki, — pedig mint Rousseau mondja: „erő nélkül nincsen erény, és gyávaság viszi az embert a bűn felé.“ Különböben is, hidd el, soha sem az a baj, hogy akarata van, hanem hogy minő akarata van fiadnak; s ne feledd, hogy a könnyüből, mit most talán egy megtagadott vágyáért hullat leányod, idővel még terebélyes fa is sarjadzhat az élet kietlenében, hol ő majd csendben pihenhet meg, midőn te már nem leszel, s midőn ő talán mindenkitől elhagyatottnak érzi magát!

De hogy akarni, helyesen akarni tudjon fiad, s lemondani, késégsbeesés- és kötelességeiről megfelejtkezés nélkül lemondani tudjon leányod, ide mindenek fölött tudomány és helyes ítélet kívánatik; mert Plinius szerint: „ez az, mi megtanít nemcsak arra, hogy könnyebben megértsem a sors forgandóságát, de hogy nyugodtabban is tudjam elhordani azokat.“ Ez az, mi megtanítja fiadat nemcsak arra, hogy mit kell akarni, hanem, hogy a mit akar, azt helyesen kivinni is tudja; s ez adja kezébe leányodnak kulcsát annak, hogy miért kell lemondani, s kulcsát ezzel talán jövő menyországnak. Állást, tekintélyt, tiszteletet és önállóságot szerez ez fiadnak, mint a hogy leányod helyzetével és sorsával való megelégtültségét is csak ez biztosíthatja igazán. De míg így alapot vett a családnak, s biztos alapra fekteti azt: ki tagadhatja, hogy a közjó, az egyház, haza és társadalom felvirágzását is csak ez eszközölheti igazán; mert a nagy Széchenyiként: „Nem termékeny lapály, hegyek, ásványok stb. teszik a közerőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja.“

Igaz ugyan, hogy tudományosan nem nevelheti mindenki gyer-

mekét ; de erre nincs is szükség. A tudomány — a szót szorosabb értelemben véve — csak is annak való, kit hajlama vonz rá, s ki idejét buvárlatának szentelheti. Az egyszerű ember, ha megtaníthatja gyermekét az életben s pályájára elkerülhetlenül szükséges ismeretekre -- hisz úgy is, mint Göthe mondja: „tanulmányainkból végtére mégis csak azt tartjuk meg eszünkben, mit gyakorlatilag használunk föl“ — ha, mondom, ezekre megtaníthatja gyermekeit, s ezek mellé még világos felfogást, tiszta nézetet, egészséges gondolkozást s józan ítéletet is adhat: eleget adott. Különb en is mindenkinél legfőbb: felfogni és átérzeni helyzetét, s tekintetbe véve a körülményeket, s kiszámítani az akadályokat, úgy alkalmaztatni magát, s úgy használni tehetségeit, a mint az igényli, s a mint ezek megengedik.

De félre ne értsetek: nem azt mondom ezzel, hogy gyermeketeknek ne legyen majd ha kell, határozott elve, s hogy annyira alkudozzék a körülményekkel, hogy ha ma ezt az ügyet szolgálta, holnap éppen az ellenkezőnek szegődjék zsoldjába! Tudom én, hogy a mit a férfitől várunk, annak csiráját, de egészséges csiráját szeretjük már a gyermekben is föl találni, a ha föl nem találjuk, hasztalan keressük azt a férfiban is. S mi az, mit a férfitől leginkább megkivánunk? Nemde a jellem? Erő kell, hogy a férfit jellemezze, mint jellemzi a nőt a gyöngeség; de mi az erő, a valódi erő, ha nem a jellem? Miért tartod a tölgyet erősnek? Ugy-e, mert törzse rendületlen áll, ha még ugy tombol is fölötte a vihar; s gyengének ágát csak azért, mert jobbra-balra hajlong, a mint s a merről fú a szél? Így van ez az életben is. Erős csak az, ki megállja helyét, dühöngjön bármint a vihar szele, dörögjön még oly keményen a hatalom szava, vagy süvöltsön még oly fagyalón is a tömegnek gúnykaczaja! De tudod-e, miért áll oly rendületlen a tölgy a viharban? Mert lent, a mélyben, fogamtozott meg gyökere; ott, hová nem hathat a vihar zúgása, s hol még a melegnek s fagnak is alig érzik hatása. Ne feledd, hogy a jellemre is ez kell! Le a mélyre hatolj, hol a való, az igazság s a meggyőződés honol, s csak ha ezekbe fogamtozhatol, törj ki- és fölfelé, s bátran mint a tölgy, s ne félj, hogy ott künn oly gyakran zúg a vihar szele, s hogy napfény s ború oly hamar váltják fel egymást!

A tudomány után tehát a jellem legyen a fő, mire gyermeked nevelésében törekedj, — hisz mit érne e nélkül minden tu-

dománya, minden képzettsége? Bámulatos lehet a pusztá tehetőség is, de valódi tiszteletet — mondhatnám hódolatot — csak a jellem kelthet maga iránt; sőt e tekintetben úgy vagyunk, hogy még a tehetőséget is gyűlöljük abban, kiből a jellemet nem találjuk. A ki csak azért szolgál valamely ügyet, mert megfizetik, s ha fizetik, szolgálja akármelyiket, annak a fizetésben van minden jutalma, s még az ár is, melyért eladta lelkiismeretét. De kérdem: elég-e, s illő-e embernek — az Isten képére és hasonlatosságára teremtett embernek — ily jutalom? Hisz ezzel még a tudat sincs megfizetve, hogy neki magas állásában s még a hatalom polczán is mindig éreznie kell: minő alávaló, minő silány! De ettől csak kettő óvhat meg: az érző, de azért megingathatlan lélek, s az önmegtagadáshoz szoktatott és küzdelemedzett szív. Ily lelket önts hát gyermekedbe, s ily szívet formálj benne! Tanítsd keresni a valót, az igazságot s a meggyőződést; tanítsd lángolni a szépért, jóért s nemesért; s tanítsd meg arra, hogy ha azokat megtalálta, s ezek megragadták szívét — küzdeni, s ha kell, elvérzeni is tudjon érettök! Mert hidd el, hogy minden verejték, mit ily munkában izzad fiad, és minden köny- vagy vércsepp, a mit ezért hullat, halhatatlanságot terem, ha van, már itt e földön; de azt még inkább túl ennek szűk határán, hol az már igazán lehet, s hol annak lenni is kell!

Ezekben látom én a léleknek s életnek azon kenyerét, mely meg nem penészedhetik s el nem fogyhat soha, s mit mégis minden szüle megadhat, de megadni tartozik is gyermekének. Ezzel be is végeztem beszédem első részét, s most, ha figyelmetek ki nem merült, kérlek, kísérvetek el még a II-ik és utolsóra is, hol azt lesz czélom röviden kimutatni: miképp szereshetitek meg ezeket gyermekeiteknek?

Megszerezhetitek: a.) Példátok által. Minden teremtmény közül az ember az, ki legkésőbbre jut önállóságra, azaz, ki legkésőbbre szabadul mások befolyása alól. De miben nyilatkozik inkább e befolyás, mint a példában? Nézzétek az édes anyja kebelén csüngő kisededet, s ha látjátok, mint nevet anyja mosolyára, mint borul el arcza anyja borujára; miképp igyekeznek kísérni őt értelem nélkül is kifejezéseiben, s erő nélkül is mozdulatai- és forgásaiban; ha ezt látjátok, nem azt olvassátok-e be-

lőle, hogy reá csak a példának van hatása? Bizony, még játszani sem tanul meg a gyermek példa nélkül, mert előbb tud utánozni, mint gondolkozni, s még tenni is előbb, mint megérteni! De nem csak fejletlen kisednél van ez így. Ha új modort, szokatlan nyilatkozatot, vagy meglepő fellépést látsz serdülő gyermekednél is: nem így szoktál-e rendszeren szólani: hisz ezt tőlem nem tanulhatta, ki volt és hol van a példa? Tehát magad is elismered itt is a példa hatását.

De ha még másoknak s idegeneknek is lehet példájok által befolyásuk a gyermekekre, mennyivel nagyobb lehet, s kell is hogy legyen a befolyás a szüléknél, mint általában azoknál, kikhez szeretet és hála köti a gyermekeket. Örök lélektani igazság, hogy leginkább ahoz alkalmazkodik az ember, s azt veszi például, kit leginkább szeret. Ezért látjuk annyiszor az életben, hogy a fiu nem csak külsőleg képe atyjának, valamint anyjának a leány, hanem többnyire lelkének is legalább megközelítőleg hű lenyomata; s ezért van, hogy a benyomások, miket a szülői házban vesz föl lelkünk, örökre a legkitörörlhetlenebbek maradnak. De ne feledjétek szülék s nevelők, hogy egy nagy felelősséget vesztek ezzel magatokra, felelősséget annak, hogy a lesz gyermeketekből s illetőleg növendékeketből, mivé ti teszitek, de ti is csak olyanokká tehetitek, minők magatok vagytok! Ezért mondja Stifter: „A tanítás sokkal könnyebb, mint a nevelés. Amazhoz nem kívántatik egyéb, mint hogy tudjunk valamit, s hogy azt tudjuk másokkal is közölni; a neveléshez pedig megkívántatik, hogy l e g y ü n k v a l a m i. Hát lesz-e hite, erős és élő hite gyermekednek, ha magad közömbös, avagy csak lágymeleg is vagy a hit dolgában; kedvelni fogja-e a tudományt, ha tőled az iránt érdeket, vagy legalább tiszteletet nem lát; s lángolni fog-e a szép-, nemes- és jóért, ha e lángot nem kapja meg már a te lelkedben is?

S ne higyjétek, hogy a gyermeknek elég, ha ilyeneknek mutatjátok magatokat, de valóban nem vagytok ilyenek. Tudhatjátok: a gyermeket megcsalni legnehezebb, mert előlök elrejtteni semmit sem lehet. Hideg okoskodással s pusztá rábeszéléssel itt semmire sem mérszsz: a gyermeknek való kell és kézzelfogható; ily való és kézzelfogható pedig nála csakis a példa. Igazán mondja azért Rousseau: „mit szülhetnek fanyar tanítások, miket az intó adta példa minduntalan meghazudtol, egyebet, mint azon hiedelmet, hogy az, ki azokat ajánlgatja, mások könnyenhipvőségéből akar tréfát üzni?“

Aztán mit érünk azzal, ha egy ideig ámitgatjuk a gyermekeket? Az ámitás nem tarthat örökre; az idő felnyitja szemöket, s már az első világos pillantásra elmosódik mindaz, még sirkö-vünköről is, mi szépet s nagyot irt rá a kegyelet, s nem marad egyéb emlékünkből, csak egy kő — egy hideg kő — mire még meleg könyü sem ömlik többé! Nem iszonyu-e ez még gondolatnak is; de ne feledjétek, hogy ennél még jöhet iszonyubb is: elítéltetni gyermekeinktől!

De miért e sötét képek? Hát lehet-e valaki ti közületek, ki az ő fiának követ adjon, ha ő tőle kenyeret kér? Nem, nem; hisz titeket már maga a természet, maga a gondviselés is vezetőkül rendelt gyermekeitek mellé! Ti azért küzdöttetek, csalódtatok s talán szenvedtetek is annyit az életben, hogy gyermekeiteket annál biztosabban kalauzolhassátok a rögös pályán, melynek szirtjeit s örvényeit ti már jól ismeritek. S veletek már egy-egy nagy könyvet iratott be az élet tapasztalata; miért ne adnátok hát át ezt olvasni gyermekeiteknek, miért ne jogositnátok őket — ha kell — egy második javított kiadásra? Ne habozzatok hát, s ne ingadozzatok soha, mert nektek szól az irás: „Valaki pedig megbotránkozott valamelyet a kicsinyek közül, kik énbenem hisznek, jobb volna annak, ha egy malomkövet kötnének a nyakára, és a tengernek mélységébe vettetnék; ¹⁾ hanem törekedjétek ti mindnyájan, ti, kiknek gyermeket adott, vagy gyermekek mellé rendelt az ég, arra, mit Pál apostol mond „Mindenes-től fogva te magadot például adjad a jócselekedetekben, a tudományban épséget és méltóságot mutass. Tiszta ígét, feddhetlent, hogy a ki annak ellen veti magát, megszégyenüljön, — semmi gonoszt sem tudván tifelöletek szólani!“²⁾

De megszerezhetitek ezeket: b) az Élet által. Örök igazság, hogy „mindenkinek ismerni kell a tért, a melyen mozogni fog“; s ez nem csak egy rövid pályáról, vagy munkakorról áll, de illik — s talán még inkább, magára a hosszú pályára, az életre is. „De nem a gyermekekre is, — mondhatja valaki közületek — mert az ők gyöngéd s finom lelköket hamar eldurvitaná, ha éppen meg nem is fekélyezné az élet“. Megengedem, hogy

1) Máté 18, 6. — 2) Tit. 2; 7, 8.

lehet igazság, de mindenesetre tévedés is van ez állításban. Mi emberek igen jól érezzük, hogy mindenhez szokni kell: hát csak az élet volna-e e tekintetben kivétel? Azt hiszem, legkevésbé; legalább a példák erre tanítanak. Láttam zárt légen nevelt ifjat, ki midőn e zár alól szabadult, egyszerre s oly mohón szivta magába a szabadabb léget, mintha semmi gőz, semmi fulasztó sem lett volna benne, s csodáljátok-e, ha így halált szivott magának belőle? Bizony, ki még gyenge szélhez sem szokott, az nehezen állja ki a zivatart; mint nem állhatja ki a tél fagyát az, kit még meleg nyárban is takargatni kell!

S ne ámitsuk örökké magunkat: lesz még idő megszokni hozzá! Lesz, de ki tudja milyen? Azt tudod, hogy mostan mellette vagy még gyermekednek, hogy te foghatod fel előle az első rohamot; ha gyengének találod, támogathatod; ha félre lépni akar, visszavezetheted, s ha összeszorul is szive az élet fagyától, kebled melegén olvaszthatod fel e fagyot. De így lesz-e mindig?.. Nem jöhet-e idő, midőn kiméletedet csak mint erőtlenségét fogja érezni gyermeked, s midőn keservesen fogja tapasztalni, mit vesztett azzal, hogy míg az életbé lépett, más köre nem volt a szülői házon kívül? Nem jobb-e hát, ha már most kiviszed magaddal gyermeked egy rövid sétára az élet kertjébe, hogy itt az elágazó utak közt jelölj meg már most egy-egy biztos pontot, a rózsza mellett megmutasd neki annak tövisét is, s a hús bokorban figyelmeztess a lappangó kigyóra is? Hisz meglehet, ha majd csak magára megy oda, mindenekfelett csak a mulatóhelyet keresné benne, hol gyönyört s élvezet ígér minden, de hasznót semmi sem ad: míg te bizonyosan előbb a veteményesbe vezetnéd, hogy megmutasd: mivel él s mivel táplálja magát az ember!

S végre is: az élettudománya nem oly tudomány-e, melynek nyitott könyve csakis maga az élet, s melyet minél később veszünk kezünkbe, annál későbbben érünk nem a végére, mert vége a tudománynak nincs, de abban csak bizonyos haladásra is? Miért ne engednétek hát olykor-olykor már gyermekeiteket is e könyvbe pillantani? Attól féitek talán, hogy igen hamar fogják ismerni belőle a rosztat? Ne féljetek: a bünt addig kell felmutatni a léleknek, míg elég érzékeny és ártatlan eliszonyodui undokságától; s bizonyára csak haszna lesz benne gyermekednek, ha azelőtt lát bukást, míg maga meg sem botlott!

Csak legyetek e tekintetben is óvatosak, s míg kezében tartja

gyermeketök a könyvet, melyből igen könnyen rosztat, vagy legalább rontót is olvashatna ki, ti, mint gondos vezetők s lelkiismeretes magyarázók, álljatok mellette! Így szépen felvilágosíthatjátok előtte a szövevényes s burkoltabb helyeket, melyekben különben ártatlan lelke megbotránkozhatnék, vagy miket mások zsákmányolhatnának ki megbotránkoztatására; a tettek rugóit, az okozatok okait, s az érdekek mozgatóit kitapogattathatjátok vele; s míg így nem vakitná annyi látszat s álcstillogás, tisztán emelkedhetnék föl lelke a valóra s igazra. Igaz, hogy ezalatt nem egy reményét vesztené el, nem egy ábrándról modana le, s nem egy küzdelmet kellene kiállnia, s talán a kisértő sem egyszer jelennék meg neki: de legalább tisztább nézettel lépne a világba, az apró küzdelmek annál jobban megedzenék szívét, testét a munkára, s így jöhetne bármikor s bármely kisértő, mert mindenkor megzendülne a hang szívében s agyában: „távozz tőlem sátán!”

Ne zárjátok hát el gyermekeiteket az élettől s annak apró küzdelmeitől, hanem a mennyire lehet neveljétek maga az élet által. Tanítsátok korán megérteni annak becsét, s felfogni való célját, hogy így korán érthessék, a mit Göthe mond: „minden pillanatot szerfelett becses, mert képviselője egy egész örökkévalóságnak!”

Ezek, keresztény szülők s nevelők, a főbb teendők, mikre a jelen elődázhatlanul int és utal titeket, a miket a jövő elengedhetlenül megvár, megkövetel tőletek. Ezekre törekedjétek hát, ezekben munkálkodjatok, s ezekre segítsen Isten titeket, hogy még öntudatlanul se legyen valaki köztetek, ki követ adjon az ő gyermekének, ha ő tőle kenyeret kér! Ámen.

Váradi Károly,

tanár.

XI.

Bocsánat a bántalomért.

(Egyházi beszéd.)

Szeressétek ellenségeteket; áldjátok azokat, kik titeket átkoznak; jó tetteket azokkal, kik titeket gyűlölnék; imádkozzatok azokért, kik háborgatnak, és kergetnek titeket. Máté 5, 44.

Az evangéliom két feltétel alatt igéri a bünbocsánatot: egyszer úgy, ha bűneink miatt megbántott Istenünket töredelmes lelkünk kiengeszteli; máskor úgy, ha másoknak ellenünkben elkövetett bántalmait szívesen megbocsátjuk. Én jelenleg az alapigék nyomán az utolsó esetet tárgyalom.

Jézus az alapigéket a hegyen tartott beszédében mondá, melyben az erkölcsi törvényt nemcsak fejtegeti, hanem kiterjeszti, és tökélyesbíti, oly parancsokkal és tilalmakkal egészítvén ki azt, melyek az erény fogalmát jóval felül emelik annál, mennyire addig a természet törvénye, s a Mózes törvénye egész terjedelmök erejével vihették.

Azon parancsok közül különösen feltűnik az, hogy: szeressük elleneinket. A zsidó törvény azt rendelte a zsidóknak, hogy szeressék felebarátaikat, azaz, rokonaikat, vagy honfitársaikat; de Urunk azt parancsolván nekünk, hogy szeressük elleneinket, ez által határozott nyomatékossággal rendeli, hogy kivétel nélkül mindenkit szeressünk; mert avagy ha elleneinket, kik hozzánk rosz akarattal vannak, képesek vagyunk szeretni, barátinkat s rokoninkat, kiknek szivességét naponta érezzük, tudnók-e nem szeretni?

Ezen kötelesség azonban tulságos szigorunak, s mind okosságunkkal, mind hajlaminkkal nehezen egyeztethetőnek tetszik; s épp azért igyekszem kitüntetni, hogy a törvény, mely azt elénk írja, nemcsak nagyon eszélyes, hanem sokkal tökélyesb, örvendeztetőbb, és mindenkép hasznosb, mint az ellenkező érzület, és elfogultság.- Tartsunk csak bírálati szemlét az alapigék értelme felett!

s a nagyszerű feladatnak több oldalról megvizsgálásából annál inkább feltűnend mind annak nélkülözhetlen szükségessége, mind pedig Jézus abban rejlő nagyszerű nézetének bámulatos igazsága. —

1.) Az alapigékben szeretet parancsoltatik, a szeretet pedig összhangzik természetünkkel. A harag, gyűlölet, boszuvágy nagyon alkalmatlan, s nyomasztó szenvedélyek. Az ártalom eszközeinek kikeresésében és alkalmazásában gyötrellem nélkül fel nem léphetni; itt a célrajutás emlékezete keserű, sőt annak következései gyakran magára a végrehajtóra veszteljesek. A boszuállás csupa szándoka már kellemetlen; az a lelket zavarba, természetellenes forradalomba hozza. A boszuvágyónak soha sincs nyugalma; a sérelem, megtorlás szívét szüntelen emészti, makacsul felfuvalkodik, mindig szorongásba van, s mind addig, míg e szenvedélynek hódol, nem ura magának. Találhat ugyan a boszutét végrehajtásában rövid időre némi gyönyört, de eszélytelen az, állatias, percznyi hatása, hasonló a pillanatra elenyésző bolygó fényhez. — Mondják ugyan, hogy a boszuállás édes dolog; de higgadt elmének a béketűrés, bántalmak megbocsátása gyönyörködtetőbb; mert eszélyes, szilárd és tartós örömet biztosít. Jóságunk és könyörületünk emlékjelci szemeinknek szebbek, mint vad kegyetlenségünkéi; nincs alkalmatlanabb, és elűzhetőbb gondolat, mint a végrehajtott boszuállás gyűlöletes emléke. —

Mondám fennebb, hogy a boszuállás következései gyakran magára a boszuállóra vészhozók. A bántalom megboszulása más bántalmat idéz elő, s így maga magát új boszura ingerli, mi által a bántalmak, és megboszulások körét örökösíti, — elanyira, hogy ki máson boszut akar állani, a számolás után magát is bántott félnek vallandja, s a bántalmat visszaadni akarván, magát kétszerre bántja; mert a nyugtalanság, bánat, gyötrellem a boszuálló gonosz lélekben fészkelnek.

De a szeretetben nincs rettegés. 1) Jót akarni mindenkinek, senkire nem neheztelni, senkit nem gyűlölni, senkit nem keseríteni, meg nem boszulni: ez a lélek legédesb, legkényelmesb helyzete; s ha nem mások iránti szeretetből is, de legalább az önszeretet nézetéből elleneinket kimélnünk, s azokkal jól tennünk kellene, kik minket gyűlölnék; mert ezáltal annyi gyönyört biztosítánk, mennyire szeretetünk jótékony hatásával másokat boldogítánk. —

1) Ján. 4, 18.

2.) Az ellenség nevezet nem lehet akadály, annak személyében az embert szeretni. — Mondhatni, ebben van valami gyűlöletes, de egyszersmind szeretetre méltó is. Minden elfogultság és részrehajlás nélkül tekintve, meg lehet, abban, kit gyűlölni akarunk, mert rossz akarónk, több szeretetre méltó tulajdonokat fedezhetünk fel; mert az ellenségben is az erényt el kell ismernünk. Meglehet, hogy ő nem oly vádolható, mint mi akarók; tán nem oly makacs ellenünk, mint mi képzeljük, s tán több oka is van rá, mint hiszszük; tán nem is magából indul ki, hanem mások ingerlék ellenünk. És mi véleményünkben ellene nem csalatkozhatunk-e annyira, hogy annak megismerésével magunkat elszégyeljük? E szerint remélhető, hogy ő, ki ellenünké vált, magába tér, csak hogy irányában legyünk kissé béketűrők, úgy, mint mi is tőle magunk irányában hasonlót váránk. A legrosszabb esetre, bármily kevés oka legyen is valakinek, ellenünké lenni, bármily engesztelhetlen legyen irányunkban, a legrosszabb indulattal is csak ember ő; s mint ilyenben, lenni kell valami jónak: ezt a legvakabb szenvedély se tagadtathatná meg. Neki oly emberi természete van, mint nekünk, mit nem gyűlölhethetnénk benne a nélkül, hogy magunkat is meg ne utáljuk. Bármint lehessen is vádolnunk őt, ő mégis csak ember.

A szeretet két nagy alapja: a hasonlat, és rokonság. Semmi se hasonlóbb egymáshoz, mint két ember, azt mondá Cicero. Természet szerint az emberek egymásnak mind rokonai, mondá Aristoteles. Bármint kárhoztassuk is embertársunkat azért, mert nekünk ártani hajlandó, nem illik felednünk, hogy ezen ő bűnös tulajdonának részvényesei vagyunk, s így ő hozzánk hasonló ember. Némely szerencsétlen pillanat, némely különös alkalom az embereket ellenségekké teheti; de meggondolva a közös gyarlóságbeli hasonlatot, könnyen megbarátkozhatnak, rokonérzelmeikre jöhetnek. Sőt azon egyén, ki rosszunkat akarja, az alatt is, míg velünk, mint ellenség, ujjat húz, nekünk több jó szolgálásokat tehet, mik bár nem a jószág forrásából eredvők, de hasznukot át kell látnunk. Az ellenség szidalmát sokszor inkább hasznunkra fordíthatjuk, mint barátink hizelgését; mert ennek elfogadásával sokszor kigyót táplálunk keblünkben, de nyílt elleneink szemrehányásaiból magunkat megismerjük. Többekre nézve jó dolog, hogy van ellenségek; mert ez kedvező alkalom kijobbulni azon hibáikból, miket megróni más nem bátorkodnék, — szinte úgy

mondám, barátilag más nem sziveskednék, mint az ellenség. De mit? hátha ezen ellenség, ez a gyűlöletes ember, majd legjobb barátunkká válik? mert ilyen szokott lenni a kibékült ellenség. Ha pedig valami képes az ellenséget magába téríteni, ezt kétségkívül a jóság és szeretet hajlama s nyilvánjelci vele, minden ellenünkben tanusított rossz érzelme mellett is, megtenni képesek. Egy állhatatos ingatlan erény, úgy szólva, meg tudja szelidíteni, és lefegyverzi a leggonoszabbakat is. Annak, kit roszakarónknak hittünk, becsületét és jó szolgálatait, bármily elfogultak is valánk addig ellene, visszautasítani nem tehetnők; természetünk épp ennyire nem makacs. Látva, hogy tőlünk vett sérelmét nem csak meg nem boszulja; hanem kedvünket keresni s elkötelezni minden alkalmat megragad; ily váratlan rendkívüliség annyira meghat, hogy a legkonokabbat is megnyeri, a legvadabbat is kiengeszteli. És így elleneinket csak azon reményből is szeretnünk kellene, hogy őket alkalmazott jó bánással barátinkká tegyük. — Továbbá

3) Meg kell vizsgálnunk az alapigékben élénk irt kötelesség magasztosságát. Szeretni ellenünket, s jóltenni azokkal, kik gyűlölnék, a jóság összes kinyomata s a nemeslelkűség legfőbb nyilatkozata. Ez az ugynevezett királyi törvény; ¹⁾ mert az az embereket felsőbb osztályu léleknagyságra buzdítja. A fejedelmekben sem oly bámulatos semmi, mint elleneik és netalán bűnös alattvalóik iránti nemes jóságuk és kegyelmök, mennyiben azt a közjöllét kára nélkül tehetik. Szeretetet szeretetért fizetni, csak igazság és hála; szeretni a minket nem szeretőket, kegyelet; de gyűlölőinket szeretni, isteni érzelem és jellem — ez letisztált jóságjel, higgadt erény, mit semmi sem ingathat meg; mi magát épp az által erősíti, mitől romlását várható; mert hol a szeretetet a gyűlölet és ellenségeskedés el nem ólthatják, minő más dolog tehetné meg azt? Jót akarni másnak; nem csak érdemén kívül, minden kötelezettség nélkül, hivatlan, indokolatlan; hanem ellenére annak, mit ő méltán várhata, s azon tettei rovására, melyekben minket épp ellenkezőre hívó fel: ez, ai! kétségkívül valódi jóság.

És ez nem csak nagy lélekre, de kitünő bölcseségre is mutat. Természetesen első gondolatink és lépésink elleneink irányában csak haragot és boszuvágyat forralnak, de mikor a szenvedély

1) Jak. 2; 8.

első rohamának csillapultával második gondolatra térünk, arról értesülünk, hogy ezerszer jobb és szebb megbocsátani, mint boszuállólag fellépni. Legszebb győzelmet máson úgy nyerhetünk, ha mikor nekünk ártani kezd, vele legtöbb jót teszünk; s mikor mind ártani, mind használni hatalmunkban áll, melyik becsületes? A boszuvágyat előbb magunkban kell legyőzni, s ekkor ellenünkön való diadalunk kész; másképp nincs végleges győzelem, a harcz örökösen megújul. Így azt tesszük, mit az értelmes hadvezér, ki józan tapintatu politikája, s emberséges bánása által, minden fegyverhasználat nélkül, vért és jövőt nem kockáztatva, győzi le ellenét.

A boszuállás vak és makacs, erőtelen lélek szüleménye: erre a harag ösztönöz; a harag pedig legfurfangósb szenvedély, mert legszámitatlanabb dolgokra sarkal. A haragra késedelmes bővölködik értelemmel; a ki pedig elméjében hirtelenkedő, bolondságot szerez.) Ne légy hirtelen a haragra, mert a harag a bolondok kebelében nyugszik.²⁾ Jobb a hoszutűrő az erősnél, és a ki uralkodik az ő indulatján, annál, a ki várost vesz meg.³⁾ Haragunk mérsékletében nagyobbaknak mutatkozunk, mint a menykövek szórásában. A haragvó nem ura magának, a dühös vad állatként vak szenvedélyének zabláját megereztzi, mi őt előbb boszuállásra ragadja, s végre azon bolondság megbánására, miszerint magát oly tévutra engedte hurczoltatni. Mert ritkán tesz az ember eleget boszuvágyának, hogy bünbánólag azon ne ohajtozzon, bárcsak azt tenni meg se gondolja vala. Midőn ellenben a béketűrő és bocsánat sem azt nem engedik, hogy másnak gonoszt tegyünk, sem azt, hogy gyötrelembe essünk; mik is a boszuállók keserű jutalmai.

4.) E jeles erény gyakorlatának leghűbb képét találjuk fel Istenben, és Krisztusban. — Hányan, és mily boszus tényekkel nem sértegetjük Istent! s ő mégis eltűr, sőt életető és boldogító kegyével naponként ápol, — nem akarja, hogy menykövei által az engedetlenek elpusztuljanak, hanem kiáradó jóságának elismerésével szelidebb és békésebb érzületre jöjjenek. Mily felséges példa! Isten e magas erénye mindnyájunk javára, életére, s megmaradására van; mert mindnyájan gyarlók, és ingadozó nádszálak vagyunk. Tehetnök-e azért, megbántóink, elle-

1) Péld. 14, 19. — 2) Préd. 7, 9. — 3) Péld. 16, 32.

neink irányába hasonló nemes indulattal nem viseltetni akkor, mikor tudjuk ama szent igazságot, hogy: az ítélet irgalmasság nélkül leszen annak, a ki irgalmasságot nem cselekedett, — és dicsekedik az irgalmasság az ítélet ellen. ¹⁾

Mily felséges például tündököl előttünk Jézusunk is! Imádkozott azokért, kik őt háborgatták és üldözték; s ezt nem csak hideg vérrel, nem csak a boszutét kiszenvéde után tette, hanem az által okozott fájdalmi nehéz érzetében, halálküszködésében a halál küszöbén. Irgalmas érzelmeinek végnyilatkozatában is ellenei irányábani szeretetét tanusítá, midőn azt kiáltá fel a keresztfárúl szent Atyjának: Atyám, bocsásd meg nekiek, mert nem tudják, mit cselekesznek. ²⁾ E felséges példáját buzdítólag előzték meg tanítási eljárásaiban ama békéreintő szavai: Ha a te ajándékozt az oltár eleibe akarod vinni, és ott megemlékezel arról, hogy a te atyádfiának van valami panasza ellened: hagyd az oltár előtt a te ajándékozt, és menj el, békélj meg először a te atyádfiával, és azután előjövén, úgy vidd fel a te ajándékozt. ³⁾

Rendszerinti mentsége az embernek, hogy nagyobb boszuságot szenvedett, mint hogy azt hideg béketüréssel elnyöghesse. De bárki légy is, embertársam, ki magadnak ez által a boszuállásra jogot akarsz okoskodni: tedd kebledre kezedet, s gondold el, mennyiszer több és nagyobb bűnökkel sértegetted azt, ki téged egy intésével megsemmisithetne, — emeld szemeidet ezen igazságos és mindenható Isten felé, s vess számot magaddal, nem több könyörületre van-e szükséged, mint a mennyit téged megbántott embertársadtól zárt szíveddel megtagadtál? —

Nagy okunk van meggyőződni, hogy Isten azon mértékben fizet nekünk, mint mi felebarátinkkal bánunk. S még is mily kevéssé gyakoroltatik e kötelesség a keresztények között! Közülünk a legjobbak is mily nehezen tudják ráadni magukat, hogy szeressék elleneiket, és nekiek megbocsássanak! holott ezen uton biztosíthatjuk magunknak amaz isteni fő kegyelmet, mire oly kimondhatlan szükségünk van. Mily nagy ellenmondás ez reményünk, és magaviseletünk között! Van-e következetesség abban, hogy irgal-

1) Jak. 2, 13. — 2) Luk. 23, 34. — 3) Máté 5, 23, 24.

matlanul bánjunk az emberekkel avégre, hogy Isten irgalmát megnyerjük; vagy tán az üdvöt nemcsak érdemlépések nélkül, hanem szándékosan gonosz szívvvel is kivivhatjuk? Bizony, ai! bármily nagyszerűleg képzelegünk is magunk felől, rövid látásunk és ítélő tehetségünk következetlenségei könnyen bebizonyíthatók! — Mi nehéz dolognak tartjuk megbocsátni a nagy és ismételt bántalmakat: de mily szánandók lennénk, ha Isten is bűneink bocsánatát tőlünk örökre megtagadná! —

Bérekesztésül nem tehetem, hogy fel ne használjam Sirák (r. 28.) ama bölcs szavait: „A boszuállón boszut áll az Ur, és annak bűnét emlétkben tartja fenn; bocsásd meg boszuságtételét felebarátodnak, és akkor neked is, könyörgőnek, bűneid megbocsáttatnak; illik-e, hogy egyik ember a másik ellen haragot tartson, és az Urtól gyógyulást kérjen? — emlékezzél meg halálodról, és szünjél meg a haragtartástól; távozzál el a versengéstől, és megkisebbited a bünt!” — Ámen.

Kiss Mihály,

S. miklósvár-köri esperest, árkosi pap.

Jobb 12. l. - A szék, a 101. l. szék - 5

XII.

A természetben.

(Egyházi beszéd.)

Kelj fel, menj ki a mezőre, és ott szólok veled. Ézék. 3, 22.

A mező a szemlélődő munkás ember szent bibliája, melynek minden lapja Isten dicsőségével van tele irva! Nem véges emberi értelem szüleménye, a legfőbb lény kezéből került ki az a maga tökéletességében, a maga elragadó szépségében, midőn a természet nagy templomát legfőbb művészi tökélyvel építette meg. E templom az, melynek talpzata a tavasz virányaival beterített föld, menyezete a csillagos égboltozat, mely alatt a teremtmények miliói örvendnek lételőknek.

Oh mi ez emberi kéz által rakott épület a természet ama nagy templomához képest, melyet a teremtő épített és ékesített? Mi az érzés, melyet szavaim e szűk falak között költhetnek kebleitekben, azon érzéshez képest, melyet a tavaszi diszében pompázó természet látása fakaszthat? Oh ne zárkozzunk szűk falak közé; eléggé beszorított volt a komor tél lakházainkba, jégtáblák alá szorítván a felváltva mosolygó és borongó ég sima tükrét. Mily egészen más most a természet! A szél által felkorbácsolt hófergeteg helyett éltető eső hull a szomjas göröngyökre. Vetéseink a remény zöld színét öltve magukra, szerelmesen susognak össze, ha a tavasz illatos szellője elsuhan fölöttök; legelésző csordák kolomp-hangjai, csengő-csattogó és méla madárdal, meg a föld minden állatainak örömszibongása, mind-mind a természet szépségét beszél, és a magasságbeli Istent dicsőítik, ki felkölté nehéz álmából a megpihent földet, hogy munkatért nyisson a földművelőnek, árnyat adjon a kedves énekü csalógánynak, és örömet szerezzen minden élő, érző teremtményének.

Mily szép a természet az évnek e virágfűzés korszakában! Nincs hely, melyen mosolygó életjelek ne mutatkoznának. Nincs

egy élőfa, melyen az ifju tavasz virágai vagy lombjai örömtől ne rezegnének össze a langy szellők kedélyes játsziságain, mint ifju sziv repes örömében. Oh hagyjuk a magány unalmait, feledjük egy perczre az élet nehéz gondjait, melyek sokszor mázsányi teherrel nehezednek vállainkra, és legalább képzeletünkben röppenünk a szabad természet nagyszerű templomába. Isten felnyitotta a természetnek virágbetűkkel irt szent bibliáját, jertek olvassuk, jertek tanulmányozzuk; hiszen nem csak szivünk vágyai, de szerető menynevei atyánk is a szabad természetbe int Ezekielnek mondott eme szavaival: *Kelj fel, menj ki a mezőre, és ott szóljok veled.*

A szentírás több helyen említi, hogy Isten földi gyermekeinek, különösen a prófétáknak, többször megjelent és szólt hozzájuk: ez azonban a prófétai magasztos lélek ihletettségének csak költői képes kifejezése. Ne várjunk tehát mi is isteni szózatot, hanem a szabad természet nagy templomában szemléljük az ő műveit, melyek minden ékesen-szólásnál tisztább tanúságot tesznek az ő imádandó tökélyeiről; mert ezekből tisztán kitünik az ő létele, mindenekre kiterjedő gondviselése, s abban találjuk meg életünk képét is.

Az emberiség értelmi emelkedése folytán soha egy kérdés sem szült annyi eszmeharczot, mint ez egyszerű két szó: *van-e Isten?* A sziv érzése leghamarább megfelelt e kérdésre, midőn kimondá meggyőződését e szavakban: *van Isten.* Későbbben az okosság és tudomány kezdett e tárgyban buvárkodni, s kemény harcra kelvén a tudatlansággal: csatát nyert, és a kérdésre egyenesen felelő választ együtt hangoztatá a sziv érzésével. De nyugtalan levén az emberi elme, sokszor a tudomány által kemény vita közben eldöntött igazságok megtámadására siet, s akár veszítsen, akár nyerjen: mindenképen haszna van a vállalkozásnak; mert ha nyer: a tudomány tágasabb tért foglal el, s szűkebbre szorítja a tudatlanságot; ha pedig vesz: ez esetben a tudomány által előbb eldöntött kérdés, vagy igazság nyer erőt erejéhez, s a tudatlanság így is szűkebb térre szorul. Mint a levegőt földrázó dörgések és fellegek keblét hasogató villámok tisztithatják meg: úgy a tudományt, az igazságot az eszmék forrongása állithatja biztos alapra.

És mit gondoltok, vajjon az istenség kérdése nyugodt megállapodásban van-e most? Még nincs! Az *Isten lélek*, e megállított fogalmat az anyag kérdésével akarják megostromolni; az

eszmék új harcza tehát készülöben van, hogy a megállított fogalom, a tudomány vivmánya, annál szebben, annál magasztosabban emelkedjék ki. Ámde bárhová fejlődjék a tudomány: szava soha sem lesz hathatósabb, mint a természeté. Nézzük a napot, fényt és életet árasztó melegével, a holdat ezernyi ezer fénylő csillagtársaival, melyek oly kedvesen ragyognak a magasságban; nézzük a füveket és virágokat rezgő harmatgyöngyeikkel; nézzük az egész földet, mely terített asztallá készül válni a mi számunkra: és lehetetlen, hogy ezekben a világ teremtőjét ne lássuk megdicsőülve; lehetetlen, hogy mind ezekben egy szerető mennyei atya kezeire ne ismerjünk, ki oly bámulatos öszhangzásba tette a világegyetemet, hogy abban a legelsőtől a legutolsóig minden megtartja a maga helyét, és az általa kitűzött célra igyekszik.

A természet rendszere folyhat egy kezdetben megállapított törvény szerint; de Isten a lélek, mely ebben mindeneket mozgat; az erő, mely az egészet megtartja; Isten az, ki a természet rendszerét megállapította, mely az magától létre nem jöhetett. Ugy-e k. h. hogy szebben, érthetőbben beszél a természet minden tudománynál, s leginkább annak szemléléséből tűnik ki az Isten létele? Ebből tűnik ki az ő:

Mindenekre kiterjedő gondviselése is. — Viharos tengeren hányt-vetett hajó az ember élete, s ha van is szélcsend az élet tengerén; de hányszor torzítja el sima tükörét a fergeteg! hányszor rázza meg szinte az összezuzásig élethajónkat a szenvedés, bánat és fájdalom kérlelhetlen sziklája! hányszor nem sülyedünk, mint a tanítványok, a háborgó tengeren! s mi az, mi ilyenkor visszatart a kétségbeeséstől? mi az, mibe biztosan fogodunk, midőn az örvény sülyesztő gyűrűjébe jutott életünk rongált hajója: ha nem az isteni gondviselés, mely mindenütt jelen van körülünk? a mely, hol legnagyobb a veszély, ott dicsőíti meg magát legszemelláthatóbban. Kinek hitét a természet vizsgálásából meritett meggyőződések határozzák, az nem tagadhatja az isteni gondviselést. — Mint a virág, míg virágozik, illatát el nem veszti: úgy a vallásos kebel a szív végső dobbanásáig megtartja reményeit, és nem válik meg a gondviselésbe vetett hitétől. Még a legelvetemültebb gonosztevő is, ha megzudul fölötte a csapások vihara, a vallás pihentető kebelén keres magának megnyugvást. — Ha látsz embert, kit inség, baj, csapás, fájdalom, szerencsétlenség csoporttal érvén, lelkét a kételkedés sötét szelleme szállotta meg: vezesd

ki azt egy szép tavaszi reggelen a természet kebelére, hogy lássa annak ezer meg ezer szépségeit, és az ezek fölötti szemlélődésre, az okozat és ok felőli világosító szavaidra hinni fog, ha lelkéből a szépnek érzése egészen ki nem halt, ha jégkeble egészen fásult szívet nem zár magában. —

S avagy mikor látjuk, hogy a természet minden tavasszal fiatal menyasszonyként teljes díszében jelenik meg szemeink előtt — öröme hiva fel minden állatot, — midőn látjuk az égi madarakat, melyek nem szántnak, nem vetnek, s mégis a legelsőtől a legutolsóig eltartja őket az úr gondviselése, megadván mindeniknek táplálékát és örömeit: ugyan kételkedhetnénk-e az isteni gondviselésben? Midőn látjuk, hogy a jó Isten mindent megadott földi életünk boldogságára, s okosságot azok felkeresésére, élvezésére; midőn mindezeket látjuk: lehetetlen, hogy ép lelkü valóság ajkain gondviselést tagadó szó emelkedhessék. — Imé k. h.! mint tünik ki a természet szemléléséből az Isten mindenekre kiterjedő gondviselése!

De a természetben kifejezve láthatjuk: életünk képét is. — Bölcső és koporsó, két végpontja földi lételünknek, mint a virágénak a csirázás és elhervadás. — Harmatcseppek ragyognak a reggel derűjében a virágkelyheken: életünk harmatcseppei az örömek, de oly ritkák ezek gyakran elborult életünk alatt! s épen mert oly ritkák, azért sohajtunk oly sokszor utánok; azért oly édes a rájuk visszaemlékezés. — Ez örömek — mint harmatcseppek a föld növényzetét, elevenességben tartnak. A mint az ifjúság tavaszán, s életünk tettekben gyümölcsös nyarán és őszen áthaladván, földi létünk telébe érkezünk: azt vesszük észre, hogy a forró nyári nap és az őszi dérütések leforrázták örömvirágainkat, s ekkor elkezdjük veszteni életkedvünket, mint a kimerült élőfa egyenként hullatja el életunt leveleit, melyekkel tavaszi díszében pompázott és a-sárguló leveleit is letépő szél érintésére éles sohajtásban tör ki, mintha virágaira emlékeztén vissza, nehéz bánat nyomná kebelét, hogy azoktól megkelliet válnia; — pedig új tavasz díszébe fog ismét öltözni a tél nyugalma után, több zöldelő levéllel, több virággal lesz megkoronázva.

Életünk képe ez k. h.! Virágzunk mi is az élettavaszán s boldog, kinek virágzását gyümölcsök követik; ki nem csak élvezet-, de nemes tettekben adja jelét a benne lakozó isteni szikrának. A mint életünk délpontjáról hanyatlásnak indult, egyenként válunk meg az élet rózsás örömeitől, életkedvünk hanyatlani kezd, mint a növé-

nyek éltető nedve, — életünk napja alább-alább száll, míg végre lenyugszik a sirhantok közé, és ránk borul a halál néma éjszakája. — A virágok lehervadnak, hogy egy új tavaszkorában annál szebben viruljanak fel: mi is a halál párnájára hajtjuk fejünket azon hittél, hogy túl a sir sötét éjszakáján annál szebb, annál több és boldogítóbb örömet élvezünk elköltözött és utánunk jövő kedveseink társaságában, a vallás által erényes élet után ígért boldog lelkek menyországában.

Ember! ha kételkedés sötét homálya ül lelkeden az Isten létele felett: menj ki a mezőre, a szabad természetbe, hol tisztaég mosolyog le reád, — hol a természet pompája emelkedik a maga elragadó nagyszerűségében, és kérdezd magadtól: ki alkotta mindezeket? lelked megtalálja a választ: egy mindenható lény, az Isten.

Vagy ha szülőid, kedveseid már a sirban nyugsznak, és téged az életfájdalmi, szenvedési s az emberek méltatlan üldözései kétségbeesésig üttek: menj ki a szabad természetbe, vagy épen kedveseid sirhalmára, és lásd meg, hogy a könyeiddel áztatott durva göröngyöket virágok lepték el, mintha enyhíteni, felejtetni akarnák fájdalmadat; azon virágok diszlenek a sirhalmon, melyeknek gyökereit a sírások összevagdalták: lásd a jó Isten azokra gondot viselt, — s ha egy kis virágot, egy gyenge fűszálat is megtart, széppé teszi: hogy ne viselne gondot reád, ki ezeknél sokkal kedvesebb vagy előtte, — ki téged úrává, koronájává tett e földön teremtményeinek?

Vagy ha szépségben, erődben elbiztad magad: menj ki a szabad természetbe, s lásd, hogy a virág is szép, de elhullatja minden ékességét, ha elmulik tavasza, és a legerősebb élőfát is megemésztí az idő vasfoga. —

Vagy ha fájó szíved népsz közelgő halálad elébe: tanul meg a mező virágaitól, hogy semmi sem veszt el örökre, s te is az örök-élet tavaszán újra felvirulsz a halál tele után. Nyitott a természet virágbetűkkel irt szent bibliája: olvassátok, tanulmányozzátok, és ennek élő betűi élő hitet ébresztenek lelketekben. Ámen.

Pálffy Lajos,
sz. kereszturni pap.

XIII.

Magtár alapításra serkentés.

(Egyházi beszéd.)

Eltelének annakokáért a bőségnek hét esztendei, mely bőség vala Egyiptomnak földén. És elkezdének közelgetni az éhségnek hét esztendei, mint megmondotta vala Jozsef. sat. 1 Móz. 41, 53—57.

Faraó, Egyiptomnak egykori ura, hajdan kettős álmában a hét kövér és ösztövér tehenekben, s megint a hét teljes és vékony gabonafejekben azt a nevezetes dolgot látta, hogy országában hét termékeny évek lesznek, azokra pedig hét terméketlen évek következnek. És az ő álma teljesebbé ment! — Hét termékeny év állott elé egymásután, melyekre hét terméketlen év következék; s a hét kövér teheneket a hét ösztövér tehenek, a hét teljes gabonafejeket a hét vékony gabonafejek egészen elnyelék. —

Atyámfiai! mikor Faraó eme jeles álmat látta, az álom magyarázó József azt a tanácsot adta neki, hogy Egyiptom kormányzását bizza valamely bölcs férfura, ki a hét termékeny években a gabonának ötödét minden embertől szedje be, s takarja magtárakba, hogy az eljövendő hét évi éhségnek idején legyen az a tartománynak táplálására. — Tetszett Faraónak ez a tanács, s minthogy azon időben Józsefhez hasonló bölcs, eszes férfiú nem vala, ő lön Egyiptom kormányzására kinevezve. Ő pedig kimenvén a Faraó tekintete elől, állita a városokba magtárokat, és takara a hét termékeny években felette sok gabonát, mint a tengernek fővénye, annyira, hogy meg nem számláltathatnék, mivel száma nem vala. *Eltelének annakokáért sat.*

Magtárt — nem országos — hanem egyházi magtárt akarok állítani én is, ai! s azt ajánlom nektek, a mit József ajánlott vala Faraónak: állítsatok magtárt! — De hogy tettekre buzduljon gyü-

lekezetünknek minden igaz tagja, jertek értsétek meg: miért akarok én magtárt állítani gyülekezetünk kebelében? Nagyon hasznos dolgot ajánlok ma tinéktek; kérlek, figyelmezzetek. —

Mielőtt eme kitüzött kérdésre felelnék: miért akarok én magtárt állítani gyülekezetünk kebelében? szükségesnek vélem röviden megemlíteni azt: hogy minő szerkezettel akarok én magtárt állítani? A felállítandó magtár szerkezete, nézetem szerint, e lenne: gyülekezetünknek minden családja, nem véve ki a szegényebb sorsu családokat is, hozna a magtár számára vagy egyszerre, vagy pedig részletenként, egyegy köből gabonát, négy év alatt. Ez a hozomány megállítandó alapszabályok és bölcs kezelés mellett, minden köből évenként egy-egy véka kamatra adatván ki, csak hamar megütné a száz köblöt. — Aztán mikor ez állana, vagy pedig ennél még több is, az ebből minden évben befolyó kamat évről évre tevődne pénzé, természetesen a pénz is kamatoztatván, s így tovább. Ekkor lenne az egyházi magtárnak mind gabonája, mind pénze rendelkezés alatt. Ilyszerü szerkezettel akarok én magtárt gyülekezetünk kebelében; még pedig

Elsőben is azért, hogy ti magatokon — eshető szükségitekben — segíthessetek. Változás alatt áll a nap alatt minden; ott áll az embernek sorsa is. A szükségek, kárvallások, balesetek, és természeti csapások minden órán előállhatnak, még ha a restek kenyerét nem eszed is, hirtelen eljöhethet, mint gyors utonjáró, a te szegénységed, és a te szükölködésed, mint a paizsos férfiú.)¹⁾ Egy percz kell, s egy jégeső gabonádat a meződen kicsépelheti; egy percz kell, s egy tüzgyulladás épületeidet s takarmányaidat hamuba temetheti; egy percz kell, s egy pusztító dögvész igavonó barmaidat megölheti; és nem sok idő kell arra is, hogy az egyiptomi ösztövért tehének, s vékony gabonaszálak völgyeiteken és halmaidokon megjelenjenek. S kérdem: mit cselekesztek ily szomorun nyomasztó körülmények között? Talán a lelketlen uzsorásokhoz folyamodtok? Oh ezek ismét egy jégverés, egy égés, egy dögvész, vagy egy terméketlen év lesznek rajtatok! Tán ősi birtokaitokat

1) Péld. 6; 11.

bocsátjátok áruba? A szegény Nábót őseitől öröklött birtokát nem hogy pénzen, de még cserében sem adá Akhábnak, — ő mondá Ákháb királynak: Oltalmazzon engemet az Úr attól, hogy tenéked adjam az én atyáimtól maradt örökséget. ¹⁾ Tán koldustarisznyát akasztatok nyakatokba, skoldulni indultok? Bölcs Syrák azt mondja: Fiam! koldus életet ne élj, jobb meghalni, hogy sem mint koldulni. ²⁾ Vagy tán imádkozásra kulcsoljátok egybe kezeiteket, s az Istenre néztek? Jó, jó, tagadhatatlanul jó! nem csak, hanem szükséges is az Istenben bizni; ámde csak okosan! A ki az Istenben oktalanul bizik, hijáavalóságot cselekszik. Emberek! állítsatok magtárt. Emlekezzetek ama példabeszédre: Minden ember a maga szerencséjének vagy szerencsétlenségének kovácsa. Segitsetek magatokon, mert az Isten is úgy segít rajtatok. Állítsatok magtárt, hogy eshető szükségitekben magatokon segíthessetek, mert e reátok nézve üdvös célból akarom én azt, hogy magtár alakuljon gyülekezetünk kebelében. — De

Másadszor azért is akarok én magtárt állítani gyülekezetünk kebelében, hogy ti felebarátaitok javát is előmozdithassátok! Nekünk nem csak saját javunkra, hanem embertársaink javára is figyelmet kell fordítanunk. Roszul tette fel régen Kain eme kérdést: Avagy őrizője vagyok-e én az én atyámfiának? mert minden ember köteles felebarátja javát — tehetsége szerint — eszközölni. Barátom! atyámfia! neked nem csak magadért, hanem másokért is élned kell; neked a te szellemi és anyagi tehetségeiddel embertársaid javára is sáfárkodnod kell; neked emberbarátnak kell lenned, és a te hatáskörödben annyi jót kell művelned, a mennyit csak művelhetsz. Szeressed felebarátodat, mint tenmagad. ³⁾ A szenteknek szükségekre adakozók legyetek. ⁴⁾ Ne nézzek kiki mind az ő hasznait, hanem minden az egyebek hasznokat is nézze. ⁵⁾ Míg időnk vagyon mindenekkel jól tegyünk, kiválképen pedig a mi hitünknek cselédivel. ⁶⁾ A jótéteményről, és marhátoknak mással való közöltetéséről el ne felejtkezsetek, mert ilyen áldozatokban gyö-

1) Kor. 21; 3. — 2) Syr. 40; 29. — 3) Máté 22; 39. — 4) Rom. 12; 13. — 5) Filip. 2; 4. — 6) Galat. 6; 10. — 7) Zsid. 13; 16. —

nyörködik az Isten. Fiatskáim! ne szeressük egymást csak beszéddel és nyelvvel, hanem cselekedettel és valósággal.¹⁾ Arany szavak! egyről egyig a szent könyvnek arany szavai ezek, s mind arra hívna, hogy felebarátaink javát — tehetségünk szerint — munkáljuk. Hogy tehát felebarátaitok javát is elérjétek: állítsatok magtárt! E nekik is hasznokra lesz, mert ez által szorult állapotjokban ők is segíthetnek magokon. Meglehet, szerencse gyermekei, hogy nektek ezen magtár javadalmaira szükségetek nem lesz; adja is az Isten, hogy ne legyen; adja az Isten, hogy erszényetekből a pénz, kenyeres kamarátokból a kenyér, mezeitekről az áldás, aklaikból a barmok soha el ne fogyjanak; adja az Isten, hogy folytonosan jábesi tartós szerencsének örvendeztetek; ámde ha ezen magtár javadalmaira nektek szükségetek nem lesz is, a Jézus szavai szerint — szegények mindenkor lesznek veletek,²⁾ s ezeknek mindenkor lesz arra szükségük. S oh mily felséges erény mások javát is munkálni! Bizonyval mondok nektek, hogy a ki ezt miveli, az az Istennel, a ki személyválogatás nélkül mindenek javát munkálja, egy kézre dolgozik! — Legyen tehát nektek magtáratok, mert én épen azért akarok gyülekezetünk kebelében magtárt állítani, hogy ti ez által felebarátaitok javát is elérjétek!

Harmadszor, azért is akarok én magtárt állítani gyülekezetünk kebelében, hogy a nevelés fontos ügye is gyermekeitek érdekében nagyobb tökélyre emeltesse. A nevelés ügyének, mint a társaság legfontosabb ügyének, mindenütt a tökély lehető magas fokán kellene állni. És oh vajha ott állana! ámde az nem áll ott! Sokszor kell még a nemeskeblű emberbarátnak így sohajtani: Nevelés szent ügye, jöjjön el a te országod! A nevelés fontos ügye csaknem minden falusi közönségben hiányos; csak a mi nevelési ügyünket tekintve is, oh be sok hiányra találunk! Van-e kisdédóvódánk, melyben a most utczákon koválygó kisdédék a balesetek ezer nemeitől, és a felleltség ezer ragályaitól megóvatnának? Nincsen! — Van-e alkalmas ikola-házunk, melyben az iskolaköteles gyermekek — a fiak a leányoktól elkülönítve — jól megférhetnének? Nincsen! — Felvan-e szerelve iskolánk belseje szükséges butorokkal, és a cél-

1) Ján. 3; 18. — 2) Máté 26; 11.

szerű neveléshez mulhatlanul megkivántató kézi-könyvekkel? Nincsen! — Van-e figyelem fordítva ösztöndíjakra, melyek a tanulásra és jó erkölcsre nyomatékosan serkentő régi három águ helyét kipótolhatnák? Nincsen! — És van-e gondoskodás a tanítókról, ezekről az emberiség szegény napszámosairól annyira, hogy ők az anyagi szükségektől menten, egész odaadással folytathatnák szép, de terhes munkájukat? Nincsen! — Atyámfiak! valamig a nevelés ügye körül ennyi hiányt találunk, mindaddig gyermekeink a jó nevelés áldásaiban nem részesülhetnek; gyermekeink jó nevelést csak úgy kaphatnak, ha a nevelés fontos ügye nagyobb tökélyre emelgetik! — Szülők! apák és anyák! állítsatok gyermekeitek érdekében magtárt, hogy ennek befolyó kamatjából a nevelés fontos ügye is élémozdítva legyen. Ha ezt megteszitek, nagy jót tesztek a ti gyermekeitekkel, mert szent Dávid szavai szerint: a ti fiaitok olyanok lesznek, mint a növekedő plánták az ő gyermekded korokban, és a ti leányaitok, mint a templom köveinek hasonlatosságára szépen megfaragott kövek.¹⁾ Sőt nagy jó háromlik reátok is, mert eleget tévén emez apostoli intésnek: Ti atyák! a ti magzatitokat neveljétek a tudományban, és az Úrnak beszédének intésében:²⁾ jó számot adhattok a számolás napján gyermekeitekről az ítélő birónak is, s lelki nyugalommal szólhattok eképen: imhol vagyok én, és a gyermekek, kiket adott nekem az Isten.³⁾ Föl hiveim, föl! alapítsatok magtárt a ti gyermekeitekért is, mert én épen azon szent czélből is akarok magtárt állítani gyülekezetünk kebelében, hogy a nevelés fontos ügye is gyermekeitek érdekében nagyobb tökélyre emeltessék! Végre

Negyedszer azért is akarok magtárt állítani gyülekezetünk kebelében, hogy az Urnak házát is megépíthessétek! Az Urnak házát — a templomot — építeni, romladozásait újítani minden egyházi gyülekezetnek kötelessége egyfelől azért, mert ezt maga az Isten parancsolja; ⁴⁾ másfelől pedig azért, mert míg egy szép templom a népnek vallásos érzületéről tanuskodik: addig a pusztulásra hagyatott templom a gyülekezetnek lágymelegsége, hogy ne mondjam, vallástalansága ellen kiált! — Atyámfiak! a mi templomunk, a seregek Istenének e szent hajléka, romlásnak idult: hát

1) Zsolt. 144; 12. — 2) Efész. 6; 4. — 3) Zsolt. 2; 13. — 4) Móz. 25; 8.

nem jut-e eszetekbe, hogy ezt meg kell építeni?! — Hajdan, mikor az Ur a maga sátorának megépítése iránt parancsolatot adott volna Mózes prófétának, így szóla Mózes a néphez: Vegyetek a ti jószágotokból ajándékot az Urnak; a kinek szive szabad akarata szerént indul, az adjon ajándékot az Urnak. ¹⁾ És ezen feihivásra Izrael fiainak egész gyülekezete kimene, s annyi ajándékot hozának, hogy Mózesnek ezt kelle kiáltani: senki ezután se férfiu, se asszonyállat ne hozzon ajándékot a szent hajléknak mivére; ²⁾ hát ti nem mozdulnátok-e meg, hogy ajándékot hozzatok az Ur házának megépítésére, mikor az Ur templomunk romladozó kőfalai által hozzatok is oly hathatósan szól? — Amaz evangeliomi özvegy nőnek csak két fillére vala, s azt is az Isten ládájába veté: hát ti fölösleges javaitokból nem hoznátok-e áldozatot a vallás oltárára — az Isten házának megépítésére? Hozzatok áldozatot az Isten házának megépítésére! — Ne mentegessétek magatokat — ne mondjátok az Aggeus próféta korabeli néppel: nem jött még el az idő, az Ur háza építettésének ideje; ³⁾ mert aligha nektek is eme szemrehányást nem teszi az Ur: Eljött-e ti néktek időtök, hogy lakozzatok a ti szép házaitekben, hogy ez a ház pusztán áll? ⁴⁾ Hozzatok áldozatot az Ur házának megépítésére; állítsatok magtárt, hogy legyen ez alapja az Ur háza megépítésének is; mert én azért is akarom gyülekezetünk kebelében a magtár létrejövetelét, hogy ti ennek évenként befolyó kamatjából az Urnak házáat is elvégre megépíthessétek! —

És imé, atyámiai! láthatjátok, hogy én mily szent és üdvös czélből akarok magtárt állítani gyülekezetünk kebelében; láthatjátok, hogy én érettetek, felebarátaitokért, gyermekeitekért, s a mi istenünk házának dicsőségeért akarok egyházi magtárt állítani. — Oh vajha mindnyájan az én akaratomon lennétek. Oh vajha miképen Faraónak tetszék a József beszéde: azonképen tetszenék nektek is az én magtár alapításra serkentő beszédem. Oh vajha saját sorsotokat, felebarátitok javát, gyermekeitek boldogságát, s isten házának dicsőségét tartva szemeitek előtt, egy szivvel és lélekkel kiáltanátok fel: állítsunk magtárt! Adja az isten, hogy ez így legyen! adja az isten, hogy ti egyenlő értelemmel

1) Móz. 35; 5—2. — 2) Móz. 36; 5. — 3) Agge. 1; 2, 4. —

legyetek; ¹⁾ adja azisten, hogy ne legyenek ti köztetek hasonlások; de legyetek inkább egybeköttettek egy akaratnak, és egy értelemnek általa. ²⁾ Ámen. ³⁾

Nagy Sándor,

h. karácsonfalvi pap.

-
- 1) Rom. 12, 16. — 2) Kor. 1, 10. — 3) E korszerű, derék beszéd nem hangzott el a pusztába, mert az eklézsia, melyhez intézve volt, a magtárt megalapította. Örömmel jegyezzük meg, hogy közelebről még néhány eklézsiánkban alapult magtár. Vajha terjedne s minél többhelyt válnék testté ez üdvös eszme, mely a helységekre nézve nem kisebb fontosságú lehet idővel, mint a városokban a szintén ujaobkoru kiségitő egyetek. — Az alapítás módjára nézve mindenesetre a helyi viszonyok s az eklézsia tagjainak közmegegyezése kell, hogy határozzanak. Egy helyt pl. alapítottak magtárt önkéntes adakozásból; máshelyt két vagy három osztályt állítottak meg a családok vagyonsága szerint úgy, hogy ha egy szegény család alapul adott két vékát, a vagyonosabbak hármát vagy négyet, s a legvagyonosabbak még többet.

Szerk.

XIV.

Szent Péter kulcsai.

(Egyházi beszéd.) ¹⁾

Mikor pedig ment volna Jézus Cezáréa tartományába, mely Filep királyról nevezetik, megkérde az ő tanítványait, mondván: Engemet, embernekfiát, kinek mondanak lenni az emberek? Azok pedig mondanak: némelyek Keresztelő Jánosnak, némelyek Ilyésnek, némelyek pedig Jérémiásnak, vagy egynek a próféták közül. És monda nekik: Ti pedig kinek mondotok lenni engemet? Felelvén pedig Simon Péter, monda: Te vagy ama Krisztus, az élő Istennek fia. Akkor felelvén Jézus, monda neki: boldog vagy Simon, Jónának fia, mert a test és a vér ezeket nem jelentette neked, hanem az én menyei Atyám, de én is mondom neked: te Péter vagy és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat, és a pokol kapui nem vehetnek azon diadalmat, és néked adom a menyekországának kulcsait, és valmit megköötözendesz e földön, a menyekben is kötözve léssen, és valmit megoldandasz e földön, a menyekben is oldozva léssen. Máté 16; 13—20.

A biblia számos olyan helyet foglal magában, a melyeknek másként nem lehet valódi és eredeti értelmét kitalálni, csak úgy, ha kibontjuk azokat a tévedések homályából, a melybe a mult századok tudatlansága, a papság önző szenvedélye, és a pártok viszálykodása beburkolták. Vannak a szentírásban bizonyos helyek, a melyek hasonlitanak valamely hajótörést szenvedett hajónak romladékaihoz, a melyeket esztendő hosszú sora után kerestek ki a tenger fenekéről, s a melyeknek nem csak színök tűnt el, hanem rajtok a vas, és fa oly vastag rozsdá és tengeri lerakódás alá vannak elrejtve, hogy eredeti alakjokat alig lehet kitalálni.

Azon nem kell csodálkoznunk, atyámfi, hogy a szentírásnak

1) „Sermons et Homélie. Par Athanase Coquerel, fils. Paris, 1855.“ című könyvből.

némely töredéke halomra gyült homálylyal megterhelve jutott el hozzánk az időnek folyása alatt. Egy ilyen helynek hallásával nem mindig könnyű eltávolítani az eszméknek hibás társulatát, melyet észrevétnak velünk a multnak történelme vagy korunknak intézményei. Ha a szentírásnak valamely helye attól az időtől fogva, a mikor irták, addig az időig, a mikor mi olvassuk, egyetlen egyszerű fegyver vagy zászló gyanánt szolgált egy hirneves tudós, szerencsés politikusnak, egy iskolának, egy egyháznak, mely azt téves értelemben fogta fel, ez már elég arra: hogy az a hely a téves értelemben bélyegét hosszú időn keresztül megőrizze és magán hordozza, mint valamely megtört sugárnak bágyadt visszaverődését. Mi a biblia némely helyeit nem foghatjuk fel másként, mint szokásainkra, szellemünkre és eszméinkre támaszkodva, mindamelletts is, hogy azok az igék ma már elfelejtett vagy legalább a tömeg által nem esmert körülmények, más erkölcsök és különböző szokások között és szempontjából voltak mondva.

-Következésképpen a ker. szószék kötelessége a Jézus Krisztusnak és az ő apostolainak tanításait kiragadni abból a divatos sötétségből, a mely azokat elferdíti; a mi kötelességünk szétszlatni azt a veszedelmes homályt, a mely alá el van rejtve a tanításnak igazi értelme.

Az Idvezítő azon nyilatkozatainak, a melyeket az emberek leginkább félreismertek, és természetéből kivetkezettek, egyike az, a melyet a pápai méltóság isteni alapításának neveztek: Te Péter vagy, és én ezen a kösziklán építem fel az én anyaszentegyházamat . . . és neked adom a mennyek országának kulcsait. Ezek a Krisztusnak Jonának fiához való azok a szavai, a melyekből a római egyház pompás papiénekeinek egyikét készítette; ezek azok a szavak, a melyek a legfényesebb ünnepeken visszhangzanak a pompás templomokban, énekelve térdepelt sokaság által, s biborral és aranynyal fedett papság által, abban a perczben, a melyben nagyszerű diszkisérők által megelőzve, tönjén által körülvéve, megjelenik a küszöbön egy ember, a ki magát, a világ püspökének, az egyház látható fejének . . . s folytassam-é tovább? . . . a Jézus Krisztus helytartójának mondja; mert azt hiszi, hogy ő Simon Péternek, a bethsaidai halásznak utóda.

Én részemről, atyámfi, nem akarok ezekkel a szavakkal felfegyverkezve, ezeket valódi értelmökbe visszaállítva, egy más egyházat előttem megtámadni; nekünk hasznosabb és kegyesebb telje-

síteni való kötelességünk van ennél, az ájtatosságnak ez órájában. De vajjon annak egy mondása, a ki mesternek és idvezítőnek van elismerve valamint a pápai tekintélynek engedelmeskedő tanítványok által, ugy azok által is, a kik egyedül az evangéliomnak szabad és dicső tanítványai, a Jézus Krisztusnak, az Isten fiának, és a világ megváltójának egy mondása, lehet-e kizárólagos öröksége egy egyháznak? Vajjon csupán csak a római főtemplomnak pompás iveri alatt lehet-e hallatni? Vajjon nem lesz-e az termékenyebb és tanulságosabb, megalázódással ismételve, egész mélységében fölfogva, felvilágosult hittel, egy szentélyben, a hol lélekben és igazságban való tisztelet lakozik? Nem fogjuk-e fel mi azt jobban, midőn az igazság szellőjével eloszlatjuk az emberi tömjénezésnek azon felhőit, a melyek elleplezik annak egész fényességét?

Ez az, atyámfiai! a mit én meg akarok kísértetni; jobbat teszszek annál, mintha megtámadnám a téves magyarázatot, én elbeszélem az igazit. Gyakran, megezáfolva a hibát, az ember elveszti idejét is, ügyét is, mig előadva az igazságot az ő hatalmas egyszerűségében, ugy a mint Isten adja nekünk a Jézus Krisztus által, mindent megnyert.

Adjuk elő tehát szabadon, atyafiságosan az igazságot, s midőn ezt tesszük, nem marad egyéb hátra, mint egy mondani való szavunk mindenekhez, katolikusokhoz és protestánsokhoz, mesterünknek az a szava: hogy a kinek füle van a hallásra, hallja.

1. Lehetetlen ennek a nevezetes szövegnek értelmét jól fel fogni, ha az ember azt külön választja. Az egy emlékezetes beszélgetésnek bezárása és utolsó szava, s mind az, a mi megelőzi, megszabja ennek igazi értelmét.

Az idvezítő a Jordán forrásával szomszédos városban, Páneásban volt, a melyet Filep-Herodes tetrárka a Tiberius tiszteletére Cezaréának nevezett. Itt történt, hogy a Jézus számot adatott tanítványaival: miként vélekedik a nép az ő személyéről; a tanítványok erről tudomást szerezhettek magoknak első utazásuk, első küldetésük alatt, a melylyel Jézus őket megbizta volt. Engemet, embernek fiát, kinek mondanak lenni az emberek? Azok pedig mondának: némelyek keresztelő Jánosnak, némelyek Ilyésnek, némelyek pedig Jérémiásnak, vagy egynek a próféták közül. Ez a különös és tetszőleg összefüggés nélküli felelet magyarázatot kíván. Az ő hivatalának ebben a korszakában, a zsidók közt egyértelmű közvé-

lemény volt, hogy a Jézusban Istennek egy küldöttét, egy prófétát lássanak, és igazat szólva, hajos volna felfogni, hogy a szenvedélyektől ment lelkek ebben másként ítéelhetek volna. Azonban nem mentek addig, hogy benne a várt messiást megismerjék. Ehez a rejtélyes személyhez, ehez a politikai szabadítóhoz, a királyi fajnak ehez a képét viselőjéhez, Dávidnak és Salamonnak nagyszerű és rettegett utódához, a világhódítóhoz és egyedüli monárkához, a zsidók lelkében sokkal több földi remény, sokkal több világi fény fűződött, hogy sem az annyi nemzeti büszkeséggel, személyes nagyravágyással, s gyakran kíváncsi vágyakkal felfúválnakodott szivek leereszkedtek volna Krisztusnak, messiásnak, az örökkévaló felkentjének nyilvánítani azt a názárethbeli Jézust, a ki nem a földi királyokhoz, hanem a galileai munkásokhoz volt hasonló; azt a názárethbeli szegény és alázatos Jézust, a ki akkora nyugodtsággal mondotta: az én országom nem e világból való.

Azonban nem tudván eltitkolni, hogy a Jézus beszédeiben és személyében magas tekintély, mély bölcsesség és végtelen kellem van, megmaradtak ebben a különben elég természetes, közből eső véleményben, hogy ő nem a messiás, hanem annak egyik előhírnöke.

A rabbik napról napra nevezetesebbek lettek az által a halatlant képzelődés által, a melylyel tudorok módjára erősítették, és a legnagyobb részletességgel tanították azt, a mit magok sem tudtak s nem is tudhattak; ezek azt állították, hogy a Jézus előtt és vele a feltámadott régi prófétáknak egész díszkiséréte fog megjelenni; a nagyobb rész Malachiásnak egy rosszul értelmezett jóvendölése után Ilyést nevezte meg, némelyek Jérémiást, vagy egyet a próféták közül, és többen kérdezősködtek, ha Jézus nem a koporsóból elevenen kijött keresztelő János-e, a mitől palotájának rejtekében lelkiismeretének mardosásai, és a rémület miatt Herodes, az ő gyilkosa, reszketett legelőbb.

Igazat szólva, a Krisztusról való ezek a különböző vélemények mind egy és ugyanazon tévedésből eredtek, a mely abból állott, hogy ötet elismerték Isten küldöttének, de nem fogadták el messiásnak, mert a világ szerint szegény, gyenge és kicsiny volt.

Szerencsétlen elfogultság, s annál siralmasabb tévedés, mert sokkal kevésbé származott tudatlanságból, mint a testi, érzéki és durva sziveknek világias hiúságából! A világi dolgok által elcsábitott, az isteni dolgok iránt elvakult lelkeknek vétkes hitetlensége!

Jézus a szomorító feleletet fájdalommal hallgatta, azután tanítványai felé fordulván: Ti pedig, monda nekik, átfutván őket egy átható és szomorú, de szeretet-teljes tekintettel: Ti pedig kinek mondatok lenni engemet? Simon Péter azonnal legelől megragadván a szót, felkiálta: Te vagy ama Krisztus, az élő Istennek fia. Nem valamely előhírnök, hanem az, a kinek jőni kellett; nem Ilyés, Jérémiás, vagy János, hanem nagyobb mint János, Jérémiás és Ilyés; nem egy a próféták közül, hanem az, a kit minden próféta hirdetett, és minden igaz izraelita várt; te vagy a messiás, a Krisztus, az Istennek felkentje; te ennél is több vagy, több mint vigasztalása és dicsősége izraelnek, több mint a pogányok világossága, és a kicsinyek reménye, te az Istennek, az egy igaz Istennek, az élő Istennek fia vagy.

Nagyszerű nyilatkozat, nem csak ereje és a hitnek teljessége, hanem meleg, buzgó és szabad önkéntessége miatt is! Egy meggyőződött, rendkívüli megindulástól elragadott léleknek mélyéről származik, honnan a Jézus iránti szeretet kiárad, midőn ezekre a szavakra fakad: Te vagy ama Krisztus, az élő Istennek fia.

Jézus ekkor megnyerő jósággal és tiszteletet parancsoló ünnepeleyességgel feleli hűséges tanítványának: Boldog vagy Simon, Jónának fia, boldog, hogy ekkora tisztasággal hiszel, és ekkora erővel szeretsz, mert a test és a vér ezeket nem jelentette neked; a test és a vér, azaz: az emberek, a világ, ennek érzékisége, hiusága, és önzése ezeket nem jelentették neked, ezek nem taníthattak meg tégedet erre, ezek ezt nem tudják, ezek engem félreismernek. A test és vér arra tanítottak volna tégedet, hogy nekem nincs sem ezüstöm sem aranyom, sem hatalmam, sem gazdagságom, hogy a betlehemi jászólyban születve, járok alá s fel, s nincsen, hová fejemet lehajtsam, egészen a keresztig, a melyen megfogok halni a rabszolgáknak gyalázatos büntetésével. A test és vér nem jelentették volna ki neked: hogy én az Istennek fia vagyok. Hanem az én menygyeie atyám, az Isten, a világosságnak atyja, az Isten, a kitől származik minden jó adomány és tökéletes ajándék, az, a ki a te hitednek ezt a tisztaságot, elevenséget, és hatalmat adta; az Isten az, a ki téged erre a magasságra fel emelt. A test és vér a fájdalom emberében, a nemzetektől meg-

vetettben, nem tudják megismerni az Istennek fiát; nem tudják megismerni az erkölcsi nagyságnak legmagasabb fokát a megtagadásban, a legfőbb szentséget az odaadásban, az égi dicsőséget az áldozatban; mert ime, ezek a dolgok nem eredtek emberi szívből. Ezek a magasságból kijelentett, az egek egeiből alászállott dolgok. Az én menyei a tyám az, a ki neked ezeket kijelentette.

Azután czimet czim után, és nevet név után adva, (mint-ha felelte volna Péternek: Te megmondottad, hogy én ki vagyok, tanuld meg hát tőlem, hogy te ki vagy; te több vagy, mint a hogy magad hiszed, vagy a mint te magad tudod) Jézus, hogy magához méltólag megjutalmazza a Simon hitét, így szólott: Te Péter vagy, és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat. Én, kit te istenfiaának elismersz és vallasz; én, az egyháznak alapítója és feje, én tégedet azon épület első kövének ismerlek és nyilvánítlak, a melyet a földön fel akarok építeni. Te a Krisztusban, és az Istennek fiában, a bennem való hitet, az emberek között legelsőbben felfogtad és őszintén megvallottad, következőképen én tégedet első keresztyénekn nyilvánítlak. Az egyház kezdetét vette, és te annak első tagja vagy. Az egyház ebben a perczen kezdődik, a te hitbeli vallástételed által.

Ettől a percztől kezdve az csak nevedekhetik és terjedhet; és nem fog vége lenni soha. Ez egy örökkévaló épület. A pokol kapui nem vehetnek azon diadalmat. Ezek a költői szavak, ai! általánosán roszul vannak értve; az emberek ebben két épület eszméjét látják: a poklot, a hol a sátán lakik, az egyházat, a hol az Isten uralkodik. Az eszméknek és képeknek csodálatos összezavarása által e közt a két épület közt háborut tesznek fel; és hozzátoldják, hogy az egyiknek kapui nem fognak legyőzetni a másoknak kapui által. Mindez az összefüggetlenség onnan ered, hogy ide minden igaz ok nélkül becsusztatták a pogányok alvilágának, a rosz hatalmától felgyújtott egy birodalomnak eszméjét. Pedig épen ellenkezőleg, itt egy egészen izraelita képről van szó, a halálnak pusztaság és rettenetes országáról, a hol minden fél-álomba van merülve, a hol semmi sem él valóságos étellel, a honnan senki sem jő ki, a ki egyszer bément, és a melynek vas-kapui, kiengesztelhetetlen kapui, többször fordulnak elő a bibliai poesisben. Ez az eszme tehát nem két épület kapui közti harczról való értelmetlen allegoria, hanem oly allegoria, mely az erős-

ségben és tartósságban való vetélkedésről van mondva. Különben nem kell elfelednünk, hogy valamint az első kő az építés kezdetét jelenti, úgy a kapuk feltétele mindenütt, de különösen a bibliában, az utolsó munka, a mely tökéletessé és lakhatóvá teszi a teljesen bevezett épületet.

Imé tehát a Krisztus szavainak értelme: a hit által te Simon halászból Péter apostol léssz; ezen az első kövön az én anyaszentegyházam fölemelkedik, és a halál birodalmának kapui nem oly rendíthetetlenek, nem oly örökkévalók, mint az anyaszentegyháznak kapui lesznek. S így az anyaszentegyháznak első köve előtt, annak végtelen tartóssága van kimondva, ugyanabban az időben, a melyben keletkezése.

A mint egy elkezdett épület eszméje maga után vonja a kapuk eszméjét, a melyek annak bevezését fogják megjelölni, úgy a kapuk fölkeltik a kulcs eszméjét.

Sz. Péter, a ki legelől tett vallomást az igaz keresztény hitről, első lesz, a ki megnyitja másoknak az anyaszentegyházat, melybe legelőbb ő lépett bé. *N e k e d a d o m*, mondja neki mestere, *a m e n y e k o r s z á g á n a k k u l c s a i t*.

Az ország, atyámfiai, mely az idvezítő beszédeiben mindegyre előfordul, s a melyet ő most a menyek országának, majd országnak, vagy Isten országának nevez, az nem a menny, vagy szabatosabban szólva, nem csak a menny, hanem az anyaszentegyház akár a mennyben, akár a földön; az, ugyanaz az anyaszentegyház, melyről az idvezítő az az előtt való perczen szólott, nagyon csudálatos és természetellenes elfogultság kellene ahoz, hogy meg ne ismerjük, miszerint itt ugyan arról az épületről van szó, melynek alapítása, kapui, és kulcsai rendről rendre képekül szolgálnak. Az első kő már le volt téve, s Jézus már az épületet a jövőben bevégezve látja, leronthatatlan kapui fel vannak téve, s azonnal az anyaszentegyház kapuinak a hívők számára való megnyitásáról van szó. Az Isten fiának prófétai tekintete előtt az örökkévaló templom bé van végezve, s nincsen egyéb hátra, mint annak kapuit megnyitani a türelmetlen tömeg számára, a mely kívül tolakodik.

A szövegbeli metaphora tökéletesen összefüggő. Az apostol első köve az anyaszentegyháznak, a melyet Jézus épít; azután midőn az épület be lesz végezve, s a kapuk fel lesznek állítva, Péter fogja kapni a kulcsokat, hogy az új templomot, mely nem

leszen emberi kézzel csinált templom, nyissa meg izraelnek és a világnak.

S ő valósággal meg is nyitotta. Az ígélet tényé vált, ez a történelemből van meritve. Midőn a Jézusnak munkája be volt végezve, tanításai, példái, szenvedései, rettenetes és gyalázatos halála, dicsőséges feltámadása, az Atyjának jóbjára való csendes és diadalmas felmenetele; midőn végre a pünkösztnek napján a Szentlélek — elkerülhetetlen és határozott kiegészítő része mindazoknak, a mik előre történtek — az apostaloknak adva volt; midőn a kíváncsi, megindult és nyugtalan tömeg tolakodott a tizenkettő körül, hogy így szóljon nekik: **A t y á m f i a i , f é r f i a k , m i t c s e l e k e d j ü n k ?** Péter társainak köréből előlépett, mint azon a napon, a melyen hitéről vallást tett, s a maga és társai nevében tartotta az első keresztény prédikációt. Kinyilatkoztatta a zsidóknak, hogy az a Jézus, a kit ők annyi szeretettel és bölcseséggel haloltak tanítani; az a Jézus, a kitől annyi csudát láttak; az a Jézus, a kit láttak, hogy Jeruzsálembe hurczolnak, mint egy bűnöst,— azután elítélnek, megostoroznak és keresztre feszítenek: az a Jézus Istennek fia volt, és a halálból feltámadott. S fenkölt merészséggel ezekkel a szavakkal zárta bé: **B i z o n y n y a l t u d j a a z é r t a z I z r a e l n e k e g é s z h á z a , h o g y e z a z I s t e n t ő l t é t e t e t t U r r á é s K r i s z t u s s á , e J é z u s , m o n d o m , a k i t t i m e g f e s z i t é t e k .** 1)

Három ezer lélek hitt az ő beszédének, és kérte a megkelesztelést. Az anyaszentegyház meg volt alapítva, és így történt, hogy Péter megnyitotta azt a zsidóknak.

S talán emlékeztek, hogy később, midőn eljött az ideje megnyitani az egész emberiségnek, hirdetni az idvességről való örömhirt minden testnek, Péter volt az, a ki ezt teljesítette, maga is megdöbbenve a maga munkáján, ezen a megmérhetetlen és dicsőséges küldetésen; Péter volt az, a kinek zsidos aggodalmai és kétségei daczára, valamely felsőbb és ellenállhatatlan világosságtól értesítve és felvilágosítva, mint egy magára való nehezteléssel, engedelmeskedni kellett a magosságból való küldetésnek, és megkelesztelni a pogány Corneliust és az övéit, és megnyitani az anyaszentegyházat a nemzeteknek, meglepetésének és bámulatának tetőpontján felkiáltván: **B i z o n y n y a l l á t o m , h o g y a z I s t e n**

1) Csel. 2; 36.

nem személyválogató, hanem minden nemzetség kedves neki akár kicsoda, a ki őtet féli és igazságot cselekszik, melyet megjelentett az Izrael fiainak, hirdetvén békességet, a Jézus Krisztus által, ki mindeneknek Ura. 1)

Ezzel az anyaszentegyház oly általános, mint elveszhetetlen lett; ezzel tényé vált a mester jövődölése. Jézus Péternek adta volt a mennyek országának kulcsait, és Péter izraelnek és az egész emberi nemnek megnyitotta az országot.

II. Az előbbieket tehát, a mint látjátok, semmi komoly nehézséget sem okoznak. Azonban hátra van még, hogy megmagyarázzuk ezeket a szavakat: Valamit megköötözendesz a földön, a mennyekben is kötözve léssen, és valamit megoldandasz e földön, a mennyekben is oldozva léssen.

Mindenekelőtt meg kell mutatnunk, hogy ezek a szavak az előbbiekből következnek, és szorosán azokhoz tartoznak. Ha nyelvünkben a kulcs és kötelék képe közt semmi hasonlatosság sincs is, másként volt ez keleten; itt célzás van a régi záruk gépezetére, melyeknek fő darabjok valósággal egy kötelék volt, melyet a kulcs tetszés szerint megköötött, és megoldott.

Világos tehát, hogy a gondolat általában többé nem ugyanaz, s hogy az terjedelmesebb lesz. De itt egy sarkalatos különbséget kell megjelölni. Azt, a mit a kulcsok hatalmának neveztek, és azt, a mit a kulcsok tisztének — hivatalának — kellett volna nevezni, más szókkal: az a dicsőséges kötelesség, hogy legelső legyen, a ki az anyaszentegyházat megnyitja a zsidóknak és pogányoknak, személyesen a szent Péteré volt; de daczára az előbbiekre való vonatkozásnak, másként áll a dolog, a mi a megköötési és megoldási kötelességre való hatalmat illeti, mivel ugyan abban a szent Máté szerint való evangéliomban, két fejezettel alább, ugyan ezeket a szavakat egyetlen szótag változtatás nélkül, a Jézus Krisztus által többé nem csak egyedül szent Péterhez, hanem mindenik apostolhoz, és még inkább az egész anyaszentegyházhoz intézve olvassuk. 2)

Itten tehát Jona fiának számára az előjognak minden neme elenyészik, és valósággal az előbbieken nem volt egyéb előjog számára, mint egy teljesíteni való nagy munka, egy felséges és di-

1) Csel. 10 ; 34—36. — 2) Mát. 18 ; 18.

csőséges küldetés, a melyet hitével nyert meg mesterének szerectéből. Ez a bevégzett küldetés nem hagyott semmi hatalmi felsőbbséget, jogot, avagy rangot, sem szent Péterre, kinek befolyása fokként elhalványul és elhomályosul szent Pálnak végtelen felsőbbsege előtt, sem a római papi vagy püspöki hivatalban való állítólagos utódaira, oly hivatalban való utódaira, a melyet ő soha sem viselt.

Mit jelent tehát a megkötési és megoldási hatalom? Atyámfiai! én nem akarok ennek más magyarázatot adni, mint azt, a melyet adott maga a Jézus: Valakiknek megbocsátjátok bűneiket, megbocsátatnak nékik; a kiknek megtartjátok, megtartatnak. ¹⁾

Mit jelent ez? hát az egyik ember valósággal tetszése szerint jóváhagyhatja vagy megtagadhatja a másik ember bűneinek bocsánatját? hát nem egyedül az Isten többé a mi bíránk? hát van a földön hatalom, mely képes a lelkiismeretet megvizsgálni, a szívnek rejtekében olvasni, és feloldozó vagy pedig kárhóztató ítéleteket hozni, melyek érvényesek legyenek mindezen a világon, mind a másikon, mind a földön mind a menyben? Nem, atyámfiai, s ha vannak olyan emberek, a kik magoknak ilyen hatalmat tulajdonítanak, azok nem fogták fel sem saját gyengeségüket, sem mesterünk azon nyilatkozatainak értelmét, a melyekre támaszkodnak.

A Jézus azt is mondotta: A ki megvet engemet és nem veszi az én beszédimet, vagyon, ki kárhóztassa azt: a beszéd, melyet én szóltam, az itéli meg azt a ma utolsó napon. ²⁾

Ez az alapja, atyámfiai, mindezeknek a tanításoknak. Nem, az apostalok nem ítélték, nem hoztak örök életre vagy kárhóztarra szóló ítéletet, sem meg nem bocsátották, sem meg nem tartották a bűnöket. Ők prédikálták a Jézus beszédét, és ez elég volt. Ez a beszéd kárhóztatott némelyeket, feloldozott másokat, és megítélt minden embert. S így van ez mindig az evangéliom prédikálásával. Mind azok, a kik hirdették a Jézus Krisztust, az első prédikátortól, Pétertől fogva, addig a prédikátorig, a ki nektek beszél, s a kit ti most hallgattok: ítélték, feloldoztak, kárhóztattak, megkötöztek és megoldoztak szünet nélkül. De nem mi vagyunk — Isten mentsen! — a kik fölöttetek ítéletet mondunk. Az elég, az sok, hogy nekünk magunknak magunkat meg kell itélnünk Isten tekintete előtt. A szent beszéd, a melyet mi hirdetünk, ez az, a

1) Ján. 20; 23. — Ján. 12; 48.

mely titeket megítél; s a mi ennek ítéleteit alkalmazza, végzéseit végrehajtja, az tulajdon lelkiismeretetök, az saját magatok. Midőn Isten beszédét szólani megpróbáljuk, legyen ez akár azért, hogy a kétszíniség ellen a Jézussal menydörögjünk, akár azért, hogy annak ereje által a megbánásban megtörődött sziveket gyógyítsuk, hogy mint a Jézus a fősvény és könyörtelen önzést megszegyenítsük, vagy hogy az ő példája után az özvegynek filérét megdicsérjük, hogy a megfáradt és megterhelt lelkeket megnyihitsük, hogy a gyászos könyektől elhomályosult szemek előtt a halhatatlanságnak édes és dicső bizonyosságát világossá tegyük, vagy hogy gyermekeiteket megáldjuk; szóval, mikor az Úrnak beszédét szájunkban hordozzuk: avagy megtudjuk-e különböztetni köztetek azokat, a kiknek Isten megbocsát, s a kiket megoldoz, és azokat, a kiket Isten megkötöz és elítél? Mi nem tudjuk, de tudja az Isten, kinek beszédei századokon keresztül ismételve visszhangzának a mi bűnös ajkainkon, a nélkül, hogy erejüket vagy igazságukat elvesztenék; tudja az Isten, a ki megdicsőítheti hatalmát a mi erőtlenségünkben is! A ti lelkiismeretetök is tudja, a ti fölébredt lelkiismeretetök felfogja és magamagára alkalmazza az ítéletet, melyet a mi ajkaink kifejeztek, s akkor, a mikor ez megtörtént, a jövendölés be van teljesedve: A mit megkötöztünk e földön, a menyekben is kötözve van, és a mit megoldoztunk e földön, a menyekben is meg van oldozva.

De ne hogy félreértsetek. Nem csak mi vagyunk azok, ennek, vagy annak, vagy minden vallásfelekezetnek szolgálói; ennek, vagy annak, vagy minden egyháznak papsága, a kiknek Jézus ezt a hatalmat adta. Ezt a hatalmat gyakorolják mindazok, a kik az ő beszédein csüngenek, azokat tanítják, ismétlik, avagy csak hitőknek és életőknek példáival megmutatják.

Ti nép-nevelők és vezetők, tanítsátok meg a népek, melyek az ő igazi kötelességei, az ő igazi érdekei, az ő igazi reményei. Ha rosszul tanítjátok, titeket nyom a felelősség terhe. S őket fogja nyomni, ha Krisztus szerint és Isten szerint tanítjátok. Hogy hasznokra fordítják-e vagy nem oktatásaitokat, a melyekben részesültek, arról felelni fognak Istennek; és mind az, a mit ennek a szent felelősségnek kötelékével megkötöztök vagy megoldoztok e földön, megkötözve vagy megoldozva lesz a menyek számára.

Ti a gyermekek vagy az ifjuság nevelői, apák és anyák, súlyos a ti Isten előtt való kötelességtek; azoknak, a kik reátok vannak bizva, életök, több mint életök, jövőjök a sirig, és azon túl töletek függ. Fűzzétek össze tanításaitok és még inkább példáitok által, fűzzétek össze ezeket a még gyenge lelkeket a lelki ismeretnek, a kötelességnek, a hitnek és szeretetnek megáldó lánczaival. S a mit megkötöztök vagy megoldoztok e földön, a menyek számára leszen.

És ti keresztények mindnyájan, népei az áldozó főpapnak és királynak, a kik ismeritek az Istent és Krisztust, terjesszétek ki hiteteket az egész világra, tündököltessétek a ti világosságotokat, térítsetek példáitok által, a világ önzését kárhóztassa el a ti ker. szeretetetek, feslettségét a ti tisztaságtok, anyagiságát a ti kegyességetek; hogy bennetek épen ellenkezőleg minden felbátorítsa, építse, és megtérítse azokat, a kik megtérni akarnak. Keresztények, a legkisebbektől fogva a legnagyobbakig, az utolsótól az elsőig, Péternek mindnyájan utódai, mindnyájan utódai a Jézus Krisztusnak (ennek a szónak egyedüli értelmében, a mely ne legyen hibás) kötözzétek a lelkeket az igazsághoz, és oldozzátok fel azokat a vétkeknek, szenvedélynek és bűnnek nehéz és gyalázatos lánczaiból. Ez a ti missiotok minden népekhez, a ti apostolságtok, és a ti főpapságtok.... És én igazán mondom nektek: hogy valamit megkötöztök vagy megoldoztok e földön, megkötözve vagy megoldozva leszen a menyekben is.

Sietek, atyámfiai, még egy eszmét érinteni, melynél, mielőtt bevégezném, kissé meg kell állapodnom.

A Jézus Krisztus gondolatában, az Isten országának nyelvében, a bűnösök azok a rabszolgák, a kiket Isten beszéde megkötöz és megoldoz. A szenvedélyek országa, a vétkes szokások járma, a rossz példáknak magokkal ragadása, a jellemnek lassu, de folyton haladó alászállása, a vallásos és erkölcsi érzésnek észrevehetetlen alásülyedése --- rettenetes terhek, a melyeket nehéz megszerezni, elévült betegségek, a melyekből a meggyógyulás esete ritka: — imé a rabszolgaság, melytől Isten beszéde meg akar minket szabadítani.

Mindazoknak, a kik ohajtják a szent szabadságot, a melyet Jézus hirdet, mindazoknak, a kik a Krisztus által való saját felszabadulásukra vágnak, legyen ez bár fájdalmak, veszedelmek és

küszködések árán: az Isten beszéde felszabadulást ajánl. Isten beszéde az igazra és jóra hatalmas szeretetet, a vétekre megvetést és undort ad, s megajándékoz erővel, az annyira ohajtott, de az önmagának átengedett embertől mindig hiában keresett erővel. A gonoszság minden rabszolgáinak, a kik szabadságra vágnak, Jézus maga mondotta ezeket a magasztos és profétai, ezeket a megváltói szavakat: az igazság szabadokká teszzen titeket.

De azoknak, a kik nem vágnak sem szabadságra, sem igazságra; azoknak, a kik inkább szeretik a sötétséget, mint a világosságot, mert az ök cselekedeteik gonoszok, épen akkora igazságossággal lehet mondani: hogy az igazság még nagyobb rabszolgákká, még nyomorultabbakká, a gyalázatra és kárhoztatásra még méltóbbakká teszzen titeket, mint ezelőtt voltatok. Az Isten szólott hozzátok, ti hallottátok az ő szavát, de megkeményítettétek sziveiteket. A Jézus kinyilatkoztatta magát nektek, ti láttátok igazsággal és kegyelemmel teljes dicsőségét, de megkeményítettétek sziveiteket. És a ti szivetek igazságos és elkerülhetetlen büntetés által még romlottabbá lett ebben a sötétségben, mely önkéntessé lett, ebben az alásülyedésben, melyet nem magatokra vettetek, hanem helybehagytatok, elfogadtatok és akartatok.

Látjátok, atyámfiai, az Isten igazsága, az Isten beszéde, az Isten lelke, megkötöz és megoldoz; megkötözi a sötétség lánczaival azokat, a kiket nem szabadít fel a világosságra. Örök és rettenetes, de igazságos törvénye ez, a lelkek — Isten, Krisztus, az igaz és jó előtt való — felelősségének!

Mit mondjak még mielőtt leszállanék ebből a szószékből? Minő hasznosabb, minő szigorubb, minő sürgősebb intést köthetnék ennél szivetekre? Ti azok közül valók vagytok, a kikhez Isten beszéde intézve van. Én hozzátok intézem jelenleg is. Ti azt hallottátok, ti nem vádolhatjátok sem Istent, a ki titeket annyira szeretett, hogy egyetlen fiát adta az emberekért; sem a Krisztust, a ki életét adta azért, hogy megalapítsa Isten országát a földön, sem szent Pétert, a kihez az Isten országának kulcsai le voltak téve, a ki gyengesége daczára hűségesen megnyitotta az anyaszentegyházat az ő népének és minden népeknek; sem az apostalokat, és az egyház papjait, sem az anyaszentegyházat magát, a kik minden hiányaik daczára hirdették és hirdetik jelenleg is elöttetek az idvességnek örvendetes üzenetét.

Ne legyetek tehát azok közül valók, a kiket Isten beszéde még vétkesebbekké teszi, azok közül valók, a kiknek ez a beszéd azt mondja: Ti még a ti bűneitekben vagytok. Hanem legyetek azok közül valók, a kiket Isten beszéde megszabadít, újra szül, és idvezit. Ti mindnyájan Isten országából valók akartok lenni a mennyben és örökkévalóságban; hogy oda jussatok arra csálhatatlan, de csak egyetlen eszköz van: legyetek ebből az országból valók mostantól kezdve és már itt a földön. És hogy oda bémenyjetek, mondjátok ezen ország fejének és alapítójának az apostol önkéntes és élő hitével, azzal a gyöngéd és égő szeretettel, azzal az erős és feltétlen odaadással: Uram, kihez mennénk rajtad kívül? Te nálad van a jelenvaló életnek és az örökéletnek ígérete; te vagy a Krisztus, az élő Istennek fia! Ámen.

Francziából —

Pap Mózes,
tanár.

XV.

Ecce Homo.¹⁾

(Könyv-ismertetés.)

Mióta ama megmohosult falakon: a zsinatok határozataira alapított dogmákon és hitvallásokon keresztül a szabad vizsgálódás szelleme hova-tovább mind több rést tör magának az egyházba, s lélekben milliók csoportosulnak a lobogó alá, melyen jelszóul ez áll: „a vallást a tudománnyal ki kell békitni,“ különösen a Jézus személye veszi igénybe az emberek figyelmét. Mintha mindenki érezné, hogy az a felfogás, melyet a kereszténység eddig birt alapítójáról, többé nem kielégítő, s e feladat szerencsés megoldásától függ az új vallásnézet diadala: a mily munkásság nyilatkozik a Jézus életírása körül, ép oly érdekelttség fejtett ki e művek olvasása iránt is. Valóban, az egyházirodalomnak ma nincs termékenyebb mezeje annál, mint a mely Jézus életével foglalkozik; a kevésbé feltünőket nem is említve,—Renan, Strauss, Schenkel, Presse megkísérték e téren erejüket, s hogy a közönség várja már a művészt, ki valahára egy jó s a lehetőleg élethű képet adjon Jézusról, mutatja e művek terjedése, főleg a Renané, mely csak hamar megjelenése után Europa majd mindenik élő nyelvére le lön fordítva.

Az „Ecce Homo,“ e sajátságos czimű könyv, melyet megismertetni kívánok a Keresztény Magvető szives olvasóival, szintén az egyházirodalom ez ágához tartozik, s a Jézus élete és munkája átnézetét foglalja magában. E mű megjelenése akkora zajt csinált Angliában, mint a Renané Franciaországban. Alig egy év alatt öt kiadást ért; a mi nem kis ajánlat egy könyv mellett, kivált ha meggondoljuk, hogy Angliában egy könyvre nem

1) *Ecce Homo. A survey of the life and work of Jesus Christ.* (Jézus Krisztus élete és munkája átnézete.) Megjelent Londonban, 1866. Szerzője nem nevezi meg magát.

5—600 olvasót, hanem legalább is tiz annyit lehet számítani, s így minden kiadással 5—6000 példány kelt el belőle. Nem kis mértékben nevelte a mű érdekét, hogy szerzője nem nevezte meg magát, talán azért, hogy személye védve legyen az egyház lehető megtámadásai ellen, vagy azért, hogy az olvasók és bírálók ne azal foglalkozzanak, hogy ki írta, hanem csak azt nézzék, mi van benne írva. Kitünősége mellett szól az is, hogy a szerző nevét majd mindenik egyház tekintélyesebb egyéneivel kapcsolatba hozták, egyik ismertető egynek, másik másnak tulajdonítván a könyv szerzését, a mi egyszersmind azt is bizonyítja, hogy e mű a felekezetiesség színvonalán feljül áll, sőt egyesíti magában a különböző hitvallásokból azt, a mi közös mindenik felekezettel, s a keresztény vallás lényegét teszi. Voltak olyanok is, a kik a világiak közt keresték a szerzőt, s leginkább jogtudós észjárását vélték a műben nyilvánulni; mások ismét valamely vallásos érzelmű nőnek tulajdonították írását, minden azonban csak hozzávetés, a szerző maig sincs nyilvánosan ismerve, s a bírálók ama gyakori szokás helyett, hogy az író személyével, szokásával vagy épen életmódjával foglalkozzanak s azt feszegezzék, hogy az orthodox, vagy a liberalis párt-hoz tartozik-e, tisztán csak a műre vannak szoritkozva. Mindazáltal így sem hiányoznak az ismertetők; a szaklapok, füzetek s más vallási organumok kivétel nélkül hozzá szóltak, s habár voltak olyanok is, kik saját szempontjukból indulva ki, gunyolták és kárhoztatták a kiadó mellé elrejtődött író, a nagyobb rész, ezek közt az „Inquirer,” „Fortnightly Review,” „Macmillan's Magazine,” „Le Disciple de Jésus Christ,” „Guardian,” „Spectator” oly elismerőleg és méltánylólag szólottak a mű mellett, hogy az író teljesen meg lehet elégedve a sikerrel, melyet könyvével aratott.

Mielőtt már szerény észrevételemet a szóban forgó műről én is elmondanám, lássuk annak tartalmát.

Az „Ecc e H o m o” huszonnégy fejezetre osztva, két részből áll. Az első rész, melyben szerző Krisztust, mint a keresztény egyház alapítóját tárgyalja, a következő fejezeteket foglalja magában: I. A keresztelő. II. A megkísértés. III. Az Isten országa. IV. Krisztus királysága. V. Krisztus hitelesítvényei. VI. Krisztus szóró lapátja. VII. Föltételek a Krisztus királyságában való tagságra. VIII. Keresztség. IX. Észrevételek a Krisztus társasága ter-

mészetről. A második, melyben Krisztus törvényhozása van előadva, a következő fejezetekből áll: X. Krisztus törvényhozása összehasonlítva a bölcselmi rendszerekkel. XI. A keresztény köztársaság. XII. A keresztény köztársaság egyetemessége. XIII. A keresztény önmagának törvénye. XIV. Az emberszeretet lelkesültsége. XV. Az úrvacsora. XVI. Tetteges erkölcsiség. XVII. Az emberszeretet törvénye. XVIII. A nevelés törvénye. XIX és XX. A könyörület törvénye. XXI. A felindulás törvénye. XXII és XXIII. A megbocsátás törvénye. XXIV. Befejezés.

A helyett már, hogy e fejezeteket egyenként ismertessem, a mi egyfelől hosszadalmas is lenne, míg másfelől szükségkép ismétlésekre vezetne, megkísértem egy rövid kivonatban az egész mű alaprajzát összeállítani.

Jézus, kiben a ker. Jánossal való találkozás után, elhivatásának öntudata erős meggyőződéssé vált; ki hitte, hogy neki Istentől missiója van, téendőivel a pusztai magányban számot vetvén, kész tervvel lépett pályájára. E terv ker. Jánosnak eme jelszavából indulva ki „elközelgetett az Isten országa,“ a theocratia helyreállítása volt, melyhez a zsidó nép forron ragaszkodott, de a melyet most veszély fenyegetett, s ha Jézus a maga idejében új életet nem önt belé, megsemmisülendett volna. Jézus tehát szintugy mint ker. János, ki vele csaknem egykoru volt, s előtte sok mások, mint próféta lépett fel, de próféciája épen mint kora különbözik amazokétól. Ha Krisztus csak azt hirdette volna, a mit Mózes és Dávid hirdettek, kortársai épen oly méltán megtagadhatták volna próféta missióját, mintha azokkal merőben ellenkező elvekből indul ki; mert valamint a próféta, kinek próféciája lényegében új, nem próféta, hanem ámitó: ugy az, a kinek próféciája csak a régi formában van előadva, nem próféta, hanem plagiátor.

A különbség, mi az új theocratianak a régítől merőben különböző formát ad, kitünik abból, hogy míg a régi egy népre volt szoritva, az új magában minden népeket egyesíteni törekszik. A pusztai jelenet alkalmával már a világnak minden országai Jézus lelke előtt lebegtek, a mi azt sejteti, hogy Jézus a theocratiaát minden népekre kiterjesztve akarta helyreállítani, még pedig mint Dávid alatt volt, egy látható monárkával, s ez a monárka ő maga. Krisztus tehát a királyi nevezetet nem csak hogy vissza nem utasította, hanem arra igényt tartott, s bár a Dávid családjából való származásra, mire a zsidók oly nagy súlyt fektettek, nem látszik valami

különös fontosságot helyezni, miután ő királyságában való örökségét magosabb természetűnek tartotta, magát határozottan a megjövendölt messiás helyzetébe tette.

Azonban Krisztus a maga királyságát egészen másképen fogta fel, mint kortársai, ezek, miután a zsidó nép elválasztását Ábrahám által, a törvényadást pedig Mózes által egyszer mindenkorra bevégeztek tekintették s azt hívték, hogy a királyoknak nincs egyéb téendőjük, mint az elválasztott népen a megadott törvények szerint uralkodni, Jézustól sem vártak egyebet, mint hogy királyi tisztének abban az értelemben tegyen eleget, a melyben Dávid eleget tett: fogjon fegyvert, tagadja meg az adot az idegen kormánynak s vegye a birói szerepet kezébe; de Jézus mindezeket visszautasítja magától, mert ő királyságához szélesebb körű fogalmat kötött, midőn új választás tétele s új törvények hozása által mind az Ábrahám, mind a Mózes tisztét magában egyesítette, a mi pedig a király birói elhivatását illeti, azt a jövő életre terjesztette ki, midőn menyet és poklot a maga kezében lenni hitt. E szerint, midőn Jézus magát királynak nevezte, igényt tartott 1-ör az alapítói, 2-or a törvényhozói és 3-or a magasabb értelemben vett birói szerepre.

Hogy Jézus terve: az idők szelleméhez idomitva, megújítani a theocrafiát, sikerült, mutatja a keresztény egyház megalapítása, s e sikert a kedvező körülmények mellett, a milyenek valának: a zsidó nép kebelében nemzeti újjászületése iránt támadt mozgalom, a római birodalom akkori helyzete, a ker. János uttörői munkássága a nép erkölcsi állapotának javításában, leginkább Jézus eredetiségének, törvényhozói bölcsességének s önmaga iránti bizalmának lehet tulajdonítani, melyekkel tekintélyét megalapította, s nemcsak engedelmességet tudott maga iránt kivívni, hanem egyszersmind lelkesültséget s áldozatkészséget is öntött az emberekbe. De befolytak e sikerre azok a történetek is, melyek közönségesen az ő csudatételeinek neveztetnek. Hogy tett-e Jézus valósággal csudákat, az itt most nem jön kérdés alá, annyi bizonyos, hogy ő magát csudatevő erővel birónak lenni hitte. Ez ad magyarázatot a megkisértésről való elbeszélésnek is, a mely ha szinte kétség fér is hozzá az iránt, hogy vajjon úgy irták-e le, a mint Jézustól hallották, miután szemtanu nem irhatta, lényegében mégis igaz, s nem egyebet jelent, mint az ő küzdelmét eme kérdés felett: mi módon használjam a természetfeletti erőt, mely nekem az Isten országának megalapítására van adva! mert a mi leginkább bámulásra méltó, a mi

— mondhatni — erkölcsi csuda: Jézus ezt a természet felletti erőt ugy tekintette, mint egy szent letéteményt, melyet csak a mások javára lehet használni, a maga érdekében pedig soha. A nép is hitte, hogy Jézus képes csudákat tenni. Innen habár a csudák magokban nem alkalmasok a Krisztus által elért cél igazolására; mert annak tudata, hogy velünk szemben egy oly ember van, ki csudákat tesz, nem hogy bizalmat öntne, de még elrémit: mégis nyilván van, hogy a csudák lényegesen befolytak a keresztény egyház megalapítására.

Mindamellet, hogy Jézus nemzet, sőt — a mennyiben mult élete miatt senkit sem taszított el magától — erkölcsi különbség nélkül minden embert meghívott az új theokratiába, — daczára a ker. János várakozásának, ki azt hívé Jézusról, hogy a jókat a roszaktól, mint szóró lapáttal a búzát a polyvától, elválasztja, s csak a jókat veszi fel a ker. társaságba — volt valami magában a meghívásban, mely miatt lehetetlen volt abba mindenkinek belépni. Jézus ugyanis követőitől önmegtagadást s a közügy érdekében áldozatkésztséget várt és kívánt, még pedig minden földi jutalomra való kinézés nélkül, a mennyiben pedig erre nem mindenki birt elég lelki erővel, az ilyen ennél fogva kénytelen volt önmagát kizárni a Krisztus társaságából. A szórólapát tehát Krisztus kezében maga az elhívás, az ő követéséhez kötött kötelességek voltak, melyek számtalan ágazataikkal együtt a hitet alkotják, s a melyek az ember állam iránti tartozásai mellé keresztényieket, világi törvényei mellé istenieket adván, ez által ismét lényegesen befolytak arra, hogy az új theokratia formája különböző legyen az óétól, melyben az állam és theokratia, a polgári és vallási törvények egymásba voltak olvadva.

Miután a Krisztus által tett meghívás az új theokratiába az emberre a meglevő kötelességek mellé újakat rótt, kérdés: miben különbözött a keresztény más embertől? E kérdés ilyen formában: mi teszi az embert kereszténynyé? ma is meg van, s a felelet rá nagyon különböző, midőn egyik a Krisztus istenségének, másik az ő halála különös eredményének, harmadik feltámadásának sat. hitében helyezi a kereszténység ismertető jegyét. De a kik e nézetben vannak, s azt tartják, hogy a kereszténységre hitforma vallása szükséges, kénytelenek azt mondani, hogy Krisztus első tanítványi nem voltak keresztények, mert hitczikkeket csak azután lehetett írni, miután Jézus meghalt. Krisztus nem kívánt egyebet tanítványitól, mint hogy személyéhez forrón ragaszkodjanak, éret-

te minden áldozatra készek legyenek, s ennek nyilvánítására megkeresztelkedjenek, minthogy a keresztségre, mely már előtte gyakorlatban volt, Jézus is nagy súlyt fektetett, a mint ezt a Nikodemus példája is mutatja. Ezek s az ezekből kifolyó kötelelességek: jól tenni másokkal, az éhezőnek enni, a szomjuhozónak inni adni s más ilyenek, ezek azok az ismertető jegyek, melyek a keresztényt más emberektől megkülönböztetik, s nem a csinált hitformák, a melyeknek szerkesztése ma szintoly nehéz, mint volt az első keresztényekre nézve. Reájok nézve ugyanis, Krisztus tettei közül sok dolog még csak jövődő volt, reánk nézve pedig már rég elmúlt, s ez egyformán nehézzé teszi a tények hitelesítését, a mi nélkül theológiát alkotni nem lehet.

A mi már az új theokratia, vagy mint közönségesen nevezetik, az Isten országa megalapításában Jézus végcélját illeti, ez az ő szavaival élve az volt, hogy meg legyen az Isten akaratja a földön ugy, mint a menyben, a mi nem egyebet tesz, mint az erkölcsiség lehető legtöbb fokig való tökéletesítését. Erre törekszik a bölcsészet is, a honnan sokan abban a véleményben vannak, hogy a vallást az erkölcsi bölcsészet helyettesítheti. Igaz, hogy a bölcsészetben a dialectica reá kényszerítheti az embert, hogy megismerje a jót és igazat, de hol az az erő, mely arra kényszerítse, hogy azt kövesse is? Krisztusban ez az erő nyilatkozott abban a kimagyarázhatatlan hatásban, melyet ő tanítványira és környezetére gyakorolt, s ma is van valami különös hatalom az ő életében és halálában, melyben Sokrates sem versenyezhet vele, a kihez pedig legtöbbször szokták Krisztust hasonlítani; a miből következik, hogy a bölcsészet csak akkor tehetné feleslegessé a vallást, ha a bölcsészek Krisztusnál felségesebb egyéniséget tudnának követendő példa gyanánt felmutatni.

Ennyit az „Ecce Homo“ első részéből. A második részben átmege szerző Krisztus erkölccstanára, s miután hegyi beszéde alapján, melyet általában a keresztény erkölccstan alapokmányának tekintenek, kimutatja, hogy miben különbözik Jézus mind a stoicuskoktól, mind az epicureistáktól; — mert mig amazok azt mondják: „tedd magad függetlenné a testi szükségekre nézve,“ ő így tanít: „ezeket nem nélkülözhetitek“, s ha ezt az epicureus a maga igazolására fel akarván használni, így szól: „ha ezeket nem nélkülözheted, igyekezz megszerezni“, Krisztus azt mondja: „az igaz gyönyörűség nem ezeknek birásában áll,“ — az ő törvényhozói szel-

lemének három ismertető jegyét adja: 1-ör hogy Jézus az embert a társaság tagjának tekintvén, erkölccstanával sem a magán, hanem a közérdeket kívánja előmozdítani; ő nem arra törekszik, hogy oly szabályokat adjon, melyeket követve az egyén a társadalomtól elszigetelve is boldog lehet, hanem arra, hogy boldogságát kiki a közjóllét előmozdításában keresse, minélfogva 2-or követőitől megvárja, hogy egyéni érdekeiket a közérdekek előtt egészen háttérbe szorítsák, s ne azt kérdezzék tőle: hogy az életben előforduló roszakat mi módon lehet kikerülni, hanem azt, hogy a közjóért mit kell áldozniok? 3-or hogy a keresztyény társaságot, ez önfeláldozásra alapított testvéregyesületet, melynek ő törvényadója, nem részletesnek, hanem egyetemesnek tekinti, melynek nem a nyelv- vagy vérrokonság, nem az Ábrahámmal való atyafiság, hanem az Istentől, mint mindenek Atyjától való leszármazás az alapja; a minthogy a tapasztalat szerint a keresztyény egyházban a pogány és zsidó, kik egymást kölcsönösen az emberiném ellenségének tekintették, összesimultak, a római kezét fogott a göröggel, s a syriai rabszolga atyafjának tekintette a Duna mellett született gladiatort.

Krisztus azonban, így megy tovább szerzőnk fejtegetéseiben — nem a törvények adására helyezi a fő sulyt, hanem arra, hogy kinek-kinek lelki állapotát olyanná tegye, s kit-kit arra az erkölcsi magaslatra emeljen, melyben önmagának az ember minden körülmények között törvényt tud tenni, vagyis meg tudja határozni azt, a mit mindenkor cselekednie kell; mi végre az emberekben az emberszeretet iránti lelkesültséget oly fokra kívánja emelni, melynek hevében minden más önző s rosz cselekedetre ingerlő szenvedély teljesen megsemmisül, s az ember nem félelemből vagy számításból, nem is hosszas fontolgatás után, hanem természetes hajlamánál fogva teszi a jót, az igazat és a szépet. E lelkesülésben, mely a rosza való hajlamat a kísértet jelenlétében sem engedi mutatkozni, áll a szentség, s a menyiben ez a lelkesülés az Isten bennünk levő szellemi jelenlétének következménye, a szentlélek sem egyéb, mint az az erő, mely ezt a Jézus által birt s tanítványiban is felébreszteni kívánt lelkesültséget eszközli.

A keresztyény egyetlen törvénye e szerint: az emberszeretet, melynél fogva nem elég, ha roszat nem cselekszünk, hanem arra vagyunk kötelezve, hogy annyi jót tegyünk, a mennyit helyzetünknel fogva tehetünk, a mint erre példát mutatott maga Jézus, kinek életiratát e

nehány szóba lehet foglalni: „körüljárt az emberekkel jól tenni.“ Ez a törvény a keresztény erkölcsstannak positiv jellemet ad, szemben a Mózes negatív jellemű erkölcsstánával, s hogy e törvénynek eleget tehesünk, hogy az embereket különbség nélkül szerethessük, ne azoknak egyéni tulajdonságait, hanem mindenkiben az eszményt, az Isten képét nézzük, mely egyebeket nem tekintve minden emberben becsülendő. Az ember eszménye, az Isten képe legtisztább kifejezést nyervén Jézusban, midőn ő követőit arra inti, hogy őtet szeressék, midőn az utolsó vacsora kiosztásakor mondott szavaival: „ez az én testem, ez az én vérem“ tanítványinak jelképesen értécsökre adja, hogy vele szellemileg egyesüljenek, mindezekkel csak az emberiség szeretetére kívánja őket buzdítani. Ide megy ki az első keresztények ama kifejezése, hogy ők minden emberben a Krisztust szeretik; itt van magyarázata az apostoli intésnek: „élek nem én, hanem a Krisztus él bennem“. Megfordítva Krisztus is azt mondja „valamit e kicsinyekkel cselekesztek, én velem cselekszitek“ azaz tekintsük minden emberben őt, az ember eszményét s ez által buzduljunk emberszeretetre. Nagy hiba tehát a Krisztus iránti szeretetet, mely oly elevenen élt az első keresztények keblében, csökkenteni, mert ezzel az emberek iránti szeretet is csökken; annak pedig, hogy a Krisztus iránti szeretet napjainkban csakugyan csökkent, oka az, mert jelleme a scholasticusok ferde magyarázatai miatt sok tekintetben elvesztette vonzó erejét; kivéven őt az emberek sorából, bámulatossá lett inkább, mint vonzóvá: mert a legnagyobb erkölcsi hatás, melyet Jézus tehet, főkép abban áll, hogy ő ember volt.

Jollehet a keresztény erkölcsstann egyetlen törvényen: az emberszereten alapszik, gyakorlati alkalmazását tekintve abból mégis a következő három parancs származik: 1-őr igyekezzünk felebarátink természetes szükségait kipótolni, bajaikat, nyomoraikat enyhíteni; 2-or szaporítsuk a ker. egyház tagjait, főleg az elhanyagoltakra, a társadalom alsobb osztályaira legyünk illő tekintettel, s őket a mennyire lehet javítsuk; mi végre kötelességünk az ifjúságot nevelni és neveltetni; mert az ifju lélek legfogékonyabb a szép és jó iránt; kötelelességünk a bűnösök iránt könyörülettel viseltetni; mert a könyörülettel hatni lehet sokszor ott is, hol a törvény szigorja eredménytelen marad; kötelességünk a megátalkodott rosszak, a rút önzők, az álbölcselkedők és a zsarnokok ellen zavunkat bátran felemelni; mert a keresztény vallás nem áll pusz-

tán szenvedőleges erényekből, a mint ezt sokan felmutatni szeretik, s valamint Jézus nemcsak betegeket gyógyított, nemcsak a szükölködőkkel jót tett, s nemcsak a czivódó feleket kibékítette egymással, őket közös eredetökre, testvériségökre emlékeztetvén, hanem ezek mellett éles bírálat alá vette kora hibáit, szokásait, s azokat helyrehozni s javítani igyekezett, különösen pedig a képmutató farizeusok és írástudók ellen élesen kikelt: ugy a kereszténynek is kötelessége a társadalmi, politikai és erkölcsi roszak ellen küzdeni; 3-szor személyes bántalmainkat felejtjük el, legyünk készek a bocsánatra; mert ez a keresztény vallás legjellemzőbb vonása, ez, a mi leginkább megkülönbözteti ennek erkölcsanát a pogányok erkölcsanától, melyben a megbocsátás, ha nem is ismeretlen, épen mint a többi erények gyakorlása nem szoros kötelessége az embernek; ezt bizonyítja a többek közt Sophocles egyik tragodiája, melyben midőn Ulysses, ellenségének, Ajaxnak, halála után ennek tisztességes eltemetéséről gondolkoznék, Agamemnon így szól hozzá: Ugyan hát te szánakozni tudsz meghalt ellenségeden?

Ezeken a parancsokon s az ezekből kifolyó kötelességeken alapszik Krisztus erkölcsana, a mint ezt az „Ecce Homo“ előadja, s mindenekfelett Krisztus hegyi beszédéből kifejti s megvilágosítja; hanem a midőn ezeket követni akarjuk — mond tovább — ne a betűt, hanem a szellemet keressük; ne feledjük, hogy a különös szabályok az idő és kor kívánalmái szerint módosulnak s csak az elvek maradnak meg örökre. Krisztus sem vonta kétségbe a Mózes törvényeinek isteni eredetét, mindazáltal nem késett azokat az előhaladt korszellemeivel kibékíteni, a mint ezt a szombatnapról adott magyarázata mutatja. Így kell eljárni a kereszténynek is az új testamentum parancsaival; mert nem ennek betűiben, nem az apostolok tanításaiban, s nem a Krisztus bizonyos körülményekhez alkalmazott rendeletében áll a keresztény törvénye. Azzá tenni azokat, annyi volna, mint visszavetni az egyházat abba a rendszerbe, melyből Jézus ki akarta szabadítani. A keresztény törvény: a Krisztus szelleme, az emberiség szeretetének az a heve, a melyből minden nemes cselekedet származik. A mit e parancsol, egyedül az a keresztény törvény. Ily szellemmel fogva fel az évangélium parancsait, kimondja: hogyha most a tudományok és művelődés előhaladtával a jótétemények gyakorlására több eszköz áll rendelkezésünkre, mint az első keresztényeknek; ha nem csak enyhíteni vagyunk képesek a nyomort, az által, hogy az éhezőnek enni

és a szomjuhozónak inni adunk, hanem a nyomor szülő okait is megorvosolva, az általános jólétet és boldogságot emelhetjük : nem kell keresnünk, ha vajjon az új testamentum rendeli-e ezeknek ; az eszközöknek használatát, vagy nem, elég ha azokat az emberiség szeretetének szelleme rendeli; ha továbbá a kereszténység terjesztésére az első keresztények nem tudtak egyebet tenni, minthogy a pogányoknak prédikáltak s a keresztényeknek jövendöltek, mi a traditio és a szentírás nyügeitől megszabadítva magunkat, használjunk fel minden módot arra, hogy a keresztény szellem győzelmet nyerjen a földön, s a jóért való lelkesültség szent lángja ki ne aludjék az emberiség kebléből ; mert a kereszténység vagy lelkesültség, vagy semmi, a nélkül lehet ugyan szeretni az erényt, de nem lehet ellentállani a véteknek ; s ha végre a személyes sérelmekért bocsánatadásra is vagyunk kötelezve, ne feledjük, hogy a közügy érdekében fellépni, s ellenségeivel szembeállani tartozunk; ne feledjük, hogy jogainkat s becsületünket meg kell őriznünk, minélfogva a világi törvényszékeket is, mint az igazságszolgáltatás eszközeit, tiszteletben kell tartanunk, a melyekre — igaz — nem lenne szükség, ha Krisztus törvényeit általánosan mindenki bétöltené, de a mig ez nem lesz meg, mig az Isten országaért imádkozni kell, addig a földi országok törvényszékeit sem mellőzhetjük. Krisztus törvényei ezek szerint megszűnnek némely esetekben életszabályokul szolgálni, de azért nem szűnnek meg soha minden tetteinkben a mozgató erő lenni.

Mindezeket összefogva, a mint ezt az „Ecce Homo“ szerzője is megteszi a berekesztésben, az egész mű azt akarja kimutatni : hogy a Krisztus által alapított ker. egyház egy oly egyesület, mely az egész emberiség rokonságára van alapítva, s célja a közjólét előmozdítása, mi végre e társulatnak minden tagja köteles, hogy magán érdekeit a közéi előtt háttérbe szorítsa. E társulatba a tagok a keresztység által ünnepélyesen beavattatnak, céljának megismerésére nevelés által elvezéreltetnek, s ahhoz való tartozását kiki időnként egy közös vendégségben, az urvacsorában való közös részvét által nyilvánítja. Mint minden más együletben és államban a tagok egymás iránti kötelezettségének érzete törvényeket szül : szintugy ez egyesületnek is meg vannak törvényei, melyek minden tagját kötelezik, de ezek a törvények nem írott statutumokon, hanem a tagok keblében lévő erkölcsi érzésen alapulnak ; a mely erkölcsi érzés épen azért oda finomitandó, hogy minden esetben meg-

mondja az embernek, mit kell cselekednie. A ker. egyházban tehát minden az erkölcsi érzésre van fektetve, ez jelöli meg a követhető irányt, ez cselekszi, hogy az ember kötelességeit nem azért teljesíti, hogy érettök embertársai részéről dicséretet és elismerést vivjon ki magának, hanem azért, mert azzal tartozik a köznek, melynek jólétét előmozdítani el van kötelezve. Ezt az erkölcsi érzést, mely ennél fogva a hajlamnak a kötelezettséggel való teljes összhangzásában áll, Krisztus és az ő apostoli szentségnek nevezték, s minthogy enélkül senki sem lehet igaz tagja Krisztus társaságának, a kereszténynek minden igyekezetét rá kell fordítani, hogy ezt az erkölcsi érzést az emberszeretet törvényének szüntelen szem előtt tartása s e mellett való lelkesültsége, valamint főleg a Krisztus élete és példája követése által sajátjává tegye. —

Ime rövid kivonatja az „Ecce Homo“nak, ez elhírhedt könyvnek, melyről Mr. Bayne 1) azt mondja, hogy „ez egy becses járulék ahoz a pozitív és alkotó vallásos irodalomhoz, mely által lassan, de biztosan tétetik le a jövő egyház alapja;“ egy más ismertető pedig így nyilatkozik: „Ha csak futólag olvassa is az ember e könyvet, lehetetlen letennie a nélkül, hogy vallásos felvilágosodást ne nyerjen belőle, hogy bensőbb rokonságba ne érezze magát Krisztussal, hogy inkább ne bámulja az ő bölcsességét és jóságát, s hogy jobban ne lelkesüljön az egész emberi nem iránt való testvériességre.“ 2) Igen természetes, hogy egy rövid kivonat, melyben az ember csak az alapvonásokat igyekszik összeállítani, a nélkül, hogy részletezésekre, ez vagy amaz állítás bebizonyítására az író által használt meggyőző indokok tárgyalásába ereszkednék: épen mint egy szép táj vászonra vetett körrajza, melyen még hiányzik a festő művészi ecsetelése, távolról sem teheti meg azt a hatást, mit a mű maga tesz; annyit azonban — remélem — e kivonattal is sikerült kimutatnom, hogy az „Ecce Homo“ nem ok nélkül keltett maga iránt oly nagy figyelmet, hogy az az egyházirodalom ez ágában kitünő mű, s szerzője, bár ki legyen, nem felületes képzettségű, hanem a bölcslem és erkölcs-tan elveivel tisztában levő, a szentírás mélységei fellett magát biztonságban érző, s a mi legfőbb, bámulásra méltó alkotó szellemmel bíró egyéniség, ki megküzdött korunk egyik legnehezebb kérdésével, behatolt Krisztus életének vezérelveibe s lelkesítő szellemébe,

1) A „Fortnightly Review“ 1866 jun. számában. — 2) Az „Inquirer“ 1866 mart 3-i számában.

s ezeket oly mesterileg állította össze, hogy míg műve egyfelől a világosság után sovárgó értelemnek is méltó táplálékot nyújt, másfelől a Jézus személyéhez még mindig vallásos melegséggel vonzó sziv sem botránkozhatik meg benne. S ebben áll — meggyőződésem szerint — más hasonnemű művek feletti előnye; a minnek ötletéből nem tehetem, hogy a Renan és Strauss műveikre egy kis észrevételt ne tegyek.

Azon könyvek között ugyanis, melyek közelebről a Krisztus életére és munkáira vonatkozólag megjelentek, nálunk alkalmasint legismeretesebbek a francziák közül a Renan é, ¹⁾ a németek közül a Strauss é; ²⁾ amaz nyelvünkön is megjelenvén nagy terjedést nyert; ennek lefordítása szintén kilátásba volt helyezve, de alkalmasint az előfizetők hiánya miatt, min annyi nemes vállalat hajótörést szokott szenvedni, még eddig nem teljesült; azonban Strauss még 1835-ből elhiresedvén hasonczimű munkájáról, a közfigyelmet, s így a magyar olvasó közönségét sem kerülte ki. Nem lehet kétségbe vonni, hogy mind Renannak, mind Straussnak megvannak saját érdemeik. Renan azzal a könnyű előadással, ragyogó és hódító irmodorral, melyben a francziák annyira kitűnnek, olvasó közönséget teremtett egy oly tárgynak, melyről előbb azt hívék, hogy csak a szaktudosoknak való, s ezzel a vakon hívő tömeget is gondolkozásra ébresztette. Strauss kimutatta, mily nagyszerű vívmányokat tett az újabb itészet a theologia mezején, mily sok hitre nem méltó tudositás van a szent könyvben, s mennyit kell buvárkodnia annak, ki az igazsághoz hozzá akar jutni; de míg amaz szabad vizsgálódásainak eredménye s a kereszténységben meggyökeredzett hit tiszteletben tartani akarása közt ingadozva, önmagával sokszor ellenmondásba jő, s ezáltal Krisztus személyét szinte nevetségessé, történetét érthetlenné teszi, ez tulmerészségében oly következtetésekre engedi magát ragadtatni, a melyeket legkevésbé várhatni olyan embertől, mint Strauss, ki maga legjobban tudja, mily sik mezőn áll az, ki a Krisztus történetével tisztába akar jőni, s a melyek — bármily tisztelettel hódolunk is az ő mély tudományosságának s az igazság felderítésére törekvő buzgalmának — műve olvasása után mégis bizonyos hidegséget hagynak hátra magok után lelkünkben.

Renan — például — Jézus készülségét tárgyalván, (III. fej.)

1) Vie de Jésus par Ernest Renan. 1863. — 2) Strauss F. D. Das Leben Jesu für das deutsche Volk bearbeitet. 1864.

miután majd minden ismeretet megtagad tőle, s még azt sem tartja valószínűnek, hogy görögül tudott, vagy hogy a judaizmus keblében nyilvánuló, s az ővével párhuzamos törekvéseket ismerte volna, végre „egy fiatal paraszthoz hasonlítja, ki a világot a gyermetegség prizmáján át tekintette“; később pedig (XIV. fej.) midőn felhozza a samariai asszonyhoz intézett szavait, mely szerint az Isten imádása nincs valamely helyhez kötve, mert az igaz imádók Istent lélekben és igazságban imádják, így szól: „midőn Jézus e szavakat kimondá, ő valóban Isten fia volt. Ő megalapítá a tiszta és hazátlan vallást, melyet vallani fognak az emelkedettebb lelkek az időknek végéig.“ Egy helyt (XIX. fej.) az Isten országa meletti lelkesülségéről szólván, miután sok tetteit nem tudja felfogni és ki-magyarázni, azt mondja, hogy Jézus „eszelősz“ „megzavarodott elméjü“ volt; azután pedig (XXVIII. fej.) így nyilatkozik: „az első keresztény nemzedék hite, lelkesedése és állhatatossága csak úgy érthetők meg, ha a mozgalom eredeti okául óriás nagyságu embert képzelünk.“ Ugyanott, hol Jézus lelkesülségét írja le, mondja tovább, „hogy Jézus előtt minden elenyészett, a mi nem volt Isten országába való, ha úgy lehet mondani, ő egészen kívül állt a természetben; a család, a haza, a barátság nem birtak előtte többé semmi jelentéssel“ s mégis midőn Jézus életéből az utolsó hét történetét beszéli el (XXIII. fej.) azt mondja: „hogy a félelem és habozás erőt vévén rajta, talán visszaemlékezett Galilea tiszta forrásaira, hol ő magát megfrissithette, a fiatal leányokra, kiknek szeretetét megnyerhette volna“ satb. Jeruzsálemi fogadtatásáról (XXII. fej.) azt mondja, hogy „Jézust ott számba sem vették, s ez az érdeklétlenség őt boszautotta“ mindjárt azután (XXIII. fej.) így szól: „Jézus diadalmenete Jéruzsálemben ismét fellázította a tanácsot, s az ő megöletése ki lön mondva; mert Jézus népszerű volt, féltek a lázadástól.“ A bevezetésben a Jézus életiratát tárgyazo évangéliomra nézve azt mondja, „hogy azokat a szent légendákhoz lehet hasonlítani, melyekben a történeti igazság és szándék, hogy az erénynek egy példányképe állittassék elé, különböző fokon egyesítve van; miután a halál az embert egészen hibátlanná teszi azok előtt, a kik őt szerették;“ műve végén pedig (XXVIII. fej.) egész lelkesülséggel így kiált fel: „ne mondjuk többé, hogy a ker. egyház alapításának dicsősége az első keresztényeket illeti, és nem azt, kit a monda istenített. Nagyon távol attól, hogy Jézus tanítványtól teremtettet volna, Jézus mindenekben felsőbbnek tünik fel tanit-

ványinál.“ Avagy mindezek — s pedig ilyeneket még sokat lehetne felhozni a Renan Jézus életéből — nem ellenmondások-e? Hogy egy fiatal paraszthoz hasonló ember alapítsa meg az emelkedettebb lelkek vallását, hogy az eszelős Jézus egyszersmind óriás nagyságu szellem legyen; hogy a ki saját eszméibe annyira el volt merülve, hogy mintegy a földtől megválva élt, ottan-ottan mégis nagyon is földi dolgokon jártassa fejét: lehet-e ezeket érteni? össze lehet-e ezeket egymással egyeztetni? És miként állhat meg egymás mellett az, hogy a mit a légendaszerű evangéliomok Jézusról mondanak, csak az ő dicsőségére és nagyítására vannak számítva, tehát alap-talanok, s mégis ezekkel sincs Jézus eléggé kiemelve; az ő tettei, bár többet tulajdonítanak neki, mint a mennyit tett, még sincsenek illően méltányolva. Valóban, ily ellenmondások között elferdül Jézus képe, s nekem úgy tetszik, hogy Renan magára is kimondta az ítéletet, midőn egy helyt (XXVIII. fej.) így ír: „Magok az evangélisták, kiktől örököltük Jézus képét, oly annyira alatta állanak annak, kiről szólnak, hogy minduntalan eltorzítják, nem lévén képesek az ő magasságáig felemelkedni. Irataik telve hibákkal és ellenmondásokkal. Minden soron érezzük az isteni szépség szavait, szerkesztve olyanok által, kik őt nem értik, és kik saját eszméikkel helyettesítik azt, mit csak félig fognak fel. Mindezeket egybevéve Jézus jellemét életirói nem hogy szépítették volna, sőt inkább levontak belőle.“

Strausst nem lehet ily ellenmondásokkal vádolni; ellenkezőleg, művét a legszigorubb következetesség jellemzi. Gondolatai tiszták, világosok, azokat sem félelemből he nem burkolja, sem a népszerűség hajhászása tekintetéből meg nem czukrozza; vizsgálódásainak eredménye érthető; ő mindenütt Strauss, a száraz történetvizsgáló s megvesztegethetetlen ítéző, ki előtt egyéb semmi sem áll, mint az igazság. Azonban abból, hogy valaki az igazságot keresi még nem következik, hogy azt meg is találta. Strauss — úgy látszik — e kettő közt nem tesz különbséget, s elbizakodottságában olyanokat állít, a miknek igazságát a meggyőződésig ő maga sem volna képes bebizonyítani, s a mik az ő „Jézus életét“ hideggé, — hogy ne mondjam — visszataszítóvá teszik. Avagy nem visszataszító-e a gondolat, hogy Jézusnak nincsenek történetileg megállítható tettei? pedig a Strauss vizsgálódásai ide mennek ki; ő az evangéliomi tudósításokat csaknem mind a mythusok közé sorozza, s a Jézus jeruzsálemi útján és halálán kívül egyéb tettei-

ről azt mondja: hogy „azok részint bizonyosan nem történtek meg, részint bizonytalan, hogy megtörténtek-e, s csak igen kevés részben áll kétségen kívül, hogy megtörténtek;“ (624 l.) szerinte „a zsidó tévely és babona, s hozzá az alexandriai rajongás sötét köde annyira elborítja Jézus alakját, hogy az embernek is alig felismerhető“ (623 l.); mi csaknem egyre megy ki a történeti Jézus megtagadásával. Hogy a történeti és eszményi Jézus közt az evangéliumi tudósítások után nehéz elhuzni a válaszfalat, ezt kénytelen megismerni mindenki, a ki megpróbálta magának valaha képet alkotni az ő személyéről; de a mily hiba egyfelől azon igyekezni, hogy az első életíróknak Jézusra vonatkozó minden, gyakran egymással homlokegyenest ellenkező, tudósításait is okvetlen rá erőszakoljuk Jézusra: ép oly hiba másfelől azt állítani, hogy azokban a tudósításokban semmi sincs hitelre méltó, hogy közel két ezer év óta a kereszténység hite, reménye és szeretete Jézus iránt nem egyéb csalódásnál. Szóval mint a Renan, úgy a Strauss Jézus életében is hiányzik valami, az a keresztényi szellem, a mi egyedül képes rokonérzelmet költeni fel az olvasó keblében. Mindkető csupán a kritika számító modorában, s nem egy tanítvány meleg s rokonszenvező hajlamával és odaadásával vizsgálódik, ítél és ír, ez pedig nélkülözhetetlen feltétel arra, hogy az ember a kereszténység s annak alapítója történetével összekötött kérdéseket helyesen tárgyalhassa. A ki a Krisztus életét úgy írja le, hogy őt tanítványi s az őt körülölelő vallásos légkörön kívül állítja, s róla és munkája felett az ő helyzetének kellő felfogása, s rokonérzelmes méltatása nélkül hoz ítéletet, úgy jár, mint a ki például egy nagy festőnek életét és jellemét akarná leírni oly szempontból, mely a művészet körén kívül esik, vagy a ki egy költőnek adná életrajzát minden költői érzék nélkül. Renan és Strauss ily forma hibát követtek el, s ha műveikkel hódítottak is, győzelmük csak pillanatnyi; mert végre is az ember nem a rontásban, hanem az építésben gyönyörködik; az embernek kell valami pozitív, s ők jóformán csak a negatio terén maradtak, igyekezetüket főleg annak kimutatására fordítván, hogy a Krisztusról való kereszténytan az előhaladt kor értelmi felvilágosodása mellett már meg nem állhat, hogy az ő természet feletti születéséről, istenségéről, csodatételeiről, feltámadásáról s menybemeneteléről való hitet többé nem lehet úgy tekinteni, mint az idvesség megnyerésére nélkülözhetetlen eszközt.

Az „Ecce Homo“ szerzője úgy látszik másképen tette fel magának a megfejtendő kérdést, mint Renan és Strauss, midőn Jézus életének megírásához kezdett. Ő ugyanis nem arra fektette a fősúlyt, hogy mi nem tartózik Jézus életéhez, hanem arra, hogy mi tartózik ahoz, s a helyett hogy Jézus természetfeletti születésének, feltámadásának s más ezekhez hasonló kérdéseknek tárgyalásába ereszkednék, — a miknek valótlanágát bizonyítani talán ép oly felesleges munka, mint az ellenkezőért kardoskodni; mert azokat a keresztények vagy hiszik, vagy nem hiszik; a kik hiszik, azok e hitről alkalmasint sem a Renan ékes szóllásáért, sem a Strauss okoskodásáért le nem mondanak, a kik pedig nem hiszik, azoknak az ők felvilágosításukra nem nagy szükségök van — az „Ecce Homo“ Jézust mint történeti személyt, mint embert fogja fel, tehát — mondhatni — ott kezdi életiratát, a hol a többiek végzik, s nem azt mutatja ki, hogy mit nem tett Jézus, hanem azt, hogy mit tett, hogy ő azon mozgalmak alapján, melyek már ker. Jánossal feltűntek, egy fontos tervet tüzött maga eleibe, t: i: egy társaság alapítását, melynek célja szentebb minden más társulaténál; mert míg ezek rendszeren csak az egyesek érdekét tartják szem előtt, abban minden ember érdeke egyesítve van; hogy Jézus e tervét a ker. egyház megalapulása által elérte; a törvényekkel pedig, melyeket ő a keresztény társaság számára, ugyszólva, életében irt le, kimutatta az irányt, mely felé haladva az Isten országa e földön valósulva lesz. Igaz, hogy e felfogás nem új, sőt a dolgot elemezve, végre az egyház tanítása is ide megy ki, csak hogy az „Ecce Homo“ az új szellem világát derítette rá, érthetővé tette, a mi elébb érthetetlen volt, s kitisztította azt, a mi a sok hozzátétel, félremagyarázás vagy ámitni akarás miatt már-már elvesztette vonzó alakját. Az „Ecce Homo“ a Jézus életirói által általánosan elismert tényt, hogy Jézus magát királynak, messiásnak s csodatevő személynek tartotta, egészen másképen fejt meg, mint Renan és Strauss, vagy az egyház; a miben ezek egyfelől nevetségest és érthetlent, másfelől valami rendkívülit, a természet és történet törvényein kívül eső dolgot látnak, azt az „Ecce Homo“ összhangzásba hozza mind a Jézus személyével, mind a történet rendes folyamával, s azokból oly következtetéseket von ki, a melyeknek ellentmondani nem lehet; mindenek felett Jézus erkölcsanát hegyi beszéde alapján oly megragadóan tárgyalja, s a betűk és kifejezések helyett mindenütt a szellemet keresve, azt oly találóan alkalmazza a házi

és polgári, a családi és társadalmi kötelességek megértésére, hogy az ember a keresztény vallásról egészen más fogalmat nyer, mint a minőt a hitvallások szoktak adni, s az is, a kiben netalán az egyház dogmái a vallásos érzést kihütötték, Jézusnak az „Ecce Homo“ban előadott erkölcsstanát olvasva, újra melegülni érzi szívét. S vajjon nem ez-e az egy szükséges dolog, a mely után a kereszténység sohajtozik? Innen igen helyesnek találok egy francia nőnek, Mary Meynieu-nek észrevételét, ki az „Ecce Homo“t ismeretve a többek közt így ír: „Honnan lehet kimagyarázni e könyv jó hatását s rövid időközönként ért számos kiadását? Vajjon nem abból-e, mert jól vagyunk már lakva a dogmatismussal, a scholasticus czivódásokkal, a homályos textusok szörszálhasogató magyarázatával, a Krisztus kettős természete, a részszerinti vagy teljes ihletés, s minden tudós vitatkozások felett tartatni szokott metaphysikai értekezésekkel, a melyek veszekedéssé, gyűlölséggé s kölcsönös kizárássá fajulnak; mivel kevésbé kívánjuk tudni ma azt, hogy a zsidókhöz irt levelet Pál-e, Apollos-e, vagy egy ismeretlen irta, mint azt, hogy a benne foglalt tanításoknak minő hasznát vehetjük? Vajjon nem abból-e, mivel érezzük, hogy például a parázna nőről való elbeszélés, mely oly drámai s oly üdvös hatásu, ha szinte nem egyéb is közbeszúrásnál, még sem veszít valódiságából, a mi lelkünkre gyakorolni szokott hatásából? mivel ránk nézve közönyös kérdés az, hogy amaz örökre emlékezetes beszéd a hegyen volt-e mondva, mint Máté állítja, vagy a térségen, mint Lukács adja elé, vagy hogy azt a mesternek különböző tanításaiból tömörítették össze, a mint erre a feltevésre alkalmat szolgáltat a más két evangélistának e tárgyról való hallgatása, elég hogy mi figyelemmel hallgatjuk ez isteni szózatot, a mely annyi időn át visszhangzott? Igen, mi jól vagyunk lakva a theologusok Krisztussával, a középkor kereszténységével, és a vitatkozás a kereszttség hatása, az együtt vagy előre működő kegyelem felől, mint a táborhegyi fényesség természetéről való, egyaránt haszontalannak kezd feltűnni előttünk. A mit mi kérünk, az a mit a haldokló költő kért: világosság, mégis világosság! De oly világosság, mely az értelmet tisztítja s a szívet melegíti. Mi nem fordulunk el megvetéssel a vitzől, melynek tisztaságát az emberek megzavarták, hogy egy jó szerencsére abba vessük magunkat, a melynek csak felületét hozza mozgásba ez égi lehellet. Imé miért olvassuk kíváncsisággal e nyugodt és egyszerű könyvet, a mely a nélkül, hogy szol-

gailag ragaszkodnék az evangéliom ilyen vagy amolyan elkülönített helyéhez, a synopticusok általános tartalmához ragaszkodik s a nélkül, hogy akár a pápával vagy a reformátorokkal, akár a conciliumokkal vagy a zsinatokkal, akár a bullákkal vagy a hitvallásokkal foglalkoznék, abban keresi, hogy mi volt Krisztus, mi az ő tudománya, s mi az ő munkája.“¹⁾

A francia nőnek im e valóban bámulásra méltó szakismere- tet s szép felfogást visszatükröző észrevételében némileg az alap is ki van mutatva, melyen az „Ecce Homo“ nyugszik: t: i: a synopticusok. A szerző maga erről hallgat, s ez oldalról támadták meg ellenei leginkább, szemére vetvén, hogy az evangéliomokat nem vette bíráló alá, s nem mutatta meg, hogy kik, mikor és hol irták azokat; továbbá, hogy minő ismerettel bírtak az írók s mennyire hitelesek sat. ?, A mit az „Ecce Homo“ szerzője tett — mond egyik leghevesebb megtámadója a műnek — nem egyéb mint ez: felvette a három első evangéliomot mint három független elbeszélést a Jézus életéről, a melyeket szem- és fültanuk irtak, a kiknek állításai mindenestre, mint igazak elfogadhatók, s ezeknek szavait összeköttetésbe hozván egy sereg dologgal, melyeket ő képzeletében teremtett, Jézus Krisztusnak egy képet teremtett, s ezt ő az ő élete és munkája átnézetének nevezi.“²⁾ Hogy az „Ecce Homo“ szerzője a Jézus élete megírásához használt forrásokról nem ad számot, ez igaz, de ebből nem lehet azt következtetni, hogy mindazokról magával sem vetett számot, mielőtt művéhez fogott volna, sőt a figyelmes olvasó előtt tisztán látszik a vezérelv, melyet követ, s mely abból áll, hogy az evangéliomnak csak azon részeiből állítja össze művét, a melyekben öszhangzanak, a többi eket, melyekben az evangéliom írói egymástól különböznek, mint nem hiteleseket, nem használja. Erre vonatkozólag ő maga így nyilatkozik az ötödik kiadáshoz irt előszavában: „Ő négy írot tartott szem előtt, kik közelében lévén az eseményeknek, a melyekről beszélnek, s a melyekről magoknak felvilágosítást szerezhettek, a történeti tanubizonyosságok jobb osztályához tartoznak, de a kiknek hitelessége a kritikusok által erősen meg van ingatva, egyfelől azért, mert egymással nem egyeznek meg mindenben, másfelől azért, mert az általok előadott történetben benső valószínűtlenség van. Az ő célja nem az volt, hogy e négy íróból Krisztus életéről kivona-

1) Le Disciple de Jésus Christ 1866. aug. 15-ki sz. — 2) A „Frazer's Magazin“ 1866 jun. sz.

tot készítsen, nem is az, hogy mindent megtaláljon, a mit róla tudni lehet, hanem hogy az ő általános jelleméről és törekvése céljáról oly elemi felfogást alkosson, a milyent lehet az elnyűtt kritikai kérdések mellőzésével. Az adatokban találtató különbségek az írók függetlenségének bizonyos fokát mutatják, s ennél fogva bizonyításul szolgálnak arra, a miben összhangzanak, különösen a negyedik evangéliomnak a más háromtól való rendkívüli különbözése mind hangjára, mind magára a tárgyra nézve, erős bizonyításul vehető azon állítások igazolására nézve, a melyek a három evangéliom mellett a negyedikben is megtalálhatók.“ Az író e szerint a bizonyosság alapját a tanuk összhangzó tudósításaiban vélte feltalálhatni, ezekből állította össze Krisztus életét és munkáit, s ha a fennebbi vád szerint képzelő tehetségét is igénybe vette, nem jogosan cselekedte-e? avagy meglehet-e irni Krisztus életét a képzelő tehetség egy bizonyos mértéke nélkül? Hiszen az evangélisták rövid és töredezett írásaiban, melyek talán épen azért ilyenek, hogy ne legyünk a betű rabszolgái, nem birjuk a Krisztusnak teljes életiratát, csak az anyagot, melyből egyik életíró úgy mint a másik a történeti képzelődés segítségével teremt vagy egy nevetséges törpét, vagy egy tiszteletre méltó alakot. Az „Eccce Homo“ szerzője ez utolsót tette; az ő művében testté lett az ige, melyet a nagy hirű s egyik tanár-társától „decus patriae et universitatis“ czimmal megtisztelt holland theologus, Opzomer, mondott ki, midőn egy leczkékjét megnyitó beszédben a Renan Jézus életét bírálva, így szólott: „Ha a kereszténység szellemét ott érezzük, hol az Isten iránti szeretet a felebaráti szeretetben nyilvánul, hol mindent felkeresnek, mi tiszta és szeretetre méltó, minden jól hangzik, mi az ember életét szebbé, szerencsésebbé, jobbá teheti: akkor a Krisztus szelleme az igazi vallás, az igazi erény szelleme; akkor az volt Jézus célja, hogy az erkölcsi és vallásos életet az emberben fölébreszse, a szív érzelmeit megtisztítsa, a menyet a földre hozza, s az Isten országát az emberek közt megalapítsa. Akkor Jézus nem mint ábrándozó, nem mint az élet legszebb és legnemesebb élveinek és viszonyainak szétrombolója áll előttünk, hanem mint egy fenkölt szellemű ember, kiből egy a világot tökélyesítő erő áradott szét, és ki először biztosított győzelmet azon meggyőződésnek, hogy az egy Isten mindenek atyja s az emberek mindnyájan testvérek.“¹⁾ Ennek alapján nem titkol-

1) Prot. egy. és isk. lapok 1865-ik évi 22. sz.

hatom el azt az ohajtásom: vajha az „Ecce Homo“ egy magyar fordítót és kiadót kapna, s vajha a második kötet, melyet a szerző előszavában kilátásba helyezett, s a melynek tárgya: „Krisztus, mint az új theologia és vallás teremtője“ lesz, mentől hamarabb megjelenne, annyival inkább, mert bármennyire akarta is e művében kikerülni a theologiai kérdéseket, a csudákról való taut nem került ki, ezeket mint megtörtént dolgokat úgy tekintti, sőt azokra nagy súlyt látszik fektetni; a csuda fogalmának magyarozatát azonban más theologiai kérdésekkel együtt a második kötetre halasztotta, s hogy ennek magyarozata nem fog ellenkezni szabad irányu eszméivel, melyek szerint az évángéliom parancsait is részben elavultaknak, részben a kor kivánalmi s az emberiség miveltségének szükségeikhez képest módosítandóknak s tovább fejlesztendőknak tartja, ezt sejteni lehet abból, hogy a Jézus kereszttelésénél előfordult csudákat megemlítvén azt mondja: „Egy galamb megjelenésében nincs semmi csudálatos dolog, s a menydörgésből könnyen szavakat rak össze a felhevült ember, ki megszokta a menydörgést Isten szavának tekinteni“ (10. l)

S ezzel már le is tehetném a tollat kezemből, ha nem érezném, hogy mily gyenge az ismertetés magához, a műhöz képest, ha nem kellene attól félnem, hogy a midőn egy emberi szellem remekét töredékekben bemutattam, talán a legfényesebb vonásokat törtem össze benne. E hibámat ugyan már jóvá nem tehetem, de olvasóimat talán kibékíthetem a fáradságért, ha végül egy pár levelet hű fordításban közlök az „Ecce Homo“ záradékából.

„Jelenleg bevégezvén tárgyunkat“ — írja az „Ecce Homo“ szerzője — vessünk egy pillantást a Krisztus által végrehajtott mű nagyszerűségére s annak általunk kinyomozni czélzott természetére. Ezt két különböző oldalról tekinthetjük. Elsőben, mint egy szemléleti művet, a melyet több régi bölcsnek azon törekvésével hasonlíthatunk össze, mely szerint ezek magoknak egy olyan társulatot gondoltak ki, a mely igazságosabb és tisztább elveken alapuljon, mit a körülök levő államok. Plátó is tett hasonló kísérletet, és egy későbbi bölcsész azon a ponton volt, hogy az ő gondolatait valósítsa egy tényleg felállítandó platonopolis által. Az Isten országa, az új Jeruzsálem, melyet Krisztus alapított, hasonló volt ehez a szemléleti államhoz. Ő azon fő elvekre támaszkodva, a melyek minden polgári társaságnak alapul szolgálnak, a nélkül, hogy kedvező körülmények vagy királyi engedély után várakoznék, egy oly társulat

létesítését vette tervbe, a mely nem csak hogy nem volt meghatározott helyhez kötve, sőt minden ilyen korlátoztatást visszautasított. Egyike volt ez azoknak a merész képzelődéseknek, a melyekre a bölcseket általánosan kicsapongani engedjük tanulmányaik között, nem azért, mintha azokat csak egy perczre is valósíthatóknak gondolnók, hanem mivel azok hasznos értelmi gyakorlások az ifjúság számára és mivel betöltvén velök a papirost, közülök oly határozott intések válhatnak ki, a melyeket valamely gyakorlati ember képes lesz lassankint felhasználni a már létező állam szervezetébe. Hogy az ilyen tervezetekből több gyakorlati hasznot lehessen huzni, ezt mindazok a gyakorlati államférfiak, a kik valaha éltek, lehetetlennek nyilvánítanák. Ezek ennél fogva jobban tudják másoknál, mily kevés bölcsességgel kormányoztatik a világ. Az intézmények egész szerkezetét úgy tekintik, mint az emberek világos, egyetemes és érzéki tulajdonainak és a külső állapotok ellenállhatatlan kényszerűségének kinyomatát. Azt hiszik, hogy a legnagyobb részt illetőleg az egyesek bölcsessége semmit sem tehet egyebet, mint-hogy kilesse ezen okok működését, a nyilatkozó szenvedélyeket hasznára fordítsa, s néha elfogadja azt a módot, a mi a mellett, hogy bizonyosan jó, egyszersmind népszerű is. Előttök minden oly általános tervezet, mely az első elvekre hivatkozik, s e mellett az emberektől áldozatot kíván, a dolog természeténél fogva gyakorlatiatlannak tetszik. Ennyiben tehát Krisztus szervezete is szemléleti volt.

Mi nem hasonlítjuk össze a Plátó köztársaságát az áthenei, vagy római köztársaságokkal, mert bár mily érdekes lehetett is az előbbi a papirosan, valóságga soha sem lett. Lehet, hogy az nagyon tökéletes volt, de Athene és Róma több volt, mert létezett. A Krisztus szemléleti társulatát azonban össze lehet hasonlítani a világon létező társulatokkal szintugy, mint a bölcsészekével; mert bármily lehetetlennek látszsek is az első elveken kifejtett társulatnak illetén szemlélete, az nagy mértékben valósított. Ez a társulat ott áll más államok mellett és között a történelemben, össze van kötve azokkal, s mégis el van különítve tőlök. S habár szervezete annyira eszményi és bölcselmi, nem kevésbé szilárd, mint azok az államok, a melyek a családi és nemzeti viszonyokon, vagy az önvédelem és közlekedés szükségességén alapulnak. Nem kevésbé szilárd, s bizonyosan több életerővel bíró. Ez a társulat már rég túlélte mindazokat az államokat, a melyek alapulá-

sakor léteztek; több polgára van, mint bár mely más államnak. Költséges hadseregek segedelme nélkül fennáll, mert nem esetlegesen szövetségen vagy physicali erőn, hanem benső halhatatlanságon nyugszik; a régi civilizáció ellenségeskedésével, a középkor miveletlenségének vadságával szemben fentartotta magát, és a mostani általános közvélemény alatt oly biztosságban van, hogy azon részei is leronthatatlanoknak látszanak, a melyek halálra volnának érdemek. E társulat a politikai tudományokhoz egy új fejezetet adott, csaknem mindazon változásokon keresztülment, a melyeken egy állam keresztülmehet; volt democráciai és aristocráciai formája, nem hiányzott a törekvés alkotmányos birodalomná tenni, és a történelem által feljegyzett zsarnokság is a legnagyobb mértékben szerepelt benne.

Az új Jéruzsálem eszerint épen úgy nem került ki a megromlottságot, mint az ő. Amaz első keresztény költő, ki ezt az új Jéruzsálemet zavartalan tisztaságban látta leszállani „az égből Istentől“, mint a költők szoktak, egy eszményt látott; azt az eszményt, a mely talán egy kis időre csaknem valósítva volt, és a mely ismét valósítva lehet. De a mit mi magunk után a történelemben, és magunk körül a világban látunk, meg kell vallani, hogy nem hasonló „az ő férjéért felékesített menyasszonyhoz“. Látunk valamit, a mi bámulásra méltó, és sokat a mi nagy, de nem látjuk a szüizies tisztaságnak ezt a fényét. A menyasszonyi öltözet el van viselve, és a myrthus koszoru elhalványult. Először a kipusztulni indult babonák redvessége, azután a barbar szokások, azután az észnek túlbecsülése, mely a rendszert és czivódást előbbre teszi a testvériségnél, a kereszténységet a teoriákkal ismeretlenné teszi, s azt egy nyegle bölcsészetévé idomítja, a mely vakon törekszik minden tudomány előhaladásának feltartoztatására — mindezek a tévedések az egyházat hosszú élete egymást követő szakáiban megmérgezték, s az egyesek számos új és félszeg hibái kegyvesztésbe juttatták. A hitvallás, a mely az emberi természetet gazdagítja és szélesbíti, egyszersmind nagyobb bűnökre is képessé teszi az embereket; a bensőbb szentségbe befogadva, nagyobb szentségtörési kísérteteknek vannak kitétetve; új kötelességek érzésére buzdíttatván, néha a régiek iránti egyszerű tiszteletet is elvesztik; szentek, a kik a kísértések legfinomabb nemének is ellentálltak, néha minden küzdelem nélkül engedtek a legközönségesebb kísérteteknek; a hypocrisis tiszser elméesebb és jobban felfegyverkezett lett a szineskedésekkel; egy szóval, az emberi

természet kikerülhetetlenül fejlődött hátrafelé épen úgy, mint előfelé, és ha a keresztény korszakokat a pogányokkal hasonlítjuk össze, úgy találjuk, hogy jobbak is rosszabbak is amazoknál, s kérdésbe lehet tenni, hogy vajjon az emberiség általában csakugyan nyert-e valamit?

Azonban e kérdés mégis helytelen. Mit használ a felnőtt embernek gyermekkoráért bánkodni, s töprenkedni a felett, hogy az értelem és tapasztalat csekély elégtétel azért a gondtalan boldogságért, mely gyermeki tudatlanságával volt összekötve? A természet törvénye volt, hogy férfivá legyen, és ha a gyermekkor bölcsesség nélkül boldog lehet is, azért az esztelen és babonákban élő ember nem remélhet magának hasonló boldogságot. A kik „a vén Proteust a tengerből kikelni“ látták, lettek légyen kevésbé boldogok, vagy boldogabbak mint mi, mi semmi esetre sem lehetnénk boldogabbak, ha őt látnók. De a keresztény egyház győzelme az, hogy létezik, hogy a legmerészebb minden szemléleti ábrándok között, nem csak nem találatott gyakorlatiatlannak, hanem teljesedésbe vétetett, és a midőn teljesedésbe vétetett, nem csak egy néhány kiválasztott lélekre szorítkozott, hanem a földnek egy nagy részén elterjedett, és a midőn így elterjedett, nem csak egy-két emberkort ért, hanem eltartott két ezer évig is, és a két ezer év végén is nem csak úgy áll, mint egy hajóomladék, a melyet a mult kedvelőinek türelme óv meg a pusztulástól, hanem mint egy oly intézmény, a melyben még elég életerő és képesség van arra, hogy az új körülményekhez alkalmazkodjék, s végre, mindazon változások után is, a melyeken keresztül megy, látható marad egy dolog: az alapító nagy és kiolthatatlan szelleme.

Ebben és nem a visszaélésektől való megoltalmazásban áll a kereszténység isteni hatalma, s nem is valamely tökéletességben vagy mindent-kielégítésben. Közös hibája a keresztényeknek úgy tüntetni fel hitőket, mintha egyedül ez volna becsülésre méltó, és mintha ez ennél fogva mindent magában foglalna, a mire az embernek szüksége lehet, vagy a mit kívánhatunk. Pedig ez csak egyike a számos kijelentéseknek, s magára nagyon is elégtelen az ember boldogságára. Sokan azon emberek közül, a kikben a keresztény szellem a legerősebb volt, emberi nemünk legnyomorultabbjai közé tartoztak; sok nemzet mélyen belemerült ebbe, s nem jutott általa boldogságra és hatalomra, csak vigasztalást húzott belőle magának alásülyedésében. A boldogságra e mellett szükség van még némely

természeti dologra: testi egészségre és erélyességre, szükség van okosságra, a természeti tények és források ismeretére. Hogy jóllétünköt a természeti dolgok felhasználása által előmozdítsuk, erre különösen most a mi napjainkban egy más nagy kijelentést kaptunk. Mi a tudomány áldott világosságában élünk, azon világosságban, a mely még távol van ugyan a maga délkörétől, mindazáltal naponta sok sötét babonát, sok gyávaságot elűz az emberi lélekről. Ez a két kijelentés egymás mellé tartozik. Azok a pontok, a melyek összeütközésben állítatnak lenni, nem tartoznak jelen tárgyalásunkhoz, azok a keresztény egyháznak nem erkölcs-, hanem hittana körébe vágnak. Az erkölcsi kijelentésről, a melyet vizsgáltunk, soha sem állították az emberek, hogy a tudománnyal ellentétben lenne. Mindkettő igaz és mindkettő lényeges az emberiném boldogságára. Lehet, hogy a mióta a tudomány módszerei megjavítottak s annak biztos haladása megkezdődött, kevésbé volt kitétetve hibáknak és tévedéseknek, mint a kereszténység, és valaminthogy a tudománynak ezen módszerei főleg korunk vívmányai közé tartoznak, a mi kötelességünk azok felett különös buzgósággal örködni, igényeit előtérbe állítani, és azokkal, a kik a kereszténységgel megelégedve a tudományt megvetik, úgy bánni, mint Krisztus bánt a világosság ellenségeivel, azokkal, a kik az ő idejében az ismeretek kulcsait félrevetették. Bizonyára azok tulzó zeloták, a kik Mózeset hozzák fel egy oly bölcsesség magyarázó ellenében, a mely bölcsességet Mózes hiában ohajtott, mert az egy jóval távolabbi nemzedék számára volt fenntartva, ezen ujkori emberek számára, a kikre méltán alkalmazhatjuk Krisztus szavait, és elmondhatjuk, hogy a legutolsó közülök nagyobb Mózesnél. Másfelől, a keresztény erkölcsstan, ha szinte kevésbé biztos és ment az elferdítésektől, mint a tudomány, közvetlenebbül és erősebben hat az emberiségre. A tudományos élet nem oly nemes, mint a keresztényi; jobb, úgy szólva, ha az ember az új Jéruzsálemnek, mintha az új Athenének lesz polgárává, valóban, jobb dolog mindenütt testvért és barátot találni, mint a keresztény, minthogy az ember a bölcsész módja szerint „rokonát és barátját is oly kevésre becsülje, hogy nem csak azt ne vegye számban, miként boldogulhat, hanem hogy vajjon emberi lény-e, vagy valamely másnemű teremtmény. ¹⁾

Azonban a Krisztus műve, a maga akaratja és ereje által egy

1) Plátó, Theaet.

oly tartós és egyetemes intézmény megalapításában, nem hasonlítható össze egy művel sem, melyekről a történelem tudósít. A tény embereinek remekei durvák és közönségesek ehez képest, s a szemlélődés remekei üresek és lényegtelenek. Midőn arról beszélünk, bámulásunk kifejezésére hiányoznak szavaink. Szólhatunk a szándék eredetiségéről s az ügyességről, melyet a kivitelben nyilvánított: de mindezekkel a kifejezésekkel még nem meritettük ki a dolgot. Eredetiség és találékony ügyesség működtek ebben bizonyára, de miként, ezt nem lehet kimutatni. A teremtő erőt, a mely létrehozta azt, a miről a van mondva, hogy a pokol kapuí rajta nem győzedelmeskedhetnek, ezt elemezni nem lehet. Az új Jéruzsálemre nézve nem gondoskodott egy építész sem tervrajzokról, s az egyetemes társulat részére nem bizottság állította meg a szabályokat. Ha a természet műveiben a számitás, a nehézségekkel való küzdelem, az elővigyázat, az elmésség jeleit kimutathatjuk: akkor lehet, hogy a Krisztus művében is ugyanazon jelekre akadunk. De ezek az alsóbb és másodrendü erők nem öntudatosan gyakoroltattak, ezek el voltak rejtve a sokféle s mégis egyszerű teremtő tény alá. A megfoghatatlan munka csendességbe folyt le, zajtalanul, kevés figyelmet támasztva hajtattott végre az emberek szemei előtt. Ki irhatja le azt, a mi az embereket egyesíti? Ki hatolhat bé a beszéd képződésébe, a mely az emberek egyesülésének jelképe? Ki irhatja le kimerítőleg a polgári társaság eredetét? — A ki ezeket még tudja tenni, az a keresztény egyház eredetét is megmagyarázhatja. Másokra nézve elég, ha azt mondjuk: „a szentlélek szállott azokra, a kik hívének.“ Egy ember sem látta az új Jeruzsálem épületét, a munkások egymásra halmozták a bevezetlen falakat és kövezetlen utcákat, a meritő kanál és kalapács pengését senki sem hallotta; az ég ből a z Istentől szállott alá.

F e r e n c z J ó z s i .

XVI.

Hétköznapi Imák

(Templomi használatra.)

Hétlőn reggel. ✓

Eletünk teremtője, gondviselő Istenünk a Jézus által! Imé fölemeljük lelkünket és kezeinket tehozzád. Megújult napunk (és hetünk) kezdetével megújítjuk hitünket és reménységünket is. Légy áldott, hogy az elmúlt éjszakán is oltalmad szárnyaival fedeztél, s eltávolítottad a gonoszokat és veszélyeket, melyek fenyegették életünket és lelkünket, hajlékunkat és szeretteinket, javainkat és boldogságunkat. Légy áldott, hogy szemekkel látjuk a napot, s ennek világában bölcsességed és hatalmad templomát (Légy áldott, hogy nevedben, szereteted és kegyelmed érzetével kezdhetjük el hetünket, folytathatjuk pályánkat!) Itt e szent helyen rejtessz el a te sátorodba, befogadsz szeretetedbe, megszenteled életünket, s meghallgatod könyörgéseinket!

Atyánk, gondviselő Istenünk! az ég és a föld tebenned bizonak, mert azokat te teremtetted; a világok benned remélnek, mert azok hatalmad végtelenségén állanak; minden teremtmények szemei tereád néznek, mert te azokat néven nevezed, s szeretetedből eltartod: benned bizunk mi is; mert te vagy a mi hitünk kősziklája, megtartásunk és szabadításunk Istene!

S im e hittel lelkünkben lebőrulva imádkozunk, s kérünk tégedet mennyei Atyánk, hogy fogadd el hálánkat, melyet lelkünk, mint áldozatot, hozzád emel az egekre. Add aztán a te lelkedet, mely vezéreljen életútainkon, hogy célunkat s örök hazánkat el ne téveszszük.

Mi végesek vagyunk, de te végtelen vagy; mi erőtlenekek vagyunk, de te az erők kifogyhatatlan kútefeje vagy: oh világosítsd fel véges értelmünket, szenteld meg akaratusunkat, erősítsd erőtelenségünket, hogy mindazt megtegyük, a mire megbíztál; elviseljük, a

mit reánk mértél; teljesítsük a törvényt, töltsük be a parancsolatot, melyekbe idvességünket foglaltad; s így végezzük el hivatásunkat, mely szép és nagy, mint az örökkévalóság!

Te látod mindentudó Felség az akadályokat, melyek előttünk vannak: segélj, hogy legyőzhessük azokat; ismered az ellenségeket, melyek fenyegetnek: adjad, hogy azokon diadalmunk legyen. Szükségeink is vannak: kegyelmed bőségéből részeltess, hogy ezeket is kielégíthessük, s lehessünk elégteltek és boldogok test és lélek szerint.

Mindenünket tenéked köszönjük, s reád bizzuk ezután is, hogy örködj felettök édes atyai lelkeddel. Hajlékunkat és javainkat, véreinket és kedveseinket itt és a távolban gondviselésed alá helyezzük: viselj gondot rájok, hogy megtartsad azokat, kiket nekünk adtál. Cselekedd, hogy mindenek, a mik találnak minket ma és e ~~hetén~~ ^{és életünkben} is: örömeink és szomorúságaink, reményeink és vesztéseink egyaránt szolgáljanak javunkra. Adj tiszta örömeket, ártatlan gyönyört, szelid érzést, s büntelen vágyakat és reményeket, hogy semmivel se vétkezzünk ellened. Légy atyja az árvának, örzője az özvegynek, gyámola az erőtelennek és öregnek, s vigasztalója minden szerencsétlennek. Gyógyítsd meg a betegeket, emeld fel az elesettet, vigasztald meg a szomorodott sziveket, s minden sorsu gyermekeiddel éreztesd atyai kegyelmedet, mely a benned bizókat megtartja, s meghallja a hozzád kiáltóknek szavát!

Végül Atyánk! adj részt mindennemű áldásaidból, hogy kielégíttessünk; s minden érzéseink és gondolataink, szavaink és cselekedeteink, vágyaink és törekvéseink által boldogságunkra, szent neved dicsőségére éljünk és szolgáljunk ma és ezután. Ezekre kérünk, ezekben hallgass meg, szent fiad által. Ámen.

Utóima. Atyánk! hetünk első zsengején felmutattuk az áldozatot. Vedd kedvesen mitőlünk, midőn tégedet kérve kérünk. Áldd meg napunkat és hetünket, hogy életünk és cselekedetünk az igazság és tökéletesség útjában találtsassék. Ámen.

Hétlőn este.

Hálával eltelve jöttünk szent hajlékodba szerető Istenünk a Jézus által! Tégedet illet a dicséret és a magasztalás örökön örökké! Nem változik lételed, nem rendül meg bölcsességed, szereteted és jószágod, melyek által igazgatod

a világot, s vezeted emberi sorsunkat és állapotunk történeteit és változásait.

Im végére siet e nap, melyet nevedben kezdtünk; áldozóra szállanak a sugarak, melyekben ragyogott teremő és megtartó hatalmad dicsősége: s mi ide jöttünk, hogy imádkozzunk.

Köszönjük, szerető Atyánk, hogy segítettél pályánk folytatásában, erőt adtál terheink elhordozására s kötelességeink betöltésére. Sokak ugyan a világok, melyek lábaid alatt függenek, számtalanok a teremőmények is, melyek mind benned élnek és vannak; de végtelen jóságod, isteni szereteted gondot viselt ma is mindezekre; s mi, a kiket megtartottál, együtt valljuk a Krisztussal, hogy tudtad és akaratod nélkül a hajszál is le nem eshetik fejünkről.

Bocsáss meg, kegyelmes Atyánk, ha ellened vétettünk. Sokra bízta meg ma is, midőn felmutattad előttünk hivatásunk mezejét. Életünk és erőnk, szívünk érzései és tehetségei azok a javak, melyekkel munkálni, s többről többre menni tartozunk, hogy a jóságban és tökéletességben hozzád hasonlók legyünk. Fogadást is tettünk, hogy lankadni nem fogunk, rendeltetésünkben meg nem tántorodunk. Érezzük magunk, hogy nincs teljesítve minden; de bizunk tebenned, hogy adsz még napot és időt, hogy hivebben éljünk akaratodnak, több javait teremjük meg az erkölcsi életnek, s gyümölcseit hitünknek.

E hitben bizunk gyarlóságink között, s e reménnyel távozzunk házadból, melybe most befogadtál, s befogadsz ezután is. Csak arra kérünk, hogy minket te ne hagyj el Világ és emberek elhagynak: csak te maradj velünk. Fáradtságunk után nyugalmat óhajt bágadt természetünk: adj csendes éjszakát; s mikor álomba zárkozunk s öntudatlanok leszünk, mint a csecsemő: soha nem szunyadozó szemeid virasszanak felettük, hogy távozzanak el a gonoszok, a kik háborgatnak; s ne támadják meg az istentelének javainkat, melyekért verejtéket hullattunk, s kegyelmednek hálával tartozunk.

Nem csak magunkért esedezünk, kik kevesen áldozunk e pillanatban, hanem minden véreinkért és felebarátainkért. Terjeszd ki karjaidat mindenekre; fogadd kebledre a szerencsétlent, hogy hajtsa le hitének szent ölébe fejét a bánat és nyomoruság gyermeke. Cselekedjed, hogy gyászos egünket szépítsék meg reményüük és bizalmunk csillagai, melyek után bizton virad fel sza-

badításod újító reggele. Tedd becsesekké a pillanatokat, melyek e naptól még hátra vannak, hogy igyekezzünk takarítani az örökélet csűrébe. Édesítsd meg törekedéseink kenyerét, hogy lelkünk édes önrzétével is táplálkozzunk mi, kik lelkiek vagyunk. Legyen béke itt e szent helyen, künn a nagy világban, otthon hajlékunkban, — az emberckkel és teveled, — az ég és a föld között. Szent fiad nevében kérünk, hallgass meg. Ámen.

Utóima. Minden lelkek őrizője, ki gondot viseltél reánk ma is, áldassék még egyszer szent neved! Oltalmaz az éjszakában, s engedd, hogy érijünk vidám reggelt. Hallgass meg. Ámen.

Kedden reggel.

Mindenható Isten, menyei Atyánk a Jézus által! Neved és szereteted imádására nyitjuk meg ajkainkat, s emeljük fel kezeinket az egekre, melyeknek fényességében lakozol örökön örökké! Szeretet volt a hatalom, melylyel semmiből teremtetted e világot, — szeretet volt a bölcsesség, melylyel törvényeket alkottál, — szeretet volt a lélek, melylyel kezdetben a vizeket tápláltad, — szeretet volt a jóság, melylyel minden teremtményeidet éltetted, — szeretet a kegyelem, melylyel megváltottad a világot, hogy higgyünk tégedet egyedül Istennek, s higgyük az örökéletet!

Im legközelebről is, az elmúlt éjszakának csendjében, szereteted karjain nyugodtak mindenek; szereteted ölében aludtunk mi is, s újultunk meg e nap kezdetén, midőn jó reggelt mondhatunk a te nevedben, s köszönhetjük az embereket, kikkel földi utazásunkban találkozunk. Áldott vagy örökké, ki megvidámitod reggeleinket, s jó voltoddal betöltöd napjainkat!

Szeretet és jóság Istene! minden szükségünkben hozzád folyamodunk, minden dolgainkban segedelmedet kérjük, reményeinkkel benned bizunk, bánatunkban és keserveinkben vigasztalást és enyhületet nálad keresünk; mert te vagy egyedül a mi Istenünk! Te oltalmaztál, te neveltél és tanítottál, jóllétünk és boldogságunk küzdéseiben és keresésében te segítettél, számtalan viszontagságainkban megtartottál, hogy hálával eltelve nézhetünk vissza gondviselésed imádandó munkáira.

Mutasd meg ma is, Atyánk, szereteted csoda dolgait; bizo-

nyitsd be a hit erejét gondviselésed által, hogy támadjon közöttünk új hit, új élet, s győződjünk meg arról, hogy szereted gyermekeidet minden helyzetben, a szegénység és ~~szegénység~~ kenyerén és könyűin, ~~szegénység és üldöztetés~~ a bánat és gyalázat porában, jajjain és sohajtásain!

Tartsd meg életünket, egészségünket, erőnket és javainkat, érzéseinket és tehetségeinket, hogy ezekkel munkálkodjunk, menjünk többről többre, mint hív sáfárok, nyereségről nyereségre, s engedd, hogy jól legyen dolgunk. E végett értelmünket és okosságunkat világosítsd meg kegyelmeddel, hogy mint világosság fiai lássunk józanon, ismerjük fel a jót és a rosszat. Szenteld meg akaratunkat is lelkeddel, hogy erősek és állhatatosok legyünk az igaznak és jónak követésében. Ihlesd szíveinket is égi érzettel, hogy ne csak a világiakért epedjünk, hanem az örökkévalók keresésével is foglalkozunk; mert egy a föld dolog, — s úgy is ez a világ elvész, s ennek ábrázata elváltozik!

Légy vezérünk, szerető Atyánk, mindenkben; légy a mi pai-zsunk és kővárunk az élet kísértései és ostromai ellen; s ha gonoszok az idők, ha terhesek a napok: segélj, hogy tünni és szenvedni tanuljunk a te szent fiadtól. ~~(Segélj, hogy csüggedés nélkül~~ munkáljunk, míg erőnk leszen, s a jövőre visszatérés nélkül ~~sies-sünk, míg nappal vagy on.)~~ Sokasítsd meg a keveset kezeink között mértékletesség és takarékoság által, hogy tudjunk tisztességesen élni, s mint az első hívők, a kevésből is gazdálkodni. Ne bocsáss reánk csapást és inséget, ne sokasítsd jajjainkat és könyhullatásinkat. Erősítsd a szeretet lánczait közöttünk, hogy testvéri indulat által könnyítsük egymás terheit s édesítsük meg a keserőségeket. S végül mindenek teljesítésére segélj, mikkel magunknak és a miéinknek, az embereknek és tenéked tartozunk, hogy ~~e nap is~~ legyen emléke az örökéletnek, záloga idvességünknek! Szent fiad nevében kérünk. Ámen.

Utóima. Áldott légy szerető Atyánk, hogy befogadtál hajlékodba! Töltsd ki szent lelkeidet mi reánk egyen-egyen, kik itt vagyunk, hogy eljuthassunk a földi és menyei boldogságra. Hallgass meg. Ámen.

Kedden este.

Meghálálhatatlan jóságú és szeretetű Istenünk a Jézus által! Bejöttünk kapuidon hálaadással, a te pitvaridbe

dicsérettel; mert időről időre vagyon a te irgalmasságod, nemzetségről nemzetségre a te tökéletességed! Nincs vége lételednek, határa szeretetednek, melylyel világok és egyesek sorsát vezeted, jóllétét és boldogságát munkálad. . . . A mi életünk csak egy tenyérnyi, — örömeinknél a kezdet és a vég egymással találkoznak, — napjaink elmerülnek, mint a csepp a vizek mélységébe, — gyönyörüségeink tűnnek és hervadnak, mint a mezőknek virági, s magunk is sietünk az enyészethez, s mint az elmuló árnyék közelítünk a halálhoz.

Köszönjük, oh Atyánk, hogy a változás és enyészet hullámai közt fentartottad életünket, hogy el ne merüljön; igazgattad sorsunkat, hogy el ne tévedjünk; vezérelted dolgainkat, hogy előrehaladjunk, s meg is áldottad igyekezetünket, hogy jutalom nélkül ne maradjunk.

Minden engedelmeskedik tenéked, oh végtelen hatalom. Elborulnak az egek és ismét kiderülnek; aláhullanak az eső cseppjei és felszárad a föld, forognak az éj csillagai s visszatér a leáldozó nap, mert mindenik érzi job b ke z e d e r e j é t, m e l y l y e l t e r e m t e t t e d: csak mi nem tudunk eléggé jó és engedelmes gyermekeid lenni. Törvényeidet kijelentetted, akaratodat tudtukra adtad, — lelkünkbe irtad intéseidet, szólottál a természetben s megváltásunk könyvében: mégis e napon is vétkeztünk, mert ellened sokszor békételenkedtünk, — nem követtük az intést, nem vettük fel a keresztet, nem viseltük az igát, hogy lettünk volna méltó hivatottak a te szent fiadnak, s jó gyermekei az anyaszentegyháznak!

Isten, kegyelmes Atyánk! bocsáss meg, s adjad a te békességedet minékünk, hogy ne kelljen félnünk a büntetéstől. Adj békét földünkön, hogy a halmok és völgyek, hegyek és rónák hirdessék ígéreted teljesülését, mely szerint az ég meghallgatja a földet. Adj békét polgári életünkben, hogy ne dúljon az erőszak és istentelenség, hanem legyen győzelme az igazságnak, jognak és törvénynek. Adj békét egyházunkban, hogy hitünk és szeretetünk legyenek erősségei a Sionnak, melyben lakozik dicsőséged. E végre neveld az ifjakat isteni félelemben, a véneket és előljárokot tanácsodban, hogy cselekedtök által világoljanak másoknak. Adj békét otthon hajlékunkban, családunk tagjai között, hogy munkáljunk egyetértve a közboldogságért. S mikor senki sem lát is, őrizzük meg az ártatlanságot és erkölcsiséget, hitünket és vallásunkat, hogy ezek legyenek vigasztalásul sirunkig.

Lám Atyánk! hanyatlík a nap, s bágyad természetünk, mert elfáradunk dolgaink és terheink alatt. Álomba zárkozik a világ, s álomra dölünk mi is: adj háborítatlan éjszakát, s újíts meg édes álommal. Vedd vigyázásod alá mindenünket, mikkel szeretted, s tartsd meg jóllétünk és üdvünk feltételeit, hogy ne kellessék romok és hamvak, gyász és koporsó közt sirva zokognunk. Mint a végtelen eget földünkre: úgy borítsd határtalan szeretetedet mindenekre, — egyaránt minden sorsú gyermekeidre: a szegényekre és gazdagokra, a nagyokra és kicsinyekre, a boldogokra és szencsétlenekre, kik benned biznak és tőled várnak, s együtt vallják és hiszik, hogy e remény meg nem szégyenít. Szent fiad által kérünk Ámen.

Utóima. Tégedet keresünk, jó Atyánk! Ne rejtse el orczád áldott világát. Tőled kérünk és esedezünk. Halld meg esedező lelkünk szavait, hogy áldozatunk és könyörgésünk jusson elődbe az egekre! Ámen.

Szeredán reggel.

Isten, mindenható felség, menyei Atyánk a Jézus által! Nincsen semmi, a mit ne teremtettél volna, — nincs semmi, a mire ma is gondot ne viselnél. E nap kezdetén is, melyen kihatott a hajnal, s feltűnt már a reggel is, imádunk és áldunk tégedet! Nem vagyunk hiszen tökéletesek, s így boldogok sem lehetünk; — de kinok és szenvedések nem szegeztek le ágyunk dészkájához, bujdosás és betegség nem zártak el most is házad szerelmétől; — nem hallottuk az elmúlt éjjen is haldokló szerelmesink utolsó hörgésit, szemeink se zárodtak be ama sötét és hosszú éjszakára. Áldunk tégedet e kegyelemért, s boldogoknak érezzük magunkat, hogy élünk, hogy itt lehetünk, hogy munkálkodhatunk, hogy jóllétünket és országodat kereshetjük. Kevéssel birunk ugyan: s vannak nálunknál gazdagabbak és világ szerint boldogabbak is; mi gondokra és szükségekre viradunk reggel, — terheket és kereszteteket viselünk nappal, — búra és bánatra fekszünk le estve: de van erőnk még munkálni, időnk és alkalmunk tenni és igyekezni, hitünk és szeretetünk tünni és jót cselekedni, reményünk várni és bizakodni!

S im boldogoknak érezzük ezekért most is magunkat. Azért, a mink nincs, nem békételenkedünk; azért, a mivel nem birunk, nem zúgolodunk. Elég gazdagok és boldogok vagyunk, hogy mint ama kiválasztott nemzetségnek: örökségünk az Isten, —

kincsünk a szeretet, — vagyonunk a jóság, — hajlékunk a hit, — erős várunk a Sion, — boldog kikötőnk az örök idvesség! . . .

Édes Atyánk, Istenünk! e keresztyéni bizalommal tekintünk most is hozzád. Ne engedd, hogy megszégyenítettünk. . . Mig erővel és tehetséggel birunk, kenyerünket és ruházatunkat kereshetjük: addig örök és idő szeréni szükségünket kielégíthetjük. Vannak nálunknál szegényebbek és szerencsétlenebbek is, kiknek vágya már csak a koporsó. Mig tárva előttünk hivatásunk mezeje, s az idő ajánlkozik is: lehetünk a kevesen is hív sáfárok, s mehetünk így többről többre, nyereségről nyereségre. Egyenlőséget nem várunk, nem is kérünk halálunk előtt: akkor aztán egyenlőkép fogunk elporlani a sirok férgei közt, s majd egykor egyenlőkép boldogulni, ha igazak voltunk, angyalaid társaságában, hogy ott is szent neved dicsőségét zengedezzük!

Költsd fel és neveld lelkünk öntudatát, hogy igaz lelkiismerettel ítéljünk, szóljunk és cselekedjünk, hogy ne kárhoztassunk másokat azokért a bünökért, melyekben mi is lélekzünk. Mint képedre és hasonlatosságra teremtett valóságokat, méltóságunk érzete óvjon meg önzéstől és szükkeblüségétől. Ne irigykedjünk másokra, szeretetlenség és harag, bosszu és rágalom ne legyen a mi fegyverünk soha; s ha kísértetünk is, bünbe ne merüljünk, s bár mily helyzetben is, aljasok ne legyünk. Ápoljuk a szeretetet; mert mikor ez elfogyatkozik, a bün is megsokasodik. Hadd legyünk gondviselésed amaz eszközei, kik felemeljük az elesett ártatlanságot, védelmezzük a jogot, tiszteljük a megvetett erényt és becsületet, s befogadjuk az üldözött igazságot!

Tégy jól kegyelem Istene ma is egyházaddal, ennek fiaival és leányaival, kik itt vannak, vagy innen elszakadva; kik otthon foglalkoznak, vagy künn a mezőn verejtékeznek, kik közel vagy messze utaznak. Teremts mindenkiben tiszta szívet, hogy érezhesse jóságodat, hogy minden árva és özvegy, minden nyomorult és szerencsétlen, ki téged keres, elmondhassa: Jó vagy azoknak, a kik tiszta szívek. Ezekre kérünk, ezekben hallgass meg, szent fiad által. Ámen.

Utóima. Jó reggel keresünk téged szent Atyánk! hogy szentelj meg, hogy erősíts lelkünkben, tarts meg hitünkben. Térj azért hozzánk, hogy erősek legyünk, s adj idvességet e háznak, melybe befogadtá!; lakóinak, kik együtt imádkoztunk. Ámen.

Szeredán estve.

Minden jóknak adója, kegyelmes Atyánk a Jézus által! Minden jó adományonnan feljül vagyontetőd! Hálát adunk minekelőtte e nap is elszakadna tőlünk, s felemeljük kezünket estvéli áldozatul! Mindeneket bölcsen teremtettél és igazgatsz. Nap és éjszaka következnek egymás után, s tovább, tovább zengik bölcseségedet. A meny seregei, a földön élő embervilág milliói, ott fenn az angyal s itt alant a porszemben élő állatocska, a magosban a nap és a csillagok, a mélységben az elmuló láng és a tűz szikrája, a tengerek és ezeknek lakói, a látható és láthatatlan világ, — az ismert és nem látott világrészek teremtményei, hirdetői gondviselésednek, melynek karjain nyugtatsz mindeneket, s neved dicsőségét ragyogtatod! . . .

Lám e napon is gondot reánk te viseltél. Mindennemű szükségünkben megelégitettél, javaidból tápláltál, kiszolgáltattad ételünket, italunkat és ruházatunkat; hajlékunkat és javainkat megtartottad, erőnkét és tehetségünket, értelmünket és akaratomkat, kedveseinket és barátainkat oltalmaztad, dolgainkat és igyekezetünket vezéreltetted; megszámláltad még hajszálainkat és verejtékezésünknek cseppjeit is!

Áldassál mindenekben jó és bölcs Atyánk, örökön örök kéaldandó Isten! ki irgalmasságot cselekszel, — ki nem nézed, hogy téged elfelejtenek, hanem megemlékezel; tudod, hogy nevedet és szentségedet káromlással illetik, és te szeretetedet neveled; látod, hogy a világ mulandókba merül, és te az örökéletet és kegyelmet hirdeted.

Atyánk! vétkezettünk mi is ellened; mert gyarlók, s mint a cserép töredékények vagyunk. Bocsáss meg nekünk, s bocsáss meg másoknak is. Ha tettünk valami jót, s ha elvégeztünk mindent, a mire megbíztál: legyen jutalmunk az édes megelégedés, mely serkentsen többre ezután. De azért ne hánytorgassuk magunkat, ne hogy kevélyek és követelők legyünk, hanem szelíden és alázatosan, mint a te szent fiad, végezzük el hivatásunkat, s mindent tulajdonítsunk akaratomnak és kegyelmednek. Mit fogunk érni, s mire jutunk ezután, boldogabbak vagy szerencsétlenebbek, gyengébbek vagy erősebbek leszünk-e, elrejtetted előttünk; erősíts lelkeddel, vezérelj bölcseségeddel; mert minket változás és enyészet, bukás és halál fenyegetnek szüntelen.

Add áldásodat e napra, melynek pályáját mindjárt bezárod.

Add áldásodat kezeink minden munkáira, lábaink minden lépéseire. Add áldásodat szavainkra és cselekedetinkre, érzéseinkre és gondolatainkra, törekvéseinkre és soknemű küzdelmeinkre. Add áldásodat örömeinkre és fájdalmainkra, reményeinkre és veszteségeinkre, titkos sebeinkre és elrejtett könyeinkre. Add áldásodat házunkra és templomunkra, barátainkra és ellenségeinkre, rokoninkra és az idegenekre, édes hazánkra és felebarátinkra. Add áldásodat a jövő éjszakára, most életünkre, s egykor boldog halálunkra. Szent fiad által. Ámen.

Utóima. Felséges Isten! immár a nap leszáll, és éj leszen; de maradjon vissza rajtunk szereteted világa, hogy új napot érjünk. Ha innen távozzunk, tőlünk el ne szakadj, — légy velünk, s mi leszünk tebenned. Ámen.

Csütörtökön reggel.

Szent és imádandó Isten, menyei Atyánk a Jézus által! megtartásunk és újlásunk hálaérzetével imádunk tégedet most is, e pillanat szentségén. Mikor még csak sötétség volt minden, és a világok nem voltak; mikor e föld nem volt formálva, és nem voltak a hegyek: te voltál egy örök Isten! Még nem születünk e világra, s már kegyelmed rólunk gondoskodott, még öntudatlanok voltunk, s már karjaidon hordoztál; még nem tudtunk szót szólani, s már szeretted; még nem ismertük törvényeidet, s már neved félelmében neveltél, — még ismeretlenek voltunk az életben, s már ennek utain hordoztál, — még jót nem cselekedtünk, s már megáldottál; s e pontig s e pillanatig jutva sokasuló szeretetedet látjuk megdicsőülni életünkön és lelkünkön!

— Im a legközelebről elmúlt éjszakán is, — mikor sötétség borította a földet, melyen lakozunk, — felettünk szemeid virasztottak; mikor álmomba zárkozva eszméletlenek voltunk: lelked ébren volt és örködött; míg csendesen pihentünk: házunkra és javainkra vigyáztál, elfáradt erőnket megújítottad, tehetségeinket megtartottad, kedveseinket és rokonainkat számbaadtad, — s egy új nap áldott reggelével köszöntöttél!

Leborulva fogadjuk el jobb kezed eme számtalan áldásait imádandó Istenünk; s követni akarjuk annak intéseit; mert hisszük, hogy szentek ezek mindenha! Szemeink látása elvész a messzeségbe: nem látunk bé az örökkévalóságba, hol célunk, a végtelen tökély

és boldogság vagy; de hittel valljuk, hogy ha te vezetsz, elfogunk jutni. A te tanácsod a mi idvességünk, — akaratod a mi boldogságunk; s mikor te velünk vagy, a tűz és a tenger is minékünk nem ártanak!

Taníts meg azért a te utaidra s hordozz ösvényiden, szent Atyánk, hogy rendeltetésünket betöltsük, célunkat elérjük. Mint egykor hiv szolgáltnak parancsoltad, hogy járjon előtted szüntelen: úgy minket is arra tanítottál, hogy legyünk világosság fia i: jók, igazak, szentek és tökéletesek. Mint a napnak a sötétségen, adj azért diadalmat lelkünknek a testen, értelmünknek az indulaton, akaratunknak a szenvedélyeken. Szent fiad példát adott, hogy mint éljünk és cselekedjünk: segítj, hogy minden tetteink legyenek keresztényiek, hogy ne csak névről neveztesseünk, hanem szavainkkal és tetteinkkel, életünkkel és halálunkkal is pecsételjük meg hitünket. Gyújts buzgó szerelmet vallásunkban, támaszsz prófétákat a kövekből, kik bizonyosságot tegyenek a hit hatalmáról. Se végett ne engedd elfogyatkozni és megízeltlenedni az élet savait; ne engedd, hogy apadjon egyházunk buzgó hiveinek kevés száma, kikkel látogatjuk e szent helyet. A guny és méltatlanság, szegénység és üldözések tegyék erősebbé megpróbált hitünket, hogy sem ígélet, sem adomány, — sem élet, sem halál el ne szakasszanak.

~~Mégis~~ kérjük segedelmedet jó Atyánk, s esedezünk minden javaidért, melyek szükségesek földi és menyei törekedésünkben. ~~Mégis~~ reád bizzuk mezeinket és földeinket; mert hantok és barázdák alól adod meg kenyerünket. Reád bizzuk családunk körét, melyben gondot és aggodalmat szül szeretetünk. Reád bizzuk az igazak és szegények ügyét, a boldog és a szerencsétlen sorsát, — a csecsemő bölcsőjét, az ifjuság reményét, a munkás kor jutalmát, a vénség aggodalmait és a betegek sohajtásait, — s mindent, a mivel sorsunkat egybekötötted: oh vedd számba Atyánk, s dicsőítsd meg nevedet gondviselésedben. Szent fiad által kérünk. Ámen.

Utóima. Áldott Isten, ki megvidámítottál most is! Szeress a te irgalmad nagy volta szerint ezután is! Töltsd ki kegyelmedet bő mértékben, — lelkeddel vezérelj, tanácsiddal éltes, hogy jussunk boldog végre. Hallgass meg. Ámen.

Csütörtökön este.

Gondviselő jó Istenünk a Jézus által! Mindeneknek szemé tereád néz nek, te megnyitod kezeidet, s betöltöd minden élő teremtményeidet! Hálánk és esedezésünk emelkedik hozzád az egekre most is, áhítatosságunk órájában. Minden a te gondviselésedet hirdeti: a pillanatok és órák, a napok és hetek, az esztendők és az évszázak, melyek születnek és elhalnak. Lelked gondviseléséről szólnak egyesek és családok, népek és nemzetek sorsa és történetei, melyeket te vezettél és oltalmaztál örökkön örökké! Multunk emlékei, jelenünk örömei és keservei, életünk áldásai és szükségai, jövőnk hite és reményei s az örökélet ígéretei beszélnek gondviselésedről, s megújítják az ígéretet, hogy a z u r g o n d o t v i s e l!

E napon is karjaidon hordoztad életünket, kezeiddel fedeztél mint egy paizszsal a csapások ellen; kebledre vettél, ha nem volt senkink, s meghallgattad panaszunkat, megszüntetted zokogásinkat, s biztattál, hogy ne féljünk, — bátorítottál, hogy el ne csüggedjünk!

Munkára s kötelességekre hívott minket az élet és a természet. S te erők Istene! segedelmet adtál. Minden tereh, melyet ott künn a világban hordoztunk: akaratod volt; minden dolog és kötelesség, melyet magunkért és a mieinkért végeztünk: parancsolatod volt; minden tartozás, melylyel hazánk és egyházunk iránt viseltetünk: a te törvényed volt. S boldogoknak is érezzük magunkat, hogy ha valamit ezekért tehattunk, s családi és polgári erényeink diszithetik meg a kört, melyet akaratod szerint elfoglaltunk. Adj is igaz munkáinkra áldást; s ha mi nem érhetünk boldog időt: vetéseink után az ivadék érjen bőv ar at á s t!

Nem birunk még mindent, a mit ohajtunk, s e nap is nem hozott meg mindent, a mit reméltünk; nem törölte el mindazt, a mit szerettünk volna; de azért tanits megelégedni a kevéssel, tünni a jelenben, s a jövő felett kétségbe nem esni; mert te határozod meg az időnek teljességét, te fejtet ki titkait, s egyedül te tudod, mi legyen mindezekből a mi javunkra!

Szeliden s gyermeki engedelmisséggel borulunk lábaidhoz, kegyelmes Atyánk, s kérünk, hogy mindenekért bocsáss meg, mikkel bántásodra jártunk. Mindenekben szeress és áldj meg, mikkel neved dicsőségére éltünk, magunk és mások jóllétéért törekedtünk, s országod eljöveteleért munkáltunk. S add, hogy ezután is bölcs

szívvel számláljuk napjainkat, hogy senkinek kárára ne legyünk, hogy veszteséget és bánatot ne okozzunk, haragot és boszút ne tápláljunk; hanem gyakoroljuk a szeretetet és jóságot, hogy egykor megsiratva haljunk meg, s halálunk legyen édes álom.

Ha mindent elvégeztünk, s dolgunk elég volt mára: elede-lünk és italunk tápláljanak édes megelégedéssel, az éj fárad-ságaink után hozzon csendes álmot; mikor angyalaid velünk lesznek, sze-relmed vegyen karjaira, hogy megújulva mi és a miéink, véreink és felebarátaink, érzünk új napot, és vidám reggelt, mikor feltámad ismét a te világosságod. Szent fiad nevében kérünk. Ámen.

Utóima. Kegyelmes Atyánk! fogadd még egyszer hálánkat javaidért, s búcsunkat e naptól. Viseld gondját mindenkinek és mindenünknek. Az éjszakában légy velünk és oltalmaz! Hallgass meg. Ámen.

Pénteken reggel.

Tégedet áldunk s szívünk örömeivel magasztalunk, szent Fel-ség, mindenütt jelenvaló hatalom! Nem látunk tégedet szemeink-
kel, s nem láthat tégedet egy ember is élvén; mert lélek vagy, s megközelíthetetlen a dicsőség és boldogság, melynek hatalmán élsz és uralkodol vég nélkül; de a világok létele, s a rendszer, melylyel fentartod, a teremtmények ezerei s a gondviselés, melylyel igazgatod, lelkünk minden gondolatja s szívünk minden dobbanásai, sorsunk és életünk: a te bizonyosságaid, hogy jelen vagy minde-nütt és mindenekben!.. Magosság és mélység, közelség és távol-ság, világosság és sötétség, idő és örökkévalóság jelenlétedet hir-detik, s minket tanítanak hinni és remélni. Ha a menyben é-zünk, ott vagy; ha a koporsóba vetjük ágyunkat, ott is jelen vagy; ha a hajnalnak szárnyain el-
szállanánk messze, oda is a te lelked kísérne; mert bizony mindenütt benned vagyunk, élünk és moz-gunk!

S im e mindenütt jelenvalóságod gondviselő szeretete oltal-mazott legközelebről is, mikor engedél hivednek édes álmot, mi-kor fejünket mi is nyugtató párnánkra hajtottuk. Mikor sötétség volt, te világosságunk voltál, hogy a halál éjjelébe ne jussunk; mikor vigyázni nem tudtunk ott állottál, hogy hajlékunk és javaink el ne pusztuljanak. Te vagy őriző pásztorunk, gyönyö-rűsége és kies helyre hoztál most is, hogy sem-miben meg ne fogyatkozzunk!

Hitünk erejével emelkedik lelkünk tehozzád mindenütt jelen való hatalom! Oh ne rejsd el szent orczádat előttünk! Mi tovább megyünk pályánk futásában; mert szólítanak szükségünk, vizznek vágyaink- és reményeink, s ösztönöznek életünk és boldogságunk ingerei. Atyánk! bárhol legyünk, közel vagy messze, otthon hajlékunkban, vagy künn mezeinken, szeretteink közt vagy idegen helyeken: vezérelj és segíts, szabadításod és megtartásod által mutasd meg jelentétedet. Mi benned bizunk, teljesítsd ígéretedet, hogy a benned bizókat megtartod!

A mily szent a te neved, legyen oly szent előttünk a gondolat, hogy te velünk vagy, és szemeid látnak minket, s tudod minden érzéseinket, hallod minden szavainkat s látod minden cselekedeteinket, minekelőtte lennének azok! Legyünk azért feddhetetlenek sziveinkben, tiszták és igazak lelkünkben. Ne szóljunk könnyelműen rólad és embertársainkról, gondoljunk józanon, itéljünk helyesen, cselekedjünk fontolva; mert sok sebeket a meggondolatlan szavak ejtenek, s a vigyázatlant a kísértések a gonoszság útjaira vezetik, melyek a halálnak útjai. Minthogy velünk vagy, legyen bátorságunk mind arra, a mi jó és igaz, szent és erényes. Félelmünk csak egy legyen, hogy ellened ne vétkezzünk; mert e félelem erősekké és bátrakká teszen bennünket!

Reád bizzuk még e nap örömét és szerencséjét, hogy adj előmenetelt jóllétünk keresésében, hogy mindenünket szenteld meg, mikkel élünk és táplálkozunk, hogy neveljék ezek ártatlan gyönyöreinket. Ne engedd, hogy betegség és veszély, csapások és inségek háborgassanak, hanem sokasítsd meg ezután is gondviselésed bizonyosságait: hozd el jó kedved napjait és esztendeit, hogy örüljön minden szív tebenned, áldjon téged a szegény és a gazdag, az egészséges és a beteg, az árva és az özvegy, az ifju és az öreg, hogy hálával mondhassuk el mindnyájan: a z Isten velünk vagy on, és mi vagyunk az Istenben. Szent fiad által kérünk. Ámen.

Utóima. Mindenható Isten, te látod lelkünket és életünket, vedd számba szükségünket. Nyisd meg szent egeidet, hogy esedező lelkünk buzgó kérései jussanak el szent füleidbe. Hallgass meg. Ámen.

Pénteken este.

Végtelen szereteted s meghálálhatatlan kegyelmed zsámolyánál borulunk le, szent és imádandó Isten! s napunk alkonyán oltá-

rodon tesszük e az áldozatot, mely tégedet illet egyedül... Szám-
talanok a világok, melyeket teremtettél, a teremtmények, melyeket
előhoztál, a lelkek, kikkel a menyet és a földet bénépesítetted!..
De sokak is intézeteid, megmérhetetlenek javaid, nagyok és csudá-
latosak dolgaid is, végéremehetetlenek útaid is, melyek által, min-
deneket igazgatsz s mindenekre gondot viselsz! Minden világaid-
ban ugyanazon egy időben ott vagy, minden teremtményeidet és
gyermekeidet néven nevezed, szükségeiket egy pillanattal számba-
vezed és kielégited. Akarsz, s a gyászba borult egen esőt sirnak
a fellegek, hogy megitasd a barázdákat és a te lába id kövér-
séget cs epegjenek; akarsz, s felragyog az áldott nap s lát-
határunk kiderül. Ha lelkedet kibocsátod, megújulnak
mindenek, s örvendezel minden teremtett állatidban.

E napunk változásait is te vezetted oh végtelen hatalom; mert
nem eshetik semmi véletlenségből; kezded minden munkáiról te gon-
doskodtál; mert a hol teremtő szavad megzendült, jelen volt gond-
viselésed is. Napok és éjszakák zengik eme dicsősége-
det, s tanítanak minket bölcseségre!

Hisszük, Atyánk, hogy te vagy egyedül Isten, menynek és föld-
nek teremtője, s egyedül gondviselő jó Atyja! Hisszük, hogy ma is
te adtál erőt, időt és alkalmat. Te áldottad meg sziveinket érzés-
sel, hogy másokat is szeressünk, értelmünket és lelkünket tehet-
séggel, hogy a föld minden teremtményeitől különbözzünk. Hisszük,
Atyánk, hogy testi és lelki szükségeinket te elégitetted ki, te ad-
tad az élelmet, az italt és a ruházatot, miket intésekre az idő és
a föld előhoztak. Ama lelki kenyérral is te tápláltál, melylyel or-
szágodat alapítottad és fentartod. Hisszük, hogy te adtál mindent,
mikkel munkásaid és hivatalosaid lehetünk, hogy jutalmunk legyen
itt a megelégedés, s pályadijunk ott fenn az örökélet jutalma!

Áldunk családunk örömeiért, barátságunk kincseiért, kedve-
seink szerelmeért, világi sorsunkért, polgári helyzetünkért, anya-
szentegyházunk dicsőségeért, s mindazokért az áldásokért, melyek-
ben eleitől fogva részeltettél. Sok és jó dolgokat cselekedtél: be-
tölt a meny és a föld a te dicsőségeddel! . . .

Ne engedd, hogy e vallomásról valaha elfelejtkezzünk, hogy
háládatlanok legyünk irántad; ne engedd, hogy a méltatlanság sze-
retetedre megkeserítse édes örömeinket s egykor könnyel áztassa
párnánkat és kenyereinket. Adj kedvet és vidám érzést az ártatlan
örömökre, erőt és kitartást a nehéz munkára is. Merítsünk e végre

tanulást a múltból, melyszerint még a rosszakat is javunkra fordítod, s az embert a legnehezebb pillanatban is el nem hagyod, elénségei közt megtartod, sőt a halál árnyékában is megoltalmazod!

A mint ezután reánk nehezül a sötétség és az álom: úgy borítson be égi szerelmed s fedezzen irgalmad az éjszakában. A menyívvel nevednek az árnyékok: annyival többüljön kegyelmed vigyázása, hogy mi és a miéink, e ház lakói s hitünk minden cselédi és minden felebarátaink áldhassanak tégedet, hogy megtartott életünk, megoltalmazott javaink érzése és örömei ismét hozzád, kegyelmed székéhez vezessenek, szent fiad által. Ámen.

Utóima. A te lelkednek nincsen éjszakája, örök kegyelmű Isten. Tarts meg minket, midőn változás és enyészet fenyegetnek. Őrizd a gonosztól a kísértés pillanatait, veszélyektől az éj sötéttségében. Hallgass meg. Ámen.

S z o m b a t o n r e g g e l .

Minden lelkek őrizője, kegyelmes Istenünk a Jézus által! Reád emlékeztet e nap, melyre viradánk, és e reggel, melylyel megvidámitottál; mert napot és éjszakát, életet és világosságot hatalmad által egyedül te teremtettél. Bizonyára lelked szerelme fedezte életünket legközelebről is, őrizte a boldogok édes álmát, virasztotta a szerencsétlenek hosszú éjjelét, megszámlálta a betegek jajjait és sohajtásait!

Te részekre osztottad az időt, szakaszokra daraboltad az esztendőt, s mindeneket a nap alatt mulandóság és enyészet törvénye alá vetettél. A mi sorsunk és életünk is változik, csak te nem változol soha, oh változhatatlan hatalom! Megmérhetetlen bölcseség örök törvényei igazgatnak mindeneket, oh örök kegyelmű szeretet! Minden népek tudják és esmerik hatalmadat, habár különbözőkép imádnak is tégedet! Eljön az éért az észak és a dél, a támadat és a napenyészés is, hogy leboruljanak előtted; eljönnek a forró és hideg égalkak lakói, hogy dicséretet énekeljenek nevednek, s az első és az utolsó nap, a kezdet hajnala s a legvégső éjszakának örök álma egyet beszélnek, hogy magosabb a te hatalmad, mint az ég, s nagyobb a te szereteted, mint a mélység, melyhől teremtményeid millióival hozzád kiáltunk!

Oh Isten, szenteld meg ez imát, és dicsőítsd meg sziveinken és ajkainkon, életünkön és cselekedeteinken, hogy ha szent házadon kívül leszünk is, ne felejtjük el, hogy szentséges szined előtt jár-

junk. Már csak e nap van hetünkől, s ha rövid és kevés is az idő: sok jót tehetünk, sok vétkeinket megbánhatjuk, sok tévedéseinket megigazíthatjuk. Csak segélj, jó Atyánk, hogy midőn a világért is élnünk kell, s szükségeink miatt a földieket is keresni tartozunk: tartsuk meg, hogy egy a földolog, s ha Isten országát kerestük mindenekelőtt, egyebek is megadatnak minékünk. A mint egy volt a porszem, melyből formáltad az embert, egy a föld, melyen lakozunk, egy a vér, melylyel megváltottál s egy a vég is, melyre sietünk: legyen egy törvényünk a szeretet, melylyel minden embernek és tenéked tartozunk, hogy senkit meg ne bántsunk, senkit méltatlanul ne illessünk; hanem tegyünk jót mindenkivel, míg időnk vagyon; látogassuk meg a beteget, adjunk kenyeret az éhezőnek, italt a szomjuhozónak, ruházzuk meg a mezitlent, a sebekben fetrengőt és az elesettet emeljük fel, hogy ismerjenek meg arról, hogy egymást szeretjük, s legyen az az indulat mibennünk, mely volt a Krisztusban.

Te pedig édes Atyánk, e napon is gondjainkat, melyeket reád vetünk, vállalj el, életünket tartsd meg, jogunkat és javainkat oltalmazd. — S minket is tégy vigyázókká, hogy magunk is a mieinkre őrködjünk, s örei legyünk a más szerencséjének is, hogy ne mentegetődzünk, mint a bűnös testvér; mert mi közülünk nem élhet senki önmagának. Mosd meg ártatlansággal kezeinket, hogy tiszta kezekkel munkáljuk jóllétünket, hogy bűntelenül használjuk és élvezzük áldásaidat; sőt lábaink lépései legyenek az igazságban, mely a tökéletesség útja. Sem szavainkon, sem cselekedeteinken mások meg ne botránkozzanak; s mi is hogy meg ne botránkozzunk, ne keressük fel a helyet, az örömet és az embereket, holott vétkeznek ellened. Siessünk megőrizni parancsolatidat; mert lelked intése újul meg e pillanatban is: az idő, mely még hátra van, igen rövid. Ezekre kérünk, ezekben hallgass meg Istenünk a Jézus által. Ámen.

Utóima. Szerető Atyánk, ki tudunkra adtad: zörgesetek és megnyittatik, kérjetelek és megadatik. Im egeidet keresik esedezéseink, hozzád szállanak fohászaink: engedd, hadd nyiljanak meg az egek, vedd lelkedre ügyünket, szent füleidbe kérésünket. Hallgass meg. Ámen.

Szombaton este.

Örök szeretet, mulandó éltünk s változó sorsunk változhatatlan Istene! Megáll a te neved örökkön örökké, a te emlékezeted nemzetségről nemzetségre! Neved és kegyelmed emlegetésével végezzük e hetet, melynek napjain segítettél s éjjelein oltalmaztál. Egy hét fáradozmai után megnyugszunk itt, e szent helyen, s mielőtt e nap leáldozna, áldozunk tenéked hálaadással! A te templomod a mindenség, oltáraid a világok, a menny és föld, a nap, hold és csillagok, melyekben minden teremtmény, minden sziv és lélek áldozatot viszen elődbe; mert érzi a hatalmat, melylyel teremtetett; valja a szeretetet, melyben megtartatik.

Köszönjük, kegyelmes Atyánk! legelsőbben is, hogy életben juttattál e hét és e nap alkonyára az enyészet és mulandóság hullámai között. Te, ki az ég madarairól el nem felejtkezel, s a mezők virágát is megruházod: sok és megszámlálhatatlan javaidal éltetted, a világ és az élet sok szükségseit, természetünk és lelkünk követeléseit és kívánságait kielégítetted, s megadtad mind azt, a mi szükséges, hogy éljünk, hogy örömet, megelégedést érezzünk! Vedd hálánkat javaidért minden áldások kútfeje! Együtt valljuk és tapasztaljuk szent fiaddal, hogy minden napnak meg van az ő terhe: vedd hálánkat, hogy erőt és segédelmet adtál a terhek viselésére, a kötelességek betöltésére! A mink van, a tiéd; a mivel bírunk, az szereteted ajándéka; s ha kevés is, mire megbíztál, szeretjük azokat: áldott légy tehát Atyánk, hogy karjaid védelmét terjesztetted házunkra és javainkra, földeinkre és mezeinkre! Összekötötted életünket és állapotunkat másokéval, sorsunkat és helyzetünket a kölcsönös szeretettel. Nem csak mi vagyunk, kik kevesen feljöttünk ez estvéli áldozatra, hanem vannak mások is, kiket szeretünk, kedveseink és rokonaink, barátaink és feleink, kikkel sorsunk és boldogságunk, örömeink és szenvedéseink közösök: imádunk ezekért is, hálákat adunk ezeknek nevében is, megtartó Istenünk!

Oh ha nem volt vidám minden reggelünk, boldog minden napunk, csendes minden estvénk, nyugtató minden éjjelünk e héten: nyugtass meg azért mégis akaratodon s taníts imádni végzéseidet, szent Felség! Ha kárt vallottunk, ha voltak veszteseink, bajaink és titkos sebeink; ha beteg kedveseink mellett siró szemekkel virasztottunk, ha bölcső és koporsó felett zokogtunk, ha viszontagságok zivatarai fenyegettek és szaggattak: ne hagyj elcsüg-

gedni Istenünk. Csendesítsd meg érzéseinket és indulatainkat, mint zivatar a természetet, s biztass, hogy mindezek még javunkra lesznek; s érünk még boldog időt, meglátjuk szabadításodat!

Ha mindent nem tettünk is, a mit akartál, s lelkünk vádol, hogy mulasztásainkkal vétkeztünk, az időt elvesztettük, javaidra és szeretetedre méltatlanok és háládatlanok voltunk: bocsáss meg, s adj időt, hogy megtérjünk, s ezután annál is inkább igyekezzünk. Ne vágj ki, mint a terméketlen élőfát; hanem áldj meg kegyelmeddel, melynek ereje által hitünk gyümölcsét megteremjük. S mint te megbocsátasz: segélj, hogy bocsássunk meg mi is mindenkinek, hogy éljünk szeretetben; mert így lakozol bennünk. Vétkes és ellenséges indulatot ne tápláljunk — a nap ne menjen le haragunkon, hogy ne gyűjtsünk mi is haragot a haragnak nagy napjára.

Áldd meg, kegyelem Istene! héti munkáinkat, s igyekezetünket jutalmazd meg. Oltalmad legyen mindeneken, miket szeretünk és reád bizunk, hogy ne támadjanak meg az istentelenek jogunkban és birtokunkban, s a sötétség fiai ne zavarják nyugalmlinkat. Szegények és nyomorultak, árvák és özvegyek, betegek és szerencsétlenek sohajtanak hozzád: szedd tömlőbe a könyüket, számláld meg a jajokat és sohajtásokat. Légy mindenkinek atyja, vigasztalója és gyógyítója. Dicsőítsd meg nevedet minden sorsu gyermekeiden. Tartsd meg a jókat, s neveld a hívők és igazak számát, kik lélekből szeretnek és imádnak téged, látogatják templomodot, kik árvákat nevelnek, jól tesznek az anyaszentegyházzal és szolgálóiddal, kik a szentek lábait megmossák. Ha mindent tettünk és végeztünk, mikor eljött az éj, adj csendes álmot; s majd mikor meghalunk, adj boldog halált és jó éjszakát itt és a sírok között. Szent fiad nevében. Ámen.

Utóima. Örök Isten! immár napunkleáldozik, s e hét mindjárt elmerül, s csak te maradsz változatlanul, kinél nincsen változás, avagy ennek csak árnyéka is. Mindenek Atyja, minden népek Istene! annyi teremtményeid között viselj gondot reánk is. Juttass a holnapi szent órára is, hogy a hetedik napot neked szenteljük, s függesszük szemeinket házad felé, hol sok hajlékok vannak. Ámen.

Albert János,
tordai pap és tanár.

XVII.

Agendák.

1. Kereszteléskor.

Dávid király lelki örömmel nyilatkozik azokról, kik magukat egész életükre elszánták, elszentelték Istennek szolgálni; őket az anyaszentegyház legkedvesebb szellemi növényeinek nevezi, im e szavaiban: Az ur házának plántái a mi Istenünknek pitvariban virágoznak.¹⁾ A mit ő e szavakban értett az ó testamentomi Lévi-nemzetség papnövendékein, ugyanezt akarom én érteni a Jézus új testamentomi lelki társulatán.

Hogy Jézus lelki társulatának tagjaivá ünnepélyesen felavatassunk, ez ma nálunk keresztényeknél rendszeren egy külső szertartás: a keresztség által történik meg, s nem is hihetjük, hogy az isteni feladatok erkölcsi pályáját elég sikerrel lehessen e nélkül megfutni; mert az erkölcsi kedves szelidség, és lelki jóra képesség alapelvei a Jézus idvezítő tanában vannak letéve.

Nem azt mondom tehát, hogy a Jézus nevére megkereszteltetni magában elégséges volna. Ez annyit tenne, mint valakit egy szép birtok tulajdonosának nevezni a nélkül, hogy azt mivelné, s annak hasznát venné. Péter apostol is érvénytelennek nevezi azt a keresztséget, melylyel csak a test szenyjei mosatnak el; azon szellemi feladatok teljesítése pedig, melyek által a Krisztus tudományába és erkölcsi életrendszerébe bévezettetünk, elhanyagoltatik.

S im, honnan merül fel a keresztényi szellemben nevelés szükségessége! Sirák azt követeli, hogy az ur hivei úgy nevedjenek, mint a folyók melletti rózsák.²⁾ Így kell neveltetni a Jézus nevére megkeresztelt keresztény csemetéknek is; kiknek lelki szép fejlődését úgy segíli a Jézus tudományának élővize, mint a folyók hűs nyirka a mellettök tenyésző rózsák gyönyörű virulását.

1) Zsolt. 92, 14. — 2) Syr. 39, 18.

Vezessétek azért Jézushoz kisdedeiteket, nem csak a kereszt-ség külső mütételével, hanem a lelki élet magvainak azután szivökbé beoltásával. A név magára semmit ér, a czim csak üres hang: a valóság teszi és jellemzi az embert. Virágzás nélkül nincs gyümölcs; már pedig mindenben fáradaimaink gyümölcésére ohajtozunk. Ha tehát édesen és hasznosan gyümölcösözvé akarjátok tenni kisdedeitek életét számunkra és számatokra, de egyszersmind minden isteni és emberi érdekek számára is: indítsátok azt előbb kedves virágzásra a Jézus szelleme szerinti nevelésben. Tegyétek ezt, hogy ne veszítsetek el őket; ha testileg nyertétek őket, nyerjétek meg lelkileg is, hogy képződjenek istenes virágzásban a jövő gyümölcösözés idves reményével, hogy így, és csak így, lelketek örvendhessen benne! —

Meg vagyok győződve, hogy ezen kisdedet is, jó érzelmű keresztény szülők! ily szellemi idves nézettel ohajtjátok beavatni a Krisztus lobogója alá; miben is hogy szivetek helyes reménye valósuljon, kérjük az egek urát imánkban:

Élet Ura, hatalmas Teremtőnk! Te parancsolod, hogy legyen világosság, és leszen világosság; kihozván az embert a nem létel setétségéből a létel valóságára, felnyitod szemeit a soha nem látott szép világosság megpillantására és élvezésére. S azonnal, még öntudatlanul is, annyira megszeretjük az életet, hogy folyvást félünk meghalni.

És te, mennyei Atyánk, ki e testi életvággyal minket felruháltál, szent fiad beszéde és tudománya által szivünkben egy lelki életvagyat is kivántál felébreszteni, s fentartani, hogy midőn testi életvagyunk a bölcsőtől csak a sirig terjedhet, lelki életvagyunkat az örökkévalóságra kiterjeszthessük.

Midőn azért e kisdédnek a testi lét világát megadtad, ezsdünk érette: örködjél felette, hogy a lelki élet világára is eljusson. Tartsd meg őt az övéinek, kik őt, mint az értelmes művész a gyémántot, lélekben kimivelve és értékesítve adhassák vissza neked. Adj neki szükségéi szerint az ég harmatjából, és a föld zsirjából, melylyeket ő szent neved dicsérete, s idve előmozdítása eszközéül használhasson. Tegyed kedvessé őt szelid erkölcsével az emberek előtt; hasznossá a vallás és haza oltárai körül. Hogy mind a földnek, mind valaha az égnek kedves polgára lehessen, — Ámen.

Kiss Mihály,

S. miklósvárköri esperest, árkosi pap.

2. UrvacSORA osztáskor.

Egybegyültünk mi keresztény atyafiak a szent asztal köré, hogy Krisztus urunk vendégségében részt vegyünk. Mélyen érezve, hogy az emberek, közös testvéreink, irányában oly gyakran szűk-koblúek vagyunk, ki akarjuk itt mintegy szélesíteni szívünket a szent emlékezések melengető sugarainál, élénkebben akarjuk itt lelkünk elé idézni ama fenséges életképet, a melynek legfőbb jellemvonása a szeretet vala, a legönzettelenebb szeretet, melyről őnmaga mondá: Nincsen senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki életét adja az ő barátjáért. Ez az én parancsolatom, hogy szeressétek egymást, mint én szeretlek titeket. ¹⁾ A kegyeletes visszaemlékezés fényében ott látjuk őt, a szeretet áldozó főpapját, egy szűk hajlék asztala körül, legmeghittebb barátai, tanítványai kisdud körében, a mint a páskát nemzete szokásához híven ünnepli, s ennek végeztével, mint a bizonyos halál veszélyével szembe menendő, a teste megtöretését s vére kiontatását ábrázoló kenyér és bornak kiosztása által a szeretet szent vacsoráját megalapítja. A barátaival utolsó összejövetelét tartó hű barát jegyeket kíván átadni nekik a válás pillanatában — az ő szeretetének, a magát odaadó, feláldozó szeretetnek emlékéért kívánja a jegyek által megörökíteni a gyülekezetben, az egész emberiséget egykor magába ölelendő lelki országban. S mily nagy jelentőségű kedves képeket, — az élet és öröm jelképeit választá e czélből édes Idvezitőnk! és méltán: mert élet és öröm, a legnemesb értelemben az, a mi szent vallásából árad ki az emberiségre, s önnön magasztos személyisége, e példányszerű jellemkép, a forrás, melynek mélyéből buzog ki az erkölcsi és szellemi javak fogyhatlan teljessége.

Az Ur Jézus nem maradhatta e földön látható fejedelmünknek a mennyei Atya bölcs tanácsa szerint. Azonban czélja volt neki a hiveivel való szoros egyességet fentartani — barátja, táplálója kívánt maradni országa tagjainak, élet és öröm osztogatója, mint a szőlőtő a szőlőveszszőre nézve, mely nem teremhet gyümölcsöt magától, hanem ha a szőlőtőkében marad. ²⁾

De nem csak szent tudománya és parancsolatai által akar ő

1) Ján. 15. — 2) Ján. 15; 4.

velünk szoros összeköttetésben maradni, hanem főképp a szeretet által. Nem elég ötet csupán ismernünk, az ő élettörténetei s munkái felől valamit tudnunk; de birnunk is kell őt mint szívünk legbensőbb sajátját, s mint leghivebb élő barátunk, legbölcsebb útmutatónk személyes társaságának üdvös voltában részesülnünk. A legszorosb egyesülési viszonyoknak kell alakulnia közte mint a testnek, az anyaszentegyháznak, szellemi feje és annak tagjai között, úgy hogy őt tartsuk közbenjárónknak, ki által van legbiztosb menetelünk az Atyához, — minden szívvágyaink, szellemi szükségaink kielégítését ő nála mint az életnek kenyerénél keressük; mint lelki ország napja, az ő szemei előtt járunk és élünk mindenkor, s vele egyek legyünk gondolatban és akaratban, az ő szellemi karjain vezetettve rendeltetésünk célja felé, mely a jobbulásunkkal mindinkább összhangzó boldogság.

Kedves ai! így vezet minket a mi lelki fejedelmünkkel, Jézussal, való bensőbb egyesülésre e szent vendégség, a melyben mostan is részesülendők vagyunk, és minél mélyebb s töredelme-sebb magunkbaszállással s az erkölcsi újjászületés minél szilárdabb elhatározásával járulunk a szeretet asztalához, annál érezhetőbbé leend lelkünknek a mi lelki fejünkkel való érintkezés megáldó befolyása is.

Szent remegéssel s méltatlan voltunk mély érzelmével közeledjünk azért a Krisztus szent asztalához, meggondolva egyszerűsmind, hogy a szívek és vesék vizsgálójának színe elébe járultunk, mint amaz eltévedt tanítvány, Péter, a Genezáreth tavánál, a kinek lekiismeretébe a feltámadt mesternek e háromszor ismételt kérdése hangzék: Simon, Jónának fia, szeretsz-e engemet? s a sulyos elestét érző tanítvány a kérdés fulánkjától illetve szomoruan felelé: Uram, te tudsz mindeneke; te tudod, hogy szeretlek tégedet. Valjuk meg mi is egész megalázódással: Uram, te tudsz mindeneke! tudod, mily sokszor tagadtuk meg az igazságot a helyett, hogy arról bizonyosságot tettünk volna; hogy nem gyakoroltuk elég buzgón a szeretet szolgálatát emberfeleink irányában, s oly gyakran lettünk rabjaivá a testi kívánságoknak s szenvedélyinknek. S bár mennyire kell is pironkodnunk e gondolatra, de felbátoríthat ismét, ha szívünk mélyéből hozzá tehetjük ama vallomásunkhoz: t e t u d o d, h o g y s z e r e t ű n k t é g e d e t. A szeretetnek gyenge szikrája is lánggra gyulhat még, s visszaadhat minket az erénynek; mert

igaz, a mi irva van: a szeretet elfödi a vétkek sokaságát, s a ki igen szeret, annak sok vétke bocsáttatik meg.

E bocsánat édes reményében jöjjetek ai! folyamodjunk együtt a kegyelem és irgalom Istenéhez, s imádkozván, mondjuk ezeket:

Lelkünk legmélyebb alázatával borulunk le a te szentséges szined előtt, szeretet és igazság örök kutfeje! Szereteted adta nekünk a lételt, s áldott meg testi és lelki erők gazdag kincseivel bennünket; áldásaid harmatja nem szünt meg reánk szállani még akkor is, midőn mi gyarló és bűnös gyermekeid elhajlottunk tőled, szivünk és lelkünk minden erejével ragaszkodva a világ tündér hívságaihoz, a melyek isteni képedet meghomályosítják lelkünkben, s minduntalan futva s fáradva csak azért, a mit te, legtisztább szentség! nekünk megtiltál, mint méltatlant hozzánk, nemesebb erők és remények sorsosaihoz, s mint annyi gonosznak, átok és kárhozatnak kutfejét.

Atyai szereteted legfénylőbb bizonyossága szent fiad világra küldetése, ki által bölcseséged mennyei fénye áttöre az emberi tévelygések vastag homályán, hogy megismerve az igazságot, az szabaddá tenné lelkünket, s a tisztábban ismert igaznak és jónak állhatatos követése által visszahoznók e földre a bűnök miatt elvesztett paradicsomot.

Mindeneket tudó s bünt büntetlenül nem hagyó igaz Isten! keserűen érezzük, mily kevéssé valósultak még bennünk a te isteni szent czélzataid; mélyen érezzük hálánk szegénységét a te jótéteményed roppant gazdagsága mellett; érezzük lelkünkben a tökéletességnek, szivünkben a boldogságnak hiányát: mert akarodnak betöltését életünk állandó törvényévé nem tettük; a váltság nagy-szerű ténye megtörtént, s fájdalom, mi még nem érezzük — saját vétkeink miatt nem érezhetjük — a megváltás idvezítő örömét.

Hozzád térünk hát, erő és hatalom Istenéhez, irgalom és bűnbocsátó kegyelem Atyjához! halld meg szivbeli fájdalmunk töredelmes kiáltását, s szenteld meg bűnbánatunkat. Mennyei erőd gyámolitása legyen mellettünk a test és világnak sokféle kisértetei között, hogy a hitnek ama jó harcát megharcózlhassuk. Keserű nekünk a visszatekintés eddigi életpályánkra, a melyen annyi szép szándék, kegyes elhatározás hever szétszórva mint megannyi korán elszáradt virág; midőn ez érzet keservében új hűséget, új engedelmessé-

get fogadunk neked, segélj oh Atyánk, hogy a jó csirákat tenéked tetsző virágokká s gyümölcsökké is érlelhessük. Add, hogy midőn e szent asztalról a magát feláldozó szeretet emlékjegyzeit vesszük magunkhoz, vegyük magunkba a szeretet szent lelkét is, mely ihlessen mindig a nemes és közhasznu eszmék valósítására, s ez eszmék legtisztább forrása, Jézusunk, iránti forró ragaszkodásra, a ki lett nekünk Istentől bölcsesség, igazság, szentség és váltság. Az ő nevében kérünk, hallgass meg minket. Ámen.

Úrvacsora-Vétel közben.

1. Áldott Isten! a hitben erősebbekre biztad te a vallás drága kincseit; — és mi oly gyarlók, jó bölcsességben szűkölködők vagyunk. Erősítsd azért lelkünket a hitnek mennyei kenyerével, ihless a szeretetnek lelkesítő borával, ama hő szeretetnek, mely áldozni mindig kész legyen, hol a kötelesség, a vallás áldozatra szólít fel, áldozni erőt és időt, világi érdeket s testi kényelmet. Add nekünk, Uram, a buzgó imádkozás és vigyázat lelkét, hogy a ránk bízott kincsek őrzésében soha el ne lankadjunk, s ne kellessék hallanunk e lelkünk mélyébe nyilalló szemrehányását az Urnak, melyet álmótól elnyomott tanítványihoz tett vala: Avagy nem vigyázhatóok velem egy óráig. Ámen.

2. Drága kenettel járult vala ama kegyes asszony édes meszteréhez, megkené azzal lábait, s megtörlé hajfürteivel, a ház pedig egészen megtelék a kenet jó illatával. Atyánk! mi, késő korbeltanítványok, nem járulhatunk ily kegyeletes módon idvezítő Urunk személyéhez: segélj minket! hogy buzgó szerelmünk az anyaszentegyház iránt, mely Urunk teste, legyen a mi ajándékunk, mit drága kenetül teszünk le lábaihoz; add, hogy vallásos érzületünk szent kenetének illatja töltse be e szent házat, hassa át házi és társadalmi életünket is. Ámen.

Utó-könyörgés.

Nem a szolgálai érzés leverő félelmével, hanem a fiui szabadság öröm-remegésével tekintünk feléd mostan, oh mi idvességünk Istene! A földiesség ónsúlyától szabadult lélek magasztos önérzetével kiáltjuk: Vajha téged e karokkal megragadhatnánk, mint Jákob, e veled — még eléggé nem ismert Istenével — a hajnal gyenge pírulásáig küzdő gyermekek: el nem bocsátanánk tégedet, mig meg

nem áldasz bennünket — a bűnbocsánat és lélekbéke örök birtokával meg nem áldasz.

Boldogok mi, az új frigynek világosságában járható néped! nem szükség kérdenünk többé: mi legyen a te neved? Atyánknak jelentetted ki magadat, ama te szerelmesed által, az igazság, szeretet és szentség evangéliomát, s bűnbocsátó kegyelmed vigasztalását hirdettetvén az egész világnak. —

Atyánk, Istenünk! ki magadhoz váltottál minket szent fiad feláldozó szeretete által, mint egész népedet, segítél szent lelked erejével, hogy immár fejenként magunk is hű tényezői lehessünk megváltásunk munkájának s üdvének. E végre, miként megigérted volt látnokod által, hogy az utolsó időkben kitöltesz a te lelkedből minden testre, és prófétálni fognak a mi fiaink és leányaink: oh tölts ki minden népekre a tisztább tudás és nemesebb erkölcs szent lelkéből. Utolsó időkben élünk, a testi és lelki szükségek idejében; sok szükségünk van testi jókban, de szükségünk van főleg a lélek javaiban: add, hogy erősíthessük magunkat mindenekfelett erkölcsi erők birtokával, hogy hiven kitűrhezzük a nehéz idők nyomását, csendesesen várva az Úrnak szabadítását, midőn hangzani fog a próféta kiáltása: Térjetez a ti erősségtekhez reménységnek foglya! Zak. 9, 12.

Avagy csak egy áldásod vagy-e neked édes Atyánk! oh áldj meg minket egyen-egyen ez ünnep valódi örömeivel: a hirdetett íge, a szent cselekvények lelki gyümölcseivel, hadd nevededjék értelmünk világossága az ígék hallása után; hadd erősödjék valóságos érzelmünk heve, enyhüljön lelkiesmeretünk törődése a bűnbocsánat égi reményét tápláló emlékjegyek vétele által. — Áldd meg e gyülekezetet s egész anyaszentegyházunkat az isteni félelem és testvériség lelkével, s add, hogy e lélek mindennapi kenyerere az értelem és szív szükségéhez képest áldott sikerrel legyen kiszolgáltatta mindenha. Áldd meg a kegyeseket, a kik oltárod tüze körül áldozni nem szünő szeretettel virasztanak; serkentsd a hitben és szeretetben közönyösöket; vond magadhoz szent lelked delejével a hideg kösziveket is, hogy hagyják oda önzésök bálványait, melyektől nem jöhet nekik segély, erő és vigasz a próbáltatások nehéz óráin. — Áldásod legyen a háznépeken, hogy legyenek valamennyien az egyszerű ép erkölcsöknek élő kis egyházai; áldd meg, oh áldd meg édes hazánkat a sinylődés hosszú éveit után teljes épséggel, egészséggel, viruló szinnel; áldj meg minden

népeket és nemzeteket igaz tudomány, szeretet szent lelkével, hogy létesüljön e földön, a mit hitünkben vallunk, a szentek egyessége, az egymással békeességben élő jó atyafiak boldogító szövetsége, szerető szent fiad országa, kinek nevében esedezünk, hallgass meg minket. Ámen.

Kriza János.

3 Házassági esketéskor.

Vannak ez életben oly pillanatok, melyekben a szivre toltult érzelmeknek szót nem adhatunk, s azt, mit érzünk, csak könnyeinkben mutathatjuk ki. — Az ily pillanatok közé számítom én azon jelenetet, midőn két reményteljes ifju kilépi azelőtti sorsából, melybe többé úgy soha, de soha vissza nem léphet, s egy oly útra indul, melynek terhei, darabos akadályai nőttek, időnként teremnek. — Az ily nehéz pillanatokban, s komoly méltóságu jeleneteknél nem ok nélkül hullanak a rokonérzetnek, s meleg részvétnek forró könnyei, melyekkel néha egy földi menyországot zárlagositunk szereteteink számára, máskor pedig előre sejtett borult sors előpostáit tüntetjük fel. —

Imé ez a komoly és nagy jelentőségű pillanat, — midőn a jövő titkai után fürkésző szivnek érzéseit kibeszélni nem lehet, s a remény és kétség közé szorult érzelmek nehéz könnyecsekben törnek ki — a házassági szövetségkötés komoly pillanata érkezett el reátok nézve is, keresztény barátim, házasulandó társak! Azonban, ne gondoljátok, hogy én talán nektek e sokat rejtő órát megkeseríteni kívánám, csak amnyit akarék előre mondani, hogy ti most egy válságos ponton álltok, mely valamint örökös napfényt deríthet felettetek, úgy örökös éjt is boríthat reátok; egy oly ponton, melyen legédesebb reményeinkkel, kiszemelt intézeteinkkel, s megfontolt terveinkkel is úgy járunk néha, mint hajdan Mózes az izrael szabadtási s vezetési vállalatával, ki az utazásnak nyugtalanságait kiállotta, türt boszantást, méltatlan keservet az ígért kanaanán ohajtott élveit, s remélt boldogságáért, azonban a hosszas küzdelmek után is oda el nem juthatott; ti most egy rejtélyes, tán bűbajos épületbe léptek bé; nyílt ajtók várnak rátok; de a mint küszöbét átléptek, azonnal elzáródnak nyomotokon az ajtók, s ez által eddigi világotoktól egészen elzárva, csak magatokra maradtok; rokonaitok, barátaitok, ismerőseitek, kik most az örömjajban élénk részvéttel fognak körül, egyenként elmaradoznak; ez élénk

buzgalom, a menyegzői tény multával, kihüledez, s többé ily lázas érzelmek körültek úgy, mint most, nem központosulnak, kivált ha e derüre boru jön, meglátjátok, hogy az emberek csakugyan inkább szeretik örülni az örülökkel, mint sirni a sirókkal!! — Ezért áll előttünk irányul ama prófétai figyelmeztetés „elhagyja ember atyját, anyját s édes övéit, és ragaszkodik élettársához:“ hogy a házastársaknak egymásban kell keresni, feltalálni s élvezni örömet, megelégedést és boldogságot, mit ha egymásban fel nem találhatnak, akkor igazán nincs elég könyözönünk, a tévedt lépéseket megsiratni. Higgyétek el, barátim, nem gazdagság sem rang, nem szépség, sem fény az, mi a házasságot igéri s meg is adhatja; és a hol házaselek ez álomképeket kergetik, ott ha beérik is azokat, bennök tartós birtoklást nem biztosíthatnak; — szép, nagyon szép, mikor ki lehet okosan számítani az életnek egyébiránt ama nagyon fontos érdekű igényeit is a tiszta szeretet mellé, de a házasság üdvére átszállítva, hiv szeretet nélkül, mint az elszalasztott pillangó, csak fényport hagynak kezeinken, a szivfenekén pedig a békétlenség s elégedetlenség örökre megmarad; s ilyenkor hol keressünk kárpótást feláldozott édes szabadságunkért s ama gyöngéd figyelemért, melyben a szerető szülők részesítettek !!

Azt hiszem, értitek, k. barátim, hová czélozok, tudniillik: hogy ti ez órán túl egészen egymáséi legyetek, a mi öröme egyiknek, legyen öröme a másiknak is; mert a házások szomorán csalódnak, ha képesek elhinni, hogy köztök, mint a kártyások közt, a mit egyik vesz, azt a másik megnyerné; mert itt ha férj vesztett, a feleség bizonyosan nem nyert, s a mi egyiknek nyereség, az a másnak vesztése nem lehet. —

Két alakban ugyan, de egygyé olvadt szivben és lélekben egy kívánsággal és akarattal kell hogy szövetkezzetek. Az embereket lehet, és kell szeretni, de köztetek bensőleg helye senkinek se legyen, mert a házások közé férkezett külső elem, a kölcsönös bizalom kötelékeit szaggatja fel, s ha az öszvetartó erek hév vére elpárolog, az elhült szivet többé a nap égető sugarai sem melegíthetik fel. Gazdag javaitokban se bizzatok, szomorúan süt be a nap a paloták ablakain is, ha benn borulva kesereg a lélek; higgyétek el, a mit egymásért tiszta lélekkel tesztek, csak abban látjátok gazdagon jutalmazva fáradságtokat; az izesíti meg eledeltek, könnyíti az élet terheit, oszlatja bajos gondjait, s áldottakká teszen a késő nemzedékekben is; mert az erényes hiveség áldásul száll, mint örökség, szülekről gyermekekre s unokákra. —

Az ábrándos érzelmek s hæv lángok, melyek most titeket egybeolvasztanak, elmúlnak, kihűlnék, s nem is lenne jó, ha örökösön tartanának; de ezek helyébe lépik higgadt megfontolás, kölcsönös megbecsülés és kimélet, őszinte részvét örömben és bánatban; az érzéki szerelem helyett, a legbensőbb barátságos szeretet és türelem, mindenekfelett pedig a bűn ellen tiszta s feddhetetlen erkölcs, mely a bizalomnak s hívtségnek ingatlan alapja. —

Te férjü, mint ez órán túl férj, tartsd hő emlékedben: hogy a nőnem, midőn segédül válalkozott a férfi mellé, fentartotta azon méltányos igényét, hogy ő is férjében barátot, oltalmat és segélyt találjon, s ez a jogfentartás birjon tégedet arra: hogy a nő, ki ma éretted elhagyja szülőit, testvéreit s barátait, lemond édes viszonyairól, hogy azokat a tieddel, az ismeretlenekkel cserélje fel, s a házi ügyeknek, sokszor az uualomig egyformás, aprólékos bajoknak kormányzására, vezetésére vállalkozzék: meg ne csald ötet bizalmában, s találja benned fel az atyát, testvért, barátot és pártfogót, s légy neki mindene; mert hidd el, könnyebb bár mily szigoru kemény számoltató előtt megállani, s rémitő nehézségek s kétségek közül kibontakozni, mint a házassági bizalmat kijátszó fogadásokat és esküt megszegő tettekért a lelkiismeret vádjait kiállani s hordozni, melyektől menekülni a csalónak lehetetlen. És te jó reményü leány, győződjél meg arról: hogy a nőnem a földön mindent megnyert, midőn hív férjre talált. A férfinemre kedvezőbben sütött a természet napja, midőn neki több erőt, kitartó akaratot, s magasra törő lelkületet alkotott a teremtés Ura, s kimutatta a tágas tért, hogy magának nagyságot s dicsőséget teremthessen az erények fokozatán, nagyobb vagy szűkebb körben, mint a lélekvágyak határozzák; de a nőnem erénymezője, melyben ragyoghat s tenyészhet; a házköre, hol egy férjet szerencsésé s a szív alól felkelendett családot boldoggá tenni egyedüli elhivatása, mulaszthatatlan feladata; ha ekivül bármire vágyik, teszen, kíván s akar még valamit, az inkább bűn, mint erény-kisérlet; lelkedre kötöm tehát atyai intéssel: hogy híven ragaszkodj a férjühoz, ki ma mindenét éretted feláldozza, hogy tégedet hitével magáévá tegyen; szabadságáról lemond, hogy érzéseit s akaratját hatalmadba adja; tudd meg, hogy csak azon időt hasznosítod gazdagon saját érdekedben is, melyet jó férjed kedve, öröme s szerencséje előmozdítására szentelsz.

Egy szív, egy lélek uralkodjék mán túl köztetek, a tiszta

szeretet és hívség szive és lelke, hogy titeket nem csak a hit, vagy emberek s külvélemény ítélete és félsz, hanem belső érzés s a szenvedélyek rokonulása tartson meg mindvégig a házi élet szép összhangzásában, hogy ha kedvetlenségek, külbántalmak s bánatok, mint kísértők, ellenetek törnének is: csak külsőleg hatolhassanak, de onnan a megelégedés és béke angyalai, a házi paradicsom őrfegyvereivel riaszszák vissza s tartásák távol tőletek. — „Vigyázatok és imádkozatok“, hogy kísértetbe ne jussatok, imádkozatok magatokért s egymásért, mi imádkozunk értetetek:

Sziveket alkotó bölcs Isten! ki elhelyeztetted lelkünkben a szeretet kútfejét, nyitd meg áldástelt kezeidet itt álló s imádkozó gyermekeid felett, kik esdő reménnyel néznek egeidre, hogy megáldjad őket sorsuk e válságos-pillanatában! Mi esedezünk velők és érettök; töltsd ki, Úr Isten! megáldó kegyelmeid ajándékát reájok, hogy beteljesedjék rajtok amaz ígélet: „kiket Isten jó kedvében megáld, azok örökre boldogok“. Igaz hitők legyen őrangyal hívségök felett, s a tiszta szeretet lelke oltahatatlan tüzével melengesse szépre, jóra és nemesre érzelmeiket s tetterejöket.

Boldog állapotjokban a szerény megelégedés és háládatosság nyilvános' jeleiben mutassák meg: hogy méltók a menyei Atya áldásaira, s ha balsors éri, a béketűrés és szelid megalázódás nyujtsanak segédkezet a terhek könnyítésére, s a megszabadulásra. Ur Isten! ne engedd őket nehéz kísértetbe jutni, de sietve szabadítsd meg a gonosztól. Adjad, hogy szép házi békéjükben, tiszta szeretetekben s igaz reményökben e földi életöken át dicsőíttessék meg atyai szent neved, s a hívség tartós köteléke majd az égi hazában is egyesítse boldog gyermekeidet. Ámen.

Gyöngyösi István,
vargyasi pap.

XVIII.

A szombatosok Erdélyben.

(Történelmi tanulmány.)

Egy tárgyat vettem fel, melynek még eddig történelmi nyomozója még nem akadt, melynek adatai még összegyűjtve nincsenek, s történetét még organicus egészszé önteni nem lehet a nélkül, hogy a későbbi történetbuvároknak tévútakra alkalmat ne szolgáltassunk. De mindenesetre összeállítottam annyi anyagot, hogy ezen homályban lappangó történeti momentum sok oldalról meg lesz vizsgálva. Ennyit előadásom mentségére.

Mi a tárgy fontosságát illeti, mennyiben eszme, még pedig egyszer ezerektől képviselt eszme körül forog, mennyiben ha meg nem akadályoztatik, talán új vallásfelekezet keletkezésére adott volna legalább Erdélyben alkalmat: minden esetre bir azon fontossággal, mint némely eszmét sem képviselt férfi fellépésének s bukásának története. Egy eszme, mely hatvan éven át fenn bírta magát nyilván, s titokban majd háromszáz esztendőn át tartani: még se lehetett oly ábránd, oly vastag tévelygés, hogy legalább a történelem lapjain egy pár sort ne nyerhessen. E mellett jellemzi a kort, azt a bibliához való szoros tapadást, mely a nagy reformáczió inyen sok helyt oly élesen nyilatkozott.

Ismerjük a kérdést, hogy Erdélyben, János Zsigmond fejedelemségében a megkezdődött reformáczió sebes léptekkel fejlett, hogy 1557-ben a lutheránus, hogy 1564-ben az ev. református, 1568-ban az unitárius vallás törvényesnek ismertetett el. Azonban a még forrongásban lévő vallásbeli reform-eszmék tengereből, legalább némely pontokra nézve, egy új ütötte fel magát, s ha a katolikus Báthori-ház nincs akkor a fejedelmi trónon, hová fejlett volna, nem lehet egy hamar megmondani.

Ezen eszme: a szombatosság.

II. Hogy mi volt valósággal azon ki nem fejlett secta, mely-

nek követőit ma szombatosoknak, deákosan régen judaizánsoknak volt szokás nevezni, arra a vallástörténet nyomozók különböző elferdített feljegyzéseket hagytak fenn. Benkő József szerint: dogmájuk az, hogy egy Istent hittek, disznóhúst nem ettek, s a vasárnap helyett a szombatot ünnepelték. ¹⁾ Gelei Katona István szerint: „Az új testamentumon s az evangéliomon épenséggel kiadván, csak az óhoz, és a Mózes törvényéhez ragaszkodának, annak cze-remonias tiszteletét gyakorlák, a vasárnap és nagyobb keresztény ünnepek helyett a szombatot és a zsidó ünnepeket ülték, és minden helyeken magoknak külön zsinagógákat építvén, azokban minden szombatonként a Mózes öt könyveit olvasták; testeiket zsidó-módon sanyargatták; az eledelekben való válogatást, és a tiszta és tisztátalan állatok között való különbséget megtartották; sőt a mint hallogattatott, néhol-néhol még férfi gyermekeiket is környülméltették. A mi pedig legnagyobb és szörnyüségesebb, még olyak is találtattak, a kik sem menyországot sem poklot, s talán még Istent sem hittek; hanem elméjükben némi-némi csudás phantasiákat és opiniokat faveáltak, forraltak.“

De ha a nyomozás többet nem derített volna is fel, mint azon eredeti énekes-könyvüket, mely a kolozsvári unitár. coll. könyvtárában található, s melyben főbb hitczikkeiket szent énekekben magok állíták össze: ez magában elég tanuság arról, hogy az idézett történészek s más részint egykoru krónikások vagy csak hir után irtak, vagy vallási ellenszenvből szándékosan festettek drasticus színekkel.

Nem lévén czélunk dogmáikat nyomról nyomra kísérni, az idézett énekes-könyv után ²⁾ csak egy pár megjegyzést teszünk.

Az Istenről e felekezet a legméltóbb s legtisztább fogalmakkal birt... A háromságot merőben elvetvén, egyetlen egy Istent imádtak, mit egyik énekök így fejez ki:

A régi szentek a Krisztus előtt,
Kik tégedet ismertek,
Azokban egy is háromság nevet
Csak ingyen sem hallott.
Nem ismertek-e hát azok, Uram,
Tégedet jól addig? --

1) Jos. Benkő, Transilvania II. 221. — 2) Ezt Lugosy Ist. debreczeni tanár is ismertette. Uj magy. muz. 1850—51. III. füz.

Megmondta volna még teremtéskor,

Ha több lettél volna.“

Eredete e hitcikknek, szerintök, Krisztus születése utáni, kinek Atyjáhozi viszonyát a szent szövetségbe meghívott pogányok helytelenül fogván fel, az Isten egységét előbb a fiuval, aztán a hármasság kedvéért a szent lélekkel is szaporították; — mit a szombatosok az annakelőtte sok istent valló pogányság hajlamából magyaráznak.

Krisztus személyit a mi illeti, a szombatosok őt Isten fiának, de nem Istennek, hanem embernek vallják, s létezése kezdetét a szüztöli születésétől dátálják.

„Megtanultuk azt mi, hogy csak egyedül vagy (t. i. az Atya)

Társ nélkül, mindennek hogy te bírója vagy;

Utánad nagyobbá szerelmes fiadat

Ember Jézus Krisztust tetted, és hagytad azt :

Hívek ő fejkül tartanak mint királyt.“

Ámbár, miben áll szorosán ez istenfiuság, közelebbről meg nem határozzák, mindazáltal Krisztus személye iránt a legmélyebb tisztelettel viseltettek; codexünk több helyen Krisztus urunk, Úr Krisztus, Nagy Messiás, Istennek szent fia, s több ilyen kifejezéssel említi.

Az ünnepekről énekeikben kimutatják, hogy a karácson, húsvét, pünköst, úgy a hogy a többi keresztények tartják, mind pápai találmány, melyeket a biblia nem rendel. A „vasárnapot Sylvester pápa tünteté vasárnappá“. Egyedül a szombatot ajánlják, mely kezdet óta az emberek előtt szent volt. Az új évről mondják:

„Új esztendőt a nagy Urnak ki szentel igazán,

Tisri hónap törvény szerint tartja első napján,

Hátra vetvén kús karácsonyt, mert pápa-találmány.“

Mintha az új testamentom elvettetett volna, nem áll, valamint azon vád sem, mintha sem mennyországot, sem poklot nem hittek volna; mire elég legyen codexünk legutolsó lapjáról e pár sort idézni:

„A mi halálunk után,

Mely igen közel vagyon,

E két dolog forog csak elő.

Az egyiknek a vége

Örökélet, boldogság,

Örökkévaló gyönyörűség;

Másiknak veszedelem,
Végzetetlen kárhozat,
Mind testi és lelki gyötirelem.“

A szombatások dogmái valóban nem voltak mások, mint a Dávid Ferencz által alapított unitárius vallásé, kivéven az ünnepeket s némely külső szertartásokat illetőket, melyekre őket a biblia némely helyeinek szószerinti vétele vezette, a mi azon időben Europa szerte annyi bibliakutatót félrevezetett. ¹⁾

A szombatások hazája a székelyföld s főkép Udvarhelyszék volt. — A szombatosság eszméje hogyan keletkezett, hogyan felett, hogyan bukott meg s enyészett el, s mennyiben tartja fenn még magát: legyen szabad e nézetekre a napfényre jött történeti adatokkal felelnünk.

III. A traditio, s utánok írónk egyrésze, mai napig azon balhiedelemben van, hogy ezt Pécsi Simon, Bethlen Gábor cancellára, Lengyelországból hozta Erdélybe. Maga Benkő sem ismer- te eredetét, s Pécsinek körüle igen nagy szerepet tulajdonit. ²⁾ Hogy ezen felfogás tévedésen alapszik, hogy Pécsi előtt kezdődött, hogy Erdélyben, illetőleg a Székelyföldön vette kezdetét: arra nézve a történelem biztos felvilágosítást nyujt.

Ismeretes tény, hogy az unitáriusok kezdetben a Krisztus istenségét mindjárt kétségbe vonták. Némelyek szerint már János Zsigmond uralkodása vége felé, mások szerint a katolikus Báthori István fejedelemsége alatt az unitáriusok e tanát vissza akarák vezetni. Blandrata meg lévén nyerve, még csak Dávid Ferencz unitárius püspökkel kellett visszavonatni. E végre Miles szerint 1571-ben, mások szerint 1579 jun. 2-án Fejérvárta vitatkozó gyűlés tartott, melyre Dávid Ferencz megidézttetett, s mert tanát vissza nem vonta, örök fogságra ítéltetett. ³⁾ Ezen vita alkalmával Blandrata Dávid Ferencznek azt veté oda, hogy ezen állítására zsidóságba tér át. ⁴⁾ Egy más egykoru szász krónikás Dávid Ferencz elzáratásának okául szintén azt jegyezte fel, hogy „zsidó lett.“ ⁵⁾

Ezen vonatkozásnál azonban tisztább adatunk is van. Egyik csaknem egykoru krónikásunk, kinek ide tartozó előadása itt következik:

1) Szombatások, kik a vasárnap helyett, a biblia betűje szerint, a szombatot akarják ünneppé emelni, s magok ezt ünneplik is, ma is vannak Angliában. Szerk. — 2) General. Transilv. II. 241. — 3) Chronicon Fuchsio-Lupino-Oteardianum I. 71. — 4) Miles, Würg-Engel 125. — 5) Kővári, Erdély Tört. IV. 34

„János Zsigmond ezenközben felnevekedvén, mind birodalmában s mind pedig ideje szerént reája vigyáza mind a Dávid Ferencz újította, mind pedig a Calvinus tudományára, mert mindenik fél az ő vallását a királynak igen commendálja vala; de végre a három tudós embernek, ugymint Dávid Ferencznek, Blandratának és a Frankennek értelmén állapodék meg a király és azokat (az unitárius vallást) fateálni kezdé, a többit pedig megvetni; és így aztán asseclái kezdé lenni ennek is az értelemnek a királyra nézve.

„Ebben a király mellé állának sokan a nagyságos urakból is, ugymint a Kendiek s sokan többen is; azután a városok közül Kolozsvár, Torda, Dézs; és a székelységeen is nehány faluk és darabföldök a székely főemberekkel együtt arra az értelemre szakadának. Ezeknek is a Hallereknek az elei, ugy a szüle apja Haller Gábor és az Eőssi András, a ki Szent-Erzsébetet birja vala, Hallerrel együtt acceptálák az arianismust és socinianismust.“¹⁾

„De végtére aztán egy oly korban, ugymint a mint emlékezem 1588. esztendő tájat esmét megújula és kétfelé szakada az arianus vallás; mert Szent-Erzsébeten lakik vala egy főember, kinek Eőssi András vala a neve, ez — mondom — a didig olvasá a bibliát, hogy szépen kitalalá belőle a szombatos vallást, és nagy sokakat elhitegett vala, a szentírásnak világos locusait mutogatván a nagy együgyü községnek; és így csakhamar két vallás lett az egyből, ugy mint arianus és szombatos vallás. E pedig oly igen elterjedt vala főképpen a székelységeen mind a kettő, hogy nagy darab tartományok oltalmazzák vala. Hanem aztán Báthori Zsigmond idejében circumscribálta az ország a gyűlésben: hogy négy vallás recipiáltatván, a többi ha volna, vagy lenne valami oly innovatio, tehát sub amissione capitibus et bonorum letéessék és ellene álljanak és exequálják. De azzal azoknak asseclái semmit nem avagy keveset gondolának, mert szintén ugy exerceálták valamint akarták. Itt Vásárhelyttis nagy fészket vert vala az arianus vallás is; de aztán a mint oda feljebb mondám, abban meg nem maradván, szombatosokká lettek vala. Ezek voltak fő követői: Borsos Tamás bátyám, ki az anyámmal mind egy volt, és Szabó Gáspár sógorunk, Szabó Menyhért, Eötvös Miklós és Eötvös Péter, Szőcsi Pál, többek is voltak. Ugy vagyon, hogy 1599-n Mihály vajda az országot

1) Erd. Tört. Adatok I. 27—28.

birá. 1600 esztendőre kelve, itt Vásárhelytt őket megfenyítette volt a tanács ezért; Kovács Pál bíróságában, tehát alamentek volt Mihály vajdához e dolog felől, és az ország articulussát megmutatták volt a vajdának, hogy végzett arról az ország valamit régen.“ „Mihály vajda látván az országnak arról való végzését, legottan szabadságot ada, hogy azokat, kik itt a városban lésznek, az articulus szerént exequálja a tanács és biró. Onnat megjövéen, mint-hogy Szabó Gáspár vala serényebb az új vallásban: tehát reája menének és minden nehelő irógatásait, kit E ő s s i A n d r á s t ó l hozott könyvből irt vala, elhozák házától és a perengér alatt cigánynyal megégettették; ő magát meginték, hogy aféle újításnak, melyet az ország megtiltott, békét hagyjon, ne újítson, hanem maradjon meg a négy receptá religiónak egyikén, melyiket a lelkiismeretje szerint választja és tartani akarja. De ez uttal is igen keveset gondolának vele, nem is exequálák őket az articulus szerint; mert Kovács Pálnak, a birónak atyafiai valának, és egyébaránt is atyafiság és előkölt tanácsbeli emberek valának. Szabó Gáspár azon esztendőben meghala, maradának négy fiai: István, Sebestyén, Gáspár, György, kikre reá marada a szombatlás.“ ¹⁾

Mielőtt kronikásunkat folytatnok, ki a szombatosság M. Vásárhelyeni történetét adja, jónak látjuk egy más kronikából ez időre egy országos mozzanatot megemlíteni, mint következők:

„1595-ben Szt. György-napi gyűlésben Fejérváratt végezének egy articulust a szegény sabbathariusok ellen: hogy persequálják őket; az kinek persecutioját Mindszenti Benedek, ki akkor udvarhelyi főkapitány vala, el is kezdé Udvarhelyszék és Marosszékbén, de az Isten nem bocsátá őtet abban elő, hogy azoknak vérében kedve teljék; mert az mikor szinte in ferventi vala az persecutioiban, csak meghozák a hirét, hogy Szinán basa igen kötteti az Dunát által Fekete Gyirgyónál Havasalföldre; ki ugy eszét veszté a religió persecutiojának és inquisitiojának, hogy azután nem leheté a nyavalyás embernek soha néki módja a religio persecutiojában.“ ²⁾

Mint ezekből láthatni, a szombatosság ellen már Báthori Zsigmond országgyűlésileg fellépett; azonban a politikai események az ügyet háttérbe szoríták. Folyt tehát a tévelygés, még pedig hogy mily mértékben, arra nézve folytatjuk M. vásárhelyi kronikásunkat, a következőkben:

1) Erdélyi Tört. Adatok I. 29—30. — 2) Erdélyi Tört. Adatok I. 29, 31.

„És mikor immár az országból (Báthori Zsigmond Sinán ellen) kiment volna, tehát ez alatt itt Vásárhelyt a kik szombatosok és arianusok voltak, egymással elhitették azt, hogy Sinán basa megveri ezúttal Havasalföldében Zsigmond fejedelmet, és onnat bejővén, Erdélyt csak elfoglalja Tanácsot tartván azért a fenn megirt szombatosok, irtanak egy könyörgő levelet a budai basának.“

A levél M. Vásárhelyt kél 1595. jul. 15-én, Borsos Tamás, Szabó Gáspár, Szabó Menyhért, Eötvös Miklós és Eötvös Péter aláírásokkal, kik kérik, hogy mivel ők csak egy Istent hisznek és tisztátalan állatot nem esznek, a hatalmas basa, ha majd úra lesz Erdélynek, legyen kegyelmes hozzájuk. — E levél ha nem is költött, de valószínűleg nagyon elferditve adatik. ¹⁾

IV. Krónikairóink fennebbi előadása nem csak a hitvallás egyes pontjaira vet világot, hanem egyszersmind kezdőjét is megnevezi Eős s y Andrásban; sőt keletkezésének idejét is meglehetősen meghatározza.

Honnan és hogyan jött Eössy a szombatosság eszméjére, nyomát feltalálni nem birjuk. Hogy ő és nem Pécsi Simon volt kezdője, már csak azért is határozottan fel lehet állítani, mert a kezdet Pécsi kora ifjúságára esik. Azonban, Pécsinek mégis már ekkor részének kellett benne lenni, különben azon jelenetet, hogy Eössy Pécsit, ki azon időtájban, hol Eössy lakott, Szt.-Erzsébeten iskola-tanító, s mint ilyen Eössy fia tanítója volt, hogyan fogadta volna fiává s jószágainak örökösévé, hogyan küldte volna ki keleti nyelvek tanulására, máskép kimagyarázni nem lehet. Ezen viszony több volt mint szellemi rokonság, világosan indicálja azt, hogy Eössy Pécsiben új hitágazatának tovább terjesztőjét hitte és remélte. Különben is sokkal valószínűbb az, hogy ezen ötletre a hajlott koru, a fiai elvesztése miatt megtörött kedélyü Eössy jött, mint Pécsi Simon, ki mint roppant természeti adománnyal megáldott fiatal ember, más vágyakkal lehetett felruházva.

Nézetem szerint, ha Pécsi Simon kezdője lett volna e hitvallásnak, vagy csak melegen csüngött is volna fiatalságában rajta, miután hosszas utazásából haza jött, 1599-ben, Báthori Zsigmond udvarában, hol a jesuiták oly nagy szerepet játsztak, nem nyerhetett volna mindjárt kezdetben akkora befolyást, hogy Báthori Zsigmond őt nem csak titoknokának fogadta, de egyszersmind azon

1) L. Erd. Tört. Adt. I. 30—31. l.

kevés hívei közé vette fel, kik őt az országból bujdosásra kísérik. E mellett szól az is, hogy a mint látni fogjuk, Báthori Gábor s Bethlen Gábor fejedelmek alatt a szombatosok üldözése keményen megkezdett, s Pécsi Simon, ki Báthori Gábor alatt tanácsosságra, Bethlen Gábor alatt cancellárságra emelkedett, egyelőre sem az üldözés akadályozói, sem az üldözöttek sorai közt, sehol egy szóval sem említetik.

Pedig, hogy Pécsi fénykorában, midőn e vádat ellene mint új ember ellen, bár hányan felhasználták volna, a szombatosok kemény üldöztetés alá vonattak, arra nézt két adatot idézünk.

Egyiket Báthori Gábor fejedelem korából, ki 1610. mart. 25-ére Beszterczére országgyűlést hivatván össze, a szombatosok ellen a következő gyűlési végzést hozatá:

„Vagynak — úgy mond a végzés — sokan ez országban, kik nem tartván az religioban való innovatiók ellen emanaltatott articulusokhoz magokat, az innovatiótól nem szűnnek, hanem zsidó hitet és zsidó ritusokat követvén, Isten ellen való káromlásokat szólnak; tetszett azért országul, hogy efféle religiön valókat az jövendő gyűlésre citáltassa Felséged, holott ha ad meliorem mentem nem redeálnak, törvény szerént büntettessenek, interim az papok, kik káromlásokat szólottak, tisztességes custodia alatt tartassanak“.)

Azonban Báthori Gábor fejedelemsége zavarba jövé, ezen végzés foganatosításának nyomait nem látjuk.

Utána Bethlen Gábor következő, mint buzgó református, azon gondolatnak adott helyet, hogy Erdélyben, hol a rom. katholicus vallás már csak Csikra volt szorítva, ha lehet, az unitárius vallást is korlátok közé vesse. Hogy erre szállhasson, mindenek előtt a szombatosokat vette üldözés alá.

E végre az 1618 oct. 4-én tartott országgyűlésen kemény propositioval lép fel, melyben miután előadja, mint áll neki, Istentől rendelt fejedelemnek, tisztében ő felsége igaz tiszteletét védelmezni, az országnak pedig őt ebben, Isten rettentő boszuja elkerülése végett híven támogatni; többek közt így szól: „Mi azért, efféle istenkáromló sectáknak birodalmunkból való kitisztításában fejedelmi tisztünk szerint procedálni akarván, mindazáltal kglteknek elsőben akartuk hírré adni, intvén szeretettel, velünk együtt Istenhez való igaz zelusát megmutatván ezen gyűlésünkben, szor-

1) Törvényezikk. Erdély Tört. Tára II. 144.

galmatosan keresse ki afféle sectáknak auctorit, promotorit, fautorival együtt, és büntetetlen ne szenvedjünk; sőt a régi szt. királyok decretumi szerént kegyelmetek is végezzen oly módon erről, hogy ha kik publice avagy privatim, akár tanítók, akár egyéb rendek az recepta religion kívül való sectákban találatnak, most és ennekutána is, minden kedvezés nélkül büntetessenek mind személyökben, mind javakban, s a kegyelmetek végzése legyen perpetuum decretum. Hogy így az felséges Istennek méltán felgerjedt haragját mitigálhassuk, külső országokban is felölünk a sokféle vallások miatt költ gyalázatos hirünk nevünk abolevaltassék. Az Istenét így elsőben megadván, annakutána kegyelmetek is boldogul fordithatja elméjét egyéb előtte való szükséges dolgok végzésére.“ Határozat lön, hogy ő nga maga hatalmaztassék fel directora által a karácsonyig meg nem térőknek citáltatására s megbüntetésére.

Ezen országgyűlési végzés következtében Dajka Keserü János, ref. püspököt teljhatalmu személyesének nevezvén, Erdő Szt.-györgyön 1618 nov. 11-kén Radeczky Bálint unitárius püspök által egyházi gyűlést hivatott egybe, hová a szombatosokat, kik ezen a vidéken mint az Eőssy és Pécsi jószága szomszédságában voltak leginkább elterjedve, meghivatta. Mire a szombatosokat azon csapás érte, hogy a szentgyörgyi egyházi gyűlésben az unitáriusok őket keblőkből kizárták, s a fejedelmi személyes pedig kivitte, hogy visszatérítésöket a református papokra bizzák. ¹⁾

Hogy mily szigoruan járhattak el a szombatosok ellen, legyen elég annyit megemliteni, hogy Dajka Keserü háromszáz katoná kíséretében Háromszékre ment, s mivel azon időig ott a reformátusok és unitáriusok egy templomba jártak, hol a pap egyik, a mester a másik valláshoz tartozott: a templomokat elszedé, az unitárius papokat elfogatá, s az unitárius püspök az egész nemzeti fejedelmi korban Háromszékről kitiltva maradott. S meg kell emlitenünk azt, hogy ezen eljárást magok a rendek megsokalván, s belátván, hogy a szombatosok üldözése ürügye alatt az unitárius vallás is megtámadtatott, 1622. sept. 29-én, Beszterczén országgyűlés tartatván, articulusba tették, hogy a szombatosok veszítsék ugyan személyöket illető vagyonukat s fejöket megválthatólag, de mind ezt a rendes törvény útján. ²⁾

1) Székely Sándor, Unitária vallás története Erdélyben, 133 l. — 2) Approbata Const., I. R. 4. tit.

Talán a szigorú fellépés e hitágazatot e ponton megsemmisítette volna, ha Pécsi Simon bukása ép ez időben nem következik be. Mint tudjuk, Bethlen Gábor a bécsi udvarral harczban állván, Pécsit 1620-ban a csehek segítségére küldte, azonban, mert állítólag elkésett, gyanuba, s 1621-n szamosújvári fogságra esett. Ugy kell lenni, méltatlan s a történet által soha se bizonyított bukása, fogsága, s nevének e közbeni halála verte fel lelkében fogadott atyjától örökölt tévelygését; s mire 1630 körül, Bethlen Gábor halála után, börtönéből kiszabadult, mint szombatos lépett ki.

Hihetőleg börtönbeli magányának köszönhette, hogy széles nyelvismerete segélyével a szent írók tanulmányozásába elmerült, szombatos énekeket írt; valamint azt is, hogy miután kiszabadult, a politika helyett, vallásos elméletek terjesztésében lelte gyönyörét, s mint szellemdús férfi, nem csak a népnél, de egyszersmind a főrendeknél is követőkre talált.

Pécsi ezen fellépése a szombatoságnak felismerhetetlen lendületet adott, mi I. Rákóczi György fejedelem figyelmét és kapzsiságát nem soká kerülhette ki. Az üldöztetést csak hamar megkezdete.

V. Honi törvényeink alapján a hitújítokat fő- és vagyon-vesztés fenyegette. I. Rákóczi, ki az uralkodást családjában megakartá örökíteni, a jószágelkobzásoknak nagy barátja volt. Ez alapon 1635. aug. 29-re Fejérvárra országgyűlést hivatott össze, s végzést hozatott, mely a szombatosokat fő és vagyonvesztés fenyegetése alatt felhitta, hogy azon év karácson napjáig valamely bevett vallás keblébe térjenek vissza.

A kitűzött határidő elmult; azonban a Székely Mózes és Bethlen Istvánnali viszály a fejedelemnek és országnak másnemű gondokat okoztak. Mindamellett, a mint a trónkövetelők le voltak ültetve, a szombatosok ügye ismét szönyegre jött. Az alkalmat erre az unitárius papok közt kiütött viszály idézte elő.

Az unitáriusok belátva azt, hogy a lengyel eredetű Radeckzy Bálint püspökük alatt, mert a magyar-nyelv nem értése miatt az ekkleziákat nem vizitálhatta — igen sok egyháziközségeit elvesztettek, ez okból 1632-ben meghatározzák, hogy ezután csupán csak is magyar nemzetbeli püspököt választanak; minek következtében 1636. decz. 17-én Beke Dánielt választák püspökké. E választás nagy mozgalmat idézett elő. Beke vetélytársa Rávius, más-

kép Szörös Mátyás, kolozsvári szász unitárius pap, fellépett, az unitárius szászok s a lengyelhoni unitáriusok előtt azzal kezdé vádolni Beke választóit, hogy ezek a megalapított unitárius vallástól eltértek, s hittanukat újításokkal toldották meg, s mondhatni új sectát kezdettek. ¹⁾ I. Rákoczy György az alkalmat megragadta, fejedelmi jogánál fogva közbelépett, Beke Dániel püspököt felszólította, hogy az unitáriusok hittanát a Krisztusról formulázza s terjessze fel; a püspök a fejedelem kívánatára egy szerkesztményt adott be, melyben a Krisztust Isten fiának vallotta; beadványát a szentírás számtalan helye idézésével bizonyítja, s azt az 1638. ápr. 13-án Fejérvártt tartott országgyűlésre benyújtotta. ²⁾ E gyűlés nem bocsátkozott a tárgy érdemébe, hanem törénycikkkel elsejében őket megidéztteté, s jul. 1-én Dézsre egy gyűlés határozatot, melyre mintegy 50 világi és egyházi főember neveztetett ki.

A fejérvári gyűlés eloszlása után Kolozsvártt a nyomozás és befogatás megkezdődött. ³⁾ Bekövetkezvén a dézsi gyűlés, a megidézett unitáriusok megjelentek. Rávius Mátyás és társai a magyar unitáriusok ellen sorompóba léptek; a vitatkozás megkezdődött; Toldalagi János, unitárius főúr, a rendeket ünnepélyesen felszólítja, hogy nehány pap egymásközti háborgását ne néznék az egész vallásfelekezet ügyének; a püspök beadá a Krisztusróli — 1579. jul. 2-án kelt s az ország által elfogadott kátékhézist; kijelenté hogy az unitáriusok ma is ezt vallják: a rendek ezzel megelégedtek, azonban pótlólag határozatba ment, hogy a mit az unitáriusok addig is vallottak ugyan, de nem prédikáltak „a Krisztus imádását, könyörgésekbeni segítségül hívását, az Atya, Fiu, Szent-Lélek nevébeni keresztelést:“ kötelességöknek ismerjék.⁴⁾

Az unitáriusok ügye ki lön egyenlítve. Egy okmány keletkezett, az ugynevezett dézsi complanatio, melyet a fejedelem s 56 világi és egyházi ur aláírt, s azzal a kérdés unitáriusokat illető része jul. 7-én be lön fejezve. Azonban, a szombatosokat a nagy csapás, mit egy félszázadon át ki tudtak kerülni, végre is utólérte. A végzés a szombatosokat azon kedvezmény alól teljesen kizárta, s egy határozatnak kellett keletkezni, melyet azonban nem fedezhettünk fel, s ez által a szombatosok felett a törvénynek szabad kezét engedtek.

1) Székely Sándor, Unitária vallás története Erdélyben 138. Erd. Tört. Adatok IV. 215. — 2) Beadványát lásd Jos. Kemény Apparatus Epistoláris VIII. 247. — 3) Erd. Tört. Adatok IV. 215. — 4) Lásd a végzést, Jos. Kemény, App. Epist. VIII. 257.

A fiscalis direktor fellépett, július 7-én kimondták a fő- és vagyonvesztést, s a szigoru büntetést azonnal végre kezdték hajtani. Toroczkait, kolozsvári ötvöst, a dézsi piacon megkövezték, a többit rakásra zárák, s várakba küldözték, hogy Várad, Székelyhid, Jenő, Déva, Fogaras, Szamosujvár, Kővár nem győzték békókkal. A fejedelem július 12-én kelt rendeleténél fogva, mint gonosztevőket, építkezésre fordíták. ¹⁾ Azonban a kik akkor vagy később valamely bevett valláshoz visszatértek, azok megmenekedtek.

Kiket ítéltek el a dézsi gyűlésen a szombatosságért, nem tudjuk megmondani, mert arról semmi névlajstromot nem birunk. De hogy ez alkalommal, s folytatólag későbbben is sokakat notáztak, hogy a szombatosság miatt sok tehetős család elveszté jószágait: azt kézirati okleveleink eléggé bizonyítják, s közülök néhányat elészámítunk.

Pécsi Simon volt, kit a büntetés legszigorubban sujtott. Sok szép jószágából mi megmaradt volt, Viszolyát, Paszmost, egész falukat, ugyszintén a répafalvi, kóród-szentmártoni, udvarhelyi, szénaveroői, fületelki, kóródi, solymosi, kisszöllősi részjószágait ez alkalommal elvesztette, s csak is Szent-Erzsébetet hagyták meg neki hetven jobbágygal.

A reá mért büntetést, s az az alóli felszabadulását a következő okmány formulázta:

Nos Sigismundus Barcsai de Nagy-Barcsa, Gabriel Minsenti de Vicze, Comes Cottus Dobocensis, Thomas Nemes de Hidvég, Capitaneus, Michael Dániel de Vargyas Judex Regius Trium Sedium Sicul. Sepsí, Kézdi et Orbai, Paulus Ugron de Abrahámfalva, itidem judex Regius sedis Siculicalis Udvarhely, Barbara Petki generosi quondam Dni. Georgii Apafi relicta vidua et Stephanus Apafi de Apa-Nagyfalu, Stephanus Bagotai de Mikefalva, judices Cottus de Küküllő, Petrus Orbán de Lengyelfalva, vice judex Regius sedis Sicul. Udvarhely, Joannes Thordai de Somogyom, Stephanus Kálnoki de Köröspatak, Paulus Damokos de Alcsernáton, Andreas Henter de Sepsí Szt. Iván, Balthazár Székely de Kilyén, Demetrius Mihálcz de Ilyefalva, et Valentinus Kis Pál de Dicső Szt. Iván. Damus pro memoria, et in testimonium praesentibus, quibus expedit universis. Hogy az mint az elmúlt 1635 esztendőbeli generalis gyűlésben

1) Erd. Tört. Adatok 10. 50.

megújítván és confirmáltatván a nemes ország, annakelőtte a zsidó z ó t é v e l y g é s b e n l é v ő e m b e r e k n e k , és négy recepta religiók közül akár melyikre való megtérésekről lett végzésit és articulussit, azon elébbi végzések szerint, akkor is utóbban bizonyos határt és napot is, ugymint azon 1635 esztendőben leendő, immár pedig elmúlt karácson napját rendelte és végezte volt megtérésekre való határnak, hogy valakik a zsidó z ó t é v e l y g é s t t a r t ó e m b e r e k k ö z ű l a k k o r r a és addig az 4 recepta religiók közül valamelyikre a zsidó z á s b ó l m e g n e m t é r n é n e k , evocáltatván a fiscalis director által, azután az nap, avagy terminus után következő elsőbb gyűlésre fejeket, jószágokat és minden ingó és ingatlan marhájakat, javakat elvesztenék érette. De nem gondolván azzal nagy sokan abban a tévelygésben való emberek közül, nem csak az elvégzetett karácson napjára, hanem ezután még sem tértek a recepta religiók közül egyikére is, hanem azon zsidó z ó t é v e l y g é s e k b e n v a k m e r ő k é p p e n m e g á t a l k o d t a k . Kiknek evocáltatásokat holmi egyéb sulyos dolgok, gondok megakadályozván elébb nem evocáltathatták, hanem jelenvaló 1638. esztendőbeli generális gyűlésre Fejérvárra, az mely gyűlésre is, az nemes ország halasztotta volt egyéb terhes dolgok miatt, azok causainak megláttatását, az unitár. religion kívül, az más 3. recepta religion való ú r és főförendek közül mind az 3. nátioból azon generális gyűlésből, a nemes országból az unitária religion lévő k ö z ű l a n n a k e l ő t t e i n d u l t a t o t t e g y e n e t l e n s é g e k n e k e l i g a z i t t á s á r a v á l o g a t o t t s z e m é l y e k e i e i b e n D é e s r e , az akkor jövendő juliusnak első napjára. Az hova is a mikorra is certificátusok lévén, az z s i d ó z ó e m b e r e k t ö r v é n y e s e n , ott az egész válogatott ú r és főförendektől, s a tábla biráitól az ország végzése ellen cselekedet vakmerő engedetlenségért, és recepta religiora való meg nem térésekért fejjök, jószágok és részek szerint való mind ingó. és ingatlan javaknak vesztésén convincáltattak és condemnáltattak, kik között Sz. Erzsébeti nagos Pécsi Simon is azon vakmerőségben találtatván, és az országtól praefigáltatott terminusig recepta religiókra egyikre is a zsidó z ó t é v e l y g é s b ó l m e g n e m t é r v é n , c i t á l t a t o t t , és azon sententiában esett volt. Melyért ötet az kegyelmes urunk fejedelmünk ő n g a az ő ellene pronulciáltatott és kiadatott sententia szerént maga személyében is, fogság és tartoztatás alá tétetvén, jószágát és javait is exequáltatván, és elfoglaltatván, azótától fogva azonba volt dolga. Mostan pedig a mi megmondott kegyelmes urunk, fejedelmünk ő n g a b e-

csületes tanácsi úr és egyéb rendeken való főfő hiveinek és nékünk is ő érette való alázatos törekedésünkre, könyörgésünkre kegyelmesen, elegendő jó kezesség alatt elbocsáttatását és ez alább megirandó rész jószágok és bizonyos conditiok alatt való megadatását, mi löttünk és vagyunk kezesek, az mi kegyelmes urunknak ő ngának Pécsi Simon maga személyéért egy summában 10,000 magyar forintig ez alább megirt mód szerint és conditiok alatt: 1-ör hogy immár vénségére az igazságos Isten, kedve ellen is vele megesmertetvén, abban állhatatos, tökéletes, nem képmutató leszen. 2-or Sem titkon, sem nyilván, szóval, irás, izenet és egyezés által nem practicál senkivel olyanokkal és oly dolgokban magát nem társalkodtatja és elegyiti, melyért derekas és helyes suspitiot is magára vonhatna vagy szerezhetne. 3-or Igaz, tökéletes hazáfi és mi kegyelmes urunknak ő ngának is olyan hive leszen, az ő nga hűsége mellett és életét is elfogyatni kész léssen, és . . . a mi több kívántatik, azt az mint a mi kegyelmes urunk ő nga szokta, megformálván ő nga Pécsi Simont is praestálja. 4-er Az Erdélyország határán kívül sem az magyarországi partiumban, sem sehová ki nem megyen, ez országban szabados járása, meneteli engedtetvén eő ngától az hova szüksége tartja. 5-ör Valahonnan kezébe levelek mennek, vagy tanácskozásokat értene, vagy embereket jártatnak, mely mind az hazának, és a mi kegyelmes urunknak és ő ngának ártalmakra lenne, nem csak megjelenti ő ngának, hanem embereket megfogja, ő nga kezébe küldi, a leveleket a szerént és a dolgot is megjelenti. 6-or A Szt. Erzsébeti udvarházat ő nga, a mi kegyelmes urunk, azon egy faluban való jobbágyokkal, melyben vagyon jobbágy numero 57, ehez hozzáadván Szt. Abránt, melyben jobbágy vagyon nro 5. Sárdi portiot nro 1, — magyar Sákodi portiot nro 1. Héjasfalvit, nro 4, N. Solymosit n-ro 6, mely téssen in summa jobbationes n-ro 70, noha nem tartoznék véle, de fejedelmi kegyelmességéből remittálván kegyelmesen Pécsi Simonnak és feleségének Barabási Kata asszonynak, hogy azokat életekig birhaszák; ezért Pécsi Simon is és felesége Barabási Kata tesznek le a kegyelmes urunknak ő ngának 1000 tallért, ugy hogy Pécsi Simon és Barabási Kata asszony holtok után azon summát letévén, vagy a fiscus, a vagy a kinek ő nga a mi kegyelmes urunk conferálná, haeresek és posteritások avagy legatariusok tartozzák felvenni, és azon udvarházat, jószágot kezekből kibocsátani. Ha pedig életekben is azon udvarháznak, jószágnak

collatioját valamely hivének eltalálná a kegyelmes urunk ő nga conferálni, a statutiot pure engedik benne peragálni; míg birják is a jószágot, addig is nem pusztítják, kevesítik, sem senkinek abban el nem adnak, idegenitnek, sem gondviseletlenségek miatt szántszándékkal el nem vesztenek. Továbbá noha a fiscus minden jószágát igaz törvény szerint apprehendálta sententiával via juris Pécsi Simonnak, és non de necesse, mindazáltal az mi kegyelmes urunk ő nga kívánságára, és hol ő nga akarni fogja, káptalan vagy mások előtt in perpetuum renuncial Pécsi Simon, hogy semmi névvel nevezendő tulajdonithatandó just magának haernessinek, posteritasiknak, avagy legatariusiknak sem nyilván sem titkon az ő nga kegyelmessége nélkül semmi jószágban fen nem tart. Mely conditiok szerént löttünk kezesek Pécsi Simon személyéért az mi kegyelmes urunknak ő ngának. Barcsai Sigmond 1000 ftig ad fl. 1000. Mindszenti Gábor 1000 ftig, ad fl. 1000. Nemes Tamás 1000 ftig, ad fl. 1000. Daniel Mihály 1000 ftig, ad fl. 1000. Ugron Pál 1000 ftig. Apafi Györgyné és fia Apafi István 1000 ftig. Bagothai István 1000 ftig. Kálnoki István 500 ftig. Orbán Péter 1000 ftig. Thordai János 500 ftig Damokos Pál 500 ftig. Henter András, Székely Boldizsár, Mihácz Demeter, és Kis-Pál Bálint együtt és egyaránt 1000 ftig, Derzsi Mihály 500 ftig. Menyhárt György 400 ftig. Veres György 100 ftig. Gál György 100 ft. Bu Tamás 100 ftig. Szép Antal 100 ftig, Vajda András 100 ftig, Gálfi Márton 100 ftig. Ugy hogy ha ez elébb megirt pontok és conditiok ellen vel in toto, vel in parte, vétene Pécsi Simon, eo facto halál légyen afején érette, és ha személye szerént mi kezesek ötöt a mi kegyelmes urunk ő ngának kezébe nem vihetnök, az elől megirt 10,000 forintot ezen szerint, a mennyi rész summáig mindenikünk kezes lött, ő nga a mi kegyelmes urunk mi rajtunk kezeseken megvétethesse és jószágunkon csak simpliciter exequaltathassa, contradictione inhibitione repulsione, nec ullis aliis juridicis remediis obstare . . . quoquomodo volentibus; mely dolognak erősségéért és bizonságára adtuk a mi hitünk szerént iratott kezes levelünket ő ngának az mi kegyelmes urunknak kezünk írásával és pecsétünkkel megerősítvén. Datum Bisztricii die 11-a Novembris A. D. 1638. ¹⁾

Ezen kemény kezesség mellett Pécsi kővári fogságából kisza-

1) Az eredeti okmány Szebenben a fiscale Archivumban, 148 fasc. F betű, 11 ser.

badult. A feltételeket elfogadta, s arról 1639 máj. elején a közügyek igazgatójával következő okmányt formuláztak.

Nos Requisiteiros ect. Capituli ecclesiae Albensis Tranniae. Damus pro memoria. Quod spectabilis ac magnificus Dnus. Simon Pécsi de szt. Erzsébeth, ab una, parte vero ab altera generosus Dnus. Joannes Sárosi de Poka, Causarum Fiscalium in Trannia director, nomine et in persona dictae, suae celsitudinis, coram nobis personaliter constituti, matura primum inter sese deliberatione praehabita, sponte ac libere, oraculo vivae vocis ipsorum proprio coram nobis fassi sunt, retuleruntque in scriptis hungarico idiomate, tali sub tenore, ac primum quidem dictus dominus Simon Pécsi 1-o Mivel immár Isten kedvem ellen is az igazságot velem megesmertette, abban állhatatos, tökéletes és nem képmutató leszek. 2-or Sem titkon sem nyilván szóval, irás, izenet és egyezés által senkivel nem practicálok és olyanokkal oly dolgokban nem társalkodom, sem nem elegyitem magamat, a melyért derekas és helyes suspitiót vonhatnék, szerezhetnék magamra, vagy csak suspicalodásra való okot is adnék valamire. 3-or Igaz tökéletes hazafi és hive leszek ő ngának, a mi kegyelmes urunknak, s az ő nga hűsége mellett életemet is elfogyatni kész leszek. 4-er Valahonnan kezembe levelek jönnek vagy valakinek, vagy valakik embereket jártatnának, kik mind az hazának, s az ő ngának méltóságos személyének is ártalmára lennének, nem csak megjelentem, hanem az olyanokat megfogom, és ő ngának kezébe küldöm; ha levél volna nálok, azokat is beküldöm, s az dolgot is ő ngának megjelentem. 5-ör 10,000 ftig kezeseket állitok ez punktumok szerént, ha csak négy zálogos fő és nemes emberek lehetnek is úgy, hogy ha in toto, vel in parte ezek ellen véték, ha kézbe nem hozhatnak, a summát is megvehesse ő nga a kezeseken, magamnak halál legyen a fejemen. 6-o Noha a fiscus minden jószágomat igaz törvény szerint apprehendálta, és sententiával via juris exequaltatta, mindazonáltal non de necesse, sed pro bene esse, in perpetuum annak renunciálok, semmi névvel nevezendő, tulajdonithatandó just magamhaereseimnek, posteritásimnak fenn nem tartok. E contra praenominatus item Dnus director retulit hoc modo: A fiscus is noha nem tartoznék vele, mindazonáltal Szt. Erzsébetet udvarházastól 53 jobbágyival, Szt. Ábrahám portiót 5 jobbágygyal, Sárdit egy, Magyarzsákokdit 1 jobbágygyal, Héjasfalvit 4 jobbágygyal, Nagy-Solymosit 6 jobbágygyal, in summa 70 ház jobbágygyal kezébe bo-

csátja magának és feleségének Barabási Katának életekig úgy, hogy mostan deponáljanak 1000 tallért, és holtuk után a fiscus a summát letévén, vagy az, a kinek conferálja, tartozzanak felvenni haeresi, successori, legatariusi. Item: ha még életekben a perennálitást valamelyik hívének találná conferálni ő nga, pure engedjék perágálni a statutiót. Ezt is hozzá tévén kegyelmesen ő nga, hogy az országban az hová szüksége tartja Pécsi urnak, szabadosan mehessen, járhasson, az orszgon kívül penig az ő nga hire és engedelme nélkül sem titkon, sem nyilván, ne mehessen. Prout et eadem utraeque partes coram nobis personalibus eorum adstantiis in scriptis, et propriis eloquiis hujusmodi fassionem instituerunt, celebrarunt, transegerunt, et concordarunt, Harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum Sabbatho proximo ante Dominicam Cantate. A. D. 1639. ¹⁾

Pécsi után az üldözés leginkább Orbán Ferencz, Udvarhelyszék jegyzőjét érte, mint a ki Eössynek sogora volt. Dézsről Szamosújvárra vitetett; azonban, két év mulva szintén reformátussá lön, miért jószágait visszakapta, s a fejedelem udvarmesterévé lett. ²⁾

Szentmiklósi Mihály (szül. 1603. † 1668.), mint Pécsi Simon udvari papja, szintén fogságra esett, Fogarasba záratva el; de mert református vallásra tért, kiszabadult, s Maros-vásárhelyi pappá lön. ³⁾

Hogy nőket is notáztak, arra nézve is hozunk fel példákat:

Kornis Borbára, Szt. Benedeki Paczolni Péter özvegye, szintén notáztatván, elvesztette H. Szt. Pált, H. Szt. Pétert, Bágyot s még néhány falu felét, mit 1644 sept. 25-én buni Bethlen János kapott el. ⁴⁾

Keresztesiné, mint szintén notázott, Hunyad-megyében elveszté Magyar-Brettyét s hozzá tartozó jószágait, mit azonban fia 1649 decz. 10-én visszanyert. ⁵⁾

A szombatosok üldözése I. Rákoczy György halálával nem szünt meg; fia, II-ik Rákoczy György, ha körülményei engedik, szintén folytatta volna. Csak hamar trónra lépte után 1652 sept. 19-én kiadott rendelete által megkezdte volt fellépését, ⁶⁾ de dolgaiba bele zavarodván, felhagyott vele; a főbb családok is fel-

1) Az eredeti a fejevári káptalau levéltárában. Jos. Kemény, Diplomatar. VIII. 191. Supplement. Diplomatar. X. 78. Kijött „Nemzeti társalkodó“ 1835 II. p. 273—276. — 2) Szalárdi, sir. kronik. 135. Erd. Tört. Adatok IV. 50. — 3) Jos. Benkő, gen. Transilv. II. 243. — 4) Kemény App Dipl. XVIII. — 5) Kemény App. Dipl. XVIII. — 6) Kemény not. Cap. I. 246.

hagytak jószágaik koczkatásával, a hitágazat további fentartása egészen a népre hagyatott, minélfogva a nemzeti fejedelmek alatt a szombatosok üldözése abban hagyatott.

Ez idő után már csak a nép között, lappangva élt a szombatoság eszméje, mint ilyen nem a történelem, hanem a bíróság nyomozásának lett tárgyává. Azonban, hogy még 1729-ben Maros-és Udvarhelyszék némely faluiban, — többek közt Nagy-Ernyén és Bözöd-Újfaluban — oly nyíltan üzték, hogy megtérítésökre jezsuitákat küldtek ki, azt feljegyezve látjuk. ¹⁾ Hogy ezen időben, 1728-ban, Pál János tordai polgár a szombatoságért javait veszti, szintén meg kell említenünk. ²⁾ Hogy a székelyföld egy pár falujában szombatosok ma is vannak, az nyílt titok. Az őket megközelítő laikusok szertartásaikról sokfélét tudnak beszélni. A mi elbeszünk itt megszakad.

Kővári László.

---

1) Illia, Ortus et Progressus. 52. — 2) Okl. Fiscale Archiv. fasc. 300. S. betfi.

XIX.

Tévedésünk a népnevelés ügyében.

(Értekezés.)

Nem igen van ügy, mely körül napjainkban nagyobb munkásságot látnánk, mint a népnevelés körül; államok, vallásfelekezetek és egyes emberek szép buzgalommal versenyeznek megvinni ez ügynek áldozataikat. A népiskolák érdekében, a nép nevelése s különösen tanítása körül, a tanítás eszközeinek és módjának tökéletesítésében nagyobb haladást tapasztalunk; a min lehetetlen nem örvideni annak, ki a mivelődés terjedését szivéből óhajtja. Azonban hajlandók vagyunk, épen a nagy buzgalomnak és akaratnak tulajdonítani azt az igen lényeges tévedést, melyet ez úttal felmutatni szándékszunk.

A népiskolák körüli intézkedéseinkben nem vesszük tekintetbe magát az iskolát; nem itéljük meg, hogy az tényleg létező körülményeink közt mit tehet; nem vesszük tekintetbe azokat a körülményeket, melyekben a falusi iskolák növendékei vannak; s azt a szerény kört, melyben az iskolából kiléptökkel élni fognak, s nem azt a készütséget és képességet, melylyel birniok kell, hogy a szerény körben, melyben életök lejár, becsülettel és helyesen mozoghassanak; hanem ideált állitunk fel, s ez ideál után menve, igen magas czélt tűzünk a falusi iskolák elibe; és hogy e czélt elérhessük, igen sok s azok között a falusi iskolákba épen nem illő tantárgyat vesszünk fel tervezeteinkbe s visszünk be az iskolákba. Épen ezt tartjuk tévedésnek.

Virgiliusnak „O fortunatos nimium . . . agricolas“ kezdetű jellemzése épen nem találván a mai társadalom legalsóbb rétegére, a falusi iskolának volna feladata és célja oly népet képezni, mely a két ezer évvel ezelőtt festett képet tükrözze vissza minden időben; s épen ezért a falusi iskolának mindenekelőtt nevelő intézetnek kellene lenni, mely a növendékben az embert ve-

gye munkálkodása tárgyául, megóván a gyermek természetét, erkölcsi érzését az iskolán kívüli környezet rossz hatásától; fejlesztvén és erősítvén benne az erkölcsös és vallásos érzést az által, hogy a gyermek — nem ugyan az ultramontánok kívánsága szerinti vallásos — hanem erkölcsös környezetben és levegőben növekedjék fel. De a falusi iskolának nem csak erkölcsös, hanem értelmesség környezetnek is kell lenni, hol a gyermek lelki képességei fejlődvén, szokják meg gondolkozni, okoskodni és helyesen ítélni. A leendő embernek illetően erkölcsi és értelmi képzése a valódi, egyszerű, de mégis nagy célja a falusi iskolának.

E cél helyett mi jó indulatból tudományos intézetnek nézünk a falusi iskolákat; sajnálunk a szegény falusi tanulót, ha neki nem tanítanak anyanyelvének rendszeres nyelvtanát, az általános és hazai történelmet, a természetrajzot, természettant; ha nem ismeretnők meg a földdel, mint a világegyetem egyik tagjával; ha nem tanítanak neki matematikai földrajzot. Pedig ha fontolóra vesszük magát a falusi tanulót, s azokat a körülményeket, melyek között a falusi iskola munkálkodik: bátran kimondhatjuk, hogy ezek tanításától véghetetlen csekély sükert várhatunk.

A miveltebb és vagyonosabb osztályok gyermekei értelmes és helyes bánásmódban részesülvén, mivel környezet hatása alatt, ugyszólva, születésök percétől nevelődnek, s tanulnak; a nép gyermeke, hogy úgy szóljunk, durva állapotban lép az iskolába; még érzékeit sem tudja kellőleg használni; sokáig kell kinlődnia és mást is kizoznia addig, míg annyira fejlődik és képződik, hogy megkezdhesse a tanulást s a tanító rajta megkezdhesse a tanítást. És ez az előleges idomítás is igen sokat felemészt abból a rövid időből, melyre a falusi tanulónak tanulói pályája terjed. Rövidnek mondok, bár unitárius vallásközönségünk kebelében 4, más felekezeteknél 5, sőt több évre is van szabva; de minden intézkedéseink daczára — a nép súlyos szegénysége s folytonos elfoglaltsága miatt — a derekas tanulás és tanítás valósággal csak a téli hónapokra szorítkozik, s azokból is egy párt a múlt évben megtanult, de a hosszú nyár folytában meglehetősen elfelejtett tantárgyak felelevenítésére és ismétlésére kell fordítani. Ezen kívül maga a tanító is e hivatala mellett még egyházi szolgálatokat is teljesít, néhol a falu jegyzője vagy pénztárnoka; s a legnagyobb résznek pedig oly csekély fizetése van, hogy abból meg nem élhetvén, kénytelen az idő egy részét más keresetre, jelesen földmivelésre

fordítani, s e mellett az iskolának nemök, koruk és értelmi fejlettségök szerint több osztályba sorozandó egész népességét tanítania, növelnie kell. Ily körülmények között a falusi iskoláktól sokat nem követelhetünk.

Tegyük fel azonban, hogy mindenik falusi tanító maga jól tudja azokat a tantárgyakat, melyeket iskolája programja tanítandókul eleibe tűz; tegyük fel, hogy mindenik jó gyakorlati tanító: de épen ezért azoknak a tantárgyaknak, jelesen a természet-tannak, matematikai földiratnak, sőt a természetrajznak és történelemnek tanításánál sem követheti azt az észszerű, bizonyító és okadatoló módszert, melyet ama tantárgyak tanításánál okvetlen követnünk kell, hogy biztos sikerre számíthassunk; nem követheti a tanító e módszert, mert növendékei értelmi kevés kifejllettségöknél és képzettségöknél fogva teljesen képtelenek annak megértésére és felfogására. Miként is várhatjuk, hogy egy falusi tanuló képes legyen a természet munkálkodása törvényeinek felfogására és azok bebizonyítására! Az ily tantárgyak tanításánál tehát a gyermek okoskodó és gondolkodó tehetségének teljes tétlenségre kell kárhóztatva lenni, minthogy a tanító legjobb esetben is csak az egyes tények bemagoltathatására szorítkozhatik, s a gyermek emlékező tehetségét tömheti, mely egész készlet nem válhatván a gyermek sajátjává, mihelyt ez elbucsuzik az iskolától s megkezdji terhes életmódját, s az iskolában betanult dolgokról elmélkedni soha, legfeljebb igen ritkán van alkalmá: azok rövid időn ugy kihullanak emlékezete tárházából, mintha soha ott sem lettek volna. Ezt mindennap magunk tapasztaljuk. S ne gondoljuk, hogy ez csak közöttünk van így; így van ez, így kell ennek mindenütt lenni, hol azokat a tudományokat a falusi iskolák növendékeinek tantárgyul kitűzik. Nézzük például Belgiumban, hol az egyház és állam már rég óta versenyez a néptanítás vezetése fellett, hol tehát mind a két párt mentől nagyobb eredményt iparkodik felmutatni; itt egy gyárban előszólitottak 47 fiatal, 18—25 éves munkást; ezek közül 26 járt iskolába; a 26 közül 7 épen nem, 15 pedig nagyon roszul tudta leírni a nevét, s csak négyen tudtak írni egy-egy kis levelet.

Erre a kérdésre: melyik holt meg régebben, a Jézus-e vagy Noé? hárman helyesen feleltek; tizennégynek a feleletéből jól látszott, hogy semmit sem tudnak a történelemből; 30 kereken kimondotta, hogy nem tudja; és e 30 között 9 járt iskolába.

Arra a kérdésre : hol van a négerek hazája? egyetlen egy felelt némileg kielégítőleg.

Kérdezték tőlök továbbá: van-e különbség az űr és levegő között? 34 azt felelte, hogy nincs. Attól a tizenháromtól, kik azt mondták, hogy a levegő test, azt kérdezték, hogy ha felteszik kalapjokat, fejök és kalapjuk teteje közt üresség van-e vagy levegő? Heten azt felelték, hogy üresség; 1 azt felelte, hogy ürességnek kell lenni, ha a kalap teteje nem lyukas; 5 jól felelt.

Mily gyenge nyoma, mily csekély eredménye tűnik ki ez egyetlen példából a tudományos népiscola hatásának.

Más tantárgyakat illetőleg is jutunk hasonló csekély, vagy jobban mondva semmi eredménye; a jó tanító megtanítja növendékeinek, hogy a föld nem lapos, hanem gömbalaku; elmondja az okokat, melyekből következtetjük, hogy a föld valósággal ily alaku; megmagyarázhatja a föld forgását; bővebb meggyőződése okáért mind ezt megmutatja neki egy földgömbön. Úgyes egyikökkel megmutatja neki a földnek és holdnak a nap körüli keringését, s a gyermek a tanító szájából, vagy a kézikönyvből, hűségesen be is tanulja mind ezt, s igen szépen el is mondja. Azt hisszük-e hogy tudja is? Bátran állíthatjuk, hogy semmit sem tud, nem is tudhat; mert a mit tud, nem hiszi, nem hiheti, sőt nem is szabad hinnie. Lelki szemei nem lévén annyira kinyilva, hogy ezeket a dolgokat képzelni, — látni tudja; értelmi fejlettségével és kevés képességével nem tudván annyira megérteni azoknak a jelenségeknek okait és törvényeit, hogy önmaga következtesse, miszerint azok másképpen nem is lehetnek: kénytelen testi szemeihez s érzékeihez folyamodni, melyek biztosan szokták őt vezetni. Ezek lépten nyomon merőben ellenkezőt tanítván neki, lehetetlen, hogy ne gyanakodjék annak igazságában, a mit neki más ember mond, s a mivel épen ellenkezőt lát és érez. Megkísértheted ugyan felvilágosítani, hogy a mit lát és érez, csak csalódás, a valóságban épen ellenkezőleg van; de ő gyengeségében makacs, s bár meghajol tekinteted előtt, de meggyőződni nem tudván, titkon azt hiszi, a mit lát. Hogy ne hinne saját szemének! E szerént sok drága időt raboltunk el tőle — hasztalanul.

Hasonlóan sükertelen és felesleges — hogy ne mondjam nevetséges — a mi buzgalmunk az anyanyelv tanítása körül, midőn az anyanyelv grammatikáját a falusi iskola tantárgyai közé soroz-

zuk. A nyelvtan valóságos tudomány, még pedig elvont tudomány levén, nagyon nehéz tantárgy; tapasztaljuk ezt a gymnásiumokban, hol csak a második, sőt a kevesebb tehetségű gyermekeket csak a felsőbb osztályokban képezhetjük annyira, hogy a nyelvtani fogalmakat megértsék, s azokkal öntudatosan elbánni képesek legyenek. Pedig a gymnásiumok növendékei előleges és okszerű előkészítésben részesültek a megelőző elemi osztályokban, s foglalkozások kiváló tárgya a nyelvészet; mily messze áll tőle e tekintetben a falusi iskola növendéke. Azonban ha valamely üdvös cél volna ebben a nyelvtannal való foglalkozásban: akkor még megbocsátható volna, hogy kinozzuk vele a gyermeket; de minden cél nélkül gyötörni a gyermeket, s elrabolni drága idejét, valóságos kegyetlenség. Hiszen nyelvünket talán éppen annak vagy édes nemzetünk jelleménél fogva a legutolsó napszámos, a kocsis vagy az egyszerű falusi földműves nyelvtanilag csaknem oly szabatosan beszéli, mint legelső írónk; hát a nyelvészeti szabályok megállításában, nyelvészeti vitatkozásainkban hányszor nem hitatkozunk a gyakorlatra, s különösen a népre, mint tekintélyre? Nincsen szüksége tehát a falusi tanulónak nyelvtanra, hanemha fel nem akarjuk világosítani, és meg nem akarjuk neki mutatni, hogy azt, a mit ő anyjától s az életben eltanult, a mit bár nem öntudatosan — de jól tud és helyesen használ, a nyelvtan szabályai szerént tudja és használja.

Az anyanyelv igen természetesen kiváló tárgya az elemi tanításnak s mindenkifelett a falusi iskolának, mondhatni, egyetlen tárgya, s a növendékek mivelődésének és képzésének egyetlen módja és eszköze. De ez nem abban áll, hogy a gyermeket a nyelvtani szabályok és műszók értetlen s annál fogva hozadalmas és terhes betanulására szorítsuk; hanem a helyett arra kell törekednünk, hogy a gyermek az ő eszmekörébe, az ő értelmi fejlettsége és képessége határán belől eső minden olvasmányt részleteiben és egészben jól, helyesen megértsen, felfogjon, s annál fogva ügyesen és értelmesen elolvasson; s hogy minden oly tárgyról, dologról, melyről neki fogalma lehet, melyről ő gondolkozik, s minden oly jelenségről, mely az ő értelmi fejlettségének környezetében történik, a maga gondolatait tudja kijelenteni s másokkal közölni élő-szóval és írásban.

E kettős cél elérésére egyik eszköz az olvasás. Sokat kell olvasatnunk a falusi iskola növendékeit, de nem azért, hogy csak olvassanak; hiszen az olvasni tanítás a módszerek tökélyes volta után nagyon egyszerű és könnyű; de olvasatnunk kell a gyerme-

kekkel, hogy tanuljanak és szokjanak meg érteni, elmélkedni és gondolkodni, s ennek következtében értelmesen beszélni. Azok a magyarázatok, felvilágosítások és okoskodások, melyek az olvasmányok megértetése közben erkölcsi fogalmakról, valamint reális tárgyokról, a tanító és növendékei között folynak, véghetetlenül termékenyítőbben hatnak a gyermek kedélyére, lelkére és értelmére, s esmeretei tárházának gazdagítására, mint az illető tankönyvekből értelem nélkül betanult lapok. És az ilyen alkalmakkal folytatott beszédgyakorlatok hasonlíthatatlanul jobban és biztosabban fejlesztik a gyermek nyelvészeti erejét és képességét, mint az elvont nyelvtani szabályok.

Az olvasással karöltve kell járni a beszédnek, hogy a gyermek a leolvasott és átértett olvasmányt, a megértés közben nyert értesülésekkel, és okulásokkal egyetemben élőszóval, érthetőleg ismétlje és előadja, mi által nyelvészeti és értelmi ereje egyaránt fejlődik, s ő maga már az iskolában megszokik helyesen és értelmesen beszélni.

Másik eszköz az írás. Sokat, nagyon sokat kell a falusi iskolában a gyermeknek írni, részint azért, hogy az írás gépiessége nála szokássá váljék, annyira, hogy munkás és elfoglalt életében se feledhesse el; de különösen azért kell a gyermeknek sokat írni, hogy az által és közben tanuljon meg gondolkodni s értelmi fejlettsége körébe eső dolgokról, tárgyokról és eszmékről a maga gondolatait hábar egyszerűen, de helyesen s különösen értelmesen elé tudja adni írásban. Ezért fogalmazások írásában kell a gyermeknek gyakorolnunk; e fogalmazásokban a fősúlyt nem kell külső csinra fektetnünk; ne keressük azokban a helyesírás szoros szabályait, hanem nézzük az értelmességet és igazságot. Ne botránkozzunk meg, ha történetesen nagy betűt találunk ott, hol kicsinynek kellene lenni, vagy megfordítva; vagy ha a gyermek *es*-et ír oda, hová *ts*-et kellett volna írnia, hisz ezek oly csekély fogyatozások, hogy a gyakorlat előbb utóbb könnyen elenyészteszetheti; s ha netalán meg is örökösödnének: a falusi tanuló s a falusi egyszerű ember fogalmazása azokkal is lehet világos, értelmes és helyes.

Bár tudjuk, hogy könnyen obscurantismus büne alá vonhatnak: még is kimondjuk, hogy szerintünk a vallásos és erkölcsi nevelésen és oktatáson kívül, természetes tantárgy a falusi iskolában a leirtuk szellemben eszközözlendő olvasás és írás tanításon s a honismén és gyakorlati — különösen fejbéli — számitáson kívül több nem

lehet; miként ezt több országban maga a törvényhozás megszabta. Biztosan állíthatjuk azt is, hogy ha a falusi iskolák körül tett fáradozásainknak nincs kellő sikere: leginkább annak tulajdoníthatjuk hogy igen magas cél után törekszünk, igen sokfelé kapkodunk, nem vevén tekintetbe a falusi iskolának és a falusi ember életének és észjárásának szűk körét. Lám régebben, miként egész hazánkban, ugy hitfelekezetünk kebelében is, falusi iskoláink az idéztem tantárgyakra szoritkozván, annyi eredményt mutathattak fel, hogy a nép között nagyon sok irni és olvasni tudó ember volt; talán több, mint napjainkban igen tudós tervezeteink mellett. Jobb keveset jól megtanítani, mint sokféléből valamit zavaroson; és a mit tanítunk, legjobb egyszerű, természetes, és így könnyű módon tanítani.

Kovácsi Antal,
tanár.

XX.

Az Erdélyben létező keresztény vallások jogai, összeállítva a hazai törvények alapján.

Egyelőre megjegyzendő, hogy az erdélyi törvényekben az 1848-ban alkotott és szentesített 1-ső törvényszikkelyig különbség volt a négy bevett és megszenvedett vallások közt, de az 1848-ik évi 1-ső törvényszikkelyben e lévén: „Valamint a testvér Magyarhonban minden lakosok jogegyenlősége kimondva és életbe léptetve van, ugyan azon módon itt is e hazának minden lakosaira nézve nemzet-, nyelv- és vallás-különbség nélkül örök és változhatatlan elvül elismertetik, és az evel ellenkező eddigi törvények ezennel eltöröltetteknek nyilváníttatnak“ — ezen törvény által el van törölve a bevett és megszenvedett vallások közt azelőtt fennállott különbség, s az egyenjogúság mindenikre ki van terjesztve alkotmányos szilárd alapon. Mihezképest az Erdélyben jelenleg létező keresztény vallásfelekezeteket s azoknak követőit minden különbség nélkül alkotmány-szerűleg illeti:

I. A vallás szabadgyakorlás joga. Ez sarkalatos és alaptörvényül van téve az A. C. 1. r. 1. t. 2-ik articulusában; az A. C. 3. r. 1. t. 1-ső articulusába beigtatott, s ennyi részben az 1744-ki 6-ik articulus által is helybenhagyott unioban; az A. C. 2. r. 1. t. 1. és 2-ik articulusában és a C. C. 2. r. 1. t. 1-ső articulusában olvasható fejedelmi conditiókban; nem különben a Leopoldinum Diploma 1. és 3-ik pontjaiban. Ezen sarkalatos jogból kifolyólag

1.) Az Erdélyben létező keresztény vallások követői akár mely városban és faluban alapíthatnak eklklézsziákat, építhetnek tornyokat, templomokat, s azokban nyilvános isteni tiszteletet tarthatnak. És valamint az eddig alapítottak, úgy az ezután bár mikor alapítandók s építendők birtokában és használatában senki által meg nem háboríthatnak. 1791: 55.

2.) Temetkező helyeket is állíthatnak, s ezeknek használá-

tában sem szabad őket háborgatni. 1791: 55. Halottjaikat akármely helyséből elvihetik, s ottan is nyilvános szertartással eltemethetik. A. C. 3. r. 56. t. 1. art. és 1791: 58.

3.) Papjaiknak szabad bémenni akármely városba, faluba, kórházba, börtönbe s akármely vallásu magános jószágára, betegek látogatása, vigasztalása, halálra leendő elkészítése és szertartásuk szerinti eltemetése végett, a nélkül, hogy más vallásu papok akadályozhatnák. 1791: 58.

4.) Egyik valláson lévő papnak a más vallásu pap hivatalába elegyedni nem levén szabad, az esketést, keresztelést, temetést, különvetést és elváltást mindenik vallás követőire nézve csak saját papjaik vihetik véghez. A. C. 1. r. 5. t. 3-ik és 4-ik art.

5.) Senkinek se szabad mást maga vallására való állásra erőszak, vagy akár minémü büntetés fenytéke alatt kényszeríteni. A. C. 1. r. 1. t. 8-ik art. — de vallását változtatni mindenkinek szabadságában áll; azonban ha az összeesketést, elváltást, vagy ekklezsiakövetést illetőleg fenforgó kérdések lennének függőben a vallását változtatni akaróra nézve, azokat előbb el kell határozni azon valláson lévő egyházi rendek előtt, melyen akkor volt, mikor e kérdések felmerültek. A. C. 1. r. 5. t. 4-ik art.

6.) Vegyes házasságra lépni szabad, s a vegyes házasságból születendő gyermekek közül a fiuk az apa, a leányok az anya vallását követendik, ez ellen történendő bárminő szerződések érvénytelenek lévén. 1791: 57.

II.) Az önkormányzás joga — autonomia, — mely alaptörvényül van téve az A. C. 1 r. 1 t. 3-ik árticulussában. Ebből kifolyólag

1.) Mindenik vallás-közönség püspökeit a maga egyházi gyűlésein szabadon választhatja a maga vallásán lévők közül, a megerősítés joga a fejedelmet illetvén. A. C. 1 r. 1 t. 9-ik art.

2.) Egyházi és világi egyénekből álló egyházi közönséges gyűléseket tarthat, ezeken a vallásos külső szertartást és egyházi igazgatást illető tárgyakban minden más rendek befolyása nélkül egyházi törvényeket alkotkat s egyházi dolgait azok szerint kormányozhatja; nem terjedvén ki ezen törvényhozó hatalma arra, hogy a vallás hitelveiben újítást csináljon. A. C. 1 r. 1 t. 3-ik art. Leop. Dip. 1 és 3-ik pontja.

3.) A házasság és elváltás ügyeit saját kebelbeli egyházi ítélőszékeiken saját egyházi törvényeik szerint intézhetik. A. C. 1 r. 5 t. 4-ik art. — 1791: 34 és 59.

4.) Mindenik vallás püspökei és esperestjei szabadon tarthatnak vizsgálatokat a vallásukat követő ekkleziákban. A. C. 1 r. 1 t. 9-ik art. és 5 t. 3-ik art.

III.) Joguk van alsóbb és felsőbb iskolákat alapítani, s azokban a nevelés és oktatás ügyét kebelbelileg intézni. Leop. Dipl. 1. 2. 3. pontja; 1791: 55. — e végre

1.) Kegyes alapítványokat tehetnek, s valamint magokat az iskolákat, ugy azoknak alapítványait elfoglalni, vagy más vallások alapítványaival összeolvasztani nem szabad. 1791: 54 és 55.

2.) Ifjaitak külsországok egyetemeire küldhetik magok további kiképzése végett. A. C. 3 r. 14 t. és 1752: 1.

IV.) A vallásos könyvek kinyomatására nézve sajtó-szabadság, a mennyiben a törvény az ily könyveket a censura alól kiveszi, s csak az illető püspököket és egyházi tanácsokat teszi felelősökké, hogy azokban más vallások iránt guny és sértegetés ne legyen. 1791: 56.

V.) A vallások követői jogosítvák minden hivatal-viselésre, jószág-szerzésre s birtoklásra. Leop. Dip. 5 és 6 pont; 1791: 12. 15. 20. 21. 22, és 1848: 1.

VI.) Jogégyenlőség, melyszerént a fennebb elősorolt jogok és szabadságok az erdélyi keresztény vallásokat s azoknak követőit, minden különbség nélkül, egyenlően illetik. 1791: 53. és 1848: 1.

Az itten összeállított jogokat és szabadságokat magokban foglaló, fennidézett törvények a Decretum Tripartitum II-ik része 3-ik titulusában és az 1791-beli 7-ik törvény-czikkkben értelmezett alkotmányos törvényhozó hatalom kifolyásai lévén, annálfogva azoknak szentsége és sérthetetlensége felől kezeskedik.

1.) A Trip. II: 3 t. — mely szerént: *Constitutiones ligant primo ipsum Principem, qui eas populo pustulante edidit; deinde ligant omnes jurisdictioni Principis subjectos.*

2.) A törvényeket szentesítő királyi s fejedelmi diplomák, — melyekben e van: *quas leges tam Nos ipsi observabimus, quam per alios quoscunque observari curabimus.*

3.) Az ugy nevezett *Assecuratorium Rescriptumok*, melyekben arról van biztosítás, hogy az ország törvényei, az új uralkodónak a legközelebből összehivandó országgyűlésen leendő törvényes felavattatásáig is meg fognak tartatni.

4.) A Leopoldinum Diploma, mely államszerződés dicső emlékü I-só Leopold és Erdély közt, vagyis az 1791: 2-ik törvény-

czikk szavai szerént: *radicale conventionis inter Divum quondam Leopoldum I. et Principatum Transsilvaniae Sponte initae instrumentum*, — s melynek 1. 2. 3-ik pontjaiban ki van kötve, hogy a vallások és iskolák ügyeiben változás ne tétessék, azoknak vagyoni-sértetlen hagyassanak, s az országnak ezen államszerződés előtt fennállott törvényei, kivévén az ugynevezett *resistendi jus-ról* szólókat, sérthetlen erejökben megtartassanak. Mire nézve dicsó emlékü I. Leopold ezen államszerződést következő ünnepélyes szavakkal fogadta el és szentesítette: *Nos itaque visis et examinatis praedictis articulis et punctis, eosdem in omnibus suis partibus et capitulis adprobamus, et in perpetuum valitura lege facimus, tenore praesentium promittendo in Verbo Regio, et apud Nos, et Nostram Serenissimam Domum nunquam violabili fide, quod illas firmiter, et inconcusse servabimus, et servari faciemus.*

5.) Az 1791-beli 2-ik törvény-czikk, — mely azt tartja, hogy valamint általában az országnak minden törvényei, ugy különösen a Leopoldinum Diploma is, s annak minden pontjai, a mennyiben későbbi törvények által változást vagy módosítást nem szenvedtek, a magok épségökben szentül megtartassanak, s ennek nagyobb biztositékául a Leopoldinum Diplomát Erdély fejedelmei az inauguratiokor a hodolati-eskü letétele előtt, mindenkor szentesítsék s így szentesítve az országnak adják ki.

6.) Azok a királyi s fejedelmi hitlevelek, melyek által a Leopoldinum Diploma az 1791-beli 2-ik t. czikk értelmében következő szavakkal szentesítettett: *Nos itaque praeinsertum Sacrum Diploma, omniaque et singula in eodem contenta, in quantum subsequenter mutuo Principis et Statuum consensu arcrticulariter alterata non essent, rata, grata, et accepta habentes, eisdem Nostrum consensum benevolum, et assensum praebuimus, eademque ratificavimus, et confirmavimus, promittentes, et assecurantes eosdem Status et Ordines, Verbo Nostro Regio et Principali, fideque apud Nos, et Augustam Domum Nostram nunquam violabili, quod Nos juxta praeinsertum Sacrum Diploma Leopoldinum, legesque abinde diaetaliter latas, vel in futurum ferendas Universos et Singulos M. Principatus Transsilvaniae trium Nationum et quatuor receptarum religionum Satus et Ordines in Suis legibus, juribus, libertatibus, immunitatibus, indultis, privilegiis, et approbatis consvetudinibus Sancte, et illibate conservabimus, conservarique curabimus, uti Vigore Diplomatis nostri per Successores quoque Nostros Successivis tem-*

poribus toties quoties ante depositionem homagii confirmandi, approbamus, ratificamus, et confirmamus, atque promittimus.

7. A törvények megtartására letett királyi s fejedelmi eskük. Az eskü az 1791-ki 1-ső t. czikkbe e szerint van beigtatva: Ego, qua ad praesentia comitia Transsilvanica benigne denominatus Plenipotentiarius Commissarius Regius ex speciali mandato Suae Majestatis Sacratissimae, juro in animam atefatae Majestatis Sacratissimae, per Deum vivum, ejusque Sanctissimam Genitricem, Virginem Mariam, et omnes Sanctos, quod Eadem Altefata Majestas Sacratissima, juxta elargitum universis Magni hujus Principatus Transsilvaniae omnium trium receptorum Nationum Statibus et Ordinibus benignum suum assecuratorium Rescriptum Regium, Eodem, cujuscunque ordinis, omnes et singulos, in communi vel particulari, in eorum juribus, et privilegiis, immunitatibus, et indultis, rite, sancte, et illibate conservatura, nec iisdem quaqua ratione derogatura, nullumque insuper Principis boni munus intermissura sit. Ita me Deus adjuvet, et omnes Sancti.

8. Az 1791-ki 3-ik törvény czikk, mely a fennebbi eskü letételét következő szavakkal szabta alaptörvényül: Quemadmodum Sua Majestas medio benigni Sui Rescripti Assecutorii de 3-tia Decembris anno 1790 emanati Status et Ordines hujus Principatus de juribus, legibus, privilegiis, indultis, quae Sacro Diplomate Leopoldino, hocque secutis benignis Resolutionibus et Sanctionibus concessa fuerunt, illibate conservandis securos esse jussit, et hanc clementissimam Assecurationem Suam fidei quoque Sacramento post receptum a Statibus et Ordinibus fidelitatis homagium, per Commissarium et Plenipotentiarium Suum Regium, nomine et in animam Suae Majestatis deposito firmare dignata est, ita Successores quoque Suae Majestatis Sacratissimae, Reges Hungariae, in futurum juxta formulam juramenti articulo 1-mo insertam eodem modo, quo nunc factum est, confirmabunt.

9. Az 1791-ki 6 t. czikk, melynek ide vonatkozó szavai ezek; hinc vi harum legum et tractatum, tam Sua Sacratissima Majestas, quam secuturi ejusdem ex Augusta Domo Anstriaca successores, qua legitimi Reges Hungariae Transsilvaniam, tanquam ad Sacram Regni Hungariae Coronam pertinentem, eodem cum Hungaria imperii et successionis jure tenebunt, et velut propriam habentem constitutionem, nullique alteri Regno subjectam, juxta proprias leges et constitutiones legitime confirmatas, non vero ad normam aliarum Provinciarum hereditariarum gubernabunt.

10. Az 1791-ki 8 t. cikk, mely szerint a végrehajtó hatalmat a törvények értelme szerint kell gyakorolni; a törvény szavai ezek: *Executiva potestate per Suam Majestatem, et successores ejusdem in sensu legum exercenda.*

11. Az 1744-beli 6-ik t. cikk, mely az A.C. 1 r. 1 t. 1 articulusába íglatott egyesülési esküt, s az egyesülés feltételeit, a mennyiben a felségi jogokkal össze nem lérték, eltörölte ugyan, de egyebekben következő szavakkal hagyta helyben: *reliqua parte, qua libertatem liberi exercitii receptis religionibus permitterent, et nationum receptarum mutuam jurium et legum conservationem spectarent, in vigore relicta.*

12. Az 1744-ki 6-ik t. cikkbe beígatott egyesülési eskü -- unionis juramentum, mely szerint az uralkodó iránti hűség fogadása mellett, minden honpolgár esküt teszen le az alkotmány és törvények megtartására, következő szavakban: *Ego N. N. juro per Deum vivum et aeternum, omnia jura, indulta, immunitates, et privilegia trium nationum Principatus Transsilvaniae in communi vel particulariter indulta, leges et constitutiones receptas et approbatas, absque nationum, et religionum receptarum respectu, conservare annisurus, neque palam, neque occulte, machinationibus aut Consiliis Statum formamque Reipublicae hujus intervertere, immutare tentaturus, in Comitibus, vel Dietis, quidquid pro servitio Principis, emolumento Publici, et Patriae hujus tranquillitate, postposito cujusvis privati commodo, utile, aut commodum visum fuerit, meo voto, viribusque secundaturus, quin vel unius privati oppressionem precibus, et voto coram Instiis debita reverentia, respective vero demississimis coram etiam Augustissimo Principis throno promoturus, omniumque et singulorum justis causis pro aequo, et justo succursurus ero, ita me Deus adjuvet.*

13.) Az 1791-ki 5-ik t. cikk, mely az unionis juramentum letételét a törvényes kort bétöltött honpolgárokra nézve következő szavakkal rendelte meg: *In conformitate articuli 6-ti de anno 1744 conditi, de novo statuitur, ut singuli nobilium et civium homagialis suae fidei Sacramentum Principi dicturi, occasione depositionis homagii, juxta formulam praedecarato articulo insertam, Juramentum quoque unionis deponere teneantur, insuper vero respectu illorum, qui ad officia aliqua publica adplicarentur, formulis juramenti clausulae quoque Juramenti unionis, pro more antea etiam observato, inserantur; non secus illi, qui licet extra officium constituti essent,*

legitimam tamen actatem assecuti, voto et sessione in publicis Comitibus, vel aliis Congregationibus, et Gommunitatibus potirentur, prout et indigenatum inter Status, vel in civitate aliqua consecuturi, occasione receptionis suae ad deponendum unionis juramentum obstricti sint, conditionesque ejusdem unionis A. C. part. 3-tiae tit. 1-mi art. 1-mo expressas, in quantum per praecitatum anni 1744 Articulum Novellarem alteratae non fuissent, in sensu articuli 6-ti Novellaris 1744 sancte et inviolabiliter sub paena in legibus statuta observare teneantur.

Ez összeállítást két megjegyzéssel zárjuk bé: Egyik az, hogy midőn valaki a fenn idézett törvényeket, államszerződéseket, diplomákat és esküket olvassa, a „trium nationum et quatuor religionum receptarum“ kifejezésen ne botránkozzék meg; mert az, mint a jogegyenlőséggel ellenkező, az 1848-ki 1-ső t. cikk által el van törölve; másik az, hogy ha mind ezen törvényekkel, államszerződésekkel, diplomákkal és eskükkel ellenkező tényekre is akadna a történelem terén, keressen vigaszt és tanúságot amaz emlékvetsben, melyet a történelem I. Ulászló sirjára így irt fel:

Romulidae Cannas, Ego Varnam strage notavi.

Discite mortales, non temerare fidem.

Különfélék.

London, 1866. A legújabb kor eléhaladásának egyik jele, hogy a különböző nemzetek ma már nem elégesznek meg a más országokról birt oly csekély ismerettel mint régente, s a ki a következményeket figyelemmel vizsgálja, azt fogja tapasztalni, hogy az ország-, nép- és vallásismereti kör ily módon lett kiterjesztése már is számos hasznos eredményeket hozott létre. Minél jobban ismerjük egymást, annál inkább is becsüljük. E nézetek s az angol unitáriusokkal való szorosabb viszony indítanak arra, hogy egyházaik beléletének egy-két mozzanatát főbb vonásaiban ismertessem.

Tudva van, hogy angol hitrokoninknál minden egyház teljesen független a másiktól: kapocs egyedül a főbb hitelvek ugyanazonsága, melyek alapja a szeretet. Ez elv, vagy törvény — t. i. a szeretet — gyakorlati alkalmazását valóban fel is találjuk minden tetteikben. Templomok és iskolák építésében bámulatra méltó tekintélyes összegekkel támogatják egymást. Számos egyesületeik olcsó könyvek, felolvasások, gyermekek és felnőttek számára felállított iskolák által igyekeznek irtani a tudatlanság burjánait, s így útát vágni a szabad eszmék diadalának.

Valahányszor egy új egyház alakul, első teendő természetesen templomot építeni, aztán oskolát és könyvtárt kapcsolni mellé, melyek tagadhatlanul szorosan kiegészítői is egymásnak. Az iskolák három osztályba sorozhatók: hétköznapi, vasárnapi és olyakra, hol hetenként egy pár estve felnőtteket tanítanak írni, olvasni és számolni. A könyvtárak vagy az oskola termében, vagy a templom kijárásánál levő szobában vannak elrendezve. Ezeket a gyülekezet önkéntes adományaiból alapítják és tartják fen, s minden egyháztag ingyen használhatja. A tudomány minden ágából vannak a legjobb művek s olvasója is meg van mindeniknek, noha a nép itt is leginkább kedveli a történelmet, utazást és nevezetes egyének életirátát. Szükségtelen mondanom is, mily becses eszközök e könyvtárak avégre, hogy a felnőtt tovább fejleszthesse, mit a gyermek bevégzetlen hagyott az oskolában.

Az ismeret-terjesztésnek egy másik s nézetem szerént még termékenyítőbb csatornája az ugy nevezett felolvasások (Lectures). Ezek tartási ideje a tél, mikor az estvék hosszúak s a meleg nem akadályozza sok embernek egy szobában való huzamosabb együtt létét. Októberben társasággá alakul néhány művelt egyháztag, s az előadások tárgyát és idejét meghatározván, a pap vasárnap kihirdeti. Minden héten van egy ily felolvasás, csekély megszakítással ápril hóig, s az oskola terme mindig zsufolva van minden rangu és nemű hallgatókkal, a belépti díj a lehető legcsekélyebbre lévén szabva. Az előadó csak ritkán olvassa tárgyát, hanem népszerűen beszéli el. Az előadást mindig eszmecsere követi. A hallgatók kö-

zül rendre többen felállnak s egyes pontok felől bővebb felvilágosítást kérnek vagy tesznek; szóval, a tárgyat minden oldalról megvizsgálván, azon megelegetett tudattal távozik el mindenki, hogy valami újat tanult. Felölelik itt mindazt, mi az emberi szívet és értelmet érdekli. A legkényesebb történelmi, társadalmi, tudományos és vallásos kérdéseket a vizsgálódás oly szabadságával, az igazság oly bátorságával tárgyalják, mi az idegent bámulatra ragadja. Nem czélom a tárgyakat mind fel sorolni, csak a főbbeket kívánom megérinteni. A vallásban: a különböző felekezetek miben való eltérése; a csudák hiteles vagy nem hiteles volta, a megváltás az unitáriusok értelme szerint; — a történelemben: a reformáció; a disszensek mult és jelen viszonya; Anglia alkotmányos kifejlődése és Cromwel a legkedvenzebb tárgyak. A társadalmi kérdések közül ez évben különösen a szavazati jognak a munkás osztályra való kiterjesztése s az ugynevezett nő-emancipatio foglalták el a főhelyet. Ezekkel kapcsolatban a nemzetgazdaságot is figyelembe veszik. Most a természetrajzból, majd a vegytanból hallunk érdekes előadást, s miután itt a lelki szemekkel való látás nem oly világos mint más téren: kísérleteket és rajzokat vesznek segédül, mint a melyek igen czélszerű eszközök a minden tanítás czélját, a tiszta fogalom-adást, betölteni. Főhelyet foglal el a geologia is, a Darwin híres theoriájával együtt, miből észre vehetni, hogy itt minden új-eszmét igyekeznek a nemzet minden osztályával megismertetni és így megakadályozni ana nagy lézag eléállását, mi például a német tudosok és nép közt meg van. Az angol író művét száz meg száz nyílt helyen olvassák, magyarázzák, hirdetik és bírálják; őt a nép is jól ismeri.

A fennebbiekhöz kell még adnom, hogy nem csak a hasznost, hanem a szépet is tekintetbe veszik, a mennyiben ugyanis némely előadás kizárólag a jeles költők műveiből való olvasásnak és szavalásnak van szentelve, megismertetvén egyszersmind a költő életét, korát sat.

Több helyen a szegény osztály számára nyitnak ily előadásokat, hová a bémenet-díj csak egy penny s az előadók — Londonban — az egyetemi ifjak.

Az elmondottakból — úgy hiszem — kitünik, hogy az angol unitáriusok e tekintetben is mily nemesen fáradoznak, mily kimerülhetetlen áldozattal, szeretettel és igazsággal igyekeznek eleget tenni amaz igazság követelésének, hogy a műveltség és szabadság együtt jár, egymásnak kiegészítői.

Benczédi Gergely.

Colenso püspök excommunicáltatása. Az excommunicáció, mint éjjeli bagoly, visszavonult korunk felvilágosodása elől, s ha valahol megjelenik, annál nevetségesebb. Európában nem találván alkalmasnak a levegőt, közelebbről Áfrikában jelent meg ez a mumus, Colenso (Natal-kerületi) ánglikán püspök ellen. Ez a művelt, tudós főpap egy derék bibliamagyarázatot adott ki,

mely az egész művelt világ előtt becsületére válik. Ő nem vette a biblia szavait, hanem szellemét, s így pl. a Mózes világteremtéséről való elbeszélésében a hat napot, annyi korszaknak tekinti, s nem hunyván szemet a tudomány előtt, megengedi, hogy a föld 6000 évnél öregebb. E volt büne. Az anglikán püspökök nagyobb része, papságukkal együtt, felzúdultak az eretnek ség ellen. A jóreményfoki püspök előljárt a buzgóságban, s talán abban a jó reményben, hogy legszentebb kötelességet cselekszik, összegyűjté az afrikai többi preláthusokat, s Colensot formáliter excommunicálták. E nem volt elég; a szentszék biztosokat küld ki, kik a natali kerület egyházaiban hirdessék ki az átkot, s zárják ki tetteleg az eretnek püspököt megyéjéből s hivatalából. Történtek aztán keresztényi szép jelenetek. Némely templomban mig Colenso a szószékről prédikált a gyülekezetnek a szeretet nagy törvényéről, a biztos az oltár előtt olvasá a kiátkozó bullát. A nép ámult a botrányon, melynek végével tiszteletreméltó püspökéhez ragaszkodását adresseben nyilvánítá, mig a biztosnak utat mutatott. — Colenso ily jelenetek után pert indított a jóreményfoki püspök ellen a királyi titkos tanács (Privy Council) előtt: s ez az ítélen excommunicációt megsemmisítvén, Colensot püspöknek ismerte el. Fizetését azonban a püspöki alapból azután is visszatartották; miért Colenso megint pert indított s megint megnyerte. Angliában a legtekintélyesebb anglikán laikusok gyűjtöttek egész tüntetéssel perköltséget Colenso számára. Lehet képzelni a tulorthodox püspökök dühöngését; s miután törvény-utján nem árthattak neki: igyekeztek a klérikális lapokban mindenféle vádakkal becsmérlni az eretneket. Közlebbbról azzal támadták meg, hogy kiadott énekes-könyvében egy ének sincs, melyben Jézushoz imádás intéztetnék; mire Colenso azzal felelt, hogy a bibliában Jézus nem is követel sehol maga részére imádást. — Ezért tör ki a *Times* (nov. 13. 1860.) egy vezércikkében: „Hogy a legmiveltebb osztályokban naponként növekszik a közönyösség s elidegenedés az anglikán-egyház dolgai iránt. Az értelmesebb emberek visszavonulnak a meddő vitáktól, a papság szűkeblü, fondor erőlködéseitől. Ennek végét nem bajos már megmondani. Az anglikán püspökök egy szép reggel arra ébredhetnek fel, hogy az angol nép nagyobb része nem tartozik a nemzeti egyházba; s azok is, kik még templomaikba járnak, elvesztették bizalmukat prédikátoraikban. sat.“ — Ezért kérdi a „Nonconformist“ (nov. 10): „Hát ez reformált egyház?“ s nem talál szavakat zilált állapotjának festésére. — Nagy jelek ezek a kereszténység fejlődésében. . .

Hollandia századok óta hazája volt a szabad gondolkozásnak polgári, ugy mint egyházi téren; s most is hű multjához. Theologiai fejlettsége mily magas fokon áll, s mily közel hozzánk: hangosan szólnak erről Reville, Scholten, Opzoomer neveik; s a gröningsai, leidai és utrecht-i egyetemek nagy hire. A mi minket unitáriusokká teszen, egyedül az „Atya Isten“ imádása, a „háromság“ el nem ismerése: ezt amott is hirdetik és vallják. Ime az érintkezési pont, melyben a hollandi ref. egyházzal találkozunk!

Maholnap keressük, hogy mi köztünk a lényeges különbség: és nem találjuk. — Ki a hollandi ref. egyházzól bővebben kíván értesülni, utaljuk a „Protestáns egyh. és iskolai lap“ 1865-beli 16-dik s következő számaiban Kovács Albert pesti ref. theol. tanár jeles cikkeire.

Németországban hasonlóképp epochális eseményt látánk lefolyni. Europa közepén, a legnagyobb civilizált európai birodalomban, a szintén ezer éves katolikus suprematia megszűnt. Poroszországgal Németország élére a protestántizmus lépett. Europa szíve protestáns lett. A poroszszellemű protestántizmusnak, ez idő szerint, nem nagy barátjai vagyunk ugyan, de bizunk a mívelt német nép előretörő szellemében, — mely az 1865-ben jun. 7—8 napjain Eisenachban tartott első német protestáns egyleti gyűlésen is (Der erste Deutsche Protestantentag) oly nagyszerűen nyilvánult, főleg a Schwarz Károly, gothai udvari főpap, és Dr. Rothe beszédeikben. Az első a tanszabadságról beszélt. Mi a protestáns tanszabadság és mik ennek határai? ezt a kérdést teszi fel, s mély bölcseséggel fejti ki, hogy a határokat nem szabhatják meg a régi confessiók, melyek mindenkor csak azon idő gondolkozásának kinyomatai, melyben szerkesztettek. A protestáns szellem követeli, hogy a közmíveltség előhaladásával, maga a protestántizmus is haladjon fokonként. Ez pedig úgy történik, ha a komoly, őszinte vizsgálódás az egyház terén nem akadályoztatik, s az eredményeknek szabad közlés engedtetik. — Rothe beszéde e kérdés körül forgott: Mely eszközök által nyerhetők vissza ismét az egyháztól elidegenített tagok? — Ezen apostoli emelkedettség s elragadó erőtől áthatott beszédek nagy jelentőségű nyilatkozatok a német protestántizmus kebelében, — s a „Protestáns egyh. és isk. lap“ bizonyára számos érdemeit növelte, midőn mind a két epochális beszédet lefordítva közölte 1865. 38-k s következő számaiban.

A francia protestáns egyházban a szabadelvű s orthodox pártok közt évek óta növekszik a feszültség. Az orthodox párt közelebről törésig vitte. Ugyanis a párisi consistoriumban ideig-meddig többségre jutván, azon szabálynál-fogva, hogy a segéd-papokat minden három évben újból meg, vagy meg nem erősíteni, jogában áll: az ifju Coquerel Athanaset, ki Páris egyik népes egyházában több évek óta, mint segéd-pap, köztiszteletben állott, s a szabadirányú pártnak kitünő szónoki tehetsége s „Le Lien“ czimű lapja által vezérévé vált: továbbra nem erősítette meg a segéd-papságban. Az agg Paschoud Márton erre kijelenté, hogy neki s gyülekezetének más segéd-pap nem kell; maga kezdett hát prédikálni, minden beszédeben róván az orthodoxok türelmetlenségét. A consistorium, melynek Guizot exminister a vezére, most az öreg Paschoudot teljes fizetésével nyugalmába tette. De az öreg úr tiltakozott a nyugalmazás ellen s folytatta beszédeit. A dolog az oktatásiügyi miniszter eleibe került, ki elismerte, hogy Paschoudot nincs joga a consistoriumnak letenni. A mint olvastuk, Guizot a császár-

nál is járt; de az öreg még mind prédikál, s a közönség csödül hallgatni őt. Coquerelt pedig diadallal fogadták körútjában a déli ekkleziák mindenütt, s többfelőlről kapott meghívást rendes papságra; de ő a központon kíván maradni. A consistorium kicsinyes szűkkeblü eljárása boszuságot gerjesztett a francia protestáns egyház nagyobb részében, míg Coquerelhez minden vidékről részvéti-iratok küldettek, a közönség nagyrabecsüléséről biztosítván őt a lelkiismeret szabadságáért oly férfiasan folytatott küzdelmeiben. Az angol s amerikai unitáriusok szintén adressel tisztelték meg őt.— Coquerelnek legnagyobb bűne az, hogy a háromság tanát elvetette, mint következő czikkéből is megtetszik:

Coquerel a Krisztus Istenségéről. (Le Lien sept. 1866). A Krisztus istenségének kérdése egyike azon régi kérdéseknek, melyek a francia protestánsok közt vita tárgyát tették; több más pontok közt, e felett is különböző vélemények merültek fel, s így méltán foglalkozhatik egyházunk vele.

Az orthodoxok kevés száma a régi, de a szentírásban nem található Trinitás tanát vallja, egy oly tant, melyszerént az Isten-ség három személyre oszlik, kik mind hárman Istenek, de a kik mégis csak egy Istent tesznek. Ez a tan teljes formájában az ötödik vagy hatodik század óta számíthatja lételetét. Az új testámentomban egészen ismeretlen, hol sem a Háromság szó, sem annak fogalma nincs meg. Elég világos, hogy ezt, mint saját találmányukat, János 1. levelébe a trinitáriusok, úgy szólván, egy kegyes család által csuszatták be; de szerencsére ez ma már senkit sem igen ámit el. De nem csak ez a gyengéje van a Háromság tanának, hanem az is, hogy érthetetlen, hogy annak az értelem s lelkiismeret előtt semmi világos jelentése nincs. S mégis oly nagy a hagyomány hatalma, hogy a háromság tana nem csak a katolikus egyházban, hanem a protestánsok nagy része előtt is törvényszabta tan. A franciaországi reformált egyházban szerencsére másként áll a dolog. A mi egyházunknak semmi hivatalos tana, semmi hitformája nincs, s a minék ezt szertartásunkban az orthodoxok véleménye szerint pótolnia kellene, az „Apostoli hittételben,” a háromság világosan hiányzik. Nem egyszer mondtuk s valóban úgy van, hogy egyházunkban még az orthodoxok között is igen kevés a háromság-hívők száma. Ezek nagyobb része megelégszik azzal — az általános állítással, hogy a Jézus Krisztus Isten, mely kifejezés különbözik a háromság tanától; azonban ennek a kifejezésnek is vannak gyengéi: egyik az, hogy a szentírásban ez is hiányzik; mert Jézus soha sem mondta magáról „én Isten vagyok,” s ha mi róla szólunk, helytelen egyébnek mondani őt, mint a minék Jézus maga vallotta magát, — másik gyengéje az, hogy határozatlan, fenhagyja ezeket a kérdéseket: hátt mennyiben, meddig a határig, mily értelemben Isten a Jézus?

A francia liberális protestánsok nem nyughatnak meg egy ily határozatlan, kétséges kifejezésen, mely ezer különböző értelmezést foglalhat magában. S már rég óta megszokták, Jézus lélek-

tani természetének kérdése meddő vitatása helyett buzgalmukat a szentírás egyszerű tanításaira s főleg Jézus saját szavaira fordítani. Ő soha sem mondta: „én egyike vagyok a három isteni személyeknek,” — mint az igazi trinitáriusok mondják; soha sem mondta: „én Isten vagyok,” — mint az orthodoxok egy része mondja. Ő Isten fiának mondta magát. Ha Jézus e nevet magára nézve elégnék tartotta, nem kellene-e tanítványainak is így nevezni őt? Mi jognál fogva illetik más nevezettel? Állithatnak-e olyant Jézusról, mit ő magáról nem mondott? — a liberális protestánsok ezt nem engedik meg. Anélkül, hogy Jézus természetét illetőleg minden homály eloszlatásán töprenkednének, a liberálisok Jézust azzal a dicső nevezettel ruházzák fel, melyet ő igényelt magának, mely szerintek a legszemben fejezi ki Jézusnak Istenhez való viszonyát, menyei Atyja előtti fiui meghajlását.

Ez a nézet nem új a francia protestánsok között. Az utóbbi 50 év alatt ezerszer fejezték ki magokat ebben az értelemben a szószékről s nyomtatványaikban s nevezetesen nem egy katekézisekben. A párisi iskolákban ezren meg ezren tanulták ezt így, s tanulják most is egyházunk jövődöbeli hivei. Igaz, hogy egyszer-nátszor eddig is keltett vitát a protestánsok közt: de komolyabb szakadást nem idézett elő, most azonban, fájdalom, mind komolyabb napok látszanak bekövetkezni egyházunkba; az orthodoxiának eszébe jutott az excommunicáció elvét ébreszteni érvényre. A liberálisokra nehéz próbák várnak.

Bibliafordítás. Párisban egy fontos terv volt készülöben, t. i. hogy egyenlő számu katolikus, protestáns és zsidó tudósokból egy társulat alakuljon, mely egyedül a tudományt tartván szem előtt, az eredeti szövegből egy lehető legcorrectebb francia fordítását eszközöljék a bibliának. A fontos terv megtört a kath. püspökök tiltakozásán. Ezek közt a lyoni érsek tüntette ki magát, ki körlevelében kereken kijelentette, hogy soha sem ismeri el, hogy a biblia lefordítására a kath. egyházon kívül másnak joga s reá tekintélye legyen.

Olaszország. Nem akarunk a nagyszerü kérdés fejtegetésébe ereszkedni, mely most az olasz nép s a pápaság előtt áll. Elég annyit mondanunk, hogy ama félszigeten világfontosságú esemény fejlődik szemeink előtt. A pápa ezeréves világi uralma vége felé jár. Az olasz parlament a számos zárdákat eltörölte, a pap-ságot ellenörzés alá vette; a polgári házasságot decretálta; a vallási szabad vizsgálódásnak útát nyitott. Hogy ezeknek roppant hatásuk lesz a kereszténységre, felesleges mondani. Mi csak rámutatunk.

A jézsuiták, mi okból, nem tudjuk megmondani, Bécsben megint letelepedni szándékoznak. A községtanács azonban nem sok vendégszeretetet mutatott irántok, midön, két votum hijján, mindnyájan tiltakoztak a vendégek ellen; a mellettök szóló két képviselő is, azt írják, pap volt. — Prágában szintén hangosan felzúdultak az öket szerencsétlötő jézsuiták ellen, s írják, hogy meg-

érkeztökkor sok tekintélyes család, talán tüntetésből, protestáns vallásra tért. — Ideje is volna immár, hogy ezek az atyák valahára hagynák vépképen el ezt a háládatlan földi világot; az aféle bölcseséggel, milyen pl. a Klinkonström úr beszédeiben áradoz, ugy sem sokra lehet menni a mai komolyabb időkben. Vannak a katholicus egyháznak mindenütt papjai s tanítói, kik bizonyosan teljesítik kötelességeiket; mire hát feleltök az az örökös gyámkodás!

E. Amerika vallási szellemét kedvezőleg jellemzi a new-yorki „Christian Register“ idei novemberi egyik száma, melyből pár sort átveszünk. „A vallási mozgalmaknak — úgy mond — ebben az országban jelenleg nem egy vonzó és érdeklő vonása tűnik fel. A hittani tételek vitatásával nem sokan törődnek. Az egyházi sajtó aránylag keveset szól a háromságról s hasonló kérdésekről. A kereszténység erőteljes nyilatkozását most egy más irányban szemléljük, és itt oly tevékenységgel, melynél élenkebben a kereszténységnek egy szaka sem nyilatkozott. Azt hiszszük, ez a vallásosság komoly és emelkedett szaka, melyben érteni kezdi a világ, hogy Jézus vallása nem elméleti rendszer, hanem élet és gyakorlat. Az egyház legjobb erejét nem fordítja csak dogmatikus irányba, vagy egyházi külső szervezetre; hanem sokkal inkább igyekszik nemes tettekkel, áldozatkészséggel, jótékonyssággal igaz buzgósággal gazdagítani az életet. Bár mely felekezet mozgalmi közé vegyülünk: ezt az irányt látjuk fejlődni. A testvériség az egyetemes kereszténység színeképen tűnik fel, s mindenik egyházi körben kezdjük otthon érezni magunkat. Bizonyos mély érzés szorítja ki mindenfelé a szörszálhasogató okoskodást. Egyben másban különbözünk, de érezzük, hogy a mi a keresztény vallás lelke, a szeretetben, jó cselekedetekben s a nemes szabadság ápolásában közös téren munkálunk. Itt becsülni tudjuk egymást, s kézen fogva haladunk. Ritka most az a szűkkeblűség s az az elfogult, sivár gondolkozás, mely csak magát tartja az igazság birtokosának. Lejárt annak ideje! a keresztény közvélemény sújtja az eféle vallási vaskalaposságot... „Ezután rendre szemlét tart a czikk az é. amerikai jelentékenyebb felekezeteken, s örvend, hogy mindenikben a fennebbi igaz keresztény szellemet látja éledezni. — Az új világ, úgy látszik, nem csak polgári, hanem vallási szabadságban is túlhaladta az öreg Európát.

Az unitáriusok Amerikában. Az é. amerikai unitáriusok áthatva a szabadságharc szerencsés bevégezte örömétől, a mult 1865-ik évben szokatlan nagy számmal gyűltek össze New-Yorkban, s meghatározták, hogy az eddigi „American Unitarian Association“ nevű központi egylet mellett alapítsanak egy szélesebb körű egyletet, mely évenként egyszer gyűljön össze, s ezt „National Conference“ név alatt meg is alapították. Hogy nyomát hagyja ez a tervező gyűlés, százezer dollárt irtak alá tagjai „Antioch College“ nevű theologiai akademiájok segélyezésére; s százezer dollárt viszont egyéb vallási jótékony célokra. Mely összegeket az irt célokra fordítás végett a régebbi „Association“ hivatalának által is adták. Ez a szép áldozatkészség, mutatja a gyülekezet nagy lel-

kesültségét s az unitarizmusnak Ámérikában nem csak szellemi, hanem anyagi erejét s újabb fejlődését.

A „National Conference“ első rendes gyűlését az idén tartotta meg, október 9-ik s következő napjain Syracuseban, New-York államban, 430 képviselő lévén jelen, s ennél még több magán ember. Sajnáljuk, hogy nincs terünk e gyülekezetről, szervezetéről, határozatairól bővebben szólni, melyről a new-yorki „Christian Inquirer“ hetilap (okt.) azt írja, hogy soha komolyabb, lelkesültebb és értelmesebb gyülekezetet nem látott. Előadatott itt, hogy tavalyi adakozásuknak minő eredményei lettek, mik a további teendők? Első határozatuk szerint jegyzőkönyvbe ígtatták az Unio szerencsés átalakulása s a szabadság szellemében való meggyőződése feletti hálójokat, s fogadást tettek hazájuk közsabadsága felett ezután is mindig hiven örködni és mindent áldozni. Kijelentették, hogy a négereket, mint a fejéreket, egyaránt testvéreiknek tekintik. Bizottmányt neveztek, mely a kebli missiót intézzé s gyámolítsa. Egy más bizottmányt, mely minden más szabadszellemeű egyházakkal a testvéries jó viszonyokat még inkább fejtsé. Intézkedett, hogy vidéki alegyletek alakittassanak, mint a „National Conference“ kifolyásai. Két vallási lapot (Christian Registert és Christian Inquirer) pártfogása alá vett. Az idén már bejött 60 ezer dollár mellett, még 100 ezeret szavazott meg a régi „Associatio“ rendelkezése alá; s helyben 30 ezer dollárt gyűjtött s adott a „Meadville Theological School“ papnövelőintézet segélyezésére. Az érintett pár vonás is eléggé jelzi azt az életerőt s buzgó munkásságot, melyhez hasonlót még az ámerikai unitáriusok ennyire soha sem mutattak, s mely hangosan szól arról, hogy ők mind több több tért foglalnak el Ámérika szabad kebelében, s jövőjük soha sem volt szebb, mint most.

A jöltevők fejedelme. Van egy ember Ámérikában, kinek jótékony czélokra tett adakozása páratlan a világtörténetben. Ez Peabody György, egy egyszerű polgár, kinek sorsát királyok irigyelhetik. Egykor szegény volt, de nemeslelkűségben akkor is gazdag. Megáldotta a szorgalom és jó szerencse; de rajta nem teljesedett be az a közmondás, hogy a milliomosok könnyörtelen szívűek. 1852 óta négy millió dollárt, a mi pénzünk szerint nyolcz millió forintot, ajándékozott jótékony czélokra alapítványképen — tudományos, művészeti s főleg szegényeket segítő intézetekre. — Az emberiségnek egy ily jöltevéje méltó, hogy neve nyugottól keletig hangozzék és áldassék!

Egyházi czélokra tett adakozások vallásközönségünkben 1865-ben. — *Abásfalván:* Balás Lőrincz és neje Pálfi Julis 3 fr Vas Mózes 10 fr. A malmos társaság 99 fr. 31 kr. Több egyes birtokos 50 fr. Farkas Péter molnár és neje Cseke Rebeka 5 fr. Rácz Mihály és neje Zoltán Mária 4 fr. Nyomáti pap Domokos Áron 2 fr. adtak az Ekkleziának. Vas Mózes 6 véka férőjü földet a belső emberek örökös használatára. Templom építésre ígérték Vas Mózes 10 fr. Márton András 3 év alatt 300 fr. mester Tóth Zsigmond és neje Zoltán

Sálomé 4—4 fr. o. é. — *Abrudbányán*. Az 1848-ki zavarok alkalmával elpusztult templom a közelebbi években felépítettvén, a fennmaradt költségek törlesztésére s az új templom teljes beállításához több nemű kegyes adományok tétettek. — *Adámos*. Isk. tanító Utó Gábor két kötleveiben 39 fr — *Ákosfalván*. Derzsi id Pitó János és neje Tar Zzuzsánna egy szószék takarót, érteke 14 fr. o. é. — *A. Rákoson* Gazdatiszt Józsa András az új iskola házra 700 d. téglát és 1000 d. cserepet. — *Bágyonban*. A birtokosság az általa ajándékozott államkölcson kamatjában 62 fr. 44 kr. o. é. — *B. Szt. Miklóson*. Csiki Károlyné év réf. vallásu asszony egy urasztalát, érteke 6 fr. o. é. — *B. Ujfaluban*. néhai Kovács Albert és neje Geréb Mária a papi hér pótlására véghagyományilag egy belső telket hozzá tartozó fekvőségekkel, érteke 600 fr. o. é. Pálfi Sándor az urasztalára több évekre kenyeret és bort ajánlott. — *Csokfalván*. Özv. Koncz Andrásné Szabó Mária és fia Koncz András 100 fr. Joo András 1 fr. Ákosfalvi Szabó József 5 frt. Az ekklézsia közönsége az ekklézsia javára a küüllőre egy lisztelő malmot épített. *Csehétfalván*. Kálmán Istvánné Kovács Eszter egy urasztalai keszkenyőt. *D. Sz. Mártonban*. Az ekklézsia tagjai által műveltetett egy láb föld, mely 14 szekér törökbuzát jövedelmezett. Id. Pál András, gondnok, Szabó A. János, Molnár Gy. János, Pál István, Pálfi József, Miklós Mihály, Pál József és Pál Samu által 72 v. der borban egy új orgona alapja letétezt. — *Dombon*. A hivek buzgalma az építendő templomi alapot 500 v. csős törökbuzával gyarapította. — *Derzsen*. Esp. Inczeffi József a miklósfalvi l. ekklézsia új harangja haza szállításáért járó 2 fr. o. é. szekérhért kifizette. A falusi közönség a status kamat kifizetésére 63 fr. o. é. — *F. Rákoson*. Gondnok Székely János husvétban kenyeret, b. Rauber Nándor husvétban és Szt. Mihálykor bort, Székely Miklós Szt. Mihálykor kenyeret az urvacsora osztáshoz. — *Gyepesen*. László Márton és László Gergely egy darabocska szántót s mintegy fél-szekér szénát termő kaszátot a pap örökös használatába. A község 46 fr. 90 kr. o. é. Rácz Mihályné Zoltán Mária egy szószék takarót. érteke 2 fr. o. é. Az ekklézsia a pap és mesterhasználatára 31 v. ferőjü szántót, a mester részére egy 900 □ öl területü széna füvet. *Hévizen*. Id. Bartha Mihályné Kovács Zsófi 2. fr. o. é. ifj. Szakács Györgyné Szabó Mária 2 fr. o. é. szószék takarót. Péterfi Sándor és neje Sz Györgyi Borbára egy arany könyvül szolgáló jegyző könyvet érteke 3 fr. o. é. e mellett a magtár számára egy 48 v. vesszőkast; Berettyei Pál husvétban, Gutenau Ferdinánd és Károly-pünköstben bort az urasztalához. — *H. Almáson*. Sándor Istvánné Barra Krisztina egy urasztali poharakra való takarót, érteke 1 fr. o. é. özv. Antonya Jánosné Kenyeres Rebeka konfirmációi alkalomra egy keszkenyőt érteke 1 fr. 20 kr. o. é. Egyes birtokosok együtt 100 fr. o. é. Schwarz József isk. építési szükségekre 1 frt. o. é. A község a papi házban két szoba fűtésére 2 mázsás érc fűtőt 19 fr. 97 kr. o. é. — *H. Karácsonfalván*. Csepregi Mózes és neje Varga Borbára a temetkező hely nagyobbitására egy v. férőjü szántót. Román György

és neje ugyan e czélra egy 100 öl területű szántót. — *H. Szt. Pálon.* Dimény Domokosné Máté Rebeka urasztalára egy abroszt és egy pohár takarót, érteke 4 fr. o. é. Török Jozsef néhai felesége Szabó Mária emlékére 10 fr. o. é. Bágyi Rebeka Máté Jánosné egy évi urvacsorai borra 4 fr. 96 kr. o. é. Egyes birtokosok együtt 156 frt. o. é. *H. Szt. Péteren:* Egyes birtokosok együtt 50 fr. o. é. A község az új pap használatára három évig egy darab kaszálló helyet a közhelyből, Oklandi asztalos a templomi koronán tett kijavítására 1 fr. o. é. *H. Ujfaluban.* Birtalan István 14 kupa ferőjű szántót a pap és mester örökös használatába, Siko István és neje Ambaris Juliánna az urvacsorai asztalra egy abroszt, érteke 5 fr. o. é. Egyes birtokosok együtt 30 fr. o. é. Dakó Mózes, Birtalan István Török István, Palé Mihály urvacsorai bort. — *Iklandon* Nagy Zsigmondné Fülöp Jusztina egy szószék takarót, érteke 3 fr. — *Kálban.* id. Nagy Zsigmond egy db. földet a temetőhez csatolás végett, érteke 15 fr. o. é. Nagy Albertné Apor Adelgunda az urasztalára egy terítőt, ért. 8 fr. o. é. — *Kálnokon.* Ütő István és Bedő Rozália egy szószék takarót, ért. 10 fr. o. é. Ütő András és neje Gyöngyösi Rózália egy urasztal takarót, érteke 7 fr. o. é. helyb. pap Ütő Dániel és neje Balog Juliánna a papi ülő széket padolásával együtt kiújították és megfestették érteke 3 fr. 20 kr. o. é. Bedő Dávid év. réf. a mesteri újház kemenczéjéhez kályhákat, érteke 3 fr. o. é. *K. Kadácson.* Marosi Istvánné Péter Mária egy szószék takarót, érteke 7 fr. o. é. Simén Ferencz egy urasztalai abroszt érteke 1 fr. o. é. — *Kedében.* Id. Vári Józsefné Karamán Judit egy szószék takarót érteke 8 fr. o. é. *Keményszégen.* Nyomáti pap Domokos Áron egy társaságos malombeli $\frac{1}{9}$ rész tulajdonát. 14 v. tiszta buzát. Több birtokosok harangöntésre 50 fr. o. é. A falusi közönség 20 fr. o. é.; egy nyári esztena haszonbérét 58 fr. o. é. A helybeli malmos társaság egy hónapi jövedelmet 35 fr. 88 kr. o. é. Egy nagy harang öntésre az ekklézsia tajjai ígérték 105 fr. 33 kr. o. é. — *Kilyénben.* Incze József egész életére vállalkozott az urasztalára kenyeret adni. — *Kis-Sároson.* A hivek buzgó igyekezete folytán egy diszes orgona készült érteke 580 fr. o. é. — *Kolozsvárit.* A leány iskola és kántori lak újra építéséhez az ekklézsia tagjaitól közel 2000 o. é. frnyi önkéntes adomány gyűlt bé. Balázs Ferenczné Vida Rebeka vég hagyományja 600 fr. o. é. Nagy Johánna k. a. egy urasztalára való takarót, Nagy Mózes egy 21 latot nyomó urvacsorai ezüst poharat, Bedő Dánielné Magyarosi Teréz egy urvacsorai keszkenőt. *Komjátszegen.* A birtokosok állam kölcsönbeli illetékekben 31 fr. 50 kr. özv. Száknovics Istvánné Veres Klára vég hagyományilag 800 v. fr. — *Kövenden.* A birtokosság korcsomabeli jogából 404 fr. o. é. — *Lokodon.* A falusi község a közlegelőből 3 v. férőű szántót a mester használatául. Sándor Zsigmond a mestert illető 12 kupás szántót egy véka ferőüt jobbal cserélte ki. Máté Áron h. pap 2 frt. o. é. vasfütöre s ennek felszereléséhez kellő vasakat s urvacsorai kenyeret mig ott pap lesz mindig. *Laborfalván* id. Berde Mózes urvacsorai használatra egy aranyozott és ezüstözött üveg poharat. —

Mészkon A birtokosság korcsomájából 12 fr. 50 kr. o. é. — *Muzsánán*. Hatházi József h. pap a templom kijavítására 160 szekér követ, érteke 50 fr. ó. é. Hatházi József és neje Kele Ida egy urvacsorai keszkenyöt, érteke 4 fr. o. é. — *Ny.-Gálfalván*. Zágori Mária r. kath. 30 fr. o. é. tőke gyanánt. — *Nyomáton*. Szombatfalvi Péter a papságnak egy 4 v. férő parlagot, érteke 10 fr. o. é. Domokos Áron, h. pap, az iskolának egy öntött vas fütöt, érteke 10 fr. o. é. — *Oklándon*. Özv. Elekes Andrásné Benedek Juliánna urvacsorai használatra egy keszkenyöt, érteke 3 fr. o. é. Albert Józsefné Egyedfi Lidia hasonló czélra egy nagy abroszt, érteke 5 fr. o. é. s szt. Mihály-napkor urvacsorai bort. Lukácsfi Gergely urvacsorai bort husvétban. Alsó Kovács Mózesné Miklós Judit egy urasztalára való abroszt, érteke 1 fr. o. é. A falusi község az újból építendő papi lak alapjául 171 fr. o. é. Egyes birtokosok ismét e czélra 50 fr. o. é. — *Recsenyédén*. A falusi község 31 fr. 50 kr. o. é. A lővétei község 40 szál fenyőfát a templom fedele kijavítására. — *Ravában*. Gondnok Izsák János és neje Kedei Katalin egy szőszék takarót érteke 12 fr. o. é. — *Szabédon*. Özv. Fazakas Mártonné Nagy Zsuzsánna 24 frt. o. é. — *Széplakon*. P. Horvát Gábor, a templom és papi lak kiigazítására 8000 d. téglát, Dániel Gábor, hasonló czélra 2 szekér meszet. — *Szőkefalván*. Az ekklezsia tagjai által feliben mivelte egy láb földről 50 kalangya buzát. Szabó László, gondnok, a papi telekre egy kaput csináltatott 8 frton o. é. — *Szindén*. Az ekklezsia hivei a magtár számára 100 v. szemes törökbuzát. — *Szt. Mihályfalván* Dobos József egy új jegyző könyvet. — *Szt. Mikloson*. Márton Pálné Lukácsi Juliánna egy urasztalait abroszt érteke 7 fr. Sófalvi János gondnok 4 fr. 44 kr. o. é. id. Vári Ferenczné Tibold Zsuzsánna 3 fr. 33 kr. o. é. Több szomszéd ekklezsiai jóltevők búkk és cserfákat ajándékoztak 20 fr. o. é. — *Siménfalván*. Több ekklezsiai tag 5 fr. 65 kr. o. é. — *Szt. Mihályon*. Az ekklezsia tagjai torony építésre 132 fr. 60 kr. o. é. Gálfi Sándor és neje Osvát Amália s helybeli pap Török Sámuel és neje Inczeffi Juliánna a torony építő mestert az építés ideje alatt élelmezvén 50 frt kiadását kimélték meg az ekklezsianak. Az új toronygomb megvételeire építő mester Kovács Domokos 10 fr. Gálffy Sándor és neje 3 fr. helybeli papné Inczeffi Juliánna 2 fr. Simó Lajosné, Fekete Jánosné 1 fr. Deák Ferenczné 20 kr. o. é. Pap Sámuel egy 7. v. szántóját két évi használatra az A. Benczédi l. ekklezsianak engedte. — *Sz. Gericzén*. Kozma László, Endre és Tamás egy 27 lotot nyomó talpas ezüst kehelyt urvacsorai használatra. — *Tarcsafalván* Gazdatiszt Király András 3 fr. o. é. — *Teremiben* Egyed János az ekklezsia adóját fizetni ígérte, míg ott lakik. — *Tordán*. A gymnasium közből való építése megkezdődvén, erre helyt Tordáról vallás különbség nélkül 607 fr. 61 kr, Kolozsvárról 455 fr. Toroczkórol 23 fr. 56 kr. Bágyonból 15 fr. Kövendről 10 fr. anyagokban, vecturákban s kézi mukákban 937 fr. 6 kr. összesen 2043 fr. 23 kr. kegyes adomány gyült bé. Szabó-István és felesége Kerekes Juliánna mindketten év. réf. vallásuak a tanuló leány gyermekek számára egy

szavaló széket behuzó takarót, érteke 20 fr. o. é. Pap Mózesné Székely Ilka egy 28 latot nyomó urvacsorai ezüst tálat. Özv. Száknovics Istvánné Veres Klára véghagyományilag a.) a tordai egyháznak 800 fr. c. p. b.) a templomi szószekekre egy arany paszomántos bársony takarót, c.) egy halotti gyász posztot. d.) a gymnasiumnak 400 f. c. p. *Torockó sz. Györgyön*. A hivek 183 v. buzaajándékából magtár alapult. — *Turban* Tordai özv. néhai Száknovics Istvánné Veres Klára végrendeletileg 800 v. fr. — *Ujszékelen*. Ifj. Szöcs János neje Vári Zsuzsánna egy urasztali takarót, érteke 3 fr. o. é. — *Ürmösön*. Szabó Terézia Erdő Istvánné egy urasztali abroszt 10 fr. o. é. Maurer Károly az urasztalához bort háromszor; Gyerő Dávidné Bódi Sára mind a négyszer kenyeret. — *Járában*. Ez évben ment teljesedésbe n. Pápai István 500. o. fr. ért. végrendelete, e pénzzel a megrendelt harang elkészítettvén. — *Jánosfalván*. Kemény János és neje Gabos Lidia egy szószekekre való takarót, érteke 6 fr. o. é. Sárdi Hektor egy ládát szt. edények sat. tartására, érteke 1 fr. o. é. A falusi közönség korcsomai haszonbérből 52 fr. 34 xr. o. é. — *Várfalván*. Az ekklezsia pénztára vallás közönségünk pénztárába kötelezett tartozásának törlesztésére 392 fr. 70 kr. o. e. A falusi birtokosság 300 oszt. fr. értékű magtárát az ekklezsiának ajándékozta. — *Városfalván*. gr. Bethlen Sándor a mesteri telek melletti urbéres telkének hasonfele részét iskolai telek nevelésére. Bedő Sándor és neje Bereczki Mária, a míg élnek urvacsorai kenyeret és bort ígértek. Egyes birtokosok 60 fr. o. é. — *Vargyason*. n. Pákei Lajos bizonyos adósság keresetét a iskola javára adományozván, abból bejött 15 fr. 15 kr. o. é. Egyes birtokosok a segéd tanítói fizetés alapjául 40 fr. o. é. A falusi közönség az iskola számára író papirosra 5 fr. o. é. miből minden tanuló gyermek ingyen kapja az író-papirost. Józsa András egy jegyzőkönyvet. — *Verespatakon*. Az 1848-ki zavarok alkalmával elpusztult templom építési költségei fedezésére ez évben Székely Sámuel 192 fr. Székely József 211 fr. Székely Jakab 213 frtal. özv. Jánki Andrásné 200 frtal o. é. Gruber József 12 arannyal járultak. Tóth Györgyné Kovács Anna, a ki férjével közelebről egy 16 mázsás harangot öntetett, egy 6 arany értékű urasztali takarót adott. Szodán István a templom ablakaira megkivántató üveges munkát megcsináltatta. Az ablakramák szintén adakozás után csináltattak. A pap évi fizetését az ekklezsia 100 o. é. frtal megjavította. A mesteri állomást az év. réf. atyafiakkal együtt helyreállította; s a papilak építését tervbe vévén, Gagyí József magára vállalta a megkivántató fák hordását.

Népessége az erdélyi unitáriusok iskoláinak 1865-ben.

I. A kolozsvári főtanodában a tanulók száma: a) a papnöveldeben 31; b) a nyolcz gymnasialis osztályban 207; c) a három elemi osztályban 41; összesen 279.

II. A tordai közép tanodában a) az öt gymnasialis osztályban 80; b) a négy elemi osztályban 91; összesen 171.

III. A sz. kereszturi középtanodában a) az öt gymnasialis osztályban 80; b) a három elemi osztályban 53; összesen 133.

IV. Az egyes ekkleziák iskoláiban 2589 fiu, 1683 leány: összesen 4272.

A tanulók összes száma az erdélyi unitáriusoknál e szerint 4855.

A könyör gyermeke. Teremtsünk embert, monda az Úr, s miriád angyali lények figyeltek a végtelenségben elhangzó szavára. Ne teremts embert, mondá a Jogosság angyala: az ember jogtalan lesz önnön testvérei iránt, nyomorgatja s elnyomja a gyengét s kegyetlenül fog bánni az erőtelennel. Ne teremts embert! szóla a Béke angyala, ő embervérrel fogja áztatni a földet, nemének első szülöttje gyilkos lesz, megöli saját testvérét.

Az ember megfertőzteti a te szent helyedet hazugsággal, mondá az Igazság angyala; s bár tennen képedet nyomod arczára az igazság pecsétje gyanánt, mégis álnokság s csalfaság fog az ő beszédében uralkodni.

Ne teremtsd őt: mert föllázad teellened, s visszaél a neki adandó szabadsággal, kiáltá az összegyülekezett angyalok egyesült kara.

Mig' ekként szólnának az angyali lények, a Szeretet, az Örökkévaló teremtményinek e legifjabb, legbájosabbika, közeledék az ő trónjához, s térdet fejet hajta előtte. Atyám, esdeklék, teremtsd őt a te képedre; legyen ő jóságodnak áldottja. Mikor elhagyják őt minden szolgálóid, én kész vagyok felkeresni s szerető szívvel segíteni fel. Tévedni fog sokszor, de én tévedését is javára fordítandom. Erőtlen szívét jó indulattal töltöm be, résztvevővé teszem azok iránt, a kik gyengébbek nálánál. Ha eltér a béke s igazság útjáról, ha megsérti az igazságot s méltányt: akkor is mind vele leszek; és önnön tévedésinek következményei javítják szívét s tisztítják meg azt bűnbánat és szeretet által.

A mindenek Atyja kegyesen hallá a Szeretet angyalának esdő szavait, s teremté az embert, e gyenge és téveteg lényt, de tévelyei közepett is tanítványát az isteni jóságnak s bölcseségnek, gyermekét az irgalomnak és szeretetnek, a melyek őt soha el nem hagyják s szünet nélkül munkálnak megjobbításán.

Emlékezzél azért szármozásodra, oh ember, midőn könyörtelesen szívé s igazságtalan vagy. Az Istenség minden tökélyei közül csupán a szeretet lépett elő, hogy szószólló legyen a te lételed mellett. Könyör és szeretet voltak a te ápolóid: légy hát te is könyörülő szívé s igazságos.

Lényegesebb sajtóhibák.

44.	lapon	a.	8-ik	sorban:	Megtisztelve	h.	Megtisztulva.
60.	„	f.	8-ik	„	momentalis	h.	monumentalis.
98.	„	f.	11-ik	„	hitett	h.	hitet.
101.	„	f.	8-ik	„	Itenünknek	h.	Istenünknek.
104.	„	f.	2-ik	„	Szálljuk	h.	Szálljunk.
109.	„	f.	18-ik	„.	pályára	h.	pályára.
111.	„	f.	18-ik	„	teremtményt	h.	teremtmény.
132.	„	a.	13-ik	„	Maróthi után	vessző	kell.
140.	„	f.	18-ik	„	Valamit	h.	Valamint.
171.	„	a.	4-ik	„	ikola	h.	iskola.
178.	„	f.	9-ik	„	hogy sem	összeirandó.	
190.	„	f.	16-ik	„	minden	h.	mindez.
283.	„	f.	12-ik	„	meggyőződése	h.	megeősődése.
